

Jonny Hjelm

*Skogs-
arbetarna och
motorsågen*

*En studie av arbetsliv
och teknisk förändring*

Arkiv avhandlingsserie

1. SUNE SUNESEN, Politik och organisation. Staten och arbetarklassens organisationer. 215 s (1974).
2. BERNT KENNERSTRÖM, Mellan två internationaler. Socialistiska partiet 1929–38. 277 s (1975).
3. GUNNAR PERSSON, Essays on Mobility and Social Reproduction. 140 s (1978).
4. NILS UNGA, Socialdemokratin och arbetslöshetsfrågan 1912–34. Framväxten av den 'nya' arbetslöshetspolitiken. 240 s (1976).
5. BENGT FURÅKER, Stat och arbetsmarknad. Studier i svensk rörlighetspolitik. 214 s (1976, 3:e uppl 1986).
6. INGEMAR ELANDER, Det nödvändiga och det önskvärda. Socialdemokratisk ideologi och regionalpolitik 1940–72. 230 s (1978).
7. RUNE JUNGÉN, Vävarstad i uppror. Borås arbetarrörelse 1880–1920. 348 s (1978).
8. GUNNAR OLOFSSON, Mellan klass och stat. Om arbetarrörelse, reformism och socialdemokrati. 232 s (1979).
9. LENNART SCHÖN, Från hantverk till fabriksindustri. Svensk textiltillverkning 1820–70. 232 s (1979).
10. TOM OLSSON, Pappersmassestrejken 1932. En studie av facklig ledning och opposition. 495 s (1980).
11. BOEL BERNER, Teknikens värld. Teknisk förändring och ingenjörarbete i svensk industri. 294 s (1981).
12. TORSTEN BJÖRKMAN/KARIN LUNDQVIST, Från MAX till PIA. Reformstrategier inom arbetsmiljöområdet. 436 s (1981).
13. BJÖRN FRYKLUND/TOMAS PETERSON, Populism och missnöjespartier i Norden. Studier av småborgerlig klassaktivitet. 470 s (1981).
14. LENNART LUNDMARK, Uppbörd, utarmning, utveckling. Det samiska fångst-samhällets övergång till rennomadism i Lule lappmark. 232 s (1982).
15. PER ARNE TJÄDER, 'Det unga Sverige'. Åttitalsrörelse och genombrottsepok. 216 s (1982).
16. KENT LINDKVIST, Program och parti. Principprogram och partiideologi inom den kommunistiska rörelsen i Sverige 1917–72. 247 s (1982).
17. HANS SEYLER, Hur bonden blev lönarbetare. Industrisamhället och den svenska bondeklassens omvandling. 322 s (1983).
18. LARS EKDAHL, Arbete mot kapital. Typografer och ny teknik – studier av Stockholms tryckeriindustri under det industriella genombrottet. 230 s (1983).
19. GÖRAN ARNMAN/INGRID JÖNSSON, Segregation och svensk skola. En studie av utbildning, klass och boende. 197 s (1983, 2:a uppl 1985).
20. TOMMY NILSSON, Från kamratföreningar till facklig rörelse. De svenska tjänstemännens organisationsutveckling 1900–80. 225 s (1985).
21. BO ROTHSTEIN, Den socialdemokratiska staten. Reformen och förvaltning inom svensk arbetsmarknads- och skolpolitik. 248 s (1986).
22. BENGT SANDIN, Hemmet, gatan, fabriken eller skolan. Folkundervisning och barnuppföstran i svenska städer 1600–1850. 320 s (1986).
23. MATS BERONIUS, Den disciplinära maktens organisering. Om makt och arbetsorganisation. 174 s (1986).
24. JAN CH KARLSSON, Begreppet arbete. Definitioner, ideologier och sociala former. 144 s (1986).
25. CHRISTINA CARLSSON, Kvinnosyn och kvinnopolitik. Studier av svensk socialdemokrati 1880–1910. 323 s (1986).
26. KJELL JONSSON, Vid vetandets gräns. Om skiljelinjen mellan metafysik och naturvetenskap i svensk kulturdebatt 1870–1920. 240 s (1987).
27. HANS-OLOF ERICSON, Vanmakt och styrka. Studier av arbetarrörelsens tillkomst och förutsättningar i Jönköping, Huskvarna och Norrahammar 1880–1909. 313 s (1987).

(Forts omsl 3:e sida)

Skogsarbetarna och motorsågen

*En studie av arbetsliv
och teknisk förändring*

AKADEMISK AVHANDLING

som med tillstånd av Rektorsämberet vid Umeå universitet
för avläggande av filosofie doktorsexamen kommer att
offentligen försvaras i Humanisthuset, hörsal F,
lördagen den 27 april 1991, kl. 10.00

av

Jonny Hjelm

Jonny Hjelm: *Skogsarbetarna och motorsågen. En studie av arbetsliv och teknisk förändring. (Forest Workers and the Chain Saw. A Study of Working Life and Technological Change.)* Swedish, with a summary in English.

Department of History, Umeå University
Umeå 1991, 250 pp. Monograph

ISBN 91-7924-0593

Publisher: Arkiv, Box 1559, S-221 01 Lund

ABSTRACT

This study deals with how workers actively introduced a new technique to their own labour process. More specifically, it is concerned with how Swedish forest workers during the 1950s gradually replaced the manual one-man crosscut saw with the motor-driven saw.

The workers' own views and actions are of central importance to the analysis of this process of technical change. Therefore fifty elderly forest workers, who had worked in forests in the county of Västerbotten in northern Sweden, were interviewed. The point of departure of the study is the fact that it was *the forest workers themselves who financed and bought the chain saw*.

The study indicates that there were two main reasons for acquiring a chain saw. The forest workers hoped to lessen the physical work load and to improve their wages. The first workers to use the chain saw I called "the pioneers". They had made some, but rather little, acquaintance with the chain saw before they started to use it. They were often disappointed with the new tool. In the middle of the 1950s, the construction of the chain saws was improved and, as a result, the chain saw made its breakthrough in the second half of the 1950s. Those who bought the chain saw during this period were clearly more pleased with it than the pioneers had been.

A few years into the 1960s, when almost all forest workers had bought a chain saw, unemployment slowly started to increase. Simultaneously, the piecework wage system began to change. The chain saws were by this time becoming very efficient, and the benefit could and would not go solely to the forest workers. Employers and forest owners were also to have a share and they manifested this will in the wage negotiations. The forest workers responded by increasing their work tempo, to make the salaries remain at a high level, at least for the most efficient workers. For others, the older and those who were less productive, things became harder.

The increase in work intensity brought with it an increase in accidents and injuries. The workers' satisfaction in their job deteriorated.

The lesson the forest workers learned, and this guided their actions when new machines were introduced later, was that it was important to act as a collective. Equally important, however, was the insight that good working conditions and a positive wage development do not only depend on technology, but on the social order in which the technology is embedded.

KEYWORDS

Forestry, forest worker, chain saw, mechanization, rationalization, labour history, working life, technical change, cutting operation

Jonny Hjelm

Skogsarbetarna och motorsågen

*En studie av arbetsliv
och teknisk förändring*

Arkiv avhandlingsserie 35

Copyright Jonny Hjelm/Arkiv
Sättning Micromax, Lund
Tryck Studentlitteratur, Lund 1991
ISBN 91 7924 0593

Innehåll

FÖRORD 7

1. SKOGSARBETARNA OCH SKOGSBRUKETS MEKANISERING 9

Arbetaren som aktör i teknikutvecklingen 11

Avhandlingens syfte, teoretiska utgångspunkter och disposition 15

Intervjumetoden och den kollektiva biografin 20

2. SKOGSARBETARNA OCH DET MANUELLA

AVVERKNINGSARBETET 27

Uppväxtförhållanden 27

Första kontakten med skogsbruket 29

De unga skogsarbetarnas "lärlingstid" 31

Att arbeta som en "hel karl" 33

Skogsbrukets produktionsförhållanden före mekaniseringen 34

Drivningsarbetets produktionsteknik och organisering 35

Avverkningsarbetet – skogsarbetarna berättar 38

Yxan och timmersvansen 40

Arbetsprocessen 42

Planera och förbereda 42

Hugga riktskåret och såga fällskåret 47

Kvista, aptera och kapa 50

Barka och brossla 55

Arbetsmiljön i vid bemärkelse 58

3. SKOGSBRUKETS PRODUKTIONSFÖRHÅLLANDEN

KRITISERAS 64

Arbetskraften och skogsbrukets rationalisering 68

Motorsågen 71

Skärtandskedjan ersattes av skovelkedjan 77

Motorsågen blev direktdriven 78

Flottörförgasaren ersattes av membranförgasaren 78

Vikten sänktes 80

"Motoriseringen har kommit" 82

4. PIONJÄRERNA 88

Motorsågens introduktion 88

Skogsarbetarnas första kontakt med motorsågen 89

Skogsarbetarkollega visar motorsågen 91

Arbetsledningen visar motorsågen 91

"Pionjärernas" erfarenheter 92

5. GENOMBROTET 98

Motormanuellt avverkningsarbete under genombrottsfasen 100

Arbetsredskapen 100

Fäll- och kapsågningsmomentet 102

Reparation och underhåll av motorsågen 106

Att äga motorsågen 114

6. LÖNEARBETE OCH EGENARBETE - FÖRÄNDRINGAR OCH FÖRVÄNTNINGAR 120

Fysisk och psykisk arbetsbelastning 120

Förtjänstmöjligheter och inkomstutveckling 124

Lönekamp 129

Skogsarbetarna och den agrara näringen 134

Det enkla varuproduktionssättet 136

7. SKOGSARBETARNA SOM TEKNIKBÄRARE 144

Aktör och struktur 145

Kontroll och arbetslivsförändring 148

Kontroll och makt 150

Skogsbruksutvecklingen under 1960- och 1970-talen 154

Sammansatta och kopplade teknikbärare 155

Ändrade ackordspriser och ökad stress 158

Lönearbetare och teknikbärare 168

8. SKOGSARBETARNA OCH MOTORSÅGEN 171

Den lönearbetande småbrukaren 176

Arbetslivshistoria och politisk historia 181

BILAGOR 189

NOTER 217

KÄLL OCH LITTERATURFÖRTECKNING 240

SUMMARY 249

Förord

Det här är en bok om ett arbete, närmare bestämt skogsarbete. Att skriva en bok är också ett arbete. Även om skillnaderna givetvis överväger så finns det en del likheter mellan dessa båda arbeten. Min undersökning kommer tex att visa att skogsarbetet var ett individuellt och relativt självständigt arbete, ja, ibland till och med ett ensamt arbete. En viktig fördel var att man inte hade en arbetsledare som ständigt bevakade hur och när arbetet utfördes. Det är också något som karaktäriserar forskningsarbetet. Det är min egen erfarenhet men också något man slås av vid en titt i avhandlingarnas förord. Här beskrivs ofta forskarens ensamhet, svårigheter och tvivel på den egna förmågan. När det drabbat mig har fika- och lunchrasterna kommit som en räddning. Här har man fått det nödvändiga sociala umgänget, berättat om forskningsproblem, orättvisor, krånglande datorer osv. Det var ungefär likadant i skogen. I rastkojan klagade man på, men sökte också medkänsla för, okunniga och orättvisa arbetsledare, dåliga avtal, snömängder och inte minst krånglande motorsågar.

Detta kamratliga och lärorika stöd har varit viktigt för mig. En del personer har betytt mer, men de flesta i min omgivning är på något sätt delaktiga. Först och främst vill jag tacka min handledare och kompis Lennart Lundmark. Han har under hela avhandlingsarbetet, både under och efter arbetstid, funnits tillgänglig och villigt lyssnat på mina inte alltid så genomtänkta idéer och noggrant läst och kommenterat avhandlingsavsnitten. Han har dessutom på ett klokt sätt lotsat mig in i forskarsamhället; uppmuntrat mig att åka på konferenser, träffa andra forskare och presentera mina forskningsresultat. Jag är för detta skyldig honom ett stort tack.

Men det finns fler personer vid Institutionen för historia som jag vill tacka. Professor Sune Åkerman var den som först fick mig intresserad av muntlig historieforskning. Han har även lett de forskarseminarier, som givit många värdefulla synpunkter på avhandlingsarbetet. Tom Ericsson, Börje Harnesk, Gösta Grönlund och Sune Åkerman har läst hela eller delar av mitt manus och lämnat viktiga bidrag. Lars-Gunnar Siklunds noggranna excerpering har också varit värdefull.

Betydelsefull hjälp har jag också fått från personer verksamma vid andra institutioner i Umeå. Jag tänker i första hand på Ingvar Johansson vid Institutionen för filosofi och vetenskapsteori. Han är nog den

som vid sidan av Lennart betytt mest för min forskning. Under mer än en lunch under de senaste två-tre åren har Ingvar tvingats höra på mina funderingar omkring skogsarbetarna. Dessa samtal har varit inspirerande och resulterat i många goda konkreta råd och tips. Andra som gjort viktiga insatser är Kerstin Norlander och Dan Bäcklund vid Institutionen för ekonomisk historia och Tage Alalehto och Nils Eriksson vid Sociologiska institutionen.

Klas Åmark vid Historiska institutionen i Stockholm har läst avhandlingsmanuset och kommit med många och intressanta synpunkter. Han har dessutom varit en pådrivande kraft i organiseringen av de två Nordiska skogsarbetarkonferenser som arrangerades 1989 (i Umeå) och 1990 (i Trondheim). Dessa konferenser, liksom de sammankomster som arrangerats av Svenska kommittén för arbetslivsforskning, har gett många uppslag och synpunkter men också inneburit möjligheter att knyta kontakter med andra forskare.

Personer utanför den akademiska världen som jag särskilt vill tacka är givetvis alla de femtio skogsarbetare som lät sig intervjuas. Utan deras medverkan hade denna bok inte blivit av. En del av dessa har dessutom läst och kommenterat delar av avhandlingen och korrigerat en del sakfel och missuppfattningar. De, och ytterligare några personer, som läst hela eller delar av avhandlingsmanuset och därmed givit ett värdefullt bidrag är: Iréne Gustafsson, Algot Hermansson, Henry Holm, Tord Husing, Hans Nilsson, Helge Nyberg, Nils Rådström, Maria Rönnlund och Alfons Åström. Jag vill också tacka Iréne Ödmark som språkgranskat den engelska sammanfattningen och min syster, Doris Hjelm, för hennes fina illustrationer.

Lycksele skogsmuseum har stött min forskning på flera sätt, bland annat genom att ge ett ekonomiskt bidrag som – tillsammans med ett stipendium från Kempestiftelsen – möjliggjorde det kostsamma intervjuarbetet. Men framförallt vill jag tacka muséets föreståndare, Gunhild Rydström, för det intresse och engagemang hon visat.

Medel och stipendium från Arbetsmiljöfonden samt Skogs- och Lantbruksakademien har tillsammans med det statliga stödet för doktorandstudier givit mig möjlighet att forska på heltid i fem år. Bidrag från Domänverkets skogsförvaltning i Umeå, MoDo:s Robertsfors skogsförvaltning och SCA Skog har bekostat bilder och illustrationer i boken.

Boken tillägnas minnet av min pappa Harry Hjelm och min farbror Mats-Åke Hjelm – båda skogsarbetare och småbrukarsöner.

Umeå i februari 1991

Jonny Hjelm

1. Skogsarbetarna och skogsbrukets mekanisering

Om du kommer norrifrån, så följer du vägen mot Långsjöby. Sedan när du kommer till en skylt som det står Grannäs på, så svänger du vänster och kör ungefär tre, fyra kilometer. När du kommer fram till byn så kör du tills vägen tar slut. Det är där det lyser längst bort i byn. Där vid vändplanen bor jag med min fru.

Ungefär så beskrev skogsarbetare Fridolf Edmundsson hur jag skulle köra för att hitta hem till honom. En tisdagkväll i mars 1987 åkte jag. Efter några mil längs den smala vägen hittade jag också den föreskrivna byskylten. Väl inne i byn var det sedan inte svårt att lista ut i vilket hus han bodde. Precis som Edmundsson sagt lystes vintermörkret längst bort i byn upp av ljuset från ett fönster. Men när jag körde fram genom den öde byn uppmärksammade jag en annan typ av ljussken, en ljuskägla som vinglade hit och dit högt upp i en bergssluttnings. Edmundsson förklarade sedan att det jag sett var strålkastarljuset från en skogsavverkningsmaskin.

Anledningen till mitt besök var att jag skulle intervjua honom om hans långa skogsarbetarliv. Edmundsson var skogsarbetare nummer två i min intervjuserie. Ungefär ett år och 700 mil senare skulle jag i samma ärende ha träffat totalt 50 äldre skogsarbetare.

Intervjuerna inramades ofta som i Edmundssons fall, av en boendemiljö som vittnade om skogsbruksutvecklingens sociala konsekvenser. Under intervjuerna bekräftades också i regel den här känslan. Jag fick exempelvis av Edmundsson veta att om jag besökt Grannäs 1950 hade jag mött en by präglad av mänsklig aktivitet i olika former. Där hade funnits skola, post, affär och kapell. Under sommarhalvåret skulle de flesta vuxna män ha varit sysselsatta med jordbruksarbete och vid sidan av det tex vägarbete och sågverksarbete. Vintertid skulle de ha varit mer eller mindre heltidssysselsatta med arbete inom skogsbruket. En majoritet av dem skulle ha sysslat med avverkningsarbete, vars självskrivna och viktigaste arbetsredskap var yxa, timmersvans och barkspade.

När jag besökte honom var alltså situationen annorlunda. I Grannäs, en by fyra-fem mil nordväst om Storumans samhälle, fanns några få hushåll med bofasta innevånare. Uppe i bergssluttningen arbetade

en ensam skogsarbetare sent en tisdagkväll med det senaste i teknikväg inom skogsbruket. Med denna avverkningsmaskin producerade han ensam ungefär lika mycket som tio manuella skogsarbetare gjorde tillsammans under 1950-talets början.

Men jag var inte i första hand intresserad av teknikutvecklingen under de senaste decennierna, hur avverkningsmaskinerna revolutionerat avverkningsarbetet. Jag ville istället veta hur det gått till när skogsbrukets mekanisering började på 1950-talet – ”mekaniseringens årtionde” – som decenniet kallas i ett skogsbrukshistoriskt verk.

Det experimenterades av hjärtans lust och fröjd med mer eller mindre lovande mekaniserade hjälpmedel. Liksom det under 1930-talet hette ”skit till skogsman som inte konstruerat en kulturharv” kunde man nu säga detsamma om en som inte gjort sin egen version av ombyggd jordbrukstraktor eller någon ny revolutionerande traktorsläde. 1950-talet var en mekaniseringens Sturm- und Drang-period, följd av 1960-talets tillnyktrings- och mognadsprocess.¹

Ett av dessa ”hjälpmedel” var motorsågen, den kanske mest iögonfallande teknikinnovationen under 1950-talet. Denna studie handlar om hur det gick till när detta nya arbetsredskap på ungefär tio år konkurrerade ut timmersvansen som skogsarbetarens viktigaste arbetsredskap.

Det finns tre huvudskäl till att jag gjorde mig besväret att besöka skogsarbetare för att fråga om introduktionen av motorsågen.

1) I traditionella standardverk som behandlar skogsbrukets utveckling, men även i mer teknikinriktade skogsbrukshistoriker, berörs motorsågens införande mycket kortfattat.² På ett knapphändigt sätt meddelas här i regel att motorsågen började användas av skogsarbetarna under 1950-talets andra hälft och att det nya arbetsredskapet förbättrade produktiviteten och gjorde arbetet mindre ansträngande.

2) Motorsågsköpet ombesörjdes och finansierades av skogsarbetarna själva. Övergången från timmersvans till motorsåg var alltså en förändringsprocess där skogsarbetarna i högsta grad var aktiva. Eftersom 1950-talet inte ligger så långt tillbaka i tiden, och en snabb kontroll i traditionellt källmaterial gav magert resultat, föreföll det naturligast och effektivast att fråga de skogsarbetare som själva varit med om omvandlingen.

3) Teknisk förändring inom kapitalistisk produktion brukar sällan studeras utifrån teknikanvändarnas – det vill säga lönearbetarnas – perspektiv. Arbetsköparna och till dem knutna teknikergrupper har istället besatt huvudrollerna. Avsikten var att skriva en teknik- och arbetslivshistoria där arbetarnas egna tankar och erfarenheter skulle stå i centrum, och där framstod intervjumetoden, tillsammans med ett utnyttjande av andra källor, som ett bra sätt att försöka nå detta mål.

Mitt intresse för skogsarbetets förändring och skogsbrukets teknik-

utveckling kan spåras ungefär tio år tillbaka i tiden, till den gång då jag läste Harry Bravermans bok "Arbete och monopolkapital" och Paul Thompsons "Det förgångnas röst". Min egen bakgrund – skogsarbetarson – hade givetvis också betydelse. Thompson behandlade intervjumetoden, medan Braverman på ett övertygande och lättförståeligt sätt visade hur arbetsprocesserna under kapitalismen successivt men obönhörligt utarmats på innehåll genom en medveten strategi från arbetsgivarhåll. Det övergripande syftet var att förbättra lönsamheten genom en ökad kontroll över arbetarna och därmed arbetsprocessen. Och tekniken var ett av de viktigare medlen i denna strävan.

Inspirerad av Braverman och Thompson gav jag mig så ut i skogen för att undersöka om skogsbrukets snabba mekanisering inneburit ökad maktlöshet och en utarmning av arbetsinnehållet. Resultatet skulle bilda underlag för en C-uppsats. Men de flesta skogsarbetare verkade tycka att mina frågor var irrelevanta och konstiga. När det gällde frågan om teknikens inverkan på kvalifikationskrav och arbetsinnehåll, ansågs ny teknik ha ställt nya krav. Om kraven i något slags objektiv mening blivit högre eller lägre var däremot svårt att säga säkert. Om arbetet blivit mer eller mindre självständigt, var inte heller lätt att besvara. En slutsats jag drog var att min metod kanske inte var lämplig att använda för att testa Bravermans teser. Men vad jag framförallt tog fasta på var att skogsarbetarna inte verkade anse att just dessa frågeställningar var speciellt intressanta eller viktiga. Det här betydde inte att skogsarbetarna tyckte mitt övergripande ämne – skogsbrukets mekanisering – var oviktigt eller ointressant, tvärtom. De diskuterade och svarade gärna på frågor som rörde deras eget agerande när motorsågen konkurrerade ut timmersvansen, men även hur det senaste i teknikväg, "skördarna", nu hotade att konkurrera ut dem själva. När vi berörde det här fäste jag mig särskilt vid två saker. Det ena var deras uttryckliga tillfredsställelse över att effektiva maskiner övertagit fysiskt krävande arbeten som människor och hästar utfört tidigare. Det andra var deras ibland lite uppgivna konstateranden, att de under teknikutvecklingen blivit lurade på något sätt, av "facket", "bolagen" och "samhället", men inte minst att de lurat sig själva.

Arbetaren som aktör i teknikutvecklingen

Arbetarna och teknikutvecklingen blev föremål för intensiva studier i Sverige vid 1900-talets mitt. Jag syftar på den forskning som vid den här tiden började bedrivas inom de nya akademiska disciplinerna sociologi och psykologi. Mycket har skrivits om den här forsknings-

inriktningen, den så kallade "trivselforskningen", och jag ska här bara kortfattat framhålla några typiska drag.³

Utgångspunkten var arbetarnas relation och upplevelser av den omgivande arbetsmiljön – däribland tekniken. Dåligt anpassad arbetskraft befarades utgöra en flaskhals när ny och effektiv teknik skulle användas i produktionen. Tekniken och den tekniska utvecklingen framställdes som en närmast opåverkbart storhet, vars rörelseriktning i grunden var positiv och som det gällde att smidigast möjligt anpassa arbetaren till. Frågor som rörde arbetarna som en eventuell resurs i teknikutvecklingen samt deras medverkan och inflytande kom i bakgrunden.

Under 1960-talet började man uppmärksamma att teknik inte förändras av sig själv, och att teknikutvecklingen inte heller på något sätt är given. Detta synsätt blev ännu vanligare under nästa decennium. Då blev makten över tekniken och teknikvalet i arbetslivet högaktuella frågor. Det växte fram en ämnesbred och omfångsrik arbetslivsforskning kring teknikfrågor. Kapitalets företrädare i teknikutvecklingen och deras underliggande intentioner blev ett huvudområde för studier och arbetarnas inflytande vid teknikförändringar ett annat. En övergripande målsättning som förenade många arbetslivsforskare under 1970-talet var att öka arbetarnas inflytande vid teknikförändringar. Tanken var att arbetslivet därigenom skulle berikas och demokratiseras.⁴

Det långa tidsperspektivet var ett viktigt inslag i den diskussion som rörde arbetsprocessens förändrade form och innehåll. Det var därför knappast förvånande att historiker, ekonomhistoriker, idéhistoriker och etnologer under 1970-talets andra hälft började delta i diskussionen om arbetets förändringsprocess. En annan viktig bakgrund till det nyväckta intresset var, precis som för många sociologer och psykologer, det ökade missnöjet med arbetsmiljön bland arbetare.

Till en början ägnades huvudintresset åt arbetsköparnas övergripande strävan att på olika sätt, tex via införande av ny teknik, kontrollera arbetsprocessen och därigenom arbetarna. Något tillspetsat kan man säga att de betraktades som – eller åtminstone behandlades som om de vore – produktionsprocessens enda aktörer, och att arbetarna framstod som en passiv och identitetslös grå massa.

Ganska snabbt började dock detta ensidiga sätt att studera teknik- och arbetsprocessutvecklingen att ifrågasättas. Arbetsprocessens konkreta utformning ansågs vara ett resultat av klasskampen och som sådan inbegripa aktiviteten hos både arbetare och arbetsköpare.⁵ Även om det nu var flera aktörer så var till en början problemformuleringarna och abstraktionsnivån ungefär densamma som tidigare. Det här

betydde att olika rationaliseringsfilosofers teorier och hur deras idéer spreds stod i centrum. (Tex F Taylor och motsvarande svenska rationaliseringsivrare.) På motsvarande sätt granskades arbetarrörelsens två grenar och till dem associerade samhällsdebattörer.⁶ Vad det gällde arbetarrörelsen så verkade ibland frågan om arbetarklassens agerande i teknikutvecklingen vara besvarad när LO:s och SAP:s inställning i frågan vid en viss tidpunkt fastställdes.

Men det var inte alla som tyckte att det här var tillfredsställande. Allt fler framhöll hur lite vi egentligen visste om arbetets historia – empiriska studier saknades. Flera forskningsprojekt om arbetets historia startades därför, och under 1980-talet har ett flertal studier av arbetsprocess- och teknikförändringar på företags- eller branschnivå sett dagens ljus.⁷ Utgångspunkten var för de flesta den uppfattning som etablerats som en reaktion mot "enaktörsperspektivet". Istället hävdades att arbetsprocessen utformades i kraftfältet "...mellan företagsledningens, arbetsledningens och arbetarnas strävande, intressen och viljor..."⁸

När vi skriver 1991 kan vi konstatera att denna forskning givit oss ökad kunskap om arbetets historia. Det har bland annat inneburit en kritik och revidering av den så kallade dekvalifikationstes som lanserades av Harry Braverman vid 1970-talets mitt och som både inspirerade och användes som replipunkt av arbetslivshistorikerna.⁹

Samtidigt är det två problemformuleringar som inte uppmärksammas tillräckligt vid studiet av arbetets förändringsprocess.

1) I vilken utsträckning och hur har arbetarnas agerande på arbetsplatserna påverkat *teknikutvecklingen i sig*? Jag avser här både individuellt, kollektivt, formellt och informellt agerande. Visst har frågeställningen behandlats, men vanligtvis indirekt och alltid med anledning av att andra frågeställningar aktualiserat frågan. Och kanske viktigast av allt: Oftast med den utgångspunkten att arbetarna gjort motstånd vid införandet av ny teknik och vid förändringar av arbetsprocesserna – eller åtminstone uppträtt försvårande, passivt och motsträvt.¹⁰ Man har givits intrycket att arbetarnas förhållningssätt till ny teknik ensidigt dominerats av en strävan att säkra gamla yrkesprivilegier, yrkesskicklighetskrav och framförallt präglats av en rädsla att förlora arbetstillfällen.¹¹ Vi vet däremot lite om arbetarnas eventuella positiva attityder och rent av aktiva deltagande i den tekniska utvecklingen.

Ett av kapitalismens typiska drag är att arbetaren inte äger de arbetsredskap som används i arbetsprocessen och inte heller det råmaterial som bearbetas. Dessa produktionsmedel tillhandahålls istället av arbetsköparen. För att öka vinsten försöker kapitalisten förbättra

användningen av de befintliga arbetsredskapen, eller införa effektivare. Det är en viktig anledning till att arbetarna intagit en undanskymd plats i teknikhistorien. Men med en konsekvent betoning av denna rollfördelning finns risken att arbetarnas attityder till ny teknik och möjligheter och ambitioner att påverka teknikval och teknikintroduktioner underskattas och/eller bortdefinieras.

Källsituationen kan vara en annan viktig anledning. Det verkar som om arbetarnas synsätt och agerande på arbetsplatserna bevarats till eftervärlden endast när de gjort motstånd, eller befarats göra motstånd. Jag tänker här på det som tex kan vaskas fram ur fackföreningsmaterial och fackföreningarnas tidskrifter. En annan källa erbjuder rationaliseringsförespråkarnas talrika utläggningar om behovet av en effektiv organiserad produktion. Där behandlas och beskrivs arbetarna genomgående som faktiska eller presumtiva hinder för en effektiv produktion.¹²

2) Vad som också saknas är arbetslivsstudier som går utanför själva arbetsplatsen. Det här var något som Klas Åmark påpekade i en forskningsöversikt 1984.¹³ Studier av arbetsprocessens utformning och förändring i tid och rum har i stor utsträckning avgränsats till arbetsplatsen. Det har i sin tur inneburit att aktörernas attityder och val av handlingsstrategi ensidigt betraktats som ett resultat av arbets- och produktionsprocessens form och innehåll. Kultur, ideologi och andra aspekter i aktörernas sociala liv utanför arbetslivet har sällan integrerats i arbetslivsstudierna, och i vart fall inte getts något förklaringsvärde av rang.¹⁴

Det finns ytterligare några drag som kännetecknat den historiska arbetslivsforskningen: De studerade arbetsprocesserna, arbetsplatserna och arbetarna har i huvudsak varit lokaliserade till södra och mellersta Sverige, närmare bestämt i stads- eller bruksmiljö med en produktion där arbetsstyrkan varit rumsligt relativt väl koncentrerad. Det är inte heller ovanligt att dessa mer eller mindre löst sammanfogade arbetarkollektiv utgjorde den del av arbetarrörelsen som tidigt organiserade sig och som sedan haft en relativt hög organisationsgrad. Typografer, hamnarbetare och arbetare inom tung industri och mekanisk industri är några av dessa arbetarkategorier. Av detta bör det också ha framgått att det främst varit *mäns* arbeten som studerats.¹⁵

Nu råder alltså det märkliga förhållandet att vi dels har en politisk historieskrivning som på olika sätt framhåller den utomordentliga betydelse samförståndet kring produktionstekniska frågor haft för det svenska välfärdsbygget, dels en arbetslivshistorisk forskning som presenterar arbetarna som passiva eller rent av negativa till tekniska förändringar. Den teoretiska utgångspunkten har ofta varit historie-

materialismens teori om kapitalismens grundläggande intressekonflikt mellan arbete och kapital. Det har inneburit att den ena aktören – kapitalet – tilldelats det dominerande inflytandet på grund av dess reella, och av arbetarrörelsen accepterade, maktövertag i produktions-tekniska frågor. Resultatet blir att kapitalet tenderar bli ensam aktör på teknikutvecklingens arena, medan arbetarnas positiva bidrag blir deras politiska och fackliga företrädarens insatser; nämligen att de har fört en solidarisk lönepolitik kombinerad med en arbetsmarknadspolitik som både framtingat och underlättat rationalisering.

Avhandlingens syfte, teoretiska utgångspunkter och disposition

En viktig utgångspunkt i studien är att man vid analyser av människans handlande kan och bör närma sig problemet genom att granska de materiella och sociala villkor som omger henne. Men den här allmänt formulerade historiematerialistiska ståndpunkten, kompliceras av att människan via sina handlingar påverkar och förändrar sin omgivning, inklusive den materiella verkligheten. Den växelverkan som blir följden, innebär att den som fokuserar människans agerande i en samhällelig förändringsprocess – implicit eller explicit – måste försöka fastställa hur människans handlingsalternativ och faktiska handlande är formade och begränsade av de omgivande samhällsstrukturerna, eller tvärtom, hur hon tänjer och kanske till och med överskrider sådana strukturella gränser.

Studier av teknisk förändring måste därför inkludera både den mänskliga handlingen och de strukturella betingelser som i en eller annan bemärkelse anger ramarna för denna handling. Med andra ord, och ytterligare något konkretiserat: Den teknik som används i arbetsprocessen är alltid ett resultat av ett mänskligt val, fattat av en individ eller flera. Ibland är de/den som beslutar om tekniken och använder den identiska, ibland inte. Men valen görs inte i ett socialt tomrum. Vilka som gör valen och hur valen sker är ytterst bestämt av samhällets ekonomiska, sociala och kulturella struktur.

Detta synsätt finns hos Charles Edquist och Olle Edqvist. De har lanserat ett aktörsorienterat begrepp – ”sociala bärare av ny teknik” – som rymmer både kollektiva och individuella sociala enheter och framhäver sambandet mellan teknisk och social förändring. Det är i första hand användbart vid studier av införandet och val av ny teknik i produktionsprocesser.¹⁶ Det här aktörsperspektivet ska kombineras med en analys av ”samhällets socio-ekonomiska struktur”.¹⁷ Deras

argumentation bygger i och för sig främst på hur olika kollektiva sociala enheter agerat i u-länder, men inget hindrar att deras ansatser och begrepp – "med vissa modifieringar" som de själva skriver – tillämpas på teknikutvecklingen i industrialiserade länder.¹⁸

Edquist och Edqvist ställer upp ett antal villkor som måste vara uppfyllda för att en aktör ska agera på ett sådant sätt att han får en teknikbärares status. Först och främst måste givetvis tekniken existera, men därutöver måste följande sex villkor vara uppfyllda:

1) Det måste finnas en social enhet som har *intresse* av att införa en teknik.

2) Den här sociala enheten måste – om den består av mer än en individ – vara *organiserad* för att fatta beslut.

3) För att kunna förverkliga sina intressen och genomdriva sina beslut måste den sociala enheten ha den erforderliga sociala, ekonomiska och politiska *makten*.

4), 5) och 6) Den [sociala enheten] måste ha *information* om att tekniken existerar, *tillgång* till tekniken och slutligen inneha, eller ha möjlighet att skaffa sig, den nödvändiga *kunskap* som krävs för att hantera tekniken.

Om alla dessa villkor uppfylls samtidigt så införs alltid tekniken ifråga. Därmed inte sagt att alla villkor är lika viktiga. Aktörens sociala, ekonomiska och politiska makt är avgörande, den bestämmer om aktören blir *verklig* teknikbärare eller stannar vid att vara en *potentiell* teknikbärare, det vill säga att vilja införa en teknik men inte ha den erforderliga makten att genomdriva sin vilja. En annan distinktion som kan göras angående de sex villkoren är att de tre förstnämnda är aktörsrelaterade medan de övriga är teknikrelaterade.

Edquist och Edqvist menar att den vanligaste och viktigaste teknikbäraren i det svenska samhället, alltsedan kapitalismens genombrott, har varit och är de kapitalistiska företag som väljer och inför ny teknik i produktionen.¹⁹ Företagen gör oftast det här på eget initiativ men ibland i samarbete eller samordnat med statliga myndigheter.

De personer i en företagsledning som väljer och beslutar om att införa en viss teknik, är sällan identiska med dem som ska använda tekniken. Som tidigare framhållits kännetecknas det kapitalistiska produktionssättet av just detta; produktionsmedlen ägs av arbetsköparna, men används av lönearbetare.

Vinstintresset är drivkraften bakom det kapitalistiska företags val att införa ny teknik. Förverkligandet av denna målsättning kan gälla i ett såväl kortsiktigt som mer långsiktigt perspektiv. Det kan också finnas andra motiv, som att följa ett lands lagstiftning, att skona miljön etc.

Det finns dock exempel på lönearbetare som själva finansierar, införskaffar och äger de produktionsmedel som används i kapitalistisk produktion. De är individuella teknikbärare. Hit hör framförallt olika hantverkarkategorier men också 1950-talets skogsarbetare. En del av dagens maskinförarkategorier i skogsbruket kan också räknas hit, nämligen de maskinförare som är anställda hos en arbetsgivare, men som däremot äger den maskin de använder (de så kallade arbetstagarägda skogsmaskinerna).

Den lönearbetare som blir teknikbärare är vanligtvis också identisk med teknikanvändaren – i vartfall i de exempel som nämndes ovan. På den här punkten finns alltså en skillnad jämfört med när kapitalistiska företag blir teknikbärare. Den arbetare som blir teknikbärare vill i regel förbättra arbetsresultatets kvalitet och/eller kvantitet för att förbättra det ekonomiska utbytet. Andra tänkbara motiv, vilka kan samverka med det föregående, är att ny teknik ska göra arbetet mindre fysiskt och/eller psykiskt ansträngande.

Med utgångspunkt från Edqvists och Edqvists modell för teknisk förändring ska några konkreta frågor formuleras:

1) Vilka motiv hade skogsarbetarna att införa motorsågen (dvs villkor nummer ett: "intresse")?

2) Vilka maktresurser mobiliserade skogsarbetarna när de blev teknikbärare (dvs villkor nummer tre: "makten")? En viktig följdfråga blir att undersöka om skogsarbetarnas maktresurser också var tillräckliga för att de skulle nå det verkliga målet att införa motorsågen – på såväl kort som lång sikt?

3) Hur fick skogsarbetarna information om motorsågen och hur gick det till när de införskaffade den? Hur lärde de sig att använda den (dvs de teknikrelaterade villkoren, fyra, fem och sex: "information", "tillgång" och "kunskap")?

För att besvara frågan om skogsarbetarnas motiv blir det nödvändigt med en ganska detaljerad redovisning av det manuella skogsarbetet, som det såg ut vid tiden för motorsågens introduktion. Det görs i kapitel två. Den här beskrivningen, liksom i andra kapitel där arbetet i skogen behandlas utförligt, ska också ligga till grund för den analys av skogsarbetarnas maktresurser som presenteras i kapitel sju. Arbetets form och innehåll antas nämligen påverka och forma människans inställning och agerande i förändringsprocesser där ny teknik utgör en viktig komponent.

Men det är också viktigt att titta på vilken roll faktorer, som inte omedelbart knutna till arbetet, hade för skogsarbetarnas syn på ny teknik. Jag åsyftar exempelvis den typ av idéer och vagt formulerade uppfattningar som brukar kallas "teknikoptimism" (eller dylikt), men

också mer sammanhängande och genomtänkta tankesystem, där skogsarbetarna kopplade ihop teknikutvecklingen inom arbetslivet med samhällsutvecklingen. Därför kommer jag att beröra skogsarbetarnas uppväxt- och livsmiljö, och hur den förändrades under de decennier då skogsbruket började mekaniseras.

Följdfrågan till fråga nummer två – den om skogsarbetarnas möjlighet att med motorsågen förverkliga sina intressen – handlar i hög grad om hur motorsågen förändrade såväl arbetsprocessen som arbetsmiljön i vid bemärkelse. Den frågeställningen tas dels upp samtidigt som de teknikrelaterade villkoren (se nedan), dels i kapitel sju i samband med problematiseringen av skogsarbetarnas maktresurser.

Den tredje frågeställningen, den som rör de teknikrelaterade villkoren, behandlas i första hand i kapitel tre, fyra och fem. I kapitel fyra får vi exempelvis veta hur skogsarbetarna på lite olika vägar fick den allra första informationen om motorsågen. Relativt stort utrymme ägnas också deras försök att lära sig använda och underhålla den, och i vilken utsträckning deras förväntningar överensstämde med deras första erfarenheter av arbete med motorsågen. Här berörs också hur andra skogsbruksintressenter såg på skogsbrukets mekanisering och däribland motorsågens införande.

Genom att besvara denna tredje frågeställning vill jag också komplettera den skogsbrukshistoria som hittills skrivits. Som tidigare framhållits har skogsarbetarnas agerande under skogsbrukets mekanisering blivit dåligt belyst, i såväl skogsbrukshistoriska verk som i mer teknikinriktade skogsbrukshistoriker.²⁰ Det är överhuvudtaget karaktäristiskt för den typen av redogörelser att de beskriver skogsbrukets teknikutveckling med kostnads- och produktivitetsutvecklingen som utgångspunkt. Nu är det här inte speciellt förvånande, bransch- och företagsmonografier har länge präglats av den typen av historieskrivning. I så måtto utgör inte skogsbrukets teknikhistoria något undantag.²¹

När rationaliseringsarbetet behandlas mer direkt, i tex de teknikinriktade verken, fokuseras den organiserade verksamheten inom stor-skogsbrukets forskningsinstitut. Uppmärksamheten riktas i första hand mot de insatser som gjorts av tekniker och skogsfolk i chefsbefattningar. Särskilt stort intresse ägnas den verksamhet som syftat till att rationalisera virkestransporterna.²²

Den här undersökningen vill istället lyfta fram skogsarbetarnas insatser, visa på den betydelse som deras agerande hade och överhuvudtaget visa på värdet av att studera rationaliseringsarbetets vardag. Utgångspunkten är antagandet att teknisk utveckling inte enbart är en process som sker i teknikernas verkstäder utan att en betydande och viktig del av denna process sker på arbetsplatserna, och då med

arbetarna som medaktörer. Teknik ska installeras, justeras och fås att fungera som planerat, och det är en process som inte alltid är rätlinjig.

Socialhistoria, familjehistoria och arbetslivshistoria är några expanderande forskningsområden som under 1970- och 1980-talen, tillsammans med tex uppsvinget för intervjumetoden, manifesterat en inriktning mot det alldagliga, vardagliga och de "anonyma" människornas tankar och agerande.

Förtjänster och brister med historia "nerifrån", som fenomenet med en vag term brukar kallas, har varit ett flitigt diskussionsämne. Perspektivet har ansetts vara sympatiskt och setts som ett uttryck för en mer demokratisk historieskrivning. Tidigare "glömda" grupper och företeelser får sin rättmätiga plats i historien. Så långt är de flesta överens och positivt inställda. Däremot går meningarna isär, när det gäller frågan om och i vilken utsträckning, ansatsen "i sig" genererar intressant kunskap. Kritikerna har efterlyst en tydligare teoretisk problemorientering, samt varnat för risken att den gamla personfixerade typen av historieskrivning ska komma tillbaka, fast nu med nya aktörer i huvudrollerna.²³

"Oral history" – som muntlig historieforskning ibland kallas – är en lämplig metod för den som vill skriva modern historia "nerifrån". Det var också något som dess förespråkare gärna framhöll när metoden diskuterades som mest intensivt i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet. Men muntlig historieforskning är egentligen en gammal forskningstradition.²⁴ Etnologer har exempelvis länge använt sig av intervjuer. Men när historiker under 1970-talet fick upp ögonen för denna metod, så "uppstod" något som kom att bli känt under benämningen "oral history". Det blev en ny och expanderande forskningsinriktning inom historieämnet.

En av de ivrigaste förespråkarna, Sven Lindqvist, som tillsammans med Paul Thompson kanske betytt mest för spridningen av intervjumetoden, menade att inställningen till muntlig historieforskning bland historiker inte enbart var en metodfråga utan också handlade om att prioritera nya forskningsområden och problemformuleringar. Exempel på en sådan nyorientering menade han sig finna inom den då, vid 1970-talets slut, framväxande historiska arbetslivsforskningen. Han gav som konkret exempel det nystartade arbetslivshistoriska forskningsprojektet vid institutionen för ekonomisk historia vid Uppsala Universitet. I projektet stod arbetarna och deras erfarenheter av produktionsprocessens förändringar i fokus. Det nya forskningsområdet – arbetslivet – skulle både undersökas och problemformuleras med hjälp av intervjuer.²⁵

Många viktiga frågor i arbetarrörelsens historia kan och bör undersökas genom studier av hur arbetare agerat i arbetslivets förändringsprocess. Hur har tex arbetarrörelsens politik för en snabb rationalisering – en mycket väldokumenterad hållning – överensstämmt med synsättet och agerandet hos de arbetare som stått mitt i förändringarna? I den här framställningen handlar det givetvis om att jämföra skogsarbetarna med deras största fackliga organisation, Svenska Skogsarbetarförbundet (SSAF). Dessa frågor berörs på olika ställen i framställningen, men diskuteras mer samlat i avslutningskapitlet (kapitel åtta).

Intervjumetoden och den kollektiva biografien

Under intervjuförberedelserna uppskattades 50 intervjuer som ett realistiskt mål. Med denna målsättning skulle jag nå ett tillräckligt stort antal skogsarbetare över hela Västerbotten, samtidigt som intervjuarbetet inte skulle bli alltför tids- eller arbetsekonomiskt krävande. (För en mer utförlig redogörelse för intervjuarbetet, se bilaga två). Jag räknade med att göra två-tre intervjuer i och omkring varje större samhälle i länet och med de övriga intervjuerna jämnt spridda över landsbygdsområdena.²⁶

Utifrån tidigare erfarenheter visste jag att intervjumetoden var relativt tids- och kostnadskrävande. Det berodde främst på de resor som blev nödvändiga, eftersom intervjuerna måste göras i skogsarbetarnas hem. Det var på grund av detta som mitt hemlän Västerbotten valdes som undersökningsområde. Samtidigt var jag redan från början på det klara med att varken undersökningsområdet eller antalet skogsarbetare fick vara för litet. Jag antog nämligen att det bland skogsarbetarna på 1950-talet funnits dem som av – bland annat geografiska skäl – gjort olika skogsbrukserfarenheter. Jag ville intervjuar både de skogsarbetare som varit starkt beroende av skogsbruksnäringen, och de som haft andra mer eller mindre lönande och regelbundet återkommande inkomstkällor vid sidan av skogsbruket. De sistnämnda antogs återfinnas i mer befolkningstäta områden med relativt goda förutsättningar för jordbruk och andra näringar, främst i kust- och älvdalsregionerna, medan de övriga mer "professionella" skogsarbetarna torde påträffas inom de större och sammanhängande skogsområden i Västerbottens inland och upp mot fjällområdena. Här hade skogsbrukets arbetskraftsbehov varit större på grund av den längre vintern och genom det stora virkesförrådet.

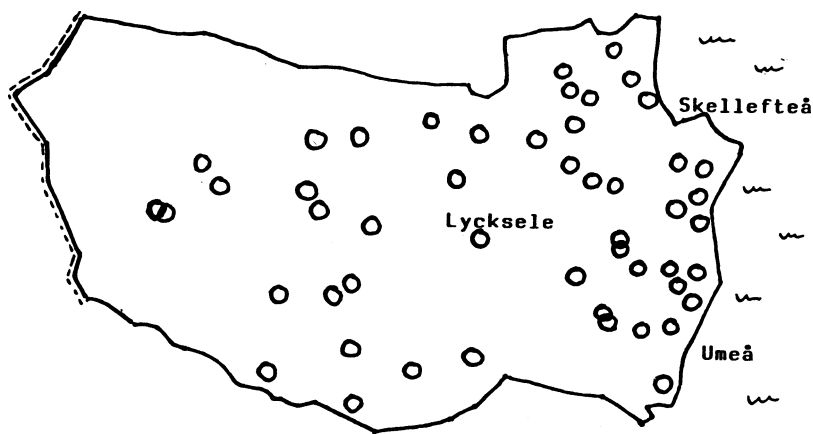
En andra ambition var att försöka nå olika "personlighetstyper". Jag

ville intervju både dem som varit fackligt aktiva och inaktiva, men också dem som inte någon gång, eller endast sporadiskt, varit medlemmar i Svenska Skogsarbetarförbundet, LRF eller SAC. Jag ville också nå de så kallade "pratsamma", "berättartyperna" etc och deras motsats, de fåordiga och de som i sådana här sammanhang brukar föredra att inte delta. Till de sistnämnda räknar jag också dem som istället för att själva ställa upp i en intervju, överdrivet blygsamt brukar tipsa om en annan person (eller flera personer) i omgivningen som – till skillnad från personen själv – minsann är en "riktig berättare".²⁷

P Thompson är en av dem som tagit upp den här aspekten:

En stor fördel med den muntliga historien är att den å andra sidan gör det möjligt för historiker att motverka de vanliga historiska källornas snedvridning, till exempel att det oftast är personer från akademiska yrken eller överklassen och med god uttrycksförmåga som utger självbiografier – eller ledare inom arbetarpartier men däremot inte arbetarna själva.²⁸

Figur 1:1. Karta över undersökningsområdet Västerbotten. Ringarna markerar informanternas bostadsort.

Det grundläggande kravet var att intervjupersonerna skulle ha erfarenhet av avverkningsarbete under övergångsfasen från timmersvansen till motorsågen. Men hur skogsarbetarna skulle uppfylla det här och de

övriga kraven var svårt att veta inför första kontakten per telefon. När den kontakten togs, visste jag förutom namnet i regel endast födelseår och dåvarande bostadsort, första anställningstillfälle eller tidpunkt för fastanställningen och i förekommande fall det år då de blivit medlemmar i en facklig organisation.

Dessa uppgifter hade jag fått från SSAF:s och SAC:s medlemsförteckningar, och från de större skogsarbetsgivarna i Västerbotten: SCA, Domänverket, MoDo och Sveriges skogsägarförening. Dessutom fick jag en förteckning på en del av de skogsarbetare som Lycksele skogsmuseum intervjuat 1983-84.²⁹

Vad som förenade mina femtio informanter var alltså skogsarbetet, i första hand skogsarbete under den period då de övergick från att använda timmersvans till motorsåg. Men min urvalsmetod innebar också att det säkerligen skulle finnas andra starka band mellan dem. Alla hade arbetat större delen av sina yrkesverksamma år i skogen, och därmed upplevt inte bara motorsågens introduktion utan även de senaste decenniernas genomgripande förändringar i skogsbruket. Dessutom kunde en majoritet antas ha levt större delen av sina liv i en miljö, som inte bara präglats av skogsbruksnäringens utveckling, utan också av jordbrukets omvandling.

Att de här antagandena var riktiga, framgick inte minst under början av intervjuerna, då ungefär 15-20 minuter ägnades åt att fråga skogsarbetarna om deras levnadshistoria. Att jag var intresserad av deras bakgrund och tog fasta på deras livserfarenheter i vid bemärkelse berodde på att jag var mer intresserad av arbetsredskapens brukare än av redskapen i sig. Jag undersökte alltså i första hand ett arbetarkollektivs historia.

Kollektivbiografi – eller prosopografi som det också heter – är benämningar på en forskningsmetod som sätter ett kollektivs bakgrundskaraktäristika i fokus. Det är studier där en grupp individer och deras gemensamma bakgrundskaraktäristika undersöks, vartefter dessa individers levnad följs och man försöker avgöra vilken betydelse den gemensamma bakgrunden hade; antingen genom att välja ut och följa en grupp individer med gemensamma karaktäristika från början av deras levnad, eller att retrospektivt försöka fastställa bakgrunden för en grupp individer.³⁰

Inom modern historia har metoden framförallt använts i studier av olika karriärbenägna grupperingar inom såväl privata som offentliga maktsfärer.³¹ Enligt Lawrence Stone beror det på att det främst är sådana samhällsgrupper som efterlämnat användbart källmaterial.³² De har tex skrivit egna biografier, funnits i adelskalendrar och framträtt i olika offentliga sammanhang. Men det beror också på att de

frågor historiker ställt främst rört "samhällseliternas" förehavanden.³³ Samtidigt noterar Stone tacksamt att en omsvängning gjort sig märkbar. Historiker har alltmer börjat intressera sig för de tidigare förbisedda och stora samhällsklasserna, inspirerade i såväl teoretiskt som metodologiskt hänseende av andra nyare vetenskapliga discipliner, tex sociologi.³⁴ Han framhåller emellertid att den kollektiva biografins styrka fortfarande ligger i studier av mindre och väl avgränsade grupper. Den studerade tidsperioden bör inte heller vara för lång, ungefär hundra år är en lämplig längd. Väldefinierade problemformuleringar, med ett utnyttjande av alla typer av tillgängligt källmaterial, rekommenderas vidare.³⁵

En som var tidigt ute med en sådan undersökning var den norske historikern Edvard Bull. Han publicerade i slutet av 1950-talet boken "Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd", och visade där hur fruktbart det var att använda enskilda arbetares biografier vid ett studium av väl avgränsade arbetarkollektiv. Sven Lindqvist skrev att "Bulls bok visar hur man kan sammanföra individuella arbetarbiografier till ett slags arbetarklassens biografi – på en bestämd ort, vid ett bestämt företag".³⁶ Bull använde sig av ett material som liknar de i Sverige insamlade "Arbetarminnena", som Mats Rehnberg, Nordiska muséet, tog initiativ till under 1940-talet. I båda länderna skickade äldre arbetare, efter att ha nåtts av upprop i tidningar och dylikt, in sina levnadshistorier. Det här ställde Bull, och andra som använde/ använder liknande material inför särskilda problem som rörde arbetarnas representativitet. Vilka var det tex som nappade på uppropen och formulerade sig skriftligt?³⁷ Den centrala frågan kunde man börja närma sig från ett annat håll när historikerna själva på 1970-talet började ge sig ut med bandspelare och mer systematiskt välja informanter.

Stones uppsats om prosopografi publicerades första gången 1971, det vill säga några år innan intervjumetoden började vinna terräng bland historikerna. Det är därför inte förvånande att Stone inte nämner den positiva inverkan som "oral history" borde kunna få på prosopografin. Ett av de viktigaste argumenten för oral history var nämligen att metoden underlättade djupanalyser av tidigare förbisedda aktörers agerande. Och det var på denna punkt som tex P Thompson själv med sin bok "The Edwardians" visat på intervjumetodens styrka.³⁸ Andra beröringspunkter var det gemensamma intresset att följa individers levnadsförlopp och lyfta fram gemensamma bakgrundskaraktäristika, för att sedan med djupanalyser fokusera särskilda utvalda delar och/eller aspekter i individernas liv.³⁹

Vad jag alltså sammanfattningsvis ämnar göra är att skriva en

kollektiv biografi, men över en grupp arbetare till skillnad från tidigare studerade eliter, och med en metod som placerar mig i den strömning inom historieämnet som brukar benämnas "oral history".

Båda forskningstraditionerna har inverkat på valet av framställningsteknik. När jag redovisar intervjumaterialet används en berättande stil, med inslag av citat från intervjuerna. Den är "berättande" i den meningen att jag ur intervjumaterialet konstruerat en gemensam kollektiv historik över skogsarbetarna och deras arbete. Citaten har använts för att levandegöra framställningen och för att styrka den, samt att belysa särskilt centrala och viktiga avsnitt. I de fall intervjupersonerna önskade vara anonyma har fiktiva namn använts istället för de riktiga (i såväl den löpande texten som i notapparaten). Vilka namn som är fiktiva framgår av bilaga 5.

Citaten har modifierats för att underlätta läsningen och förståelsen. Hummanden, stakningar, upprepningar av typiska talformuleringar (typ: "vet du") har redigerats bort. Samtidigt har min ambition varit att behålla något av den talspråkliga karaktären så att det framgår att citaten är hämtade från det som sagts och inte från det som skrivits.⁴⁰

Intervjuerna har skrivits ut på maskin.⁴¹ Utskrifterna består i huvudsak av referat. Särskilt intressanta avsnitt har dock återgivits i form av ordagranna citat. I framställningen hänvisas till dessa utskrifter. Trots det ska den inspelade intervjun, och inte utskriften, betraktas som primärkällan. Det är praktiska skäl som gjort det nödvändigt att skriva ut intervjuerna. Det är omöjligt att arbeta med ett inspelat intervju-material på över hundra timmar. Utskrifterna gör det också lättare för andra forskare att söka sig fram i källmaterialet, att exempelvis hitta de intervjuavsnitt som hänvisas till i denna text.

Jag har generellt inte ansett det rimligt att med ständiga hänvisningar till källmaterialet tex ange hur många som sade si och hur många som sade så. Men intervjuerna innehöll också mer faktabetonade avsnitt och frågeställningar som möjliggjort en kvantifiering av svaren. När de köpte motorsågen, och hur de gick tillväga när de finansierade köpet, är exempel på sådana frågeställningar. Då hänvisar jag emellertid inte direkt till intervjumaterialet, utan till en resultat-tablå som finns redovisad i bilaga ett. I denna tablå har jag försökt sammanställa delar av mitt källmaterial så åskådligt som möjligt. Tanken är i första hand att ge läsaren en snabb uppfattning om en del av det empiriska underlag som mina resonemang och slutsatser bygger på, och inte göra det till en exklusiv möjlighet för enbart dem som har tillfälle att ta del av intervjumaterialet.

Framställningens form har ytterst bestämts av att jag till stor del ställt frågor om orsakssammanhang och aspekter som varken är lätta

och nödvändiga att kvantifiera ur källmaterialet eller att belägga enskilt. Komplexa och långa redogörelser över avverkningsarbetets arbetsprocess, liksom korta och långa svar där skogsarbetarna beskriver första "känslan" av att använda motorsågen, är exempel på svar som knappast är meningsfulla att försöka fånga med siffror. Ett sådant utpräglat mjukdatamaterial förutsätter istället en bearbetning, där en stor del av resultatsammanställning och redovisning får ägnas åt en aktiv tolkningsprocess. Egentligen börjar detta redan vid intervjubesöket, då de första funderingarna dyker upp rörande informantens utsagor.

All forskning inbegriper givetvis ett visst mått av tolkning. Men intervjumaterialet kräver en mer utpräglad tolknings- och sorteringsprocess än vad som annars är fallet. Metoden kan nämligen sägas vara "trubbig". Med det menas att den muntliga historieforskningen i allmänhet resulterar i en mångfald av mer eller mindre relevant kunskap om informanternas liv. Det är både dess styrka och svaghet. Samtidigt som nya och för intervjuaren obekanta aspekter kan komma fram, så riskerar man att drunkna i materialet. Intryck från intervju-tillfället medför, medvetet eller åtminstone omedvetet, att ytterligare information tillförs den arsenal som används vid tolkningen. Därför måste mycket arbete läggas ned på att i detta myller av uppgifter och intryck se mönster och samband.

Jag ska ge ett konkret exempel. Av femtio redogörelser över det manuella skogsarbetet fick jag till sist en ganska klar bild av hur arbetet inlärts och utförts. Därmed inte sagt att jag eftersträvade att presentera en enhetlig bild där alla arbetade på samma sätt. Poängen är istället att jag av alla utsagor till sist hade fått en god uppfattning om arbetets grundläggande drag, men också fått en inblick i den komplexa variationsrikedom som trots allt fanns. För att använda en liknelse, kan intervjuarbetet, när det gällde de här frågorna, liknas vid att lägga pussel. Men det var ett pussel där jag på förhand inte visste det totala antalet bitar. Inte heller hur många bitar varje skogsarbetare hade att erbjuda eller om de överhuvudtaget hade några.

Men oavsett om tolkningarna är grundade på en i huvudsak kvalitativ eller kvantitativ analys av det muntliga källmaterialet, kan det vara förenat med viss möda att kontrollera om jag tolkat materialet på ett rimligt sätt. Varför jag tex bedömt det en skogsarbetare sagt som viktigare än vad andra sagt kan ibland bara förstås genom att granska hela intervjun – att kontrollera "den inre följdriktigheten" som Thompson kallar metoden.⁴² En annan viktig grund för min bedömning har varit hur utsagorna i varje enskild intervju överensstämte med de övriga intervjuerna samt med de uppgifter som jag funnit i annat

tillgängligt källmaterial.⁴³ De här och liknande avvägningar kommer i viss utsträckning att behandlas i samband med att de aktualiseras, men kommer framförallt, och mer samlat, att diskuteras i avslutningskapitlet.

2. Skogsarbetarna och det manuella avverkningsarbetet

Uppväxtförhållanden

De 50 västerbottniska skogsarbetare, som jag intervjuat, var födda under 1910-, 1920- och 1930-talen, majoriteten under 1920-talet (se tablå). Födelse- och (oftast också) uppväxtort var i regel en by dominerad av jord- och skogsbruksnäringarna. Om byarna bara bestod av några få hushåll, uppvägdes det av att det på nästan varje gård fanns stora barnaskaror. Skogsarbetarnas föräldrar hade i de flesta fall ett mindre jordbruk, inte sällan i storleksordningen tre-fem hektar odlad areal och med fyra-fem kor i ladugården. På många gårdar fanns även en häst. Men både storleken på djurbeståndet och den uppodlade arealen varierade. Generellt ser man att de skogsarbetare, som hade föräldrar med de lite större jordbruken, var födda och uppvuxta vid kustlandet och 5-10 mil från kusten samt i älvdalarna.

De som bedrev jordbruk där förutsättningarna av olika anledningar var sämre, använde olika medel för att ändå få en något så när dräglig tillvaro åt sig och sin familj. Birger Nilsson var en av dem vilkas första uppväxtår präglades av fattigdom och umbäranden. Född i en "enstaka gård", "långt ute i skogen", minns han att "det var många gånger frågan om maten".¹ Det gällde därför att ta tillvara och maximalt utnyttja naturresurserna, och Birgers far "var väldigt jaktintresserad, å tur var väl det, för annars ha vi väl svulti ihjäl då vi bodde i Mitteliden. Han tjuvsköt nån älg då och då."² Många minns också hur de brukade dryga ut den odlade arealen med skogs- och myrmark. Kor vallades i skogen och i närheten av myrmar, och den vall som växte på myrarna brukade skördas.

En av de vanligaste arbetsuppgifterna under skogsarbetarnas ungdomsår var att vakta korna när de var på skogsbete samt delta i myrslåttern. Det var självklart att de så tidigt som möjligt skulle hjälpa till i jordbruks- och hushållsarbetet. Detta reflekterade man inte ens över. Det undgick dem nog inte heller att deras insatser både behövdes och välkomnades.

Men barndomen bestod inte enbart av arbete. Skolgången och

diverse lekbetonade fritidssysselsättningar var andra inslag. De började folkskolan vid sex, sju års ålder. Om det inte fanns en skola i hembyn så bodde barnen under veckorna eller to m hela terminer inackorderade i närmaste by med skola. Efter den sexåriga folkskolan följde som regel några månaders undervisning i den så kallade "fortsättnings-skolan". Undervisningen gavs vid de något större byskolorna, vanligtvis fyra veckor under ett år och ytterligare fyra nästkommande år. Undervisningens ämnesmässiga tyngdpunkt, vad det gällde pojkar, framgår av att informanterna ofta kallade kursen "slöjdkursen".

Skolgången minns skogsarbetarna med blandade känslor. Även om man hade trivts och tex haft bra betyg (och sk "läshuvud" som en del uttryckte sig) var det ytterst få som någon gång reflekterat över möjligheten att fortsätta studera. En av dessa få, Helge Nyberg, berättade följande:

Jag vet, att sista natten – före den sista skoldagen – då grät jag hela natten, för då hade jag äntligen begripit. Förut hade jag bara ansett betyget vara till för lärarinnan å föräldrarna. Nu hade jag äntligen insett... då skulle jag gärna ha fortsatt... Men det var ju en utopi, utan nån som helst förankring i verkligheten. Inga pengar å ingen, ingen chans. För då hade jag faktiskt fått känning av läslusten.³

Men han tillhörde en liten minoritet. Vilka eventuella framtidsplaner och önsknningar angående framtiden hade då de övriga? De flesta svarade ungefär som Edor Jonsson: "Hörrudu, det var väl huvudsakligen... Det fanns som inget annat än skogsarbete... eller skogsbruket som va på tapeten. Det va ju huvudsaken man fick ett jobb."⁴ För många var alltså skogsarbete det självklara alternativet när det gällde den närmaste framtidens lönearbete. Det var heller inte så märkligt med tanke på att de flesta vuxna män i deras omgivning vintertid var sysselsatta med olika skogsbruksarbeten (fra avverkning och virkes-transport med häst). Under övrig tid på året, då inte jordbruket tog arbetskraften i anspråk, gällde på samma sätt de vuxna männens övriga tillfällighetssysselsättningar som förebilder; sågverks-, flottnings-, väg- och skogsvårdsarbeten tex. Arbetare och andra med helårsanställning och fastanställning var sällsynta. Och de som fanns, tex prästen, skolläraren, handlaren samt olika skogliga befattningshavare, var sådana som liksom inte "räknades". De stod över/utanför skogsarbetarnas livssfär och dessa yrken och verksamhetsområden betraktades följaktligen som ouppnåbara. Eller så var det tankar och drömmar man gjorde bäst i att hålla för sig själv.

Första kontakten med skogsbruket

De blivande skogsarbetarna började alltså tidigt hjälpa till hemma på gården. Hit hörde även de sysslor som var mer eller mindre nära anknutna till skogsbruket. Det var tex att kapa, klyva, stapla och "lada" veden, det vill säga att se till att den kom under tak. Här gjorde de den första bekantskapen med några av de viktigaste arbetsredskapen i avverkningsarbetet, nämligen timmersvansen och yxan.

Det var kanske också när veden skulle huggas som de unga pojkarna för första gången fick följa med till en avverkningsplats. Det gjordes ofta på våren. Vid dessa tillfällen fick de kanske prova på att kvista eller to m fälla något mindre träd. En vanlig syssla var också att hjälpa till att lasta virket.

De började även följa fadern eller någon äldre släkting ut på "timmerhuggning" (se tablå). Hur ofta det skedde och vad de hjälpte till med varierade. Det som i första hand inverkade på detta var dels i vilken utsträckning deras arbetskraft kunde användas (och inte förhindrades av skolgång tex), dels av hur stort arbetskraftsbehovet var. Men pojkarnas närvaro i skogen verkar också ha bestämts av hur många barn modern hade att se till hemma på gården. I själva verket kanske pojkens (och eventuellt övriga syskons) närvaro i skogen hade mer av "barnpassningskaraktär".⁵ Pojkarnas fysik var inte heller en oväsentlig aspekt. En brådmogen och fysiskt välutrustad pojke kunde tidigt börja hjälpa till i det tunga arbetet i skogen.⁶

Trots detta och att barnpassningen skedde genom arbete, upplevde de tillvaron i skogen med fadern som förpliktigande, intressant och spännande. Visst var det ibland tungt och blött, men överlag verkar de inte ha suttit griniga på någon stubbe och tjatat om att få åka hem. Istället hjälpte de till "så gott de kunde". Några reella alternativ fanns knappast heller och det var med stor tillfredsställelse de tog emot eventuellt beröm för utfört arbete.

Far och son arbetar i skogen

Det är i det närmaste omöjligt att fastslå någon särskild ålder när de gjorde denna första kontakt med skogsbruket, åtminstone om arbetsuppgifterna med veden skall räknas hit. När det gäller hjälpinsatser i avverkningsarbetet och virkestransporten verkar de för det mesta ha varit omkring tio-elva år (se tablå). Vid de sporadiska besöken på avverkningsplatserna fick de hjälpa till med lite av varje. Om fadern körde timmer med häst hjälpte de tex till med att lasta virket. De

följde också med på färden till virkesavlägget. Men vanligast var olika små arbetsinsatser vid faderns eller någon äldre släktings avverkningsarbete. De hjälpte framförallt till med barkningen och kvistningen av fällt virke. En informant berättade om hur han vid 12 års ålder, tillsammans med sina syskon, hjälpt fadern med barkningen. Fadern barkade först några ränder längst stammen, och sedan slet barnen med händerna och hemmagjorda träkilar bort den kvarvarande barken.

Det var ju en hjälp för han naturligtvis... Gick bättre för han, han tjäna ju bättre. Å det var inte bara jag å brorsan, mina två äldre systrar följde också med.⁷

Att plocka ris och kvist från hästvägen var också vanligt. Ibland kunde det också hända att de fick pröva på att fälla mindre träd. Henry Holm, som mest fick hjälpa till med kvistningen, minns att "det va ju roligare om man kunde få ikull nåt träd också".⁸

Men vistelsen i skogen handlade inte enbart om arbete. Även om jag under intervjuerna inte ägnade frågan särskilt stor uppmärksamhet, var det tydligt att skogsvistelsen kunde vara både spännande och intressant. I synnerhet om det var en större drivning där det fanns många hästkuskar och skogsarbetare. Vid rasterna träffades man vid den öppna elden. Då och vid andra lediga stunder brukade nog en ung pojke på besök både lyssna på och iakta omgivningen ordentligt. Här kunde äldre och gamla rutinerade skogsarbetare berätta historier och anekdoter om både det ena och det andra. I sitt uppträdande och sina historier överförde de normer och värderingar som fanns i den i högsta grad mansdominerade världen i skogsbruket.

Denna bild av skogsarbetet och arbetsmiljön stämmer ganska väl med det som tidigare finns dokumenterat om skogsarbete, särskilt det som behandlar tiden före och under andra världskriget.⁹ Men bland mina intervjupersoner var det lika vanligt att fadern på 1920- och 1930-talen arbetade ensam eller tillsammans med en eller två släktingar. Överhuvudtaget var det vanligt att de små arbetslag som det här rörde sig om (två-tre huggare per häst och vanligtvis en-två hästar per avverkningspost), bestod av olika mer eller mindre fasta släktkonstellationer. Jag ska inte här gå djupare in på detta och arbetets organisation, mer än att betona att en liten pojke ofta befann sig bland idel bekanta samt att dessa hästkuskar och skogsarbetare kunde sova hemma eftersom avståndet hem inte var så långt. I och med det försvann kanske lite av spänningsmomentet för pojken, men utan tvekan var även detta umgänge med de vuxna karlarna viktigt. Att komma hem tillsammans med de äldre efter en "arbetsdag" i skogen kändes bra.

De unga skogsarbetarnas "lärlingstid"

När folkskolan, fortsättningsskolan och konfirmationen var avklarade började pojkarnas vistelse i skogen alltmer präglas av målinriktat arbete. Men dess omfattning och art varierade fortfarande. Skillnaden var emellertid att de nu började utföra alla arbetsuppgifter och de försökte inte sällan hålla de äldres arbetstempo. Det var en tuff och svår utmaning för en ung tonåring.

En orsak var att de inte kunde sköta arbetsredskapen.¹⁰ De hade nu för första gången i regel fått en egen yxa, barkspade och timmersvans. En del uppger att det var viktigt att ha egna redskap även om de var gamla och dåliga. Ofta hade man fått faderns eller någon äldre brors avlagda gamla arbetsredskap. Wilhelm Friberg berättar att "jag ville helst ha mina egna redskap, jag tyckte det var mer intressant då. *Varför då?* Ja, det var mer intressant att jobba om jag hade mina egna saker".¹¹ Att hålla redskapen vassa och riktigt skränkta, försvårades om de var gamla och halvt utslitna. Men även om de var nya och av modern konstruktion brukade filningen och skränkningen bereda problem. Läromästare när det gällde redskapsvården var fadern eller någon annan i omgivningen som behärskade tekniken. Det var nämligen inte alltid fadern behärskade "filarkonsten"; om han kört virke med häst större delen av sitt liv hade han kanske ingen större erfarenhets- och kunskapsarsenal att ösa ur. Det gällde tex Henning Johanssons far. Det innebar att Henning hade stora problem att lära sig rätt arbetsteknik och att sköta arbetsredskapen. Han lärde sig istället lite av sin morfar, men det mesta

skulle man lära sig själv, men det kunde man ju inte, man blev tvungen att begära hjälp, och just att gå och begära... Om jag ska begära hjälp av en som själv har fullt sjå att föda sig, det tyckte jag var väldigt svårt.¹²

När det gällde redskapsskötseln var det dessutom som om en del av någon anledning hade bättre "kläm" på filning och skränkning än andra. De hade en speciell känsla för detta vilket enligt en del informanter berodde på en medfödd talang (mer om detta nedan). Vilken skillnad det kunde vara på bra respektive dåligt skränkta och filade timmersvansar framgår av följande historia som Olof Andersson berättade. Han var 16 år och hade problem med arbetsredskapen och "arbetsgivaren" erbjöd sig då att titta på Olofs timmersvans över helgen.¹³

Å du vet, det va ju nästan som jag... trodde, ja, det var nästan som jag hade en motor att såga med... Sågjakeln gick så lätt, å skar ju så inni helskotta. Så det var ju inte likt nånting.¹⁴

Inlärnningen av de rätta arbetsmetoderna uppvisar samma mönster som i fallet med arbetsredskapen. Även nu var det fadern eller annan nära äldre släkting som lärde ut. Det skedde oftast under arbetet, och i synnerhet om man "ställt till det för sig". Det vill säga, tex fällt fast ett träd i ett annat eller sågat fast svansen. Då ingrep någon äldre samtidigt som den unge skogsarbetaren fick veta hur han borde ha gjort.

Det mesta lärde man sig genom egen praktik och genom att se på hur de mer erfarna gjorde, inte minst de så kallade "storhuggarna". Att springa omkring på avverkningsplatsen och fråga fadern eller andra hur arbetet skulle utföras var som vi såg inget lämpligt beteende om man ville bli accepterad. Att inlärningsförhållandena var sådana, eller att det kunde ha varit annorlunda var inget man reflekterade över. Kurser i verktygsvård och arbetsmetodik var obekanta företeelser före andra världskriget.

De bristande yrkeskunskaperna innebar att de unga skogsarbetarna hade svårt att prestera lika mycket som de äldre och rutinerade skogsarbetarna. Dessutom hade de sällan den fysik som var nödvändig. Det var frustrerande att slita hårt och kanske ändå inte hinna mer än hälften av vad de äldre skogsarbetarna presterat. Gustav Jonsson berättar om hur han vid 16 års ålder högg tillsammans med sin bror och att de blev "en aning besvikna" då de upptäckte att andra huggare på samma avverkningsplats presterat lika mycket som de båda tillsammans.¹⁵ Och Helge Nyberg berättade att han under den första vintern i avverkningsarbete vid 15 års ålder tjänade så lite att det "gick jämt upp med" vad han betalade för maten, "så då kom pappa och tog mig därifrån".¹⁶ Under lärlingsperioden gick vanligtvis den relativt blygsamma förtjänsten direkt till fadern och hushållskassan. Men att tala om lön och förtjänst är kanske missvisande. Pojkarna var vanligtvis inte formellt anställda utan arbetade så att säga under/med fadern eller annan släkting. Hur detta samarbete och tillägnande av pojkarnas arbetsresultat gick till, varierade beroende på vad för slags arbetsuppgifter de haft. Många gånger var det också svårt att klart urskilja var gränserna mellan arbetsuppgifterna gick; tex när en son hjälpte sin far att lasta och transportera virke. Lättare var det om sonen högg självständigt bredvid/tillsammans med sin fader (och kanske någon/några till). Men i sådana fall märktes även hans bitar med faderns huggarmärke.

För de unga tonåringarna kännetecknades denna skogsarbetarperiod av de förhållanden som rådde på ett mindre jordbruk vid den tiden. Redan från unga år var man i närheten av de äldre då de utförde olika arbetsuppgifter. Det var för de äldre ett lämpligt sätt att se efter barnen och samtidigt utföra nyttigheter. Men successivt blev det mer och mer

frågan om att hjälpa till i arbetet och mindre en fråga om barnpassning. Vissa arbetsuppgifter utkristalliserades efterhand av tradition och praktiska hänsynstaganden till mer eller mindre utpräglade barn-arbetsuppgifter. Att valla korna och arbeta med veden var sådana typiska pojksysslor. Var man gammal nog för att göra dessa sysslor dög man också som medresenär och hjälparbetskraft i skogen. Och pojknas insatser inlärdes och belönades på samma sätt när det gällde skogsarbetet som när det gällde arbetet hemma på gården.

Att arbeta som en "hel karl"

Det är inte lätt att fastställa en ålder eller speciell period i skogsarbetarnas livscykel då deras arbete i skogen tappade sin karaktär av lärlingsverksamhet. Men det viktigaste, vilket samtidigt är ett grovt mått, var arbetsresultatets kvantitet och kvalitet. Högg man ungefär lika självständigt, mycket och bra (låga stubbar, bra brosslat osv) som de äldre och mer rutinerade, betraktades man som en "hel karl". Med denna benämning menades att man arbetade på ett sätt som ungefär gick att jämföra med en vuxen skogsarbetare. Var man en "hel karl", var man betraktad som fullgod skogsarbetskraft. Å andra sidan betydde detta knappast att man kunde betrakta sig som en "fullärd" skogsarbetare. Vad som istället karaktäriserade skogsarbetet var att det alltid fanns utrymme att lära sig mera och finslipa sin redan vunna yrkesskicklighet.

Även om arbetskapaciteten var det viktigaste kriteriet för när man skulle räknas som en "hel karl" i skogen, fanns det annat som spelade in, tex anställnings- och avlöningsförhållandena. Betydelsefulla aspekter var också om den unge skogsarbetaren stod i ett personligt och individuellt anställningsförhållande till arbetsgivaren eller om lönen gick direkt till honom utan att ta vägen över faderns plånbok. Man tog kanske också anställning hos en arbetsgivare där man inte längre arbetade tillsammans eller i närheten av fadern och/eller andra släktingar. Arbetet blev på detta vis mer självständigt.

Trots mycket stora individuella variationer gjordes denna övergång vanligtvis i övre tonåren (se tablå). Detta mönster är ganska tydligt om man använder arbetskapaciteten som det viktigaste kriteriet. Vad som komplicerar frågan är de övriga kriterierna. Många av de intervjuade skogsarbetarna bodde nämligen hemma med föräldrarna till 25-30 års ålder. Ungefär en femtedel flyttade överhuvudtaget aldrig från sina föräldrar, utan har större delen av sitt vuxna liv bott hemma med sina åldrande föräldrar.

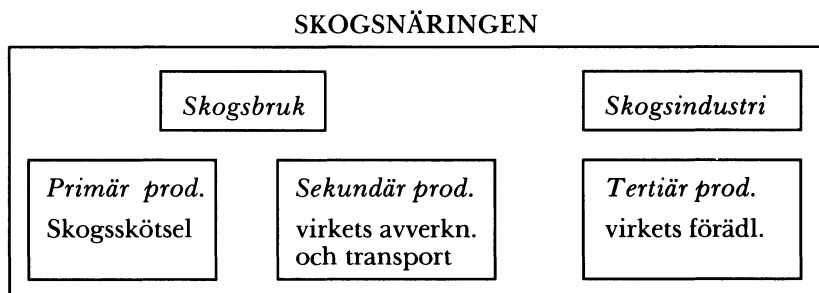
Konsekvenserna blev, eller bör ibland ha blivit, en betydande föräldradominans. Jag skriver "bör" därför att jag på denna punkt inte frågade något, utan det är en slutsats grundad på informanternas livshistoria och livssituationen vid intervjutillfället, samt av sådant som ibland spontant och antydningssvis yttrades. Fadern var tex den som i mångt och mycket styrt och ställt i såväl skogs- som jordbruksarbetet. Det gällde både arbetets planering och hur inkomster och utgifter skulle balanseras.

Men oavsett när de hemmavarande sönerna "myndigförklarades" av fadern, förväntades de arbeta i skogen som en hel karl vid ungefär samma ålder som de övriga mindre hårt föräldrabundna skogsarbetarna. Och det var oftast någon gång i de övre tonåren. För en majoritet av de intervjuade sammanföll denna åldersperiod med tiden under och efter andra världskriget med dess brist på skogsarbetare. Det var med andra ord inte särskilt svårt för dem att få arbete i skogen.

Skogsbrukets produktionsförhållanden före mekaniseringen

Svenskt skogsbruk utgör tillsammans med skogsindustrin det som brukar kallas svensk skogsnäring. Skogsbruket levererar råvaran till skogsindustrin som sedan förädlar den. Skogsbrukets virkesproduktion brukar i sin tur indelas i primär respektive sekundär produktion. Det är inom skogsbrukets sekundära produktion som trädens avverkning och transport sker – det som alltsedan skogsnäringens kommersiella genombrott vid 1800-talets mitt varit och är skogsarbetarnas huvudsakliga arbetsuppgifter (se figur 2:1).

Figur 2:1. Skogsbrukets virkesproduktion och skogsindustrins virkesförädling utgör tillsammans skogsnäringen.

Källa: Hämtad ur Staaf (1972), s 17.

En annan vanligare, och med sekundär produktion nästan liktydig benämning, är drivning. Skillnaden mellan sekundär produktion och drivning är att de (ofta) långväga virkestransporterna inte inryms under benämningen drivning, en skillnad som dock inte ska ställa till några problem i denna framställning. Här kommer det i huvudsak att handla om det arbete som utfördes när träden skulle fällas och upp- arbetas, inte om det arbete som utfördes i samband med de långväga virkestransporterna.

Avverkning kan definieras som "fällning av träd och utförande av härmed sammanhängande och samordnande arbeten".¹⁷ Med det avses det fällda trädets kapning, kvistning, barkning, aptering och brossling – termer och arbetsmoment vars innebörd jag återkommer till. I denna studie har termen skogsarbetare reserverats för dem som utförde dessa arbetsmoment. Det betyder att de som hade som *huvudsaklig* arbetsuppgift att tex transportera eller aptera virket kommer att benämnas hästkörare, hästkusk, traktorförare, apterare osv. Det är ingen självklar avgränsning av benämningen "skogsarbetare", utan ska betraktas som en praktisk åtgärd för att särskilja den största gruppen skogsarbetare från andra mindre och mer specialiserade skogsarbetarkategorier.

Med termen "skogsarbetare" avses alltså den som inom skogsbruket arbetat med drivningsarbete, närmare bestämt den typ av drivningsarbetet som i huvudsak bestått av att manuellt eller motormanuellt fälla träd och i samband med det utföra vissa arbetsmoment innan virket transporteras från avverkningsplatsen.

Drivningsarbetets produktionsteknik och organisering

Vid 1800-talets mitt var yxan universalverktyget i alla arbetsmoment.¹⁸ Under 1800-talets andra hälft började sågen ersätta yxan vid fällnings- och kapsågningsmomenten. Den främsta anledningen verkar ha varit råvarubesparingen. Det blev mindre spill om såg användes istället för yxa. I början av 1900-talet föreskrev tex Kramfors AB att såg skulle användas vid dessa arbetsmoment.¹⁹

Den första typen av såg som användes var en så kallad stocksåg (se figur nr 2:3). Den var ungefär 1,5-2 meter lång, hade ett handtag i vardera ände och krävde två mans betjäning. Så småningom, vid sekelskiftet och under de närmast följande decennierna – i Norrland omkring 1920, söderut tidigare – började timmersvans användas istället för stocksåg (andra namn på timmersvans är fogsvans och sågsvans).²⁰ Den hanterades till skillnad från stocksågen av en person, och var följaktligen utrustad med bara ett handtag (se figur). Vid den här

tiden började också i viss utsträckning bågsåg användas vid avverkning av klenare virkesdimensioner.²¹

I arbetet med att ta bort barken från trädstammen började vid sekelskiftet en speciellt konstruerad så kallad barkspade användas istället för yxa (se figur nr 2:2). Försättningsvis använde skogsarbetaren alltså yxan enbart när han skulle ta bort kvist.

När det fällda och upparbetade virket skulle dras ihop manuellt användes en timmersax (kallas även dragsax) och/eller lyftkrok (se figur nr 2:2). Detta tunga arbetsmoment (brossling) utfördes av den som fällt och upparbetat virket eller av en speciell så kallad brosslare. Den sträcka virket skulle dras manuellt varierade beroende på en mängd faktorer. Men allmänt kan sägas att virket skulle brosslas ihop i små högar nära de uppmärskade "vägar" som genomkorsade huggarskiftena. Här lastades sedan virket manuellt på en så kallad timmerdoning (se figur 2:2) som drogs av en häst vartefter hästkusken transporterade virket till avlägget.

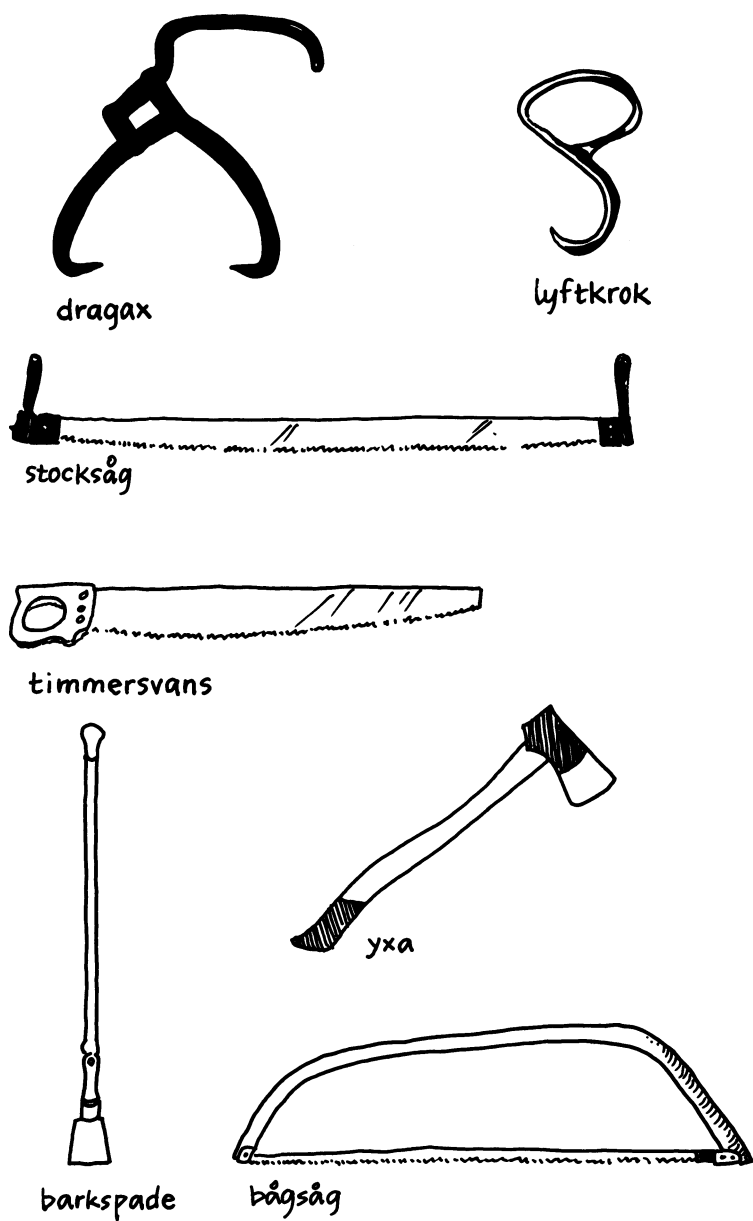
Avlägget var den plats där det avverkat och uttransporterat virkets kvalitet och kvantitet kontrollerades och mättes, eller "tummad" som det vanligtvis kallades. Avlägget var placerat vid ett vattendrag. När snön började smälta och vårfloren kom, flottades virket efter vattendrag till skogsindustrierna vid kusten.

Det är viktigt att framhålla att skogsarbetarens viktigaste arbetsredskap kontinuerligt förändrades, och att nya arbetsredskap spreds lokalt och med olika hastighet och att den lokala redskapsanvändningen kunde variera mycket.²² Det fanns tex en mängd olika modeller och märken av varje arbetsredskap, och dessa förändrades och förbättrades successivt.²³ Timmersvansarna förbättrades tex genom att man började använda bättre stålqualität samt genom utvecklingen av nya tandnings typer.²⁴ Vid en redskapsundersökning 1944 fann man bl a att dragsaxen användes i Dalarna samt södra och mellersta Norrland, medan man längre norrut använde lyftkrok.²⁵

Etnologen Göran Rosander har studerat skogsarbetarnas redskapshållning före mekaniseringen och hans slutsats är att redskapsutvecklingen före 1950 inte alls var så långsam som gjorts gällande. Han menar istället att "många nyheter har kommit, provats, ibland förkastats, ibland vunnit insteg".²⁶ Det är ett nödvändigt påpekande, eftersom den snabba teknikutvecklingen inom skogsbruket under efterkrigsperioden fått utvecklingen på redskapsområdet dessförinnan att framstå som stillastående.

En grundläggande orsak till de stora variationerna i redskapshållande och -användande var drivningsarbetets organisering. Jag tänker på det så kallade entreprenörssystemet, eller kontraktssystemet som det

Figur 2:2. Några av skogsarbetarnas viktigaste arbetsredskap före skogsbrukets mekanisering.

också brukar benämnas. Drivningsarbetet organiserades fram till 1940-talet så att en entreprenör, vanligtvis en jordbrukare med häst, i konkurrens med andra mot ett lägsta pris åtog sig att avverka och transportera virket fram till en vattenled. Mellan entreprenören och virkesköparen – ibland densamme som virkesägaren – upprättades ett kontrakt. I kontraktet reglerades de ekonomiska frågorna mellan parterna. Där fanns också regler för hur drivningsarbetet skulle bedrivas. Dessa var relativt detaljerade och överträdelser beivrades. Där kunde tex stipuleras att virket skulle vara levererat vid en viss tidpunkt och att stubbarna inte fick vara för höga. För att klara av kontraktsåtagandena anställde och avlönade entreprenören de arbetare han trodde sig behöva, inte sällan släktingar (tex söner), grannar och andra bekanta från de närmaste omgivningarna. Dessa använde egna arbetsredskap, antingen köpta i närmaste lanthandel eller tillverkade av dem själva eller av någon annan kunnig i byn, tex bysmeden.

Entreprenörssystemet innebar att de egentliga arbetsgivarna, virkesköparna (tex de stora privata skogsbolagen och det statliga affärsdrivande Domänverket) inte var direkt inblandade i hur drivningsarbetet organiserades.²⁷ Så länge arbetsredskap och arbetsmetoder rymdes inom kontraktets regler, kunde skogsarbetarna fritt välja arbetsmetoder, -redskap och exempelvis när på dygnet de ville arbeta. Det var den enskilde entreprenören som kontrollerade och hade ansvaret för att drivningsarbetet bedrevs i enlighet med kontraktsåtagandena.

Avverkningsarbetet – skogsarbetarna berättar

Redogörelsen för avverkningsarbetets arbetsprocess grundas i allt väsentligt på intervjuerna och täcker ganska väl de sätt som informanterna arbetade på från och med skogsarbetardebuten i unga år till och med motorsågens introduktion och genombrott vid 1950-talets mitt. I viss utsträckning kommer deras redogörelser att relateras till undersökningar som bl a utfördes av några skogsforskningsinstitut. Jag syftar på redskapsinventeringar, arbetstids- och arbetsmetodstudier.

För dom där verkliga... Om jag ska säga, de verkliga storfråsarna, det va ju ett nöje å se på dom när de arbeta, för det verka som om de aldrig hade bråttom eller... Det verka ju som dom visste varenda handgrepp dom gjorde, det var bara vad som behövdes å inget mer.²⁸

Ungefär 15 minuter senare under intervjun berättade samme skogsarbetare att han egentligen aldrig tänkte på skogsarbetarnas yrkesskicklighet och behovet av formell utbildning.

Dom som inte ansågs duga till nåt annat, dom skulle ju bli skogsarbetare. Det gick att skicka vem som helst till skogen. *Men var det så?* Jaaa, det är klart, så länge det bara var ackord... Det är klart, de tjäna ju inte mer än vad dom presterar. Så även om dom inte alls passa som skogsarbetare... fick dom bara finna sig i det.²⁹

Dessa citat beskriver i komprimerad form de två motsägelsefulla uppfattningar som fanns utbredda bland skogsarbetarna själva – och uppenbarligen även bland andra i omgivningen – angående de yrkesskicklighetskrav som ställdes på dem. Den förstnämnda grundades på en initierad bedömning av vad som skilde en duktig skogsarbetare från en sämre, den andra på mer indirekta faktorer. Följande indirekta faktorer var de viktigaste:

- De flesta pojkar och ynglingar på landsbygden prövade någon gång på skogsarbete eller att hjälpa till efter bästa förmåga. Talesättet "att alla dög till skogsarbete" borde därför egentligen hetat "att alla kunde (och brukade) prova på skogsarbete".

- Arbetskraftsbristen i skogsbruket vid den här tiden gjorde att de flesta som ville arbeta i skogen under vintern också kunde göra det.

- Skogsarbetets säsongskaraktär gjorde att det mer sågs som en bisyssla till jordbruksarbetet än som ett yrke. Det var ett tillfällighetsarbete under vinterhalvåret, som tillsammans med andra liknande bisysslor (flottningsarbete, vägarbete etc) fyllde ut jord- och småbrukarnas arbetsår.

- Frånvaron av formella utbildningskrav, och framförallt frånvaron av något slags skogsarbetarutbildning, bidrog till att stärka bilden av ett yrke där "inga" krav ställdes på yrkesskickligheten. De trevande försöken med de skogliga fortsättningsskolorna under 1940-talet, ändrade inte nämnvärt på det.

- Löneformen, det raka ackordet, och skogsarbetarnas relativa beroende av andras arbetsinsatser i drivningsarbetet, innebar att även uppenbart olämplig arbetskraft (på grund av tex dåliga fysiska förutsättningar) kunde arbeta i skogen.

"Att vem som helst dög till skogsarbete" och att skogsarbete var "sista utvägen" om inget annat arbete fanns, hade alltså egentligen inget eller ytterst lite att göra med de faktiska krav som ställdes på skogsarbetarna ifråga om yrkesskicklighet. För att komma åt dessa krav ska vi ta del av informanternas beskrivningar av hur avverkningsarbetet utfördes, inte minst vilka arbetsredskap och arbetsmetoder som användes och vad som var avgörande för arbetsresultatet. Särskild vikt ska fästas vid det som skilde avverkningsarbetet från de flesta andra arbeten. Här åsyftas inte enbart själva arbetsprocessen utan även arbetsmiljön i vid bemärkelse.

Avverkningsarbetarnas redskapsarsenal varierade i storlek och utseende. Men de flesta använde dagligen yxa och timmersvans i avverkningsarbetet. Om det gällde träd med mindre dimensioner användes ibland bågsåg istället för, eller som komplement till timmersvansen. Övriga mer eller mindre nödvändiga arbetsredskap var: lyftkrok, barkspade, fällkil(ar), måttkäpp, timmersax, snöspade, krita. Innan jag går in på hur de användes, skall jag redovisa hur några av de viktigaste arbetsredskapen anskaffades och underhölls.

Yxan och timmersvansen

När timmersvansen skulle köpas var det många faktorer som skulle beaktas. Varje skogsarbetare tycks ha haft sitt speciella favoritmärke beroende på vilka kvalitéer och prestanda man prioriterade. Att känna till dessa saker, och vad som var viktigt att tänka på vid inköpet var inte alltid lätt. Var man ung och oerfaren kunde det vara särskilt svårt.

Dom sålde ju olika sågmärken, och man skulle ju försöka ta reda på vad som var bäst. *Vilken såg var bäst?* Ja... (skratt)...jag vet, den ene tyckte den sorten var bra, det fanns ju Pio, Sandviken å allt va dom hette, [men jag] tror inte det va så stor skillnad. Huvudsaken dom va filade ordentligt. Dom var ju lite olika... hållbar, så att säga, en del va hårda, en del va mjuka.³⁰

Med det sistnämnda avsågs stålets hårdhet, vilket var viktigt för hur länge filningen räckte samt hur lätt sågbladet hade för att helt plötsligt gå av. Var stålet för hårt härdat ökade risken att bladet skulle gå av (i synnerhet om det rådde sträng kyla), men det minskade samtidigt slitaget och förlängde därför timmersvansens livslängd. Å andra sidan försvårades filningen om stålet var hårt. Stålets hårdhet var nu bara en aspekt att ta hänsyn till. Dessutom fanns det olika konstruktioner på såväl handtag som sågblad.³¹ Det fanns alltså olika meningar bland skogsarbetarna om hur en bra timmersvans skulle vara konstruerad, men de två populäraste verkar utan tvekan ha varit Pio respektive Sandvikens Tigersvans.

Yxinköpen verkar inte ha ägnats samma diskussioner och funderingar kring märken och konstruktion. Uppgifter från samtida handböcker i redskapsvård tyder på att yxkonstruktionerna var omgärdade av mindre diskussioner och åsiktskiljaktigheter.³²

Yxa och timmersvans (liksom även de andra arbetsredskapen) inköptes på närmaste lanthandel. Vid "normalt" bruk skulle timmersvansen räcka minst en vinter. Två säsonger var inte heller ovanligt, det vill säga om inget oförutsett inträffade, tex plötsligt sågbrott.

Vilka håll timmersvansinköpen gjorde i plånböckerna varierade. En del ansåg att det inte var en kännbar utgift medan andra hävdade motsatsen. Speciellt kännbart var det ifall svansen helt plötsligt och "oturligt" gick av. Skogsarbetarna hade svårt att minnas hur mycket arbetsredskapen kostat i kronor och ören. Vi kan från andra källor få en uppfattning om kostnadernas storlek. 1945 försökte civiljägmästare Bo Flodman hos skogsforskningsinstitutet SDA belysa de redskapskostnader som skogsarbetarna i norra och mellersta Sverige drogs med. Han utgick från följande sammanställning över arbetsredskapens inköpspris.³³

Arbetsredskap	Kostnad enligt 1945 års priser. (kr)
1 timmersvans (enmans)	13,00
1 bågsåg med blad	10,00
1 yxa	5,90
1 barkspade	6,80
1 vändhake eller vändkrok	1,60
1 spräckyxa	11,95
1 spräckkil	5,00
	S:a 54:25

Timmersvansen var dyrast i inköp, och utifrån en grov uppskattning om en "normalpresterande" skogsarbetares dagsförtjänst, bör det ha tagit mellan en och två arbetsdagar för de flesta skogsarbetare att tjäna ihop till timmersvansen.³⁴

När skogsarbetarna redogör för de plötsliga och ovälkomna redskapshaverierna, finns ett intressant inslag i berättelserna. Flertalet sade att de vid dessa tillfällen hade haft "otur", att det "oturats för dom" och liknande. Men samtidigt som slumpen gavs denna aktiva roll var det ändå tydligt att man sökte en rationell förklaring till det inträffade. Av det som tidigare sagts om inköpsfunderingarna är det också självklart att de inte var omedvetna om betydelsen av hur textstålet var härdat. Dessa synpunkter kom också i regel fram när hållbarheten mer ingående problematiserades under intervjuerna.

När vi nu hunnit så långt angående arbetsredskapen, kanske någon läsare undrar över samma sak som tidigt fångade mitt intresse, nämligen: Krävde eller ansåg skogsarbetarna inte att arbetsgivarna skulle hålla arbetsredskapen? När jag ställde frågan fick jag relativt entydiga svar. Alla utom en av skogsarbetarna ansåg att frågeställningen var otänkbar då, och att det varit helt självklart att själv ombesörja och

finansiera inköpen. Så hade det alltid varit och dessutom fanns ju arbetsredskapen redan på varje bondgård. De flesta ville också använda sina speciella favoritmärken, modeller, slipningar osv, vilket de trodde skulle bli svårt att få om arbetsgivaren hållit arbetsredskapen.

Edmund Nilsson var den ende av de 50 skogsarbetarna som hade tyckt att arbetsgivarna borde hålla med fria arbetsredskap. Han hade lång erfarenhet av fackligt arbete, och han hade inte bara hyst den åsikten, utan även framfört kravet till arbetsgivarna. Kravet på fria arbetsredskap hade dessförinnan diskuterats på avdelningsmöten, men det gick inte att nå enighet i frågan. Hur arbetsgivaren (MoDo) reagerade när Edmund framförde sin personliga uppfattning framkom ej vid intervjun, men enligt honom så banade detta krav vägen för att en filningsverkstad startade i den närmaste orten Åsele.³⁵

Arbetsprocessen

Varje redogörelse över skogsarbetarnas manuella avverkningsarbete, bygger med nödvändighet på en minimering av det som samtidigt är dess karaktäristika; mångfalden och variationsrikedomen. Ambitionen är att urskilja och beskriva de viktigaste enskilda arbetsmomenten, men samtidigt ta fasta på och lyfta fram det komplexa samspelet dem emellan. Jag skall göra det genom att beskriva hela arbetsprocessen, från förberedelserna till det att trädet låg färdigt för vidare transport från avverkningsområdet. Arbetsmomenten är i tur och ordning följande:

- planera och förbereda
- hugga fällhugget och såga fällskäret
- kvista, aptera och kapa
- barka och brossla

Planera och förbereda

"Helgjobbet" respektive "söndagsjobbet" användes som benämning på det förberedelsearbete som skulle utföras före arbetsveckans start på måndagen. Med det avsågs översynen av redskapen, fr a att fila dem och skränka timmersvansen (att ha bra lutning på sågtänderna). Det var nu som varje veckas återkommande *grundliga* översyn och skötsel utfördes - veckans "storstädning" som några uttryckte sig. Under arbetsveckan gjordes sedan daglig kontroll och justering av arbetsredskapen.

Det bör redan ha framgått vilken betydelse riktigt skötta arbetsredskap hade. Om skogsarbetaren inte hade bra och riktigt filade arbetsredskap hjälpte det inte hur bra han för övrigt var i arbetet. Som vi såg var det också många unga skogsarbetare som hade problem att lära sig detta. En del medgav att de faktiskt aldrig någonsin lärde sig "filarkonsten". Men de kunde få hjälp av andra duktigare filare i arbetslaget eller i bekantskapskretsen. Helst ville och förväntades man dock klara av sin redskapsvård själv.

Denna uppfattning delades inte av skogsbrukets nyinrättade forskningsorganisationer. De försökte under 1930- och 1940-talen inventera redskapsbeståndet och fastställa dess kvalitet. Här efterlystes lösningar som låg på ett mer övergripande plan, men som inte desto mindre krävde skogsarbetarnas medverkan och positiva inställning. Ludvig Mattson Mårn hos SDA menade att erfarenheterna från instruktörsverksamheten visat att:

Man måste för att få verktygsvården upp på ett något så när godtagbart plan försöka att få arbetarna att själva åtminstone förstå, att ett gott verktygstillstånd med någon ansträngning kan åstadkommas, och samtidigt få dem att förstå, att ett sådant tillstånd är en nödvändighet. De måste samtidigt åtminstone kunna känna igen en väl skött såg från en sekunda sådan.³⁶

Men efter dessa uppfordrande ord tvingas han ändå konstatera följande:

För det stora flertalet arbetare torde även ihållande instruktionsverksamhet ej ge honom full färdighet i verktygsvård. De flesta kunna visserligen få en aning om, hur det hela skall gå till men kunna ej bli fullgoda verktygsvårdare. Detta arbete är så pass krävande, att speciell läggning måste finnas, om vederbörande skall kunna lära sig att på ett fullgott sätt sköta sina verktyg.³⁷

Tillkomsten av så kallade "filningsverkstäder" förändrade redskapsvården. Under 1940-talet men framförallt 1950-talets första hälft, fick en del informanter – i huvudsak de som var verksamma inom storskogsbruket – möjlighet att utnyttja dem (se tablå). Filningsverkstäder fanns i tex Åsele, Norsjö och Lycksele. De tillhandahöll mot ersättning så kallade "såglådar", som innehöll ett visst antal sågblad till var och en som betalade avgiften. Vanligtvis fick man på detta vis två sågblad per vecka (trähandtaget bytte och monterade man själv). Varje veckoslut transporterades såglådan till filningsverkstaden där sågbladen byttes mot andra eller fräschades upp. På måndagsmorgonen skulle lådan finnas på avverkningsplatsen. Detta verkar ha varit det vanligaste sättet att utnyttja filningsverkstäderna, men samtidigt måste det betonas att utbytesarrangemangen och filningsverkstädernas verksamhet varierade mellan olika orter och områden. Ett generellt möns-

ter är att skogsarbetarna i kustområdet inte hade någon filningsverkstad i närheten, eller i vissa fall inte ens kände till filningsverkstädernas existens.³⁸

Munksund AB:s filningsverkstad i Ålusbyn, Norrbotten, 1948. Foto: Bertil Ekholtz.

Vad ansåg då skogsarbetarna om tillkomsten av filningsverkstäder? Oavsett om de var bra eller dåliga på att själva sköta timmersvansen, så var en stor majoritet av dem som kom i kontakt med filningsverkstäderna positiva.³⁹ Arne Tegmark menade att:

Det var en utomordentligt fin affär, för det kosta inte särskilt mycke. De hade filat sågarna, och så hade dom toppa dem litegrann. Och sågarna gick ju jämnt och fint. Så det var en god idé.⁴⁰

Men vissa tyckte att det var för dyrt och att de själva filade timmersvansen minst lika bra. På grund av kommunikationsproblem med avsides och isolerat belägna avverkningstrakter var det också många som aldrig hade någon egentlig praktisk möjlighet att utnyttja filningsverkstäderna. "Vi var så avsides till, där uppe i Juktan. Det var som om vi kom bredvid civilisationen..."⁴¹

Sammantaget verkar det som om det motstånd, som en del till en början visade denna nymodighet, minskade allteftersom de praktiska erfarenheterna växte. Edmund Nilsson menade att filningsverkstäderna var bra, och enligt hans mening var ungefär 75% av huggarna positiva till dem, och 25% hade till en början motsatt uppfattning. De tycktes nämligen kunna fila svansen lika bra själva, "men när de såg hur bra det gick för andra huggarkompisar, då tog de också sågen. Men det gick nog fyra-fem år innan de allihopa [utnyttjade verkstäderna]".⁴²

Ett annat sätt att förbättra redskapsvården var att filningsinstruktörer åkte ut till arbetslagen samt att det ordnades kortare kurser i redskapsvård för huggarna (se tablå). Gösta Lindmark berättade hur hans far och morbror till en början brukade fila timmersvansen åt honom, "men då var jag på en kurs... 1951 i Burträsk. Det var en tvåveckorskurs i slutet av april å början av maj. Och där lärde jag... [mig att fila]".⁴³ Kursen anordnades av Skogsvårdsstyrelsen och han hade anmält sig själv. Lindmark tyckte att kursen "var ganska bra".

När skogsarbetaren gick mot det träd han skulle fälla, så kontrollerade han att trädet var "stämplat". Med det menas det huggmärke i ögonhöjd, som gjorts av förman eller annan skoglig befattningshavare, och som markerade att det skulle avverkas (en del träd skulle av en eller annan anledning sparas). Samtidigt som skogsarbetaren tittade efter detta märke brukade de flesta även studera trädets utseende och planera fällningsarbetet, framförallt åt vilket håll det skulle fällas. En del verkar här ha lagt ned större möda än andra på att försöka fälla trädet mot hästvågen för att på det sättet slippa brossla virket så långt. Den idealiska fällriktningen kunde dock försvåras eller omöjliggöras av trädets lutning, hård vind eller de omkringstående trädens placering. I den situationen gällde det att göra en riktig bedömning. I sämsta fall kunde ett felaktigt beslut kosta avsevärt mycket mer i såväl tidsmässig som fysisk och psykisk energiåtgång.

De som inte själva brosslade, utan arbetade i drivningar där så kallade "brosslare" gjorde detta, var inte lika noga med fällriktningen.

*Jägmästare kontrollerar timmersvansens skränkning, februari 1955.
Foto: Skogsindustriarbetarens (SIA) arkiv.*

De prioriterade istället att fälla i sådan riktning att fällningen och upparbetningen (utom brosslingsmomentet) underlättades.

Innan skogsarbetaren kunde sätta timmersvansen mot stammen skulle han se till att dels han själv, dels timmersvansen fick plats nere vid trädets rot. Båda sakerna kunde kräva betydande arbetsinsatser, i synnerhet om det var stort snödjup. I så fall använde de allra flesta en spade för att skotta bort snön. Det skulle vara en tillräckligt stor grop för att rymma pendelrörelsen då timmersvansen drogs fram och tillbaka. En del minns att man slarvade med detta, och sågade timmersvansens blad in i snön. Detta kunde straffa sig om det fanns en sten

dold i snön. "Stensågning" förorsakade alltid merarbete (vanligtvis filning och/eller skränkning). Vid mindre snödjup räckte det ofta att sparka bort snön med fötterna.

Ris och kvist nere vid trädets rot och ett par meter upp togs vanligtvis bort med yxa. Det var sällan nödvändigt när en tall skulle fällas, eftersom den ofta var kvistfri nere vid roten.

Hugga riktskåret och såga fällskåret

När förberedelsearbetet var gjort vidtog ett av de tyngsta och viktigaste arbetsmomenten, genomsågningen av trädet.

Om du kom till ett stort träd å skulle börja med att böja dig ned på morron, å inte hade kommit dig igång, å börja svansa. Det är klart, nog kändes det gruvligt innan du blivi mjuk. Det kändes väldigt jobbigt, men om det direkt va nå värre... Men nog är det klart att det va jobbigt att stå... det va ju så fruktansvärt underlig arbetsställning. Du var ju tvungen ned på knäna då det blev riktigt jobbigt...⁴⁴

Men först av allt gjorde de vanligtvis ett så kallat riktskär (eller "fällhugg" respektive "fällskyra" som många informanter kallade det). Riktskåret gjordes med yxan, på den sida av stammen som låg i den planerade fällriktningen. Syftet med riktskåret var att rikta trädfällningen och att förhindra att trädstammen spjälkades. När det var gjort tog skogsarbetaren timmersvansen och började såga fällskåret på motsatta sidan. Detta skulle vara placerat så långt ned som möjligt på trädet. Stubben fick inte vara för hög, i annat fall kunde skogsarbetarna få böta på grund av den virkesförlust som blev följden av ett för högt anlagt fällskär.⁴⁵ Som det framgick av citatet innebar det ibland att arbetaren fick gå ned i knästående arbetsställning. Stubbhöjden var en av de saker som arbetsgivarnas representanter brukade kontrollera under och efter arbetet.

Innan jag går vidare finns det anledning att framhålla det stora obehag som snön brukade innebära. Jag tänker då inte på problemen i samband med förflyttningarna mellan träden i djup snö och på snöskottningen, som i och för sig var besvärande och irriterande (bland annat pga att arbetarna inte alls fick eller inte ansåg sig få tillräckligt med ersättning för snöskottningen), utan på den snö som kom nedrasande över dem. Var och en vet vad som händer om man ställer sig under eller bredvid ett snötyngt träd, och skakar detta. Att en hel dag, med dåtidens arbetskläder, få snöras över sig var både obehagligt och ohälsosamt. Kroppsvärmen smälte snön, vilket resulterade i blöta och tunga arbetskläder. Därefter kanske de blöta kläderna frös

Riktskåret hugges

och blev kalla och styva, för att sedan återigen bli blöta i kojans rastvärme eller runt elden ute i det fria.

En utbredd uppfattning var att fällsågningen borde utföras utan paus. Att inte "räta på ryggen" förrän trädet låg på marken, var det rätta och idealiska arbetstempot och metoden för en "riktig" huggare. Arne Johansson minns att han liksom brukade tävla mot sig själv.

Man skulle ju aldrig vila. Att stå och sova mot ett träd... Då räknades man ju inte till nån storhuggare, så... (skratt)...Ja, man plåga sig väl ganska tappert ibland.⁴⁶

Men andra menade att det egentligen på lite längre sikt var en bedräglig metod, och att det bästa var att arbeta lugnt och metodiskt och att ta en kort paus. På det viset sparades ryggen, som många hade problem med. Under denna paus i fällsågningen brukade en del passa på att göra riktskåret. De hade alltså börjat med att såga fällskåret, för att

först efter en stunds sågning ta yxan och göra riktskåret. På det här sättet minskade också risken för att timmersvansen skulle "klämmas" fast i fällskäret. Orsaken var att riktskåret minskade trädets egen stabilitet. Det blev lättare att slå in en kil och förhindra att fällskäret klämdes ihop. Men om det var en gammal och mycket grov gran som skulle fällas, kunde även den mest arbetssamme och tjurige skogsarbetare bli tvingad att ta en paus i sågningen. Men lång fick den inte bli. Det dög inte att stå och "hänga med armarna" när trädet väntade på att fällas.

Om man gjorde en paus, och sågen klämdes fast, eller om det överhuvudtaget börjat gå tungt under sågningen med klämningstendenser, kunde (och brukade) man alltså slå in en stålkil i fällskäret. Stålkilen hade arbetaren i fickan. Yxhammaren (dvs yxans trubbiga ände) användes till att slå in kilen. Men för att det skulle vara möjligt var det nödvändigt att ha sågat in svansen en bit i trädet. I annat fall kilades svansen fast av stålkilen. Att använda kilen var alltså bara aktuellt om trädet var tillräckligt grovt. Men var det ett mindre träd var också risken för klämning och behovet av att ta paus mindre.

Om skogsarbetaren alltså av skilda anledningar föredrog att ta en paus i sågningsarbetet, var det under denna korta stund lämpligt att slå in kilen eller/och göra riktskåret. Det ligger nära till hands att instämna med de skogsarbetare som menade att detta var en bra metod, eftersom det innebar en mindre ensidig och långvarig belastning av rygg och armar.

Av samma orsak ansågs det vara viktigt att behärska sågning med timmersvansen från båda hållen. Det kunde dessutom bli nödvändigt om en sten eller andra träd vid trädets rot hindrade sågning från favorithållet. Men den förmågan varierade. En del sågade obehindrat från båda hållen, medan andra var ovilliga eller oförmögna att göra det.

Föll då alltid trädet i avsedd riktning? Nej, det kunde tomt stå kvar på stubben och vägra falla. Om det hände, eller om trädet verkade falla åt fel håll, brukade skogsarbetarna försöka stöta omkull och/eller styra fällriktningen. Vid de tillfällena användes ofta något slags redskap som hjälpmedel. Det brukade vara en käpp, yxan, barkspaden eller måttkäppen. Måttkäppen fungerade faktiskt ofta som både måttkäpp och stötkäpp. Var det speciellt besvärligt, kom kanske någon arbetskamrat över och hjälpte till att stöta, samtidigt som fällskäret sågades. På detta vis klarade man sig ur knipor som hotade att uppstå, eller sådana man olyckligtvis redan hamnat i. En vanlig sådan händelse var att trädet fällts fast emot andra träd. Det var en både besvärlig och farlig situation, som kunde kräva hjälp av någon arbetskamrat. Vid dessa tillfällen användes ofta stötkäppen. Men även om det "jävlades"

Fällsågning

på detta vis, kom till sist trädet i hela sin längd ned till marken, då nästa arbetsmoment vidtog.

Kvista, aptera och kapa

De arbetsmoment som följde på fällningen kunde antingen göras i en enda ordningsföljd, där de också så att säga gick in i varandra, eller också uppdelat och uppsplittrat i åtskilda moment. Den viktigaste orsaken var att apteringen ibland utfördes av en annan än skogsarbetaren, av en speciell "apterare". Men först av allt skulle alltså det fällda trädet kvistas.

Att "kvista" var att med yxa hugga av de kvistar som växte på trädets stam. De skulle huggas av längst in mot stammen, utan att skada den. Eftersom det oftast var snö under avverkningsarbetet, var de kvistar som var riktade mot marken svåra att komma åt med yxan. De höggs därför inte av förrän efter det att trädet apterats och kapats i "bitar", då varje bit vändes och kvistades. Att vända ett helt träd för att komma åt undersidans kvistar var i allra flesta fall alldeles för tungt. Dessutom hindrade undersidans kvistar stammen från att sjunka ned alltför mycket i snön, vilket var bra då det underlättade upparbetningen, arbetshöjden blev bättre.

Att "aptera" virket innebar att bestämma vad trädets slutprodukt skulle bli, i skogsbrukstermer att bestämma vilket "sortiment" det skulle bli. Sortimenten brukade indelas i två huvudgrupper, gagn-virkes- (tex pålar och stolpar, sågtimmer, sliprar, massaved och props) respektive småvirkessortiment (frå olika brännvedssortiment).⁴⁷ Sortimenten som ingick i den förstnämnda huvudgruppen var de som informanterna oftast arbetade med, speciellt massaved och sågtimmer. Under andra världskriget var brännvedssortimenten de vanligaste på grund av landets bränslesituation.

Men om vi bortser från denna speciella period var de olika typerna av gagnvirke de vanligaste sortimenten. Vad som skulle bli massaveds- respektive sågtimmersortiment, avgjordes frå av trädets kvalitet.⁴⁸ Att göra en riktig kvalitetsbedömning var viktigt eftersom en väl utförd aptering stod i ett direkt samband med det ekonomiska utbyte som virkesägaren fick vid avverkningen. Sortimenten betalades olika, sågtimmer betalades tex bättre än massaved.

"Kapa" är lättare att beskriva än de två föregående arbetsmomenten. Det var helt enkelt det moment då skogsarbetaren med timmersvansen (i undantagsfall bågsåg) kapade stammen i lämpliga bitar. Var det skulle göras bestämdes vid apteringen. I regel var det på ett eller två ställen, när det gällde de vanligaste sortimenten.

Det är nu dags att se på hur dessa tre arbetsmoment i praktiken utfördes, och inte minst hur valet av apteringsförfarande inverkade på arbetet.

I huggarhandböcker föreskrevs att man skulle börja kvista i trädets rotände och fortsätta mot trädets topp ("tull'n" som många av de intervjuade kallade toppändan). På detta vis minskade risken för "spjälkning", det vill säga risken för att delar av stammen följde med vid yxhugget. Följande arbetsbeskrivning angående kvistningen fanns i en huggaranvisning från 1943: "Kvistning skall utföras så, att all kvist avhugges invid stammen och på sådant sätt, att spjälkning ej uppstår. Avhuggning av kvist skall ske i riktning från roten mot toppen".⁴⁹ Det här var bekant för många, men det påverkade inte nämnvärt deras val av arbetsmetod. Om det var en gran man fällt, började de istället kvista från trädets topp. Tvärtom om det var en tall. Trädets utseende och de yttre naturbetingelserna styrde skogsarbetarnas val av arbetsmetod. Jag tänker här frå på kvistarnas placering och utseende samt med vilken svårighet och energiåtgång som skogsarbetaren trodde sig kunna ta sig fram längs trädets stam.

Som bekant hänger granens kvistar nedåt längs stammen. De växer dessutom mycket tätt invid varandra och är vanligtvis betydligt fler än tallens. Det hindrade skogsarbetarna från att lätt komma åt att hugga

av dem ifall de gick från roten mot toppen, eftersom grankvistarnas topp pekade mot skogsarbetaren och hindrade hans framfart. Tallens kvistar var det däremot inte samma problem med, eftersom de både var fåtaligare och hade ett annat utseende (växer mer vinkelrätt mot stammen).

Kvistning

Ifall det var en gran som skulle kvistas föredrog alltså majoriteten att lämna alla arbetsredskap utom yxan vid stubben, och gå direkt upp

till toppen och börja kvista där. När huggaren kvistat sig ned till stubben, fanns det två olika sätt att fortsätta. Hur man fortsatte berodde på vem som skulle aptera virket, huggaren eller apteraren.

Följande åsikt i den frågan framfördes 1945 av en av SDA:s civiljägmästare, Gustaf Nenzell:

Det måste därför bli virkesägarrens sak att i varje enskilt fall klargöra, vilket som blir mest ekonomiskt, att överlåta apteringen åt huggaren eller åt särskild apterare. Vid avverkning av grövre skog kan ofta stora värden sparas, om apteringen av de värdefullare sortimenten utföres av avmätare.⁵⁰

Men Nenzell var samtidigt medveten om att det fanns vissa fördelar med att låta huggaren utföra apteringen. Krökar och stamskador på trädet upptäcktes lättast innan det fallit till marken.⁵¹ Det var lämpligt att huggaren gjorde den kontrollen när han närmade sig det träd han tänkte fälla. Men skogsarbetarna hade också andra anledningar att föredra ett system där de själva apterade. Den viktigaste var att de på det sättet kunde minska gångsträckan under en normal arbetsdag.

Fanns det en särskild apterare på avverkningsplatsen, fick huggaren lämna det halvt upparbetade trädet och istället ta arbetsredskapen och gå vidare till nästa träd. Han fortsatte på detta sätt och lämnade halvfärdiga träd tills apteraren kom och apterade dem. När apteraren mätt och markerat var trädet skulle kapas gick huggaren tillbaka och avslutade upparbetningen. Det här tillvägagångssättet irriterade många skogsarbetare. Irritationen var särskilt utbredd bland dem som varit speciellt måna om att arbeta snabbt och effektivt. Att förflytta sig på avverkningsplatsen var tids- och energiödande, i synnerhet om det var mycket snö samt om de stämplade träden stod långt ifrån varandra (en så kallad gles stämpling). Resultatet blev givetvis att de hann mindre under en arbetsdag, något som gav upphov till missnöje. Detta apteringsförfarande ansågs dessutom vara ineffektivt och onödigt då många av skogsarbetarna ansåg sig aptera virket lika bra som apterarna; ibland tom bättre, vilket kunde ge upphov till kontroverser. Olof Andersson redogjorde för en sådan händelse.

Jag hade ju huggit så mycke timmer så... Jag visste ju precis, då jag fällde trädet, ungefär vad det skulle bli av det där. Redan då jag fällt det så hade jag kunnat kapa å göra det, om jag fått göra det.⁵²

Han var emellertid tvungen att invänta apteraren. Men när denne mätt och markerat ut kapställena vägrade Andersson kapa på de anvisade ställena. Han hävdade att apteringen kunde göras på ett annat och bättre sätt, och med ett bättre ekonomiskt utbyte för virkesägaren som resultat. Andersson blev osams med avmätaren, men "vann" till sist striden.

Om det inte fanns någon speciell apterare kunde skogsarbetarna göra på olika sätt. Det berodde främst på vilket träd som skulle apteras samt vilket arbetsredskap som användes till mätningen. Jag fortsätter redogörelsen utifrån exemplet ovan där gran var arbetsobjekt. Det fanns två olika arbetsredskap som användes till att mäta ut var trädet skulle kapas. Antingen en speciell måttkäpp eller också timmersvansen.⁵³ Måttkäppen var antingen fabriksstillverkad, eller hemgjord. Folke Bergkvist tex, brukade tillverka sina av asp som han först lät torka. På det viset fick han måttkäppar som var både lätta och hållbara.⁵⁴ Som vi såg angående fällningsmomentet kunde måttkäppen vara gjord med avsikt att även användas som stötkäpp. Bergkvist hade, för att underlätta detta kombinationsbruk, utrustat sina måttkäppar med något vasst i ena änden så han lätt kunde "kladda omkull trädet".⁵⁵ Men viktigast var under alla förhållanden att måttkäppens längd var exakt. Var den egenhändigt tillverkad var den vanligtvis tre fot lång, i annat fall tio fot. Timmersvansbladen brukade också vara tre fot.⁵⁶ Användningen av timmersvansar och egentillverkade måttkäppar vid apteringen oroade virkesägarna då det befarades att det skulle resultera i mindre exakt utförda mätningar.

När skogsarbetaren kom till stubben, tog han timmersvansen (eller i sällsynta fall en bågsåg) i en hand och yxan i den andra. Använde han en speciell måttkäpp tog han den i ena handen och yxan och timmersvansen i den andra. Han gick så efter stammen och lade ned måttkäppen alternativt timmersvansen och mätte på så vis längden (ifall bågsåg användes även till att mäta, så brukade den förlängas till 3 fot). Hur lång den första "biten" skulle vara berodde på den kvalitetsbedömning som skogsarbetaren gjort. Denna bedömning kunde ha gjorts eller åtminstone ha påbörjats redan då han gick emot trädet och gjorde den första arbetsplaneringen. Sedan kapades trädet och bitarnas undersidor kvistades med yxan.

Skulle virket barkas gjordes det på ovensidan innan huggarna vände biten, och på undersidan efter det att den vänts och kvistarna avlägsnats. Då användes barkspaden, som de hämtade vid stubben. (Jag återkommer till barkningsmomentet mer utförligt senare.) Sedan skrev skogsarbetaren med krita sitt namn, huggarnummer eller initialer i stockens grövre ände och bitens längd i den andra.

Hade man tur fick man huggarnummer elva å... Å det här var Jörns faktorsdistrikt, det har jämt haft elva... Så då hade man ju också lite tur. Går fortare skriva ettor än åttor och sånt där.⁵⁷

På stammen, vid den grövre änden skulle dessutom skogsbolagets flottningsmärke huggas in med yxan.⁵⁸

När första biten på detta vis var klar fortsatte huggarna med resten av trädet. Eftersom stammen smalnade mot toppen så kom de förr eller senare till en dimension och kvalitet som inte dög till sågtimmer, det vill säga om inte redan den första biten varit sådan. Då blev det aktuellt med massavedssortimenten. Längden på dem kunde variera, och det var viktigt att välja längder så att mesta möjliga skogskubikmeter togs till vara och minsta möjliga trädtopp blev över. Förutom själva apteringsförfarandet upparbetades trädets övriga bitar (eller bit) på samma sätt som trädets grövsta bit.

Jag har hittills uppehållit mig vid hur skogsarbetarna kvistade, apterade och kapade ifall de fällt en gran. Om det däremot var en tall var som sagt den stora skillnaden jämfört med gran kvistarnas kvantitet och kvalitet. Kvistningen blev mindre tidsödande, och ofta kunde de kapa den första biten utan att behöva kvista den först. Skogsarbetaren gick omedelbart uppefter trädet med yxa, timmersvans (eller bågsåg) och eventuellt en måttkäpp. Om han däremot inte själv apterade, kvistade han hela tallen från rotänden och mot toppen. Därefter lämnades tallen där den låg och huggaren fortsatte som i fallet med gran till nästa stämplade träd. Han återvände sedan och upparbetade trädet på ungefär samma sätt som när det gällde gran.

Men om skogsarbetaren själv apterade tallen var den viktigaste skillnaden jämfört med gran, att han nu kvistade bit för bit, alltefter- som upparbetningen fortskred mot toppen. Fördelen med det här arbetssättet var att han slapp en vända längs trädstammen.

Barka och brossla

Barkningen utfördes med en barkspade efter apterings- och kapningsmomenten och i samband med kvistningsmomentet. Det var ifall huggaren apterade själv, i annat fall kunde hela ovansidan barkas innan apteraren kommit, eller också efter det att apteraren märkt ut var stammen skulle kapas. Sedan varje bit apterats och kapats, barkades ovansidan helt (om trädet skulle helbarkas så kallad "rundbarkning") eller delvis (så kallad "rand-" eller "fläckbarkning") varefter biten vändes och undersidan kvistades som ovansidan. Vanligast var randbarkning och i princip kunde resten av trädet barkas på detta vis. Hur, och i vilken omfattning manuell barkning utfördes, varierade dock stort. Men bland informanterna verkar det ha varit vanligt att åtminstone "toppbiten" barkades. Variationerna i barkningens omfattning och arbetsmetoder berodde på många faktorer. Två av de viktigaste var trädets kvalité och klimatförhållandena.

Birger Nilsson var en av de många som tog upp kylans inverkan:

[Barkningen]. . . var ett elände när det var vinter. Nu försökte vi, om det gick, försökte vi prata med dom; att man skulle få lämna barkningen. Och istället få barka på våren, när det va ihopkört nere på avlägget, när barken var tinad. Det gjorde det så otroligt mycke lättare, men det var inte alltid man fick det.⁵⁹

Det är svårt att få en bestämd uppfattning om i vilken utsträckning sådana förfrågningar tillmötesgicks av arbetsgivarna, däremot är det uppenbart att de allra flesta skogsarbetarna föredrog att barka på avlägget.

Barkning

Den andra faktorn var att det bara var så kallat "frodvuxet" virke som behövde barkas. Frodvuxet virke hade liten trädkärna och flöt därför dåligt. Vad som räknades till frodvuxet virke bestämdes av den diameter som trädkärnan mättes till i toppänden. Gran skulle barkas om

trädkärnan utgjorde mindre än en tredjedel av diametern, tall om den utgjorde mindre än hälften av diametern.⁶⁰ Skogsarbetarna mätte detta med "ögonmättet". Stor trädkärna hade i regel rotbiten. De övriga bitarna på träden, i synnerhet toppbiten, hade ofta en liten – och med tanke på flottningen – för liten trädkärna.

Men ny teknik och nya sätt att transportera virket innebar stora förändringar i barkningsarbetet. 1930-talets noggranna och tidsödande helbarkning av träden, som de intervjuade själva hade erfarenhet av eller hade hört talas om, minskade successivt under de två följande decennierna fram till att den manuella barkningen helt upphörde vid 1960-talets ingång. Det berodde främst på att virkestransporterna efter väg ökade och ersatte vattenledstransporterna.⁶¹ På en del håll kom förändringarna så tidigt och var så omfattande att några av de intervjuade knappt alls arbetat med barkspaden.

Liknande variationer fanns även när det gällde brosslingen. Brossling var alltså det arbetsmoment då virket med manuell kraft drogs/släpades/bars till den i förväg utmärkta hästvägen. Till det användes en lyftkrok eller timmersax. På sina håll, i synnerhet på de större avverkningsplatserna och under 1940-talet, fanns speciella brosslare. Det var vanligtvis en fysiskt välutrustad man som arbetade tillsammans med en hästkusk och samlade ihop det virke som skogsarbetarna lämnat vid fällnings- och upparbetningsplatsen. Vid detta arbetsorganisatoriska arrangemang brukade skogsarbetarna inte lägga ned någon större möda på att försöka fälla trädet mot hästvägen eller lägga ihop bitarna i ordentliga små högar.

Informanterna hade dock vanligtvis själva utfört brosslingen. Det innebar att de under de föregående arbetsmomenten försökt arbeta så att brosslingen skulle bli så lindrig som möjligt. Det var nämligen ett mycket tungt arbete att flytta bitarna till hästvägen, i synnerhet om det var stora, tunga bitar och om de yttre omständigheterna var ogynnsamma (tex stort snödjup och ojämn terräng). Var skogsarbetaren klen byggd eller om det var extremt tunga bitar eller svåra brosslingsförhållanden, hände det att man bad någon om hjälp. Antingen direkt i anslutning till den vanliga tidpunkten för brosslingen, eller efter arbetsdagens slut. Det berodde på hur nära lämplig hjälp fanns under arbetsdagen.

Som det redan har framgått kunde en bra arbetsplanering, tex så kallad "riktad fällning" mot hästvägen, innebära att brosslingen lindrades åtskilligt. Sammanföringstekniken kunde också variera, så att en del använde mer arbetsbesparande teknik än andra. Det var tex viktigt att maximalt och riktigt vicka, rulla och häva bitarna på underliggande bitar och hårda och upphöjda föremål som stenar.

Arbetsmiljön i vid bemärkelse

Avverkningsarbetets arbetsmiljö präglades, förutom av den omedelbara arbetsprocessen, av följande två omständigheter:

- 1) Det var ett utomhusarbete under vinterhalvåret.
- 2) Det utfördes under ett minimum av direkt arbetsgivarkontroll.

De ständigt skiftande väderförhållandena gjorde att ingen arbetsdag och arbetsplats var den andra lik. Vind-, nederbörds- och temperaturförhållandena varierade samtidigt som de mycket påtagligt påverkade skogsarbetet. I svåra fall, tex snöstorm eller extrem kyla, kunde arbetet to m inställas.

Nederbördsförhållandena var något som i hög grad påverkade arbets-situationen. Eftersom avverkningsarbetet till största del utfördes vinter-tid var det vanligtvis frågan om nederbörd i form av snö. Mängden snö, dess konsistens och belägenhet, var det som i första hand engage-rade och irriterade skogsarbetarna. Generellt var stort snödjup och snöras från träden det mest störande.

Snödjupets betydelse för framkomligheten bör redan ha framgått, och det behövs ju inte heller någon större fantasi för att sätta sig in i de svårigheter som uppstod då skogsarbetarna skulle ta sig fram i 1-1,5 meter snödjup. Det var ingen lätt uppgift, speciellt med tanke på de många arbetsredskap som man skulle bära och hålla reda på.

Försvunna redskap var en vanlig orsak till att arbetet fördröjdes. Då skogsarbetaren lade ifrån sig redskapen vid trädet gällde det att minnas var han lagt dem, i synnerhet om det var djup och lös snö som lätt kunde dölja dem. Ibland frestades skogsarbetarna också att kasta redskapen istället för att gå med dem.⁶² På så sätt hoppades de vinna tid. Ett vanligt sådant tillfälle var då de mätt och kapat trädet med timmersvansen, och kommit längst upp till trädets topp och skulle vända den sista toppbiten för att upparbeta den och övriga bitar. Här frestades många att "hiva iväg" timmersvansen till stubben (där de andra arbetsredskapen låg), så att den skulle vara ur vägen och inte tappas bort. Resultatet kunde emellertid istället bli att de missade målet och fick leta i snön vid stubben eller att de kanske kastat timmersvansen mot en sten och skadat den.

Snö på träden och särskilt blöt tung snö på trädkvistarna, den så kallade upplegan, var som redan nämnts det andra stora problemet. När det blev vår och lite varmare, började snön på kvistarna bli tyngre och rasade lättare ned.

Pulsandet i djup snö och snörasen ställde höga krav på arbetsklä-derna. De skulle vara så snö- och vattenbeständiga som möjligt samt ha ett minimum av glipor för att inte släppa in snö. Samtidigt skulle

*Skogsarbetare som skottar en grop innan fällningsarbetet kan börja.
Foto: Lycksele Skogsmuseums bildarkiv.*

de vid kyla och vind vara varma och inte för tunga. Före 1960-talet, då arbetskläder av nylon började användas, var det inte särskilt välbeställt med detta. Dessförinnan var de vanligaste arbetskläderna följande, från huvud till fot:

- "vanlig" toppluva, "vintermössa";
- "blårona", "blåblus", "rona" (tröjor/arbetskjortor av grovt tyg) och "vämarsblus" (blus av vadmalstyg);

- "vämarsbyxor" (byxor av vadmalstyg);
- "luddor" eller gummistövlar.

Arbetskläder av vadmalstyg var tillsammans med "blåblusen" de absolut vanligaste arbetskläderna, och gemensamt var att de inte klarade väta speciellt bra, i vartfall med dagens mått mätt, vilket just var vad många skogsarbetare reflekterade över och relaterade till vid intervjuerna. Det var också många som nämnde de förbättrade arbetskläderna under de sista decennierna som en av de viktigaste förändringarna i skogsbruket under deras tid i skogen. Det var inte många som minns brasan ute i det fria under rasterna som något pittoreskt inslag eller som särskilt behagliga stunder, speciellt som det var snö på framsidan av kroppen som tinade till vatten för att sedan åter frysa till is när rasten var över. Om det under rasten var "töväder" på kroppens framsida kunde det vara motsatsen bak på ryggen, dit inte brasans värme nådde. Med dessa blöta och svettiga arbetskläder kunde de sedan sätta sig direkt på "lättviktaren" för hemfärd i vinterkylan (det här var mot 1940-talets slut och under 1950-talet då motorcykelinnehav blev vanligt bland informanterna).

Under slutet av 1940-talet och under 50-talets första hälft började enklare, mindre rastkojor användas. Det var i första hand de skogsarbetare som arbetade åt större arbetsgivare som fick pröva dessa. Inom bondeskogsbruket var den här typen av rastkojor mycket ovanlig under dessa decennier. Det fanns flera olika rastkojekonstruktioner. Vanligast var en mindre, enklare och transportabel variant (ihopfällbar eller flyttbar på medar). Det fanns både de med och utan golv, med och utan fönster men i regel alltid med en mindre vedkamin. Vad tyckte då skogsarbetarna om dessa? Ja, "både och" och "ett steg i rätt riktning", är uttryck som användes och kanske skulle kunna sammanfatta de flestas inställning. Även om skogsarbetarnas grundinställning var positiv, så var de inte nöjda. Kojorna var trånga och mörka samt blev ofta för varma. Innan dagens första brasa var tänd var det däremot inte varmt. När de kom till kojan för att inta dagens första fika, var det innan man gjort upp eld i kaminen, lika kallt där som ute. Efter en stund däremot, när brasan tagit fart och kaminen började värma blev det snabbt ordentligt varmt. Lite för varmt bara. Att ha någon som under arbetsdagen såg till att kojan hade en mer lämplig och konstant värme var svårt, då skogsarbetarna var upptagna med avverkningsarbetet. En del minns därför att de lika gärna satt ute om vädret tillät. Det var bättre än att sitta inne i en mörk och trång bastuvarm koja.⁶³ Men var det dåligt väder föredrogs nog trots allt även dessa rastkojor.⁶⁴

Skogsarbetarnas kontakt och typ av relation med arbetsgivarna präglades av de många olika arbetsgivarkategorier som fanns, samt av

arbetsgivarnas praktiska möjligheter respektive ambitioner att övervaka och kontrollera drivningsarbetet. Det är uppenbart att tex en enskild bonde som engagerat några skogsarbetare i byn inte brukade och kunde använda samma kontrollmedel som en större arbetsgivare. Något förenklat ser man hur den stora skiljelinjen i dessa frågor gick mellan de större arbetsgivarna ("Skogsbolagen" och Domänverket) och de mindre arbetsgivarkategorierna (i första hand skogsägande jordbrukare och mindre sågverksägare).

Men i praktiken verkar skogsarbetarnas arbetssituation inte nämnvärt ha påverkats av relationen med arbetsgivaren. Det framkom dels av svaren men även av den relativa likgiltighet som de intervjuade visade denna frågeställning. När jag bad dem precisera vad arbetsgivarnas representanter gjorde på avverkningsplatsen fick jag ofta lite svävande och allmänt hållna svar. Den ur skogsarbetarnas synvinkel absolut viktigaste kontakten, och den som verkar ha engagerat dem mest, var då den lokala prisöverenskommelsen skulle göras (mer om detta i avsnittet om lönefrågor). När väl denna nåtts och arbetet kommit igång fanns det arbetsgivarrepresentanter som inte visade sig alls eller mer än ett par tre gånger per månad. "Dom kom och satte bort den där avverkningsplanen och det kunde sedan gå en månad eller två månader innan dom kom...".⁶⁵ Den andra ytterligheten var drivningar där det dagligen fanns en lägre befattningshavare med förmansliknande arbetsuppgifter. Dem brukade skogsarbetarna ofta benämna "topptittare" och "stubbssnokare". Som namnen antyder brukade dessa kontrollera hur arbetet var utfört. De fungerade också vanligtvis som kombinerad avmätare, kontrollant och som arbetsgivarens arbetsplats-hjälpreda i största allmänhet (ordna med praktiska saker, tex rastkojor). Dessa kunde vara självlärd äldre fd skogsarbetare, som av någon orsak erbjudits och övergått till denna syssla. De bodde också kanske i samma trakt eller by som de övriga skogsarbetarna. Yngre blivande jägmästare brukade också förekomma i dessa lägre befattningar.

När relationen med dessa fördes på tal var de flesta informanter måna om att framhålla att umgänget i de flesta fall varit oproblematiskt. Visst kunde en del ha mindre sympatiska sidor, men det var mer en fråga om personliga kvalitéer än om sånt som sammanhänge med deras arbetsuppgifter.

Frågan är om inte skogsarbetarna, både som individer och kollektiv, kunde agera relativt självständigt gentemot dessa lägre befattningshavare. Ofta ansåg sig skogsarbetarna kunna utföra samma arbetsuppgifter minst lika bra (tex apteringen), och dessutom kunde många eventuella tillrättavisningar eller påpekanden bemötas med att förhåll-

landena varit si eller så speciella och krävt denna lösning. Det är också uppenbart att skogsarbetarna efter en tid i skogsarbetet började bli medvetna om sitt värde i en tid som präglades av arbetskraftsbrist. I ungdomsåren och under den första tiden var de kanske försiktiga och noggranna med att följa huggarinstruktionerna, men sedan tog de mindre allvarligt på dessa. En som inte gjorde det, ångrar sig idag.

Man var för noga med jobbet. Man ha ju kunnat fuska mer å det ha gått lika bra. Man va för noggrann... Man trodde att det där, det var meriter som att... Man fick då inte sparken då man gjorde det ordentligt, tänkte man.⁶⁶

En konflikt angående en aptering har redan nämnts. Den slutade med "seger" för skogsarbetaren. Följande historia handlar om en liknande händelse men med hela skogsarbetarkollektivet i gemensam aktion. Hilmer Westin och hans arbetskamrater skulle hugga i en "fin skog" som beräknades ge en bra förtjänst, speciellt om de på något sätt kunde slippa apteraren som befarades sinka arbetet. Han meddelade emellertid huggarna dagen innan att de skulle fälla och han aptera, men

då va vi full i fan. Då var vi ute tidigt på morron å fällde utav helvete. Så han kunde ha... nästan hur mycket som helst [att aptera]. Då sa han att det var så mycke arbete: – Så nu få ni såga av det som ni vill. Åsse åkte han... (skratt).⁶⁷

Vad gällde de högre befattningshavarna var situationen något annorlunda. Dessa "kronjägare", "faktorer", "förvaltare" mfl var både sällsynta och respektingivande besökare. Det verkar i synnerhet ha gällt den äldre generationen befattningshavare, som likt militärer kom i fina skogskläder och inspekterade sina arbetare. I detta umgänge fanns något av den gamla "stå med mössan i handen" känslan kvar. Visst fanns det skogsarbetare som kämpade för att få bort denna känsla, särskilt de som var fackligt aktiva och som betonade att de inte känt sig underlägsna vid dessa möten.⁶⁸ Men många skogsarbetare verkar ha uppträtt med en betydande respekt vid dessa möten.

Flera av de intervjuade menade att den här generationen skogliga befattningshavare under 1950-talet började ersättas av en ny "typ" av högre befattningshavare. De var yngre, mindre auktoritära och högedragna och mer intresserade av praktiska skogsbruksfrågor.⁶⁹ Föregångarna verkar mest, ifall de nu överhuvudtaget visade sig sedan själva drivningsarbetet kommit igång, ha skidat runt och frågat arbetarna hur arbetet framskred i största allmänhet. De påtalade kanske någon hög stubbe och inskräppte vikten av att utföra arbetet ordentligt och pratade eventuellt också lite jakt med någon gammal bekant bland skogsarbetarna. Den nya generationen, däremot, upplevdes betydligt mer intresserade av drivningsarbetets organisering, samordning och

praktiska skogsbruksproblem, mindre av att upprätthålla en riktig chefsimage och göra detaljanmärkningar.

För skogsarbetarnas arbetsförhållanden innebar denna omsvängning inga större förändringar förrän skogsbrukets mekanisering började. Dessförinnan kanske umgänget varit otvunget men det var samtidigt en relativt oväsentlig aspekt. Skogsarbetarna ville ha en bra lokal avtalsuppgörelse och sedan arbeta efter eget huvud och ha så liten kontakt som möjligt med arbetsgivarens representanter. I praktiken var det också oftast så. Det gällde inte minst för de många skogsarbetare som arbetade inom bondeskogsbruket, där hela problematiken var annorlunda.

Högg man på det egna skogshemmanet, eller familjens, var det självklart att arbeta så noggrant som möjligt och att hela tiden försöka få bästa möjliga ekonomiska resultat. Arbetade man åt någon jordbrukare i hemtrakten kanske denne körde virket med häst, eller högg bredvid. Därmed var alltid arbetsgivaren i närheten och kunde kontrollera hur arbetet utfördes. En viss arbetskaper, både vad det gällde kvantitet och kvalitet, var önskvärd. När det gällde kvantiteten innebar tex en dålig prestationsförmåga i det hänseendet att hästkusken/virkesägaren blev sysslös om inte tillräckligt med upparbetat virke fanns tillgängligt för transport. Hur väl arbetet skulle utföras och hur mycket slarv och fusk som kunde accepteras bestämde varje individ själv utifrån hur åtråvärt sysselsättningstillfället i skogen var samt hur mycket han uppskattade vikten av god grannsämja. Angående det sistnämnda fanns det nog hos många en vilja att utföra arbetet väl, att inte få en stämpel på sig att vara en "slarver". De här två sakerna borgade i allmänhet för att fusk och slarv minimerades. Men var inte skogsarbetarens arbetsutförande av en eller annan anledning tillfredsställande, verkar det framförallt ha varit arbetsmarknadsläget som bestämde vad som kunde göras. Läget var vid den här tiden snarare sådant att det var skogsarbetarna som satt med de bästa korten på handen. Duktiga och erkända "storhuggare" kunde, om de önskade och hade praktiska möjligheter, välja mellan anbudet från skogsägarna.⁷⁰

3. Skogsbrukets produktionsförhållanden kritiseras

Under 1930-talets slut men framförallt under 1940-talet började kritik riktas mot de produktionsförhållanden som präglade skogsbruket. Vad det gällde drivningsarbetet, och där använda arbetsredskap, efterlystes vetenskapliga och systematiska studier. Syftet var att ta fram nya och effektivare sätt att organisera och utföra arbetet. I en statlig utredning 1938 hävdades följande:

Utvecklingen mot allt större krav på ekonomisering vid virkets produktion, framskaffande och användning har medfört, att de teknologiska sidorna av skogsbruket måste väsentligt mera uppmärksammas än tillföre. Utredningen har fått ett livligt intryck av att dessa äro vetenskapligt relativt föga genomarbetade. Sålunda kan antydast behovet av teknisk och organisatorisk förbättring av skogsprodukternas avverkning, utdrivning, transport och lagring. Det må erinras, att vid trädens fällning och upparbetande samt virkessortimentens utforsling använda verktyg, redskap samt andra hjälpmedel ännu i vissa hänseenden befinna sig på ett synbarligen ganska outvecklat stadium.¹

Utredarna framhöll vidare de stora insatser som svenskt näringsliv gjort inom liknande problemområden, och man efterlyste nu initiativ inom skogsbruket. Men redan några år tidigare hade statens eget affärsdrivande verk inom skogsbruket, Domänverket, tillsammans med några större skogsbolag i Norrland och Dalarna tagit ett sådant initiativ. 1936 bildade de det skogliga branschforskningsinstitutet SDA. Det hade som primär uppgift att bedriva studier av drivningsarbetet. 1939 följde de större skogsbolagen i Värmland och Bergslagen efter och bildade VSA.²

De båda branschforskningsinstitutens verksamheter inriktades tidigt på studier som sedan skulle ligga till grund för ackordsprissättningen av skogsarbetet. "Därifrån var emellertid steget ej långt till ett studium av skogsarbetet i syfte att utröna de för arbetsresultat och för arbetaren bästa arbetsmetoderna".³ Att utveckla arbetsredskapen och förbättra deras skötsel blev därför ganska tidigt ett viktigt forskningsområde. Resultaten visade också att man enbart genom riktigt skötta redskap kunde göra stora prestationsvinster.⁴ Särskilt VSA fick redan från starten en inriktning mot arbetsfysiologiska studier.⁵

Men alla ansåg inte att det var tillräckligt. Ökad samordning inom skogsbruket och kraftigare ingrepp var också nödvändiga menade tex Ingvar Svennilson och Erland Waldenström i en debattskrift från Industrins Utredningsinstitut 1942. Skriften, "Till frågan om det industriella framtidskridandet i Sverige", präglades av de så kallade efterkrigsproblem som vid denna tid börjat diskuteras. Svennilson och Waldenström förutspådde att konkurrensen på världsmarknaden efter kriget skulle tvinga det svenska skogsbruket till en "omläggning". De avsåg i första hand en sammanslagning av mindre skogsägor till större och mera praktiska brukningsenheter, eftersom nu "stora delar av vårt lands värdefullaste skogsmark är uppdelad på olika ägare på ett sätt, som för tanken till jordfördelningen i det medeltida bysamhället".⁶ Detta skulle i sin tur på ett naturligt sätt aktualisera och tvinga skogsbruket att ersätta de hittills beprövade "primitiva" metoderna i avverknings- och transportarbetet. En sådan modernisering av skogsbruket krävde vidare enligt S/W att

hela frågan om arbetslivets gestaltning i skogsbygden togs upp till omprövning. Ett modernt skogsbruk kräver i högre grad än tidigare arbetare med långt drivna specialkunskaper. Säsongsväxlingarna komma måhända även att utjämnas, när skogsbruket mekaniserats och moderna vägar anläggas. Kombinationen av arbete i jorden och i skogen kommer därför måhända i vissa områden icke att erbjuda samma fördelar som tidigare. Moderna vägar kunna även möjliggöra för skogsarbetaren att bo på större avstånd från arbetsplatsen än tidigare. Från ledande skogsägarhåll har också framkastats tanken att i större utsträckning sammanföra de specialiserade skogsarbetarna i samhällen närmare bygden. Det skulle därmed bli lättare att bereda dem en sådan levnadsstandard, att skogsbruket kan draga till sig den högt kvalificerade arbetskraft, det behöver.⁷

Samma tankegångar återfinns utförligare och upprepade gånger i de betänkanden som under hela 1940-talet avlämnades av den så kallade Norrlandsutredningen.⁸ Eftersom skogsbruket, tillsammans med jordbruket, intog en dominerande ställning i Norrland, var en av utredningens viktigaste uppgifter att undersöka hur man kunde effektivisera näringsgrenen. Inte minst "möjligheterna att nå bättre resultat genom ett bättre utnyttjande av arbetskraften och mekanisering av de olika arbetsmomenten".⁹ Norrlandsutredningens långa och omfattande utredningsarbete är kanske det tydligaste tecknet på det allt intensivare intresset från statligt håll för skogsbrukets problem. Sveriges Skogsägareföreningars Riksförbund – de mindre skogsägarnas ekonomiska intresseförening – intog tidigt en positiv hållning gentemot branschforskningsinstitutet och deras verksamhet. Däremot var man skeptisk eller direkt negativ till de strukturrationaliseringsåtgärder som föreslogs. Orsaken var att en sammanslagning av de mindre jord- och

skogsbruksenheterna till större enheter hotade slå sönder den, som man ansåg, väl fungerande symbiosen mellan näringarna. Ett arealmässigt större och mer effektiviserat jordbruk befarades få svårt att avstå arbetskraft till skogsbrukets avverkningar, än mindre till det alltmer ökade behovet av skogsvårdsinsatser på övrig tid av året. Men därmed inte sagt att de mindre skogsägarna var emot åtgärder som syftade till att ge ett effektivare skogsbruk. 1944 skrev deras tidskrift "Skogsägaren":

Det moderna samhället har rätt att kräva att alla våra produktionsmedel, oavsett vilka äga desamma, skola utnyttjas rationellt... För att undvika ingripanden från det allmännas sida bör det därför ligga i varje företagares, eller man kan gott säga, medborgares intresse att förvalta sitt pund väl.¹⁰

Några år senare framhölls i samma tidskrift att storskogsbrukets försök att rationalisera avverkningsarbetet varit föredömligt, och

under de senaste åren i hög grad bidragit till en rationalisering av avverkningsarbetet genom åstadkommande av bättre redskap och effektivare arbetsmetoder. Givetvis bör det vara även för bondeskogsbruket angeläget att tillgodogöra sig dessa rön samt lämna sitt stöd för fortsatt rationaliseringsarbete.¹¹

SSR kände sig pressat av storskogsbrukets rationaliseringssträvanden och krav samt inte minst av de nya riktlinjer arbetarrörelsen dragit upp och som Svenska Skogsarbetarförbundet mot krigsslutet anammade.¹²

Svenska Skogsarbetarförbundet (SSAF) välkomnade också storskogsbrukets rationaliseringsinitiativ. Under de första krigsåren blev rationaliseringsfrågorna ett allt vanligare ämne i förbundets tidskrift SIA (Skogsindustriarbetaren).¹³ Man menade att industrins utveckling mot allt längre driven rationalisering tvingade skogsbruket att vidta liknande åtgärder.¹⁴ Hittills hade "en viss" utveckling av arbetsmetoderna skett "tack vare den svenske arbetarens och arbetsledarens naturliga fallenhet för det tekniska".¹⁵ Men det här räckte inte längre. Det var därför helt följdriktigt att SDA:s verksamhet kunde kommenteras på följande sätt:

Det alltmer stegrade intresset att göra arbetet i skogen mindre tungsamt och ge de arbetande ökade utkomstmöjligheter samtidigt som skogens avkastningsförmåga ökas, ligger för närvarande våra skogsmän varmt om hjärtat. Ett led i detta arbete är de redskapsundersökningar, som igångsattes på en del platser här och var i Norrland. Man har härvidlag i första hand koncentrerat sig på huggningsredskapen!... Vi [skribenten och hans ciceron] vandra nu vidare ut i skogen och äro strax inne på avverkningstrakten. Vi träffa på en huggare ganska snart och stanna en stund för att se honom arbeta. Det är en ung man i 25-års åldern och man ser på hans sätt att driva arbetet, att han är

nöjd med de nya vältrimmade redskapen. Men ännu en sak, påpekar forstmästare Andersson, måste vi lägga märke till. Vi följa nog med i hans arbete och plötsligt går det upp för oss hur metodiskt och in i minsta detalj genomtänkt huggaren arbetar vid trädet... Hur kommer det sig då att denne huggare arbetar så genomtänkt. Förklaringen får vi då vi fortsätta vår vandring fram till nästa huggare. Han följes hela tiden av en tidsstudieman, vilken följer huggarens rörelser under alla de olika arbeten och söka tränga arbetet så nära in på livet som möjligt. Han arbetar efter fullt vetenskapliga metoder. Han tar tid på varje arbetsmoment och gör behövliga mätningar m m precis som inom industrin i våra dagar. Med ledning av dessa studier av arbetet har man möjlighet att fixera de moment i arbetet som ej äro fullt effektiva. Den arbetande kan sedan med ledning av dessa erfarenheter studera sitt eget arbete, förenkla och förbättra sin teknik och göra det hela så lite tungsamt som möjligt.¹⁶

Även om man i SIA och på kongresser under 1940-talet inte alltid uttryckte sig riktigt lika lyriskt om storskogsbrukets rationaliseringsverksamhet, kan man konstatera att förbundets hållning var klart positiv. Till 1947 års kongress hade tex Ludvig Mattson-Mårn från SDA beretts tillfälle att föreläsa om skogsbrukets drivningstekniska problem. Efter föredraget tackade ordföranden och "framhöll att man från skogsarbetarna varit i någon mån misstroga mot rationalisering-men föredraget har nog hjälpt till att skingra en del missförstånd".¹⁷

SSAF:s inställning formulerades kanske tydligast och med mest tyngd när den togs upp i det socialpolitiska programarbete, som på förbundsstyrelsens initiativ påbörjats 1943, och vars programförslag lades fram på 1944 års kongress. Utredningsarbetet angavs ha väglets av dels skogsarbetarnas tillstånd och behov, dels av medlemmarnas och den övriga fackföreningsrörelsens grundåskådning.¹⁸ Det sistnämnda hade enligt utredarna tydligast och mest aktuellt uttryckts i LO:s rapport "Fackföreningsrörelsen och Näringslivet" med "dess positiva inställning till näringslivet och dess problem".¹⁹ Även arbetarrörelsens efterkrigsprogram, som gav socialpolitiken stort utrymme och utarbetades vid samma tid, kan ha influerat utredningsmännen.²⁰ De socialpolitiska kraven var många, och förutsättningarna för att de skulle kunna genomföras var att skogsbrukets produktion effektiviserades. I programmet, som antogs utan debatt, ägnades ett särskilt avsnitt åt skogsbrukets rationalisering.²¹ Där skrevs bl a följande:

Skogsarbetarnas lönepolitiska strävanden, som gå i riktning av fortsatta framsteg och likställighet med andra jämförliga grupper, liksom även deras socialpolitiska önskemål, göra dem positivt intresserade för och inställda till en fortgående mekanisering och rationalisering, som går ut på att underlätta skogsarbetet. Exempelvis verktygsvården har tilldragit sig allt större intresse.²²

Arbetskraften och skogsbrukets rationalisering

Eftersom skogsarbetarna använde och vårdade sina egna arbetsredskap, kom deras förmåga och attityd till att använda effektivare arbetsredskap och arbetsmetoder i blickpunkten. En del av dem som förespråkade ökad rationalisering tvivlade på att de som arbetade i skogen var positivt inställda till sådana förändringar. I en ledare i Skogsägaren skrivs angående detta:

Skogsmannarna är ju sedan gammalt kända för att vara ett ganska konservativt släkte dvs rätt så hårdflirtade och misstroga inför nymodigheter, som uppfinnare och konstruktörer till äventyrs söker lansera. "Det som dög åt far min, duger också åt mig". Men i sanningens namn skall dock erkännas, att denna inställning börjar ge vika. Vår tids jordbrukare har ju redan och mycket påtagligt visat, att de i hög grad har sinnet öppet för vad moderna brukningsmetoder och maskinella anordningar betyder för jordbruksdriften. Man vågar därför hoppas, att även skogen, som ju är van att få vänta och komma så där lite i efterhand, nu skall komma att mera allmänt få del av och nytta av "moderniteterna" på sitt område.²³

Med anledning av en motion på SSAF:s kongress 1947 – om att förbundet skulle inrätta en egen arbetsstudieinstitution – behandlades skogsarbetarnas hållning gentemot storskogsbrukets rationaliseringsarbete. Motionen avslogs, men problemet som motionären pekat på; skogsarbetarnas misstro mot att "dessa studier föres på ett objektivt sätt", togs upp i förbundsstyrelsens utlåtande.²⁴ Förbundsstyrelsen menade att man borde avvakta det statliga initiativ som nyligen tagits inom det skogsteknologiska området. Dess förväntningar framgår av remissyttrandet till jordbruksdepartementet angående det "Förslag till stat för skogsforskningsinstitut" som utarbetats. Styrelsen tillstyrkte "på det livligaste" att inom detta institut inrätta en skogsteknologisk avdelning. Det ansågs fortfarande finnas ett stort rationaliseringsbehov, trots stora och berömvärda insatser av i huvudsak "arbetsgivaresammanslutningar".²⁵ Men denna arbetsgivar dominans ansågs också ha fungerat som en hämsko på utvecklingen, då "vissa psykologiska faktorer" inte nog beaktats.

Med all respekt för de enskilda företagens objektivitet och goda uppsåt – förbundet har för sitt vidkommande icke anledning att ifrågasätta någotdera – kan man dock icke bortse ifrån de berörda arbetarnas reaktioner inför rationaliseringsåtgärderna. Ehuru skogsarbetarna, som i det föregående framhållits, äro medvetna om arbetsstudiernas nödvändighet och hittills med stor beredvillighet på sina håll medverkat i dylika undersökningar, torde vetskapen om att rationaliseringen medfört svårigheter på andra områden – bli i form av intressekonflikter i samband med arbetsstudierna – utgöra ett hämmande moment. Så länge arbetsstudierna inom skogsbruket utföras

enbart i de enskilda företagens regi, synes det vara svårt att neutralisera dessa stämningar, vilka självfallet utgöra ett psykologiskt hinder för arbetskraftens fulla anslutning till de rationaliseringsåtgärder, som av alla befinnas oundgängliga. Förbundet hyser med hänsyn till bl. a. ovanförda det önskemålet, att arbetsstudier och annan forskning i direkt samband med skogsarbetets effektivisering borde utföras av ett samhälleligt organ i samarbete med de inom skogsbruket intresserade parterna.²⁶

En liknande uppfattning hade framförts några år tidigare i det socialpolitiska programmet. Där hade man framhållit att en viktig förutsättning för skogsarbetarnas deltagande var att de skulle få "likaberättigat inflytande på institutioners och organs ledning och principerna för verksamheten".²⁷ Torvald Karlbom, som författade förbundets jubileumsskrift vid 50-årsjubiléet 1968, menade att man här bäddade för företagsnämndsverksamheten, "även om man inte hade formerna för en dylik verksamhet fullt klara för sig".²⁸ Dessa låg dock ännu några år in i framtiden, och enligt Karlbom var det ingen lätt uppgift för förbundet att få stöd hos medlemmarna för en effektivitetsbetonad näringspolitik och deras aktiva medverkan i direkta rationaliseringsåtgärder.²⁹

Den på sina håll svala eller negativa inställningen bland skogsarbetarna sammankopplades alltså med de – enligt förbundet ogrundade – farhågor som fanns att forskningsresultaten skulle användas på ett för arbetarna ofördelaktigt sätt vid lönesättningen. Ett led i förbundets strävan att undanröja en sådan inställning var att erbjuda ett ökat och förbättrat studieutbud. I SIA uppmanades medlemmarna gång på gång att hörsamma dessa erbjudanden.³⁰ Studieplanerna kunde som 1940 heta "Handledning för studiet av rationaliseringens ekonomiska och sociala verkningar".³¹

Men för att undanröja den passivitet och skepticism som fanns inom skogsarbetarkåren krävdes, förutom insatser av förbundet och skogsarbetarna själva, en ökad förståelse från samhället och andra yrkeskategorier för skogsbrukets och skogsarbetarnas problem. Skogsarbetarna borde bland annat respekteras som yrkesmän, vilket det länge varit lite si och så med. Den gamla uppfattningen att "vem som helst duger i skogen" ansågs fortfarande vara alldeles för utbredd.³²

Krigsårens bränslekris och det därmed ökade intresset för skogsbruket förväntades bli leda till ökade insikter i skogsarbetarnas arbetsmiljö- och lönefrågor.³³ Och visst fick man denna uppmärksamhet, men samtidigt orsakade särbehandlingen av och omsorgen om den så kallade ovana arbetskraften, som på grund av arbetskraftsbristen invaderade skogsbruket, irritation bland de ordinarie skogsarbetarna. Missnöjet gällde framförallt olika förmåner, tex i lönehänseende.³⁴

Dessutom tyckte man sig mot krigsslutet märka att den "främmande" arbetskraften orsakade arbetslöshet bland de ordinarie.³⁵

Bränslesituationen förbättrades inte tillräckligt de första efterkrigs-åren och myndigheterna fortsatte därför att locka arbetskraft till skogsbrukets vedavverkningar. Ordförande Andersson i Skogsarbetarförbundets avdelning 525 i Värmland, var förgrymmad över de konsekvenser som denna långvariga politik medfört:

De ordinarie skogsarbetarna har under kriget fått se sitt yrke bli avstjälpningsplats för alla möjliga säregna individer och läser i dagarna i tidningarna om att skicka rattfyllerister på skogsarbete istället för i fängelse och att nervklena människor skulle må utmärkt av en tids rekreation med skogsarbetet. ... Andersson är rent ut förbannad å yrkets vägnar och han framhåller hur svårt det är att hävda sig fackligt och socialt för ett yrke, som gjorts till tävlingsgren och som skall ta emot rattfyllerister och nervklena. Ett yrkes goda klang och rykte är inte oväsentligt för yrkeskårens självkänsla, som i sin tur är nödvändigt för en naturlig rekrytering till yrket.³⁶

Ett sätt att skapa självkänsla hos skogsarbetarkåren, ja, för att överhuvudtaget skapa en skogsarbetarkår, blev förbundet att bejaka den rationaliseringsverksamhet som storskogsbruket startat. Förutom de snävt fackliga och mer långsiktiga motiv som låg bakom denna hållning, fanns en fast övertygelse om att rationaliseringen skulle göra det tunga manuella skogsarbetet mindre ansträngande, inte minst genom den mekanisering som förväntades.

Skogsarbetarnas attityd var kanske allra viktigast för forskarna. En av dem, Nils Hultmark, verksam vid SDA, gjorde i samband med en redskapsinventering 1944 följande reflektion:

Vilket redskap som kommer till användning i det enskilda fallet är ej endast beroende av de olika typernas lämplighet och tillverkningens precision. Här spelar dessutom många, ofta tämligen ovidkommande, faktorer in. Rena modesaker utöva ett starkt inflytande. Handlarnas lagerhållning är av stor betydelse. Vanan vid ett visst verktyg och motviljan mot att underkasta sig den period av inträning, som anpassning till nya redskap ofrånkomligen kräver, kan ligga som starka hinder i vägen vid införandet av nya om också överlägsna verktyg.³⁷

Men vad det gällde skogsarbetarna och rationaliseringsarbetet var det inte problemet kring införandet av nya arbetsredskap som fick störst uppmärksamhet utan i stället hur man skulle förmå skogsarbetarna att effektivisera användningen av redan befintliga arbetsredskap. Undersökningar hade visat att bättre skötta och använda arbetsredskap innebar stora rationaliseringsvinster, framförallt riktigt filade och skränkta timmersvansar. Hur denna kunskap bäst skulle förmedlas till skogsarbetarna blev under 1940-talet en viktig fråga. Olika metoder

diskuterades och prövades. En metod var de redan nämnda sk centrala filningsverkstäderna, där utbildad expertis filade och skränkte skogsarbetarnas timmersvansar, för att sedan genom ett utbytessystem skicka ut dem till skogsarbetarna varje vecka. Den andra huvudlinjen var att använda instruktörer. Professionella instruktörer fick åka omkring mellan skogsarbetsplatserna och instruera skogsarbetare. Man kunde också lära upp ett antal skogsarbetare som verkade ha god fallenhet för filning och skränkning, och som därefter fick vidareförmedla sina nyförvärvade kunskaper till sina arbetskamrater.

Motorsågen

De verkliga visionärerna inom skogsbruket hade länge experimenterat med mekanisering. Redan under 1800-talets andra hälft blev det manuella avverkningsarbetet föremål för olika mekaniseringsförsök. Då prövades i USA tekniska anordningar som skulle underlätta och effektivisera det tunga manuella arbetet. Det rörde sig till en början om konstruktioner som drevs av mänsklig muskelkraft. Men mot seklets slut försökte man ersätta människan med ångmotorn och sedan, vid sekelskiftet, med förbränningsmotorn.³⁸

Omkring år 1910 försökte några svenska konstruktörer tillverka motorsågar, anpassade till våra avverkningsförhållanden.³⁹ Det resulterade i ett par försöksmodeller, "Sector" och "Gerber".⁴⁰

Motorsågarna provades på Skogshögskolans experimentfält i samarbete med statens redskapsprovningsanstalt, och resultaten redovisades utförligt i tidskriften "Skogen". De fick inga lovord. Sector "arbetade icke nöjaktigt och gav icke heller i ekonomiskt avseende tillfredsställande resultat. Priset är mycket högt (2 500 kronor)".⁴¹ Lika nedslående var de norska erfarenheterna av en tysk motorsåg som använts 1916-1917 i Bergen. Den var för tung och besvärlig att använda i den starkt kuperade norska terrängen, och krävde dessutom lång förberedelsestid inför varje användning.⁴²

Även om dessa 1800- och tidiga 1900-talskonstruktioner byggde på flera olika konstruktionsprinciper och därför såg olika ut fanns vissa gemensamma drag: de var stora, tunga och otympliga med komplicerade och skrymmande kraftöverföringar. (De hade tex friliggande, stora kugghjul och drivaxlar.) Skärmomentet utfördes antingen av en roterande sågklinga, ett fram- och återgående sågblad, av en ändlös kedja eller liknande anordning. Utan att fördjupa sig i dessa eller liknande avverkningsmaskiners öden kan man med stor säkerhet påstå att de aldrig kom att få någon praktisk användning inom skogsbruket,

Motorsågen "Sector" provas. Fotot är troligen taget omkring 1915-16. I författarens ägo, gåva av Statens maskinprovningar, Röbäcksdalen, Umeå.

annat än möjligtvis som inspirationskällor till fortsatta försök att mekanisera avverkningsarbetet.

Under mellankrigsperioden fortsatte mekaniseringsförsöken i såväl Europa som USA. De bästa resultaten nåddes med de så kallade tvåmansmotorsågar som konstruerades omkring 1925. De var de första motorsågar som i konstruktion och utseende liknade dem som sedan skulle slå igenom vid seklets mitt. I Sverige prövades de första gången för civilt bruk 1936 av Stora Kopparbergs Bergslags AB. Den svenska militären hade dock använt tvåmansmotorsågar sedan 1931.⁴³ Hos Billeruds AB (1937) och Munksunds AB (årtal okänt) konstruerades motordrivna sågar med fram- och återgående stocksågblad, som emellertid bara nådde experimentstadiet då "utförandet hos dessa sågar ej varit tillräckligt avancerat".⁴⁴

Enligt Bo Lidberg, forskningsstiftelsen Skogsarbeten, infördes ca 500 tvåmansmotorsågar i Sverige före 1948.⁴⁵ Av en sammanställning som SDA gjorde 1948, framgår att det fanns ett tjugotal kända märken på världsmarknaden. Några av de vanligaste i Sverige, och för eftervärlden mer kända tvåmansmotorsågarna, var de två tysktillverkade Stihl och Dolmar samt de USA-tillverkade Disston och Mall. 200 av det sistnämnda märket fanns i praktiskt bruk, och var "ingående prövad... [med] så gott som uteslutande goda resultat".⁴⁶ Andra märken som förekom var enligt SDA:s sammanställning följande: N.S.A.; Leitz (Ty.); Rinco (Tjeckoslovakien); Parosa (Ita); Quick (Fra); Teles; Danarm; Liner (Eng); Archimedes; Sandviken (Sve); Lombard; Titan; Wolf; Reed-Prentice (USA); I.E.L.; Timberhog; Hornet; Precision (Can).⁴⁷

Tvåmansmotorsågarna vägde uppemot 40-50 kg och drevs av en luftkyld och bensindriven encylindrig tvåtaktsmotor på 5-10 hk.⁴⁸ Motorn drev i sin tur en ändlös, av olika tandtyper sammansatt, nitad kedja. Kedjan följde ett sk sågsvärd av stål, som var fastsatt vid motorns transmissionshus. I svärdets andra ände fanns, på den så kallade mothållaren, ett handtag där "hjälpstågaren" höll i sågen. Det var också där som kedjan spändes och smordes. Den så kallade "motorsågsföraren" fattade handtagen i sågens motordel. Sågarna hade som regel antingen ett vridbart svärd, så att inte motorns läge behövde ändras vid kap- respektive fällsågningen, eller en flottörlös förgasare som möjliggjorde arbete i alla lägen utan motorstopp. Prisskillnaderna mellan de olika tvåmansmotorsågarna var relativt stora. 1948 kostade den billigaste ca 1 900 kr (Hornet) och närmare 3 500 kr fick man betala för den dyraste (Disston). De flesta prissatta tvåmansmotorsågarna låg emellertid, som "bästsäljaren" Mall, kring 2 500 kronor.⁴⁹ Men till skillnad från de manuella arbetsredskapen så var det vanligast

att tvåmansmotorsågen inköptes av arbetsgivaren, och att sedan speciellt utsedd arbetskraft på timlön fällde och kapade med den, medan andra skogsarbetare upparbetade virket.

Under de decennier som tvåmansmotorsågarna användes, 1930- och 40-talen, diskuterades deras nytta och framtidsutsikter. De flesta menade att de var för tunga och dyra, hade bristfällig driftsäkerhet samt inte passade skogsbrukets arbetsorganisation. De fick inte heller någon större praktisk användning i Sverige. Många av de tvåmansmotorsågar som fanns på marknaden var konstruerade i länder som inte hade våra klimat- och naturförhållanden, och verkade också ha framtagits med i första hand tanke på militärt bruk.⁵⁰ Samtidigt hade tvåmansmotorsågarna, med sina tekniska lösningar visat att man var inne på rätt väg. Att utifrån dessa konstruera en enmansmotorsåg, med låg vikt och god driftsäkerhet till ett för skogsarbetarna överkomligt pris, blev därför under 1940-talets andra hälft en allt angelägnare målsättning.

Skogsarbetare med tvåmansmotorsåg, den 21 mars 1947 någonstans i Lyckseletrakten. Foto: Bertil Ekholtz.

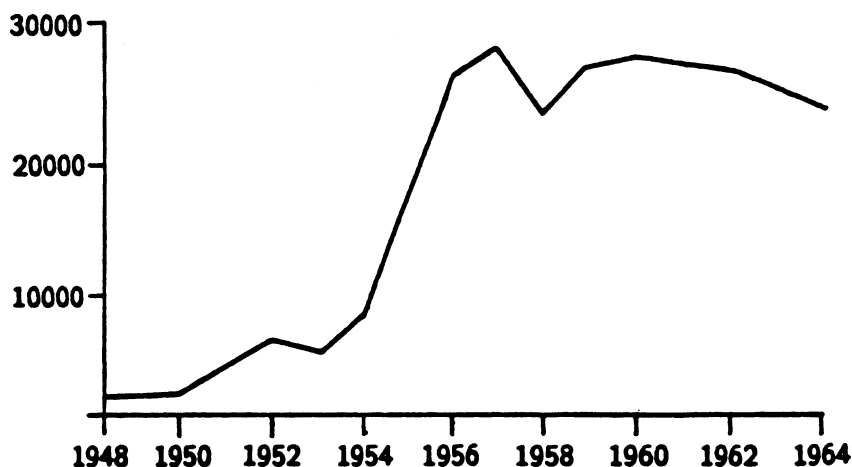
Skogsarbetare med enmansmotorsåg, tidigt 1950-tal. Foto: Lycksele Skogsmuseums bildarkiv.

De första enmansmotorsågarna, av modern typ, infördes i Sverige 1946-47.⁵¹ Det var några provexemplar som tillverkats i USA. De ingav inget större förtroende, men eftersom intresset nu definitivt var väckt för enmansmotorsågen importerades och provades ett flertal motorsågsmärken året därpå. 1947-48 inventerade SDA både tvåmans- och enmansmotorsågsmarknaden (fortsättningsvis används för enkelhetens skull benämningen "motorsåg" när enmansmotorsåg åsyftas). Man fann då att fem motorsågsmodeller prövats i Sverige: Danarm junior

(Eng), Reed-Prentice /Timberhog/ (USA), Beaver, Universal och Hornet (Can). Därutöver listade man ytterligare fem motorsågar, varav de flesta rekommenderades för provkörning och utvärdering, däribland norska Jo-Bu. Av de fem motorsågar som redan prövats i Sverige var det bara proven med Hornet som utfallit till belåtenhet. Hornet "verkar till utförande och avverkningsförmåga vida överlägsen övriga fabrikat. Med sågen kan stubbhöjden avsevärt sänkas. Sågen har alla förutsättningar för svenskt skogsbruk, varför den rekommenderas".⁵² Några av de övriga beskrevs to m som odugliga – Danarm junior tex: "Sågen prövad i Sverige och befunnen oduglig".⁵³

1948 såldes i Sverige c:a 600 motorsågar. Två, tre år senare började de första svenska motorsågarna BeBo och Comet säljas,⁵⁴ och vid samma tid började en omfattande import av ett flertal olika engelska, tyska och franska motorsågsmärken. Ytterligare några år senare, vid 1950-talets mitt, då dollarrestriktionerna började lätta, kunde USA-tillverkade motorsågar fritt importeras. Det var nu, av försäljningssiffrorna att döma, som motorsågen fick sitt verkliga genombrott. 1955 såldes drygt 15 000 motorsågar, och de följande åren fortsatte försäljningssiffrorna att stiga (se figur).⁵⁵

Figur 3:1. Försäljning av (enmans)motorsågar i Sverige.

Källa: Hämtad ur B Helgesson, J Johansson, U Lindberg, (1979).

Antalet märken och modeller på marknaden ökade också snabbt. Om

det 1947/48 bara fanns några få motorsågsmärken/modeller så hade antalet ökat till ett tjugotal år 1955.⁵⁶ 1958 fanns det enligt en uppgift i tidskriften Skogen ett 30-tal märken i Sverige, och totalt 64 kända på världsmarknaden.⁵⁷

Motorsågens konstruktion förändrades och förbättrades successivt. Konstruktörerna provade många lösningar, höll fast vid dem olika länge, utvecklade eller förkastade dem, tog kanske fram egna nya tekniska lösningar eller kopierade den senaste innovationen som ett annat märke presenterat. Successivt men ryckigt och efter olika utvecklingslinjer utrustades på det sättet motorsågsmodellerna med direkt-drivna kedjor, kortare och smalare svärd, membranförgasare istället för flottörförgasare osv.

Jag ska kortfattat behandla några av de tekniska förändringar som motorsågen genomgick från 1940-talets slut till 1960-talets mitt, det vill säga till och med den tidpunkt då motorsågarna i konstruktionshänseende började uppvisa en dämpad förändringstakt samt mindre variationer mellan olika märken och modeller. Här beskrivs och tidbestäms i grova drag de tekniska förändringar som informanterna ansåg särskilt viktiga. Tidsbestämningen kan bara göras ungefärlig, eftersom det ofta är svårt att fastslå en speciell tidpunkt när en ny teknik eller teknisk lösning presenterades. Ett annat problem är att en sådan presentation inte sammanföll med dess praktiska genombrott. Marknadens reaktion, det vill säga skogsarbetarnas benägenhet att köpa eller inte köpa motorsågen ifråga, uppvisade alltid en viss tidsmässig eftersläpning. En del saker är också omöjliga att tidsbestämma på grund av innovationernas karaktär. Motorsågens vikt tex, minskade successivt genom en mängd små förändringar som var för sig kan te sig obetydliga, men som sammantagna och över ett längre tidsperspektiv blir intressanta.

Några viktiga teknikförändringar var att:

- den så kallade skärtandskedjan ersattes av skovelkedjan
- motorsågen blev direktdriven
- flottörförgasaren ersattes av membranförgasaren
- vikten sänktes.

Skärtandskedjan ersattes av skovelkedjan

Både skärtands- och skovelkedjor bestod av med nitar ledbart sammanfogade ställankar. De första motorsågsmodellerna var i regel utrustade med skärtandskedjor, tex Jo-Bu Sr och Be-Bo. De här kedjetyperna uppvisade släktskap med timmersvansens respektive bågsågens sågtän-

der. De skärande länkarna bestod av höger- respektive vänsterställda skärtänder, samt skrap- och hyvlingständer. Skovelkedjan, däremot, hade enbart en typ av skärande länkar, så kallade skovlar. Skovlarna satt glest i förhållande till skärtandskedjans skärande länkar. Skovelkedjorna utkonkurrerade under 1950-talet skärtandskedjan (och andra marginellt förekommande kedjetyper av skilda konstruktioner som här utelämnats).⁵⁸ Exempel på en motorsåg som tidigt hade skoveltandskedja var den USA-tillverkade McCulloch modell 3-25 som presenterades i Sverige 1950.⁵⁹ 1954 förutspåddes i samband med motorsågsprov att skoveltandskedjan "torde så småningom bli dominerande på de flesta motorsågar".⁶⁰

Motorsågen blev direktdriven

Till en början överfördes motorns kraft till kedjedrivhjulet via en reduceringsväxel. Därigenom sänktes den kedjedrivande axelns varvtal och kedjans hastighet låg på c:a 4-10 m/sek.⁶¹ Jo-Bu var ett av de märken som länge höll fast vid denna typ av kraftöverföring.⁶² Alltfler motorsågsfabrikanter övergick emellertid till direktdrift under 1950-talet. Direktdrift innebar att motorns varvtal överfördes oförändrat till drivhjulet och sågkedjan. Sågkedjan fick på det viset avsevärt högre hastighet än den nedväxlade, 12-25 m/sek.⁶³ Det var de USA-tillverkade motorsågarna som först utrustades med direktdrift. Vid 1950-talets mitt presenterade tex följande märken modeller med direktdrift: Homelite, McCulloch, Mall, Clinton och Silver King.⁶⁴ Några svenska märken som mot 1950-talets slut och 1960-talets början följde efter var Partner (Partner R 11) Raket (Raket XF) och Husqvarna (Husqvarna 90 E).⁶⁵

Flottörförgasaren ersattes av membranförgasaren

Bränslesystemet på en motorsåg består av tre huvudbestandsdelar: bränsletank, förgasare och luftrenare. De första motorsågarna var utrustade med flottörförgasare. I förgasaren fanns ett flottörhus som bensinen skulle passera. I flottörhusets bensin flöt en så kallad flottör. Denna påverkade i sin tur en nålventil som reglerade bensinflödet till en blandningskammare. Där blandades bensin och luft i en lämplig proportion, för vidare transport till motorns förbränningskammare.⁶⁶

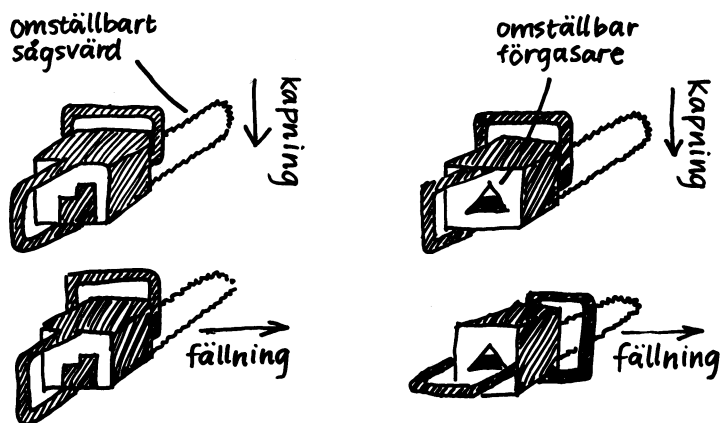
Utomordentligt kortfattat kan en membranförgasare sägas fungera så att vevhusets över- respektive undertryck utnyttjas för att med flera membran reglera bränsletillförseln dels från tank till förgasare (pump-

membran), dels från förgasare till blandningskammare (förgasarmembran). I både membran- och flottörförgasaren reglerades såväl luftbränsleblandningens kvalitet som kvantitet med munstycken, gasspjäll, choke m.m. Om inte samtliga dessa var riktigt justerade och inställda, påverkade det omedelbart motorns gång.

En viktig skillnad mellan de två förgasartyperna var att motorsågarna med flottörförgasare inte gick i alla lägen. För att möjliggöra tex både kap- och fällsågning var därför dessa motorsågar försedda med antingen vridbara svärd eller vridbara förgasare. Fördelen med membranförgasaren var alltså att den gjorde det möjligt att använda motorsågen i olika lägen – utan att behöva vrida på svärd eller förgasare (se figur).

Figur 3:2. Funktionsprincip för motorsåg med flottörförgasare.

Med flottörförgasare måste sågen vara utförd med

Motorsågar med membranförgasare fanns redan i början av 1950-talet på marknaden, tex McCulloch modell 3-25 och Homelite. Vid decenniets mitt kunde man välja bland flera motorsågsmodeller utrustade med membranförgasare, framförallt USA-tillverkade. De övriga motorsågsmärkena, däribland de svenska, dröjde till slutet av 1950-talet och början av 1960-talet med att mer allmänt gå över till membranförgasaren.⁶⁷

Vikten sänktes

Att tillverka lätta motorsågar blev tidigt en viktig målsättning. Vikten sänktes också successivt. Av SDA:s sammanställning 1948 över motorsågar framgår till exempel att Jo-Bu Sr och Hornet vägde 15 respektive 13 kg.⁶⁸ En tidig "lågviktare" var svenska Comet (1950), som av tillverkaren uppgavs väga 8 kg.⁶⁹ Den verkar dock ha haft andra brister. Ingen informant köpte exempelvis någon Comet. Gilbert Jakobsson hörde talas om en man i hemtrakten som köpt en Comet, men att den fungerat väldigt dåligt och därefter fått ett dåligt rykte. Och så här skrev SDA efter en undersökning av flera motorsågar vintern 1951/-52:

Comet har de klart sämsta resultaten med c:a 60-100% längre tidsåtgång än Homelite och Stihl. I hittillsvarande skick torde Comet motorsåg ej kunna rekommenderas. Framför allt driftsäkerhet men i viss mån även skärförmåga är alltför låg i jämförelse med andra motorsågar.⁷⁰

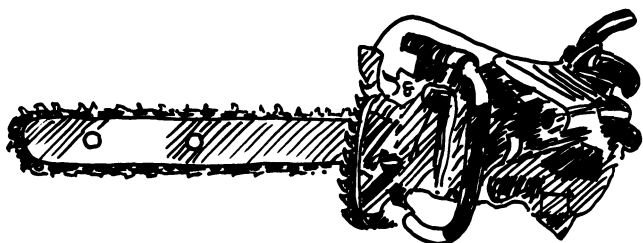
Det rådde ofta oklarhet om motorsågarnas viktangivelser. Den vikt som uppgavs vid försäljning och i annonser stämde inte alltid vid en kontrollmätning.⁷¹ Till skillnad från tillverkarna, som ibland uppgav vikt utan bensin och ibland till och med utan svärd, gjordes kontrollmätningarna med motorsågen utrustad med både svärd och full bensintank. Här vägdes alltså en fullt arbetsduglig motorsåg med andra ord, och det var ju den vikten som var intressant för köparna. Den tidigare nämnda Cometen, 8 kg utan bränsle, visade sig tex med bränsle vid en kontrollvägning i SDA:s regi väga 9,5 kg.⁷²

Homelite var ett annat motorsågsmärke som använde vilseledande information. Deras modeller som var populära vid 1950-talets mitt, marknadsfördes också med för låga viktangivelser. Följande redogörelse av Oskar Lundmark visar de problem skogsarbetarna ställdes inför när de skulle skaffa sig information om olika motorsågsmärken och modeller, inte minst deras vikt.

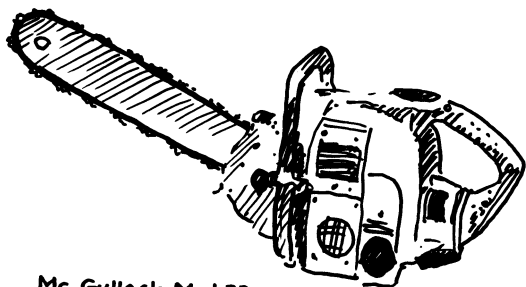
Jag skrev ju efter så fort jag såg en broschyr, man skrev ju efter å satt sedan å jämförde. *Data?* Jo. *Vad var det man framförallt föll för, eller fäste vikt vid?* Ja, det var ju vikten. Jag minns ju när den här Homeliten kom. Då hade vi ju haft motorsågar som vägde kring 12 kg. Då skrev ju dom i sina broschyrer att den där vägde 8,5 kg, Homeliten. Men, du vet, då hade dom bara vägt tomma sågen utan... Å svärdet, brett å tungt så herregud. Hon vägde 12,5 kg hon också då du hade hon fullt utrustad. Men dom hade vägt bara tomma sågen utan bränsle, svärd å kedja.⁷³

Nedan följer en sammanställning över de motorsågsmärken som oftast nämns i intervjuerna. Här redovisas deras vikt, men även prisangivelser har medtagits då de blir intressanta längre fram i framställningen. Uppgifterna har hämtats från SDA:s informations- och arbetsstudie-

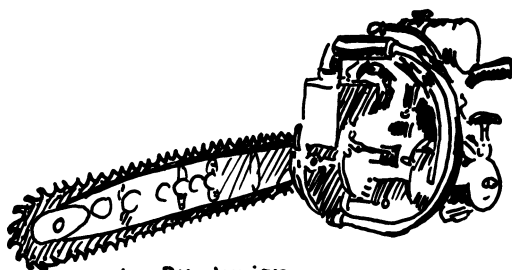
Figur 3:3. Några vanliga motorsågar under 1950-talet.

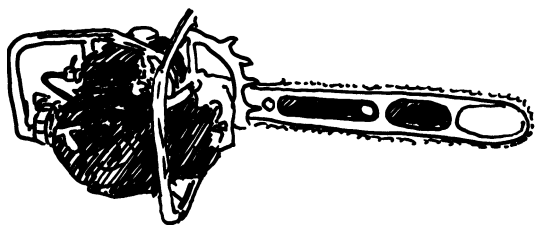
Be-Bo

Mc Gulloch Mod 33

Jo-Bu Junior

Raket

material för tiden fram t o m 1955,⁷⁴ och därefter från Statens maskinprovningar som vid denna tid började testa motorsågar.⁷⁵ Årtalet avser det år då motorsågen testats. Det är med andra ord inte nödvändigtvis samma år som motorsågen i fråga dyker upp på marknaden. I allmänhet var dock provet gjort inom ett eller två år efter det att motorsågsmodellen först presenterats.

<i>År</i>	<i>Vikt (kg)</i>	<i>Märke/Modell</i>	<i>Pris (kr)</i>
1951/52	9,5	Comet	1170 (pris 1/1 1953)
	19,3	Be-Bo	1275
	15,7	McCulloch mod. 3-25	2600 (cirkapris)
	12,5	Jo-Bu Junior	1200
	15	Homelite 26	2055
1955	12,1	El-Raket	1190 (maj 1955)
	16,1	Dolmar CP 40	1325
	12,2	Homelite 17	1675
	10,9	McCulloch 33	1550
1957	14,9	Partner C 6	1325 (dec 1957)
1958	12,6	Homelite EZ 6	1595 (juli 1958)
1958	12,4	McCulloch D 44	1595 (april 1958)
1959	10,9	Partner R 11	1190 (juli 1959)
1961	11,8	Husqvarna 90 A	1290 (dec 1961)
1962	12,4	Raket XF	1295 (sept 1962)
1965	9,1	Partner R 14	1280 (dec 1965)
1967	8,5	Raket 60	1270 (juni 1967)
	7,9	Husqvarna A 65	1290 (okt 1967)

De viktigaste orsakerna till viktnedskningen var dels att lättare material som lättmetall och plast började användas, dels att motorsågens olika delar krymptes. Svärdet kortades tex och blev smalare, vilket i sin tur innebar att en kortare kedja kunde användas.

"Motoriseringen har kommit"

Motorsågens införande följdes med stort intresse. En orsak var att skogsbruket under större delen av 1950-talet, liksom under 1940-talet, hade – eller befarades få – brist på skogsarbetare. Ett uttryck för detta var de många utredningarna, konferenserna, tidnings- och tidskriftsartiklarna om skogsbrukets arbetskraft och arbetskraftsbehov.⁷⁶ Att införa ny teknik sågs som ett sätt att lösa problemet. Mekaniseringen förväntades dels sänka arbetskraftsbehovet, dels minska skogsarbetar-

nas fysiska och psykiska arbetsbelastning och därmed göra det lättare att rekrytera och behålla arbetskraften. I den sistnämnda tankegången kopplades ofta mekaniseringen ihop med andra åtgärder som fastanställning, bilresor till och från arbetsplatserna, bättre boendestandard m.m. Dessa åtgärder skulle sammantaget ge skogsarbetet högre status.

Byrådirektör Oscar Wallner på arbetarskyddsstyrelsen (chef för skogsavdelningen och skogsyrkesinspektör) var en av många som tog upp motorsågens inverkan på skogsarbetarnas fysiska arbetsbelastning. 1952 skriver han:

Ett viktigt led i strävandena att motverka menliga verkningar på längre sikt såsom trötthet och onödig förslitning av kroppen är att underlätta det särskilt tunga skogsarbetet såsom fällning, barkning och lastning. Rationaliseringsarbetet i fråga om verktyg och redskap har i dessa avseenden gjort betydande landvinningar, varigenom numera det tyngsta arbetet vid fällning och lastning mångestades utföres av motorkedjesågen och lastapparater, av vilka flera typer äro i bruk.⁷⁷

Liknande synpunkter framförde SSAF:s ordförande Charles Winroth när han under 1950-talet i olika forum diskuterade skogsbruksfrågor och i samband med det kom in på skogsbrukets mekanisering. Mekaniseringen skulle minska den fysiska arbetsbelastningen och "framtidens skogsarbetare kommer att vara en motorkunnig herre, som vant umgås med och kan sköta fordon och maskiner".⁷⁸ Men de indirekta verkningarna var också viktiga:

Tack vare motoriseringen och mekaniseringen kommer skogsarbetaren att ha arbete året runt, eftersom de dyrbara maskinerna måste förräntas och därför utnyttjas. Han kommer troligtvis att känna en trygghet i tillvaron, som forna tiders skogsarbetare inte vågade drömma om. Den moderna skogsarbetaren räknar med att rationaliseringen skall möjliggöra en lönesättning, som ger bättre inkomster i framtiden än vad som nu är fallet. Med andra ord: Framtidens skogsarbetare får det bättre socialt och ekonomiskt än våra dagars.⁷⁹

Winroth var inte den ende ledande företrädare inom SSAF som hade höga förväntningar på mekaniseringen. Teknik- och framtidsoptimismen var framträdande också hos sådana som Sigurd Klockare (SIA:s chefredaktör under 1950-talet),⁸⁰ Hemming Sten (socialdemokratisk riksdagsman och fd chefredaktör på SIA),⁸¹ John Löfblad (SSAF:s studiesekreterare under större delen av 1950-talet, därefter förbundssekreterare t.o.m 1963)⁸² och Wilhelm Haglund (SSAF:s distriktsombudsman under större delen av 1950-talet, först i Sundsvallsdistriktet sedan Gävle).⁸³

Men trots detta intresse är skogsbrukets mekanisering, och hur den

SSAF:s ordförande Charles Winroth överlämnar en motorsåg (BeBo) till Algot Johansson (troligen i början 1950-talet). Den var första pris i en tävlan i medlemsvärning. Foto: SIA:s bildarkiv.

kunde tänkas påverka skogsarbetet, inget som diskuteras på SSAF:s kongresser. Vid några tillfällen, och då i samband med att annat avhandlades, kom man dock in på rationaliseringens effekter. På 1953 års kongress höll arbetsmarknadsstyrelsens byråsekreterare Olof Pettersson ett längre anförande angående arbetsmarknadsproblem, och

berörde i samband med det motorsågen i positiva ordalag. "Motorsågarna hålla på att göra sitt segertåg, trots att man säger att de inte är ekonomiska. De spar arbetarnas ryggar och en skogsarbetares rygg är värd stora pengar". Visserligen var motorsågarna ännu så länge inte driftsäkra, men "vi kan sannolikt emotse en snabb utveckling för motorsågarna, även om utvecklingen måste accepteras och ledas in på riktiga vägar".⁸⁴ Axel Almberg från avdelning 140 i Mörttjärn reagerade på Petterssons ord.

Pettersson ansåg att motorsågarna innebar en stor rationalisering. Det är ju synd att arbetsmarknadsstyrelsen inte ligger i Norrland. Min uppfattning är att motorsågarna mest ligger i kojorna därför att de arbeta för långsamt.⁸⁵

Men sådana synpunkter förekommer mycket sparsamt. Och eftersom kongressernas motioner och diskussionsinlägg inte, eller i mycket liten utsträckning berör rationaliseringen överhuvudtaget, verkar förbundets rationaliseringsvänliga hållning haft ett brett stöd bland kongressdeltagare och avdelningar. En genomgång av SIA under 1950-talet förstärker intrycket att teknikoptimismen inte var ett fenomen begränsat till några få personer inom förbundet. Så gott som alla artiklar, ledare, notiser, insändare som tar upp motorsågen och/eller mekaniseringen är mycket positiva och använder den typ av argumentation och språkbruk som redovisats ovan.⁸⁶

I SIA framhålls bland annat att skogsarbetet skulle bli trevligare med motorsåg. 1951 menade exempelvis en skribent att den stora betydelsen av skogsbrukets mekanisering, förutom att den minskade arbetskraftsbehovet, var att "arbetet för dem, som stannar i yrket, blir mindre slitsamt eller åtminstone trevligare, vare sig de direkt betjänar maskinerna eller arbetar i lag med dem".⁸⁷ SIA:s medarbetare (redaktionssekreterare) Olle Rytterbrant var några år senare inne på samma linje i ett reportage från byn Kall i Jämtland: "[17-årig] Nils Salomonsson stannade i skogen i vintras tack vare motorsågen."⁸⁸ Och Winroth framhöll i SIA 1951 att rationella arbetsmetoder inte bara skulle underlätta skogsbrukets övergång till ett jämnt och kontinuerligt sysselsättningsbehov utan också "göra arbetet intressantare och mindre fysiskt krävande".⁸⁹ Tre år senare beskrev Malcolm Lilliehöök i samma tidskrift hur motorsågen kunde och borde användas samt vilka effekter den hade på arbetet.⁹⁰ Lilliehöök kom också in på trivselaspekten.

Även en psykologisk faktor bör tagas med i beräkningen vid bedömningen av motorsågens värde för en huggare. Arbetet blir roligare och mer omväxlande, arbetslusten ofta högre, vilket torde vara en av förklaringarna till att många använder även rätt så tunga motorsågar i så pass klen skog att sågen inte

lämnar ekonomiskt utbyte. Många yngre skogsarbetare framåller att de nog skulle ha lämnat skogen om de inte skaffat sig motorsåg. Dessutom kan man säga att motorsågen liksom alla skogsbruksmaskiner har en rent social uppgift. Genom att skogsarbetaren ej behöver komma hem så sliten från skogen för att göra en hygglig dagsförtjänst får han mer tid och kraft över till fritidsintressen. Samtidigt blir han med hjälp av motorsågen i såväl egna som andras ögon en kvalificerad yrkesman i högre grad än tidigare.⁹¹

Både inom storskogsbruket och hos de mindre skogsägarna var förväntningarna på mekaniseringen stora. Även här ansågs motorsågen göra skogsarbetet trevligare – eller som det formuleras 1955 i en ledare i Skogen; ”mera lustbetonat än förr”.⁹² Samma uttryck använde jägmästare A. C:son Leijonhufvud i sitt föredrag vid skogsveckans öppnande 1953.⁹³ Men oftast gjordes en ganska tydlig koppling mellan mekanisering och sänkta produktionskostnader.⁹⁴ Särskilt klart uttrycktes det i en artikel i Skogen 1951 med anledning av Svenska skogsvårdsföreningens vinterexkursion. Här framhölls angående nya metoder i drivningsarbetet:

Det är väl alltid till sist förbättrat ekonomiskt resultat man eftersträvar, även om den primära orsaken till att man sätter in en ny maskin är att eliminera bristen på arbetskraft och göra arbetet lättare och mer tilltalande.⁹⁵

Men också skogsägar- och arbetsköparintressen tog upp mekaniseringens mer vittgående konsekvenser, exempelvis dess inverkan på skogsarbetets kvalifikationskrav och status. Mekaniseringen förväntades leda till ökad specialisering och nya och högre krav på arbetskraften vilket i sin tur skulle kräva en ordentlig utbildning. I och med detta skulle ingen längre behöva skämmas för sitt yrke, utan skogsarbetaren skulle vara fullt jämförbar med vilken industriarbetare som helst. I en ledare i Skogen 1956 skrevs följande:

Det är väl numera blott det utpräglade grovarbetet som ej kräver speciell utbildning eller speciella kunskaper. Denna klass av arbetare har till stor del minskat i den mån maskinerna övertagit handens arbete i allt större utsträckning. Ända till för rätt kort tid sedan ansågs skogsarbete höra till denna sorts arbete. Skogen var, sanningen att säga en avstjälpningsplats som togs i anspråk framförallt då det var ont om arbete på annat håll.⁹⁶

De flesta som under 1950-talet uttalar sig om skogsbrukets mekanisering är med andra ord positiva till utvecklingen och förväntar sig mycket gott av den. Det är ingen överdrift att säga att relativt många – på ett ganska oproblematiskt sätt – presenterar mekaniseringen som lösningen på många problem. Motorsågen verkar vara den nya maskin som särskilt tydligt förkroppsligar mekaniseringen, och inte minst framtidens skogsbruk. För en del handlar framtidsvisionerna i första hand om ekonomi, att genom mekanisering sänka produktionskost-

naderna. För andra rör sig visionerna på ett såväl snävt plan (mekaniseringens inverkan på arbetsprocessen) som på ett vidare plan (mekaniseringens indirekta sociala följdverkningar). Det sistnämnda påverkar i hög grad SSAF:s hållning. Ett mekaniserat skogsbruk förutspåddes kräva utbildad och fast och åretruntanställd arbetskraft. SSAF förväntade att det i sin tur skulle förbättra medlemsanslutningen och därmed öka förbundets styrka. Överhuvudtaget präglades SSAF:s hållning av en stark vilja att bidra till att modernisera såväl skogsbruk som skogsarbetare, och därigenom skapa ett förbund och en yrkeskår som bättre motsvarade det moderna samhällets krav samt var jämställd med andra jämförbara näringsgrenar och yrkeskategorier.

4. "Pionjärerna"

Motorsågens introduktion

Innan du själv såg motorsågen med egna ögon, vad hade du hört eller läst om motorsågen ? Ja, om jag ska vara ärlig, så kunde jag inte begripa hur i helvete det där skulle gå till. Ja, det är säkert. Förbanne...såga ned träden, hur fan fungera det? Hur är det gjort?! *Jamen, läste du om...* Javisst gjorde jag väl det, jag läste å var ivrig som fan å läsa om det, men... Jag minns då inte hur det var första gången jag såg en sån där jävel arbeta... Jamen, var det så satans enkelt, tyckte vi då.¹

Kunskapen om motorsågen var till en början liten, även om inte många uttalade sig lika kraftfullt som Olof Andersson här ovan. Bo Renholm, som var bosatt i kustområdet, "förstod inte hur den skulle vara konstruerad för att... vara riktigt lämplig".² Det han, Olof och de andra skogsarbetarna visste om motorsågen, var sånt som de själva läst och/eller vad andra i omgivningen berättat.

Vad de på det här sättet fick veta gjorde dem både skeptiska och försiktigt optimistiska. Osäkerheten var stor. Vissa uppgifter tydde på att skogsarbetet med motorsåg skulle bli en lättsam och inkomstbringande syssla. Fridolf Edmundsson fick tex mycket tidigt liknande information. Hans svåger berättade nämligen redan 1936 att tvåmansmotorsågen var något "enastående", och Fridolf tyckte det lät som en saga. Svågern hade sett en tvåmansmotorsåg när han gjorde militär-tjänstgöringen i Umeå.³

Att det var en motor istället för människans muskler som skulle utföra det mesta av det tunga sågningsarbetet imponerade och väckte förhoppningar.

Ja, första informationen jag fick om en motorsåg, det var att det naturligtvis skulle bli lättare att vara ute i skogen. *Hur fick du höra det... eller läste du det?* Jamen, man förstod att, så fort en motor... Det var ju inte att svansa, det var ju motorkraft... Det va ju klart, då skulle det bli lättare.⁴

Men skogsarbetarna fick också höra uppgifter som var nedslående, att tex motorsågen var långt ifrån drifts- och funktionsduglig. Det var vanligt att denna första information rörde tvåmansmotorsågen, även efter det att motorsågen kommit ut på marknaden. Men några år in på 1950-talet blir det allt vanligare att den första information skogsarbe-

tarna fick handlar om motorsågen och inte tvåmansmotorsågen. Det verkar dock som om tvåmansmotorsågens dåliga rykte dämpade skogsarbetarnas förväntningar överhuvudtaget när det gällde möjligheten att med en maskin fälla träd. Men informationen, inte minst dess motsägelsefulla karaktär, fick ändå den konsekvensen att de flesta skogsarbetare blev intresserade av att se såväl tvåmansmotorsåg som motorsåg användas.⁵

När det gäller skogsarbetarnas allra första information och kunskap om motorsågen, är det nödvändigt att framhålla att de flesta informanterna hade en mycket diffus minnesbild från tiden innan de själva sett den. Ibland fick jag intrycket att de dessförinnan, inte bara haft vaga uppfattningar om motorsågens konstruktion och funktion, utan även varit måttligt intresserade av den. Visst fanns det fler än Olof Andersson som var ivriga, men de flesta tycks vid denna tid ha tagit det ganska lugnt och inväntade ett lämpligt tillfälle att själva se vad motorsågen gick för. Med bara andrahandsuppgifter att stödja sig på, var det få som intog en bestämd ståndpunkt om motorsågens framtid i skogsbruket. Arne Tegmark berättade att han och hans arbetskamrater kanske hade läst om motorsågen, "men vi prata inte så mycke om motorsågen, inte förrän den egentligen gjorde sitt intåg här...".⁶

Skogsarbetarnas först kontakt med motorsågen

Tvåmansmotorsågen var inte enbart den typ av motorsåg skogsarbetarna först hörde talas om, det var också vanligen den som de först såg användas. Det gällde i synnerhet de skogsarbetare som redan under 1940-talets slut och 1950-talets början gjorde denna bekantskap. I regel ägdes tvåmansmotorsågen av ett skogsbolag, som avdelat två skogsarbetare till att enbart fälla träden. Andra skogsarbetare ombesörjde att det fällda virket blev upparbetat.⁷ Några informanter berättade också om hur enskilda skogsarbetare gemensamt köpt tvåmansmotorsåg.⁸

Birger Nilsson berättade hur det gick till när han första gången såg en tvåmansmotorsåg. Det var en entusiastisk kronjägare⁹ som kom ut till drivningen med en tvåmansmotorsåg på en kälke. Alla i arbetslaget skulle samarbeta. En skogsarbetare skulle skotta bort snön vid träden, en annan hjälpa kronjägaren att fälla med tvåmansmotorsågen och de övriga upparbeta de fällda träden.

Och han bara fällde skogen. Å det var vinter, å dom fastna i snön. Och de där [de fällda träden] skulle vi då få ta igen sedan. Å han fällde av en kraftledning där å va alldeles vild. Gick inte hejda.

Efter ett par tre timmar strejkade emellertid tvåmansmotorsågen.

Tack och lov gjorde hon det. Så for han då med den där och kom aldrig mer igen med den. Dagen efteråt skulle vi försöka ta igen det vi fällt ut. Å det var ju ett elände...¹⁰

Nils Rådström redogjorde för liknande erfarenheter. Den tvåmansmotorsåg han såg användas drabbades av ständiga driftsproblem. Den kunde därför bara användas ungefär 2/3 av arbetsdagen, resterande tid fick ägnas åt reparationer.¹¹

Tvåmansmotorsågen drogs inte bara med driftsproblem. Det var flera informanter som likt Nilsson framhöll att upparbetningen blev "ett elände" eftersom träden låg kors och tvärs, ibland dolda av snön och överhuvudtaget på ett sånt sätt att arbetet blev både besvärligt och tidsödande.¹² Efter denna demonstration fick han en mycket negativ inställning till motorsågen. Folke Bergkvist berättade hur en arbetskamrat till honom gjort samma erfarenhet, vilket gjorde att denne avrådde honom när han 1955 skulle köpa motorsåg. Bergkvist fullföljde dock sina planer, och ett år senare hade arbetskamraten ändrat uppfattning då han sett att Bergkvists motorsåg fungerade annorlunda och bättre än tvåmansmotorsågen.¹³

Med några få undantag tyckte alla att tvåmansmotorsågen fungerade dåligt, både de som använt den och de som enbart sett den användas. Det var ingen som köpte tvåmansmotorsåg eller önskade köpa en. Det var överhuvudtaget ovanligt att privatpersoner i deras omgivning köpte sådana. Tvåmansmotorsågen var relativt dyr och den förutsatte att två man samarbetade. Det sistnämnda var något som försvårades av löneformen; rakt individuellt ackord. Visst förekom det att man samarbetade även med de manuella arbetsredskapen, men då rörde det sig i regel om bröder eller om far och son som arbetade tillsammans på en mindre drivning. De arbetsorganisatoriska frågorna var dock något som informanterna endast i undantagsfall berörde när tvåmansmotorsågen diskuterades.¹⁴ Helt övervägande var istället dess bristande funktions- och driftsduglighet. Tvåmansmotorsågen drabbades alltför ofta av driftstörningar, och – när den fungerade – var den mycket besvärlig att använda, i synnerhet om det var stort snödjup. Då var den extra tung och svår att transportera, dessutom var man tvungen att skotta en större grop vid trädets rot än när timmersvans användes, eftersom tvåmansmotorsågen krävde stort utrymme. Visst kunde skogsarbetarna bli imponerade av den kraft och fart med vilken den sågade genom en trädstam, men det totala arbetsresultatet berodde på fler faktorer än enbart hur och med vilken snabbhet fällsågningen utfördes. Det visade sig med all tydlighet när den användes i praktiskt bruk under en längre tid.

Skogsarbetarkollega visar motorsågen

Den skogsarbetare som först använde motorsåg i ett område väckte viss uppmärksamhet och brukade därför få visa hur den fungerade. Observatörer var skogsarbetare och andra intresserade i omgivningen. Selfred Sandström minns att motorsågen var ett ovanligt inslag i skogsbruket i hans omgivning så sent som 1956, men att han då av en skogsarbetare fick höra talas om en som köpt en motorsåg. "Å som sagt, det var ju en stor händelse, att han hade köpt sig en motorsåg. Han [som berättade det här för S.S.] hade varit dit å prova den å... han berättade om det. Å då blev man intresserad, det blev man".¹⁵ Sådana informella demonstrationer som det här var frågan om skedde antingen vid hemmet eller ute på arbetsplatsen i skogen. Flera informanter – som köpte motorsåg tidigt – berättade hur de vid upprepade tillfällen hemma på gårdsplanen fick visa nyfikna, även andra än skogsarbetare, hur motorsågen fungerade. De kanske sågade igenom en vedpinne eller dylikt, vilket brukade imponera. Helge Nyberg, som köpt en JoBu tidigt på hösten 1954, berättade hur han ständigt fick förevisa motorsågen eftersom familjens hus renoverades samtidigt, vilket lockade dit än fler intresserade. Besökarna slog så att säga "två flugor i en smäll".¹⁶

Men för det mesta var det på en avverkningsplats, omgiven av skogsarbetarkollegor, som motorsågen förevisades. Ibland kunde man också, som Sandström berättade ovan, göra en kortare resa till en drivning där man hört att det fanns någon som använde motorsåg. Efter den allra första demonstrationen, då man alltså samlades runt skogsarbetaren och motorsågen, fortsatte de som hade möjlighet att kontrollera hur det gick för den nyblivne motorsågsägaren. Eventuella slutsatser som skogsarbetarna drog, och den diskussion som fördes dem emellan, utsträcktes på detta sätt till att omfatta vardagligt motorsågsbruk och inte enbart de intryck som gavs vid enstaka demonstrationstillfällen.

Arbetsledningen visar motorsågen

De mindre lyckosamma försöken med tvåmansmotorsågarna verkar inte ha dämpat somliga arbetsledares entusiasm eller tilltro angående motorbruk i drivningsarbetet. Motorsågarna blev därför nästa demonstrationsobjekt. Dessa demonstrerades under olika former, ibland välorganiserat inför större grupper arbetare eller – vilket tycks ha varit vanligast – informellt och lösligt organiserat ute på avverkningsplat-

serna för dem som var intresserade.

Vi ska återvända till Helge Nybergs JoBu, och hur det gick till då han första gången såg en motorsåg användas. Nyberg, som alltså visade motorsågen för nyfikna i sin hemtrakt, hade fått sin egen nyfikenhet stillad på en välorganiserad tillställning. Hans arbetsgivare, Robertsfors AB, lät 1954 meddela sina skogsarbetare att motorsågen JoBu skulle demonstreras i Robertsfors samhälle. En norsk tekniker skulle göra detta, och enligt Nyberg var åtminstone de intresserade skogsarbetarna närvarande.¹⁷ Dessa skogsarbetare fick inte bara se motorsågen användas utan även själva pröva att såga med den. Nyberg imponerades av JoBu-motorsågens kapacitet och han beställde omgående en.

Robertsfors AB var ett undantag. Vanligtvis skedde arbetsgivarnas motorsågsdemonstrationer på en avverkningsplats. En person i arbetsledande position kom dit med en motorsåg, förevisade den själv eller hade en annan med sig som skötte det praktiska. Det kunde vara en motorsågsförsäljare, eller någon anställd inom företaget som var speciellt kunnig i att hantera motorsåg.¹⁸

"Pionjärernas" erfarenheter

Ungefär en fjärdedel av informanterna köpte motorsåg före 1955 (se tablå). Många av dessa hade ringa eller inga erfarenheter av praktiskt motorsågsbruk. Fram till och med 1953-54 hörde det till ovanligheter att någon skogsarbetare i arbetslaget regelbundet använde motorsåg och mycken kunskap baserades fortfarande på andrahandsinformation från personer i omgivningen. Dessa "tidiga" motorsågsköpare förlitade sig i större utsträckning än de som senare skulle köpa motorsåg på motorsågsannonser och reklambroschyrer, i ett fall även skönlitteratur. Edmund Nilsson, berättade att han, brodern och en skogsarbetarkollega beställde en BeBo per annons. Året var 1951. "Allt jag visste" om motorsågar, sa han, var det han läst i Nils Parlings roman "Motorsågen".¹⁹

Nils Aronsson, som bodde och arbetade i samma omgivning som Edmund Nilsson, visste jämfört med Nilsson lite mer. Han prövade Nilssons BeBo och hade för övrigt "hört talas om" motorsågen. Trots det visste han "väl egentligen inte så mycket mer än att det var ett snabbare arbetsredskap. *Att du skulle öka prestationen...?* Hm... å lättsammare framförallt". Det här hade han bla läst i "en massa broschyrer".²⁰ Han köpte samma år som Nilsson en motorsåg, men inte en BeBo utan en JoBu Jr, "dem [BeBo-motorsågarna] var ju så

helvetes arbetsamma att ha med sig ut i skogen. Krångla gjorde dem dessutom".²¹

Det fanns skogsarbetare som hade det något bättre förspänt. Helge Nyberg var en av dem. Han hade förutom motorsågsdemonstrationen i Robertsfors under flera år fått motorsågsinformation av en skogsmästare som tidigare varit anställd hos Robertsfors AB. Skogsmästaren hade slutat sin anställning och arbetade nu i Stockholm. "Han brukade skriva nån gång då och då, och rekommendera olika sågtyper", samt bifoga motorsågsbroschyrer. Nyberg tror att det var omkring 1951-52.²²

Det Nyberg och de övriga tidiga motorsågsköparna tog fasta på, var möjligheterna att förbättra inkomsten och minska den fysiska arbetsbelastningen. De visste mycket väl hur det kändes att stå böjd vid en grov gran och dra en timmersvans fram och tillbaka. Det verkade fantastiskt effektivt när de såg – eller genom andrahandskällor fick veta – hur motorsågskedjan snabbt och effektivt skar sig genom en trädstam. Fridolf Edmundson och hans bror, som redan under 1940-talets sista år lånade en motorsåg, menade att

nog tyckte man att det var bättre än att stå och dra svansen naturligtvis. *Varför då?* Jo men, man behövde ju inte... Man stod bara där och höll i den där motorsågen, och de stunder den gick, så skötte hon ju om jobbet själv.²³

Men de skogsarbetare som köpte motorsåg redan under 1950-talets första hälft, blev ofta ordentligt besvikna.²⁴ Deras negativa erfarenheter hade en speciell betydelse eftersom deras motorsågsbruk påverkade de övriga skogsarbetarnas ställningstaganden. Det här kan exemplifieras med hjälp av Helge Nybergs första motorsågserfarenheter.²⁵ Hans inställning och JoBu-köp, svängde från förtjusning och "kärlek vid första ögonkastet" till stor besvikelse.

Som vi såg väckte Nybergs motorsågsköp viss uppståndelse i byn. När första snön föll var det med spänning han tog lådan med motorsågen på en släde och skidade till avverkningen en bit från hemmet.

Men glädjen blev kortvarig. *Varför då?* Ja, du kunde ju aldrig komma upp till samma effekt. För du minskade ju din inkomst. Å jag tänkte: – Jag är ovan med motorsågen. Så jag fortsatte å kämpa... Jag tror jag kämpa en månad, men då, då drog jag hem hon, ställde hon i en låda. Jag tänkte ta tillbaka (och spara) hon som museiföremål.²⁶

JoBu:n hade enligt Nyberg en fungerande motor, men "tålde ingen kyla".²⁷ Flottörförgasaren och gasanordningen frös ihop när de kom i kontakt med snö. Nybergs slutsats var att motorsågarna vid den här tiden inte var funktionsdugliga och det dröjde till 1958 innan han köpte nästa motorsåg. Uppfattningen grundades inte enbart på de

egna erfarenheterna, utan också på de negativa erfarenheter som några andra skogsarbetare i hans hemtrakt gjorde. Dessa kämpade länge med en motorsåg av märket Lombard – utan att lyckas.

Men det var inte alla skogsarbetare som själva behövde köpa motorsåg. John Jonsson och hans arbetskamrater fick i början av 1950-talet "låna" en motorsåg av arbetsgivaren.²⁸ De arbetade åt en virkesuppköpare. Motorsågen var en BeBo. En i arbetslaget skulle fälla träden, och de övriga två – däribland han själv – skulle kvista. "Ja, vi hade väl hört talas om motorsågen, så vi var ju väldigt glada att vi skulle få prova att använda den, för det var grov skog".²⁹ Men precis som i Helge Nybergs fall blev glädjen inte långvarig. BeBo:n gick dåligt, och

han som fällde hann inte fälla i den takt vi kvistade det fällda virket. Så vi måste ta svansen å fälla ytterligare. Och på morgonen, när det var kallt, fick han den inte alls att starta. Så han gjorde upp en eld å försökte värma upp den där motorsågen. Men då vi huggit en vecka på det där viset då, då tyckte vi att det var nog. Då sa vi till arbetsgivaren att han fick ta tillbaks sin motorsåg, åsse ville vi ha tio öre mer per kubikfot. *Hade ni fått mindre eftersom ni hade motorsåg?* Joo, jag tror det var tio öre per kubikfot genom att han höll motorsåg. Vi va glada att vi fick lämna ifrån oss motorsågen, å sedan blev det timmersvansen.³⁰

Av detta och andra citat har det framgått att det förekom olika former av organiserat samarbete skogsarbetarna emellan när motorsågen användes. De direkta orsakerna var i regel att några skogsarbetare gemensamt gått ihop och köpt en motorsåg, eller – som ovan – att flera skogsarbetare tillsammans skulle använda en motorsåg. Det fanns flera sätt att organisera det här samarbetet. Ett vanligt sätt var att turas om att använda motorsågen. I kanske en eller två timmar fällde en skogsarbetare enbart. Därefter överlät han motorsågen till näste man enligt en bestämd turordning, och fortsatte själv att upparbeta det fällda virket.

Andra och mer utvecklade samarbetsformer var att två man hjälptes åt i fällningsmomentet med motorsågen. En höll i motorsågen och den andre försökte med en käpp eller liknande stöta omkull trädet. En tredje person kunde också vara med. Han var då sysselsatt med kvistning, barkning etc. Om inte någon ansågs ha en speciell fallenhet och/eller intresse för motorsågsarbete, cirkulerade man mellan de olika arbetsuppgifterna. Men under kortare stunder kunde också alla arbeta tillsammans med upparbetningen eller annat, allt för att få arbetet att flyta så smidigt som möjligt. Den här formen av flexibelt men relativt intimt samarbete verkar ha varit mest utbredd i bonde-skogsbruket, där exempelvis en far tillsammans med sina söner använde en motorsåg.

En något annorlunda form av samarbete var när en på förhand utsedd person med motorsåg fällde träd, och de övriga enbart arbetade med upparbetningen. I dessa fall var motorsågsföraren anställd, motorsågsutrustad och avlönad av arbetsgivaren. Eller så hade han anlåtats av en eller flera skogsarbetare för att mot ett visst styckepris fälla ett antal träd, i regel av grov dimension. När han gjort det var hans arbetsinsats avslutad. Upparbetningen utfördes av de övriga skogsarbetarna.

Problemet var att de här och liknande samarbetsformer byggde på att motorsågen fungerade och att avverkningsarbetet i sin helhet gick snabbare, vilket ingalunda alltid var fallet. Henry Holm berättade tex hur det gick för den arbetskamrat som 1953 köpt en motorsåg, och i samarbete med två andra skulle fälla och upparbeta virket.

Det blev inte många dagar det gick. De andra ville ju inte var med längre. Det gick för sakta, det gick fortare med svansen. Gick inte organisera. Alltså, om du ska gå och fälla före... var ju inte riktigt lätt att ta igen det virket alla gånger. Det blev mer att göra med kvistningen och brosslingen... Han [som köpt motorsågen] försökte några månader men han fick lov att ställa bort den, han förlora bara på den.³¹

Allteftersom intervjuarbetet fortskred, växte det fram en negativ bild av det motorsågsbruk som förekom före 1950-talets mitt. Det var inte enbart de informanter som under denna period själva köpt eller prövat motorsåg som hade denna åsikt, utan även de som enbart sett andra använda den. Vad som framförallt verkade avskräckande var motorsågens bristande driftssäkerhet. Helge Nyberg tex, menade att det inte var så märkligt att JoBu:n verkade bra vid demonstrationstillfället, då de yttre omständigheterna var gynnsamma, ingen kyla, snö eller smuts osv, som kunde förorsaka problem. När de här faktorerna – som var naturgivna i avverkningsarbetet – gjorde sig påminda, uppstod inte sällan problem. De skogsarbetare som köpte motorsåg efter en kort demonstration, eller to m osedd per annons eller via återförsäljare, upptäckte det här för sent. De som däremot iakttog sina arbetskamraters motorsågsbruk under en längre tid, och försökte bilda sig en uppfattning om hur det till exempel utföll i jämförelse med det egna manuella skogsarbetet, blev negativa, eller i vartfall inte övertygade om att det ännu lönade sig att köpa motorsåg.

Helge Nybergs försök med JoBu:n både intresserade och avskräckte omgivningen. Han refererar bland annat de diskussioner han hade med andra skogsarbetare om tänkbara orsaker till misslyckandet. Det är viktigt att framhålla det inflytande som de tidiga motorsågsköparna verkar ha haft på sin omgivning. Informanterna berättade mer eller mindre sorglustiga episoder om hur det egna eller andras motorsågs-

köp ändade i ett misslyckande och hur de därigenom ådrog sig både löje och medkänsla från omgivningen.

Men ingen regel utan undantag. Några informanter gjorde övervägande positiva erfarenheter. En av dem, Torsten Hagberg, berättade att det inte bara var han som gjort sådana erfarenheter, utan hela det arbetslag som han då arbetade i. Hagberg och hans arbetskamrater tillhörde liksom den tidigare nämnde John Jonsson den kategori skogsarbetare som fick låna motorsåg av arbetsgivaren. De arbetade på en stor drivning i ett område nära fjälltrakterna. Året var 1951 och arbetsgivaren MoDo erbjöd drivningens tre arbetslag att få låna var sin JoBu.³² Hagberg och de övriga skogsarbetarna tyckte MoDo handlade "generöst", och att den summa som de betalade till arbetsgivaren var "obetydlig".³³

Och var det så att vi tyckte bra om den, skulle vi ju få köpa den... Vi skulle prova, det var ingen tvekan angående det. Vi tyckte ju att det gick fort fälla ut träden. Men det var jobbigt, det har jag tänkt efteråt. Vad vi svettades, det gjorde vi. Det var ju kolossalt.³⁴

Men då, när de lånade motorsågen, imponerades de av dess kapacitet, och året därpå köpte Hagberg och alla de andra skogsarbetarna på denna drivning egna motorsågar. Han berättar att de grova granar som dominerade på denna drivning (som varade i flera år) effektivt fälldes med JoBu:n, "å vi tjäna bra med pengar då".³⁵

Att det var speciella omständigheter på denna drivning som påverkade motorsågsbrukets arbetsresultat i gynnsam riktning framgår av att han – efter att ha flyttat till Lyckseletrakten – upphörde att använda JoBu:n. Orsaken var att man i allmänhet avverkade mindre grov skog där. Men ibland kunde motorsågen även här komma väl till pass. Andra avverkningssäsongen högg han nämligen i ett bestånd med

ganska stor tall, då hade jag den där [JoBu:n] å fällde ut nå stora tallar där. Nån månad eller två. Men eljest, det var ju så små och kläna träd som vi högg här jämfört med storgranarna uppe i Sarmakken, så det var inte lönande. Dom svansa de ju lika fort [omkull]. Det var ju grovleken där som man tjäna på... och hårdheten. Det är ju mjukare, lösare skog här än dom där gamla, gamla granarna där uppe.³⁶

Den viktigaste orsaken till att han, till skillnad från så många andra informanter gjorde övervägande positiva erfarenheter, var alltså arbetsföremålens kvalitet och kvantitet, inte att motorsågen på något avgörande sätt skilde sig från övriga motorsågsmodeller vid den här tiden.

För en majoritet av informanterna var det före 1950-talets mitt inte aktuellt att köpa motorsåg. Det var inte förrän en eller flera skogsarbetare i omgivningen började använda motorsåg som ett eventuellt

motorsågsköp blev ett reellt handlingsalternativ för det stora flertalet skogsarbetare. Faktum kvarstår dock, någon skogsarbetare skulle vara "först". De informanter som var tidiga motorsågsköpare, ibland enligt egna utsagor först i hemtrakten, köpte och började använda motorsåg utan att ha speciellt mycket kunskap om arbetsredskapet. Det visade sig också att dessa i de flesta fall hade gjort en felaktig investering.

5. "Genombrottet"

Omkring 1950-talets mitt börjar skogsarbetarnas inställning till motorsågen förändras. En viktig orsak var att de amerikanska motorsågarna på allvar gjorde sin entré på marknaden. Här avses i första hand någon av Homelites eller McCullochs modeller, de med direktdrift och membranförgasare. Det var ytterligare en motorsåg som vid den här tiden blev populär, den svenska El-Raket. Den var inte direktdriven, men hade likt de andra två märkena en förgasarkonstruktion som gjorde det möjligt att vicka och vända på motorsågen utan att motorn stannade.

Allteftersom erfarenheten av Homelite, McCulloch och El-Raket ökade, spred sig kunskapen om dessa bland skogsarbetarna. Men fortfarande hade de varierande erfarenheter – positiva och negativa. Inom och mellan olika skogsarbetslag spreds därför motsägelsefulla uppgifter om motorsågens funktionsduglighet.

En ny källa började vid 1950-talets mitt allt aktivare sprida information om motorsågen. Jag syftar på motorsågstillverkarnas och försäljarnas annonser i skogsbrukstidskrifter och dagspress. Annonsernas budskap var att motorsågsköpet skulle förbättra skogsarbetarens prestationskapacitet och inkomst, samt göra skogsarbetet mer intressant och mindre ansträngande.

Informanterna hade emellertid svårt att precisera och minnas i vilken utsträckning de direkt eller indirekt tagit del av denna information. Ibland hade de ett vagt minne av att ha "läst" eller "sett" något som handlat om motorsågen. Svenska Skogsarbetarförbundets tidskrift SIA, och även i viss mån Skogsägarförbundets tidskrift Skogsägaren, bör ha nått en del skogsarbetare, och i dessa är den allt intensivare marknadsföringen av motorsågar vid decenniets mitt mycket märkbar. Vad det gäller lokalpressen, Västerbottens Kuriren, Norra Västerbotten och Västerbottens Folkblad, kan man anta att de flesta skogsarbetare i Västerbotten hade tillgång till någon av dessa tidningar.¹

Återförsäljarnas aktiviteter hade de lättare att redogöra för. Dessa tog hem något eller några enstaka motorsågsmärken, talade väl om sina produkter och spred motorsågsbroschyrer till skogsarbetarna i trakten. De brukade också anordna små informella demonstrationer.² Dessa skedde på arbetstid och några informanter gissar att försäljarna via arbetsgivarna fick information om var de högg.³

Motorsågsannons i tidskriften Skogen, 1954:7 s141.

Återförsäljarna marknadsförde motorsågen på olika sätt och med olika intensitet. Lanthandlare och liknande återförsäljare, som i huvudsak sålde andra produkter, brukade ta hem något enstaka motorsågsexemplar. De verkar ibland inte ha vetat mycket mer om motorsågen än kunderna.⁴ Men vid 1950-talets mitt blir det allt vanligare med mer specialiserade och kunniga återförsäljare. Det var dels privatpersoner som till en början sålde motorsågar på fritiden och gick över till heltid om affärerna gick bra, dels lokala mindre motorverkstäder

och järnhandlare som satsade på motorsågsförsäljning och service.

Skogsarbetarna litade i första hand på sina egna ögon när de skulle bedöma motorsågens framtid. Med ett större lokalt utbud och kunnigare försäljare fick skogsarbetarna fler och bättre tillfällen att själva studera motorsågen. Men andra skogsarbeters erfarenheter och synpunkter vägde fortfarande tungt. Det hände också att skogsarbetare inte bara delgav andra skogsarbetare sina synpunkter utan även sålde motorsågar. Flera informanter berättade om hur någon skogsarbetare på orten blev återförsäljare för ett motorsågsmärke.⁵ En extra lyckad kombination tycks skogsarbetare och "kändis" ha varit. Skogsarbetare som var framgångsrika skidlöpare reste exempelvis omkring och sålde motorsågar.⁶

"Genombrottet" rubricerade jag detta avsnitt. Tidsperioden sträcker sig från 1950-talets mitt och till 1960-talets första år. Som vi tidigare såg var det i början av denna period som försäljningssiffrorna plötsligt steg, för att därefter ligga kvar på en jämn och hög nivå. Skogsarbetarna tog emellertid inte motorsågen till sitt hjärta lika snabbt som försäljningssiffrorna indikerar. Omsvängningen var en utdragen process. Inställningen till motorsågen under 1950-talets andra hälft präglades länge av både positiva och negativa tongångar. Orsaken är att skogsarbetarna faktiskt gjorde olika motorsågs erfarenheter. Vi ska titta närmare på det här genom att återvända till det konkreta avverkningsarbetet och se hur motorsågen på olika sätt förväntades förändra – och faktiskt förändrade – arbetsprocessen.

Motormanuellt avverkningsarbete under genombrottsfasen

Arbetsredskapen

När skogsarbetarna började använda motorsåg, fick de ytterligare ett arbetsredskap att före, efter och under arbetets gång underhålla, transportera och hålla reda på. Dessutom behövdes olje- och bensindunkar samt en enklare uppsättning verktyg.⁷ Inget av de arbetsredskap som de tidigare använt kunde lämnas hemma. Det var däremot ganska vanligt att skogsarbetarna under 1950-talets andra hälft av andra skäl kunde minska det totala antalet arbetsredskap. När den manuella barkningen på avverkningsplatserna minskade i omfattning, innebar det att skogsarbetarna ibland slapp bära med sig barkspaden under arbetsdagen.

Men arbetsredskapen behövde inte alltid släpas eller bäras runt på avverkningsplatsen, en del arbetsredskap och tillbehör kunde och brukade lämnas någonstans på drivningen, tex vid rastkojan. Förfarandet varierade på grund av att ingen arbetssituation var den andra helt lik. Behovet av att ha nära till samtliga nödvändiga arbetsredskap och tillbehör varierade tex beroende på vilken motorsåg skogsarbetaren använde och på snö- och terrängförhållanden. Jag tänker här framförallt på hur ofta skogsarbetaren behövde tanka motorsågen vilket i sin tur kunde bero på hur "törstig" motorsåg han hade och hur stor del av den totala arbetstiden motorsågen användes. Var det en gles drivning och djup snö, kunde det också vara god arbetsekonomi att försöka transportera med sig allt nödvändigt så att arbetsdagens totala gångsträcka kunde minskas. Hade man dessutom en motorsåg som brukade krångla var det ur samma synpunkt en bra idé att ha med sig en del verktyg, tex tändstiftsnyckel, skruvmejsel och skiftnyckel.⁸

En del informanter experimenterade med sk motorsågspulkor.⁹ De verkar i och för sig främst ha använts under 1950-talets första hälft, och bara i blygsam utsträckning därefter. Motorsågspulkan innebar att de slapp bära motorsågen och de övriga arbetsredskapen. Vid stort snödjup var det särskilt bra. Nackdelen var att skogsarbetaren fick ytterligare ett arbetsredskap att hålla reda på och hålla i trim. Pulkan hade dessutom en benägenhet att fastna och tippa omkull i ojämnhet och snårig terräng och om det var lös djup snö.

Den stora förändringen med motorsågen var underhållet och skötseln. De övriga arbetsredskapen skulle vårdas på samma sätt som tidigare. Men för en del skogsarbetare hade det redan skett förändringar. Det gällde dem som kunnat använda sig av filningsverkstädernas service. Verkstäderna lade ned verksamheten i ungefär samma takt som motorsågen slog igenom. Behovet av filningsverkstäder minskade och nådde efterhand den gräns då de inte längre bedömdes vara ekonomiskt försvarbara. Därmed fick alla skogsarbetare återigen börja fila timmersvansarna. Men eftersom de skogsarbetare som börjat använda motorsåg inte använde timmersvansen i samma utsträckning som tidigare upplevdes inte återgången till den gamla ordningen negativt. Hur de som fortfarande enbart använde timmersvans upplevde återgången framkom tyvärr ej under intervjuerna. Men eftersom en relativt positiv inställning till filningsverkstäderna successivt etablerat sig bland skogsarbetarna, är det ingen vågad gissning att det fanns de som med saknad såg deras verksamhet gå i graven.

Men även motorsågens kedja skulle filas. Att döma av Holmfrid Israelssons ord var det dock inte alla som var av denna åsikt. Han berättade att det fanns skogsarbetare som trodde att motorsågskedjan

överhuvudtaget inte behövde filas, "för det var ju en motor som drog den".¹⁰ Att fila de motorsågskedjor som fanns på de tidiga motorsågarna, de så kallade skärtandskedjorna, påminde om filningen av timmersvans och bågsåg och förorsakade inte så stora omställningsproblem. Det var svårare för de skogsarbetare som först kom i kontakt med de skoveltandade kedjorna. Olof Andersson berättade om hur han använde en "amerikansk" motorsåg, och att ingen kunde fila kedjan. När han en gång sågade sönder den, skickade han den till en verkstad i Åsele, men inte heller där kände de till kedjekonstruktionen.¹¹ Andersson försökte istället själv reparera den så gott han kunde.¹²

Filningen underlättades betydligt när sk filningsmallar började användas.¹³ Efterhand som mallarna spred sig, blev filningen av motorsågskedjan en relativt bekymmersfri syssla, och informanterna ansåg att det i jämförelse med att fila timmersvansen krävdes mindre yrkesskicklighet. Filningsmallarna och skoveltandskedjans konstruktion gjorde att skogsarbetaren med relativt kort erfarenhet uppnådde goda och tillfredsställande resultat. Sammanfattningsvis var alltså filningen av motorsågskedjan jämfört med timmersvansen lättare att lära sig och tog inte lika mycket fritid i anspråk. Men som vi skall se användes vanligtvis både timmersvans och motorsåg i avverkningsarbetet under 1950-talets andra hälft. Det innebar att betydande filningskunskaper och helgarbete fortfarande krävdes.

Motorsågen skulle inte enbart ha en vass och riktigt filad kedja, den skulle också starta på morgonen och sedan fungera hela arbetsdagen. Skogsarbetarna använde olika strategier för att uppnå detta mål. Ett vanligt knep för att minska startproblemen var att lägga motorsågen i en säck och gräva ned den i snön.¹⁴ Snön isolerade mot nattkylan. Det här var brukligt om skogsarbetarna inte kunde eller ansåg det värt besväret att ta med motorsågen hem. Den vägde fortfarande relativt mycket, och både person- och materialtransporterna till och från drivningarna var krävande så det bästa var om motorsågen kunde lämnas.¹⁵ Vid den här tidpunkten bodde och sov de allra flesta informanterna i hemmet under arbetsveckorna.

Fäll- och kapsågningsmomentet

Avverkningsarbetets arbetsprocess var trots allt förhållandevis oförändrad. Det var bara fäll- och i viss utsträckning kapsågningsmomentet som utfördes annorlunda – med motorsåg istället för timmersvans.

När skogsarbetaren på morgonen kom till drivningen och skulle börja arbetet kunde motorsågen vara svår att starta trots förebyggande

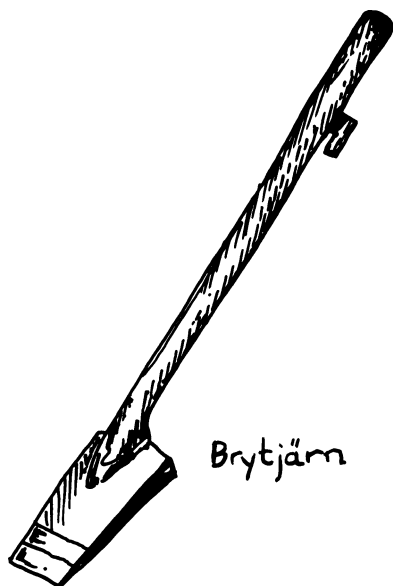
åtgärder. Om det tex varit kallt under natten, och den "frusit ihop" så försökte han vanligtvis tina upp den genom att hålla den nära en eld eller varm kamin.

När motorsågen och andra arbetsredskap var iordningställda, lämnade skogsarbetaren rastkojan eller rastplatsen och tog med de nödvändiga arbetsredskapen. I regel var det samma arbetsredskap som tidigare under den manuella huggarepoken, plus motorsågen med tillbehör. När skogsarbetaren närmade sig det träd han skulle fälla, gjorde han som tidigare en bedömning av trädets utseende, möjlig och önskvärd fällriktning m m. Därefter lade han ifrån sig arbetsredskapen vid trädets rot, väl synliga så de inte skulle tappas bort och placerade så att inte trädet skulle falla över dem.

Skogsarbetaren röjde undan naturliga hinder vid trädroten, snö, kvistar och ris, och högg därefter som tidigare riktskåret med yxan. Var det ett riktigt grovt träd, kunde motorsågen användas även till detta moment. Det verkar också som om det blev allt vanligare att man gjorde riktskåret med motorsåg under 1950-talets andra hälft.

När riktskåret var gjort startades motorsågen. Den del på motorsågs kroppen, som kom i beröring med trädet var utrustad med ett taggliknande anordning (ett så kallat "anhåll" eller "mothåll"). Med hjälp av detta fixerades motorsågen mot trädstammen under sågningen. Arbetsmomentet underlättades därigenom. Ibland klämdes kedjan fast, med motorstopp som följd, orsakat av exempelvis för litet gaspådrag. Högre varvtal och fällkilar var medel mot detta. Genomsågningen kunde å andra sidan gå överraskande snabbt. Det lilla "gångjärnet" som skulle sparas för att rikta trädfällningen och ge stabilitet i fallet, kunde på detta vis sågas bort i hastigheten. Om ett träd föll i icke avsedd riktning kunde följderna bli både person- och materialskador. Motorljudet innebar också att det jämfört med tidigare blev svårare att ropa och varna arbetskamrater som arbetade nära och därmed riskerade att få ett fallande träd över sig.

Riktad trädfällning underlättades då brytjärn började användas. Det sattes in i fällskåret och med det kunde skogsarbetaren med förvånansvärd stor kraft bryta omkull trädet och på så sätt lättare styra fällriktningen. Informanterna började inte använda brytjärnet förrän under 1960-talet, men en del informanter började redan under 1950-talets andra hälft använda en liknande metod, men med lyftkroken fungerande som brytjärn. Motorsågskedjan gjorde nämligen ett bredare sågskär än timmersvansen vilket innebar att lyftkroken kunde skjutas in en bit i sågskåret. När skogsarbetaren sågat tillräckligt långt, släppte han motorsågen med en hand, fattade lyftkroken, sköt in den i sågskåret och bröt, samtidigt som han med axeln pressade omkull trädet.¹⁶

Ett så kallat brytjärn (kallas ibland även fällspade)

När trädet fallit till marken ställdes skogsarbetaren inför olika alternativ. Ett val rörde upparbetningen; skulle trädet göras klart på en gång eller skulle han fälla ytterligare några träd i närheten och först därefter börja upparbetningen? Båda varianterna förekom. Alfons Åström menade att "det var lite olika. Var det tätt mellan träden så fällde man flera träd".¹⁷ Men då var det viktigt att undvika att fälla träden på varandra, eftersom upparbetningen då blev "våldigt tidsödande".¹⁸

De flesta föredrog att fälla och upparbeta ett träd åt gången, att göra varje träd klart innan man gick vidare till nästa. De menade – som Alfons Åström – att upparbetningen underlättades om inte träd fällts kors och tvärs över varandra samt att gångsträckan blev kortare.¹⁹

När trädet låg på marken och upparbetningen började kunde motorsågen användas för att kapa trädet i lämpliga bitar. I vilken utsträckning den användes varierade. De viktigaste faktorerna som styrde tillvägagångssättet var de här:

- trädslag
- trädstammens grovlek
- kvistighet

- apteringsförfarande
- motorsågens driftsäkerhet och funktion

Eftersom gran, i jämförelse med tall, var mer krävande att såga igenom med timmersvans, kom motorsågen mest till sin rätt vid sågning av det trädslaget. På samma sätt talade givetvis ett grovt träd till motorsågens fördel. Hade trädet få och klena kvistar underlättade det mätning och kapning av tex rotbiten utan att motorsågen behövde ställas bort eller stängas av efter fällsågningen. Resonemanget förutsätter att skogsarbetaren själv apterade virket, något som också blev allt vanligare. I annat fall var han som tidigare tvungen att vänta med kapningen tills apteraren gjort sitt, vilket betydde att fäll- och sågkapning inte kunde utföras i en följd.

Att utföra fäll- och kapsågningen i en följd, utan att stänga av motorsågen, var något skogsarbetarna i regel eftersträvade. I synnerhet att kunna kapa trädets rotbit, den mest krävande kapsågningen. Snabbast och smidigast var det att ta måttkäppen eller timmersvansen i en hand och motorsågen i den andra och därefter förflytta sig längst en okvistad men relativt kvistfri stam och mäta ut första kapstället och kapa stammen.²⁰

Skogsarbetare i Norrbyberg, Lycksele, kapar rotbiten. Observera att tallen fällts över en annan för att underlätta upparbetningen. Lycksele Skogsmuseums bildarkiv.

Motorsågens konstruktion och drifts- och funktionsduglighet inverkar på olika sätt. Om motorsågen tex var svårstartad var skogsarbetaren mycket angelägen att inte stänga av den "i onödan". "Det var just det där som va det viktiga, att man var tvungen göra det medan motorsågen var igång, för du visste ju aldrig om ifall du stannade av den, om du skulle få igång den... (skratt)".²¹ En annan informant, Arne Johansson, som köpte sin första motorsåg så sent som 1960 (Husqvarna), minns hur han till en början kunde fälla och kapa "ett helt arbetspass" innan han stoppade motorsågen.²²

Orsaken var givetvis att ingen ville ödsla energi och tid på att stå och dra i startsnöret. En konsekvens kunde alltså bli att skogsarbetaren valde att fälla så många träd som möjligt medan motorsågen var igång och fungerade. Nackdelen med denna metod var – förutom det som ovan redan sagts angående dess inverkan på upparbetningen – att arbetet blev mer enformigt.

Egentligen var det en galen metod, för det blev nåt stereotypiskt över det hela på det här viset. Det blev bara i stort sett att vråljobba. Då du tog träd för träd med svans å yxa, då fick du som använde mera teknik på nå sätt, tycker jag... å mera omväxlande jobb.²³

Dålig eller osäker tomgång hos motorsågen var ett annat problem. Allan Boströms McCulloch D 44, som han köpt 1956, drogs med detta problem, och "det gick åt mycket energi eftersom man skulle gå och gasa, under tiden som man förflyttade sig."²⁴ Boström tyckte att tomgångsproblemet var mycket besvärligt och irriterande, eftersom motorsågen stannade så fort han ställde ifrån sig den – om han tex för ett ögonblick behövde släppa gashandtaget för att fatta måttkäppen och bryta av kvistar som var i vägen.

De övriga bitarna kapades i regel med timmersvans. Dimensionen blev mindre ju närmare trädets topp kapstället var och därmed var det inte sällan lika eller mer arbetsekoniskt att använda timmersvansen. Mätte han då också med timmersvansen – och inte med måttkäpp – var det effektivast att samtidigt kapa med den. Därefter avslutades upparbetningen med samma arbetsredskap och arbetsmetoder som tidigare.

Reparation och underhåll av motorsågen

Varje redogörelse för det motormanuella avverkningsarbetet under "genombrottsperioden" är ofullständig om inte reparationer och underhåll av motorsåg tas med. Det var nämligen något som informan-

terna ofta uppehöll sig vid. Det fanns knappast något som kunde försämra humöret och inkomsten mer än en krånglande motorsåg. Den tid skogsarbetaren stod böjd över motorsågen med några enklare verktyg, innebar för honom O kronor i lön eftersom han hade rakt ackord. Både driftstörningar och rädslan för att få sådana var i högsta grad en realitet. Även om driftsäkerheten hade förbättrats sedan pionjärtiden, brottades många skogsarbetare under hela 1950-talets andra hälft med mer eller mindre återkommande motorsågskrångel.

Svårigheterna låg på två nära sammanlänkade plan. Det var dels sådant som rörde den dagliga översynen och de mindre ingrepp som ålades motorsågsbrukaren, och dels de problem som uppstod då han behövde experthjälp.

När skogsarbetarna köpte motorsåg medföljde en instruktionsbok. Dessutom hade de kanske fått en knapphändig information och snabb demonstration av försäljaren. Men det var inte alla som därefter hade riktigt klart för sig vad som krävdes av dem. När det gällde direkta ingrepp med verktyg förväntades skogsarbetaren klara en del själv, i vilken omfattning och hur ofta framgick av den medföljande instruktionsboken. Enligt informanterna var det i praktiken ytterligare två aspekter som måste beaktas: Den ena var att varje motorsåg uppvisade olika behov av reparationer och underhåll, den andra att skogsarbetarnas inställning i frågan varierade.

En del menade att de föredragit att "skruva" så lite som möjligt i motorsågen så länge den gick bra, och att den också gick bäst om man inte "i tid och otid" grejade med den. Vad dessa avsåg, och vände sig emot, verkar framförallt ha varit ett överdrivet och amatörmässigt motor- och mekanikerintresse hos somliga skogsarbetare, ett intresse de menade resulterade i fler motorsågsproblem och inte färre. Den här uppfattningen uttrycks också mycket klart i en undersökning som SDA företog 1955.

Bl.a. framgick klart att den avgörande faktorn, då det gäller motorsågens driftsäkerhet, är människan bakom redskapet. Frapperande var att de personer, som man kunde konstatera ha en orolig och nervös läggning, som regel också hade högre reservdels- och reparationskostnader än övriga. Exempelvis påträffades vid ett tillfälle en man som under ett år kostat på sin motorsåg lika mycket som sågen kostade i inköp. Orsaken till åtminstone en del av denna stora reparationskostnad torde med all säkerhet ligga i mannens temperament och lust att plocka med detaljer på motorsågen som fungerade bra, men som ändå syntes vara till belåtenhet.²⁵

Det är svårt att få fram vad skogsarbetarna, så att säga "i onödan", skruvade och grejade med. Ska man försöka tolka utredarna verkar de i första hand åsyfta ett allmänt beteende hos somliga skogsarbetare att

mer eller mindre utan urskiljning och med överdrivet nit bearbeta de motorsågsdetaljer som gick att justera och skruva i.

Kanske utredarna och de informanter som tog upp det här överdrev fenomenet. Den övervägande delen informanter ansåg att de själva och övriga skogsarbetare under arbetsdagen föredrog att arbeta så intensivt och effektivt som möjligt och att ägna minimal tid åt motorsågsskötsel och underhåll. Många vittnade dock om otaliga motorsågsreparationer, såväl på arbetsplatsen som hemma på köksbordet i kökslampans sken. Men det var arbetsinsatser som inte främst orsakades av ett brinnande och/eller överdrivet motorintresse, utan av det tvång som det innebar att vara beroende av ett fungerande arbetsredskap.

En del av den varierande tidsåtgång och de kostnader som drabbade skogsarbetarna kan till viss del härledas till deras sätt att använda och underhålla motorsågen. Bland de nyblivna motorsågsägarna fanns det stora skillnader på dessa punkter. Allan Bogren berättade hur en skogsarbetarkamrat köpt en motorsåg vars motor nästan omedelbart skar ihop. Han hade tankat motorsågen med ren bensin, utan att blanda i den mängd olja som föreskrevs.²⁶ En annan berättade hur han monterat motorsågskedjan "fel väg": "Jag höll i och gasade allt vad som gick men det blev bara en vit fläck på barken. *Så då fick du...* Ja, då fick jag vända kedjan. Sedan gick det fort att såga omkull trädet".²⁷

Om det uppstod driftstörningar under arbetets gång försökte skogsarbetarna givetvis först själva reparera felet ute på arbetsplatsen. Men förmågan att själv klara detta varierade som sagt. Tvåtaktsmotorer var för en stor majoritet skogsarbetare ingen ny bekantskap. Mindre motorcyklar, de så kallade lättviktarna, hade länge varit ett populärt transportmedel på såväl fritiden som till och från drivningarna. Men därmed inte sagt att alla var intresserade av motorer och lärt sig hur en tvåtaktsmotor fungerade. När det gällde motorsågen blev en sådan hållning mer problematisk då ett visst mått av motorkunnande var bra att ha.

Bengt Haglund berättade hur hans arbetskamrat 1955 köpt en JoBu. Problemet var att kamraten varken var motorkunnig eller tålmodig.

Han ville att jag skulle hjälpa honom, för han var inte så hemskt motorkunnig. *Var du det då?* Jaao, lite bättre var jag, å lite mer teknisk på nåt vis. Han var en sån där typ... Om inte han fick lös en skruv, då blev han förbannad så han slog och då gick det sönder. Å det visste han om, så om han skulle byta en kedja eller nånting, då ville han att jag skulle vara med och hjälpa honom.²⁸

Arbetskamraten föreslog därför att de två skulle använda JoBu:n tillsammans och dela på driftkostnaden, för övrigt skulle Haglund inte betala något. Han tackade ja eftersom han tyckte det var ett förmånligt

erbjudande. Men trots hans större tålamod och motorkunskap uppstod problem.

Vi skulle byta en fjäder till uppdraget [startfjädern] å det var ungefär 12-15 grader kallt å det blåste där vi satt, på den tiden fanns det inga rastkojor. Vi satt ute vid en öppen eld och skulle byta den där. Instruktionen var väl skriven, ja, på norska, så det var väl inte så svårt att förstå det men, men hur många gånger vi hade försökt att få fast den där fjädern, det vet jag inte. Till vi kom på knepet... Och om man då läste instruktionen lite bättre då såg man ju det där.²⁹

Det har framgått att informanterna upplevde driftstörningarna som mycket irriterande. De hade kanske delvis glömt hur det var och hur de hade upplevt problemen, men under intervjuerna väcktes minnena till liv.

Man har ju glömt det där. Det var ju ett helvete då det gick sönder en kedja eller sågen strejka eller nånting... Det var ju ackord. Då skulle man försöka jäkta å ta igen det där sedan då man äntligen fått motorsågen att fungera.³⁰

Skogsarbetare med krånglande motorsåg

Vi kan få ytterligare en inblick i hur driftstörningar upplevdes genom att lyssna på Oskar Lundmark (som 1955 köpte en Jo-Bu):

Jo-Bu:n var en rackare. Om det var stor skog, då ville hon inte gå. Men då det blev mindre skog då kunde hon gå. Jag drog i startsnöret så jag blev rasande, å sen tog jag då svansen å svansa. Men jag kunde inte låta bli hon. Då var jag å ryckte i hon igen. Å rätt som det var starta hon, men då hade jag hunnit hugga bort storskogen.³¹

Wilhelm Friberg – som 1955 fick en McCulloch av arbetsgivaren SCA – kände inte samma press att använda den, och menade även att det inte var någon större nackdel att ta timmersvansen de dagar motorsågen var i Lycksele på reparation. ”Den första tiden hade det ingen betydelse om jag hade svansen eller motorsågen”.³² Han arbetade ungefär lika snabbt med timmersvansen, och hade han på sitt huggarskifte några riktigt stora tallar, brukade han lämna dem och fälla dem när han fått tillbaka motorsågen.³³

Det verkar kanske som om huvudorsaken till skogsarbetarnas motorsågskrängel berodde på dem själva och deras bristande förmåga att underhålla och rätt använda den. Men då glömmar man motorsågarernas konstruktion. Det var flera informanter som hade åsikter i den här frågan. Karl-Erik Dahlqvist var en av dem.

Det var klart vi hade synpunkter på hur den skulle ha varit konstruerad, å det försökte vi liksom delge återförsäljaren, å han i sin tur delge konstruktörerna: – Det där måste ni ändra och så vidare. Men det där gick inte. Det var väldigt svårt att påverka... Teknikerna och ingenjörerna, dom hade *en* åsikt om hur motorsågarna skulle vara – de var i laboratorierna å testa motorsågarna i frysboxar upp till 40 grader. Om dom hade en absolut fabriksny motorsåg och frös ned hon i en frysbox utan nåt skräp eller nånting, *inte* hände det nånting med den. Motorsågen var ju lite stel men nog starta den. Men vi försökte ju tala om för dom att det inte var samma sak som att använda den i skogen där det var lössnö, lav och barkdamm och allt möjligt skit. Då du arbetat en dag i risig skog och det virvlat omkring snö, lav och sågen blivit varm, då tina det där. Morgonen därpå, när det där frusit ihop under natten, då var det som om motorsågen skulle ha varit gjuten i betong. Det var ju bara att göra upp en stor jävla eld å elda till den tinade upp.³⁴

Ett annat problem var det mycket dåligt utbyggda servicenät som många motorsågsmärken hade. Det här var något som förutsatte att den nyblivne motorsågsägaren verkligen satte sig in i hur redskapet fungerade, underhölls och kunde/skulle repareras. Det framgår av en instruktionsbok till en Jo-Bu junior, tryckt samma år som Bengt Haglunds arbetskamrat köpt sin JoBu men författad på svenska. Den reparation Haglund redogjorde för kallas i instruktionsboken ”Reparation av startanordning”, och beskrivs där ingående med både bilder och text. Denna 30-sidiga och finstiltta instruktionsbok behandlar i detalj Jo-Bu:ns tekniska konstruktion, underhåll och reparation på ett sätt som för tankarna till en handledning för en motorsågsverkstad.³⁵

Att skogsarbetarna hade nytta av detaljerade instruktionsböcker förstår man när de redogjorde för sina svårigheter att få professionellt serviceunderhåll och hjälp vid mera omfattande problem. Det var också något som togs upp i SDA:s undersökning 1955 om motorsågarnas driftsäkerhet.

Service och reservdelslagerhållning för motorsågar äro faktorer, som för den enskilde ägaren äro av allra största betydelse. Hittills ha de flesta försäljare och generalagenter ägnat dessa saker mycket litet intresse och ha mer eller mindre undvikit att svara för den service som varje köpare av maskiner har rätt att fordra.³⁶

Vidare konstaterades att väntetiden på reservdelar varierade men kunde uppgå till 20 dagar, och att motorsågen vid svårare fel måste skickas till generalagenten med dyra fraktkostnader och lång väntetid till följd för sågägaren.³⁷ Blivande motorsågsägare uppmanades att noga ta reda på hur servicefrågan var löst på hemorten innan de köpte motorsåg. Reklambroschyren skulle läsas kritiskt och man avslutar avsnittet om servicen med några beska ord riktade till återförsäljarna:

Det kan inte nog understrykas hur vårdslöst och oansvarigt vissa firmor handskas med sanningen då det gäller att framställa motorsågarna i en så fördelaktig dager som möjligt. De ovan påtalade exemplen visa, att en objektiv konsumentupplysning på detta område har en stor mission att fylla och arbetsledningen bör känna sitt ansvar att dessa upplysningar förmedlas till skogsarbetarna.³⁸

Folke Bergkvist fick troligtvis inte sådan information när han genom sin arbetsgivare och till 19% rabatt köpte sin motorsåg 1955. När han skulle reparera motorsågen – en Homelite – blev han tvungen att skicka den från närmsta samhälle Jörn (beläget ungefär sex mil nordväst om Skellefteå) till generalagenten i Stockholm.³⁹ Gustav Jonsson berättade hur han och brodern var tvungna att ringa återförsäljaren – ”Konsum-Jonsson” – och genom honom ordna så att deras McCulloch med en krånglande membranförgasare blev åtgärdad. Den skickades till serviceverkstaden i Lycksele – en transport på ungefär 30 mil tor – och de fick tillbaka den efter ett ”par dagar”.⁴⁰

Liknande redogörelser lämnades av många informanter. Även om verkstäderna låg närmare än i de två fallen ovan, innebar varje allvarigare driftstörning problem. När de egna försöken att laga felet på arbetsplatsen misslyckats återstod att antingen ta timmersvansen och fortsätta arbeta med den till arbetsdagens slut, eller att avbryta arbetet och skynda till närmaste motorverkstad eller få den skickad dit. Hade man möjlighet att personligen söka upp verkstaden under dagtid eller på kvällstid, var det ändå långt ifrån säkert att verkstaden hade möj-

lighet att reparera motorsågen så snabbt att ägaren nästa dag kunde använda den. Allan Boström menade att de som jobbade på verkstäderna hade "ett helsicke" eftersom de fick så mycket kvällsarbete.⁴¹

Men samtliga informanter försökte i största möjliga utsträckning lära sig att reparera motorsågen. De ville naturligtvis slippa den kostnad som det innebar att ha den på verkstad och den tidsåtgång och de praktiska problem som det innebar att få den dit. En del blev också med tiden experter på felsökning och reparation av motorsågar. En av dem, Torsten Hagberg, berättade hur han brukade reparera sin Homelite (köpt 1956). Den "var ju fantastiskt mycke att såga med", men tyvärr inte speciellt hållbar; "den skulle ju repareras varje kväll nästan".⁴²

Kunde du reparera själv? Jodå, jag lärde mig motorsågen. Kunde plocka sönder varenda bit på sågen och sätta ihop hon. Kunde sätta dit en ny axel å nya cylindrar å sånt.⁴³

Men successivt förbättrades under 1950-talets andra hälft möjligheterna att snabbt få motorsågen servad och reparerad. Det här var också en aspekt som skogsarbetarna mer och mer började uppmärksamma inför motorsågsköpen.⁴⁴ Harald Kjellson valde exempelvis Partner, när han mot 1950-talets slut köpte en motorsåg, eftersom det märket hade bra service i den närbelägna centralorten Vilhelmina.⁴⁵

De återförsäljare som förbättrade sin service var i synnerhet de som var mer eller mindre specialiserade på försäljning och service av motorredskap och liknande. Förhållandena varierade dock, inte minst beroende på var skogsarbetarna bodde och arbetade samt vilket motorsågsmerke de hade köpt. Ju mer avsides de bodde och ovanligare motorsågsmerke de hade, ju svårare hade de att snabbt få hjälp vid tekniska problem.

Som vi tidigare sett fanns det 1958 enligt en uppgift i tidskriften Skogen ett drygt 30-tal olika motorsågsmärken på den svenska marknaden. Artikelförfattaren ansåg att antalet var alldeles för stort.⁴⁶ Ett viktigt skäl var att verkstäderna inte hade någon möjlighet att hålla reservdelslager till så många märken. Bland informanterna fördelades motorsågsinnehavet på ett mindre antal motorsågsmärken, under genombrottsperioden totalt ungefär tio stycken, varav märkena El-Raket, McCulloch, Jo-Bu, Partner och Homelite var de absolut vanligaste (se tablå).

Det var inte bara de professionella motorexperterna som skogsarbetarna vände sig till när de fick problem med sina motorsågar. Åtskilliga kunde berätta hur de haft någon granne och/eller arbetskamrat som hjälpt dem.⁴⁷ De motorsågskunniga personerna i omgivningen

var inte sällan de som tidigt köpt motorsåg och därigenom – men inte nödvändigtvis – fått ett kunskapsförsprång och lärt sig hur motorsågen skulle användas och repareras. Det är svårt att veta i vilken utsträckning sådan hjälp förekom och om de bakomliggande skälen i huvudsak var ekonomiska eller praktiska, troligtvis en kombination av båda.

Vilka delar eller tekniska konstruktionslösningar hade då skogsarbetarna störst problem med? Under intervjuerna var det inte möjligt att systematiskt fördjupa sig i den här frågan. Intervjupersonerna ombads istället att ganska fritt redogöra för eventuella problem deras första motorsågar haft, i synnerhet den allra första de använt. De här ibland mycket utförliga eller tvärtom mycket knapphändiga redogörelserna kan tillsammans med den tidigare nämnda SDA-undersökningen från 1955 om motorsågarnas driftsäkerhet ge oss en någorlunda god uppfattning om vilka de största problemen var.

Men SDA:s undersökning har en stor svaghet – det stora svarsbortfallet. Av 450 motorsågsägare, spridda över hela Sverige, som fick sig tillsänt ett tvåsidigt frågeformulär, var det bara 30% som besvarade formuläret.⁴⁸

Undersökningen visade att mellan 10 och drygt 50% av uppgiftslämnarna haft problem med följande delar på motorsågen: (Av frågelistan framgår att de skulle rangordna felen i "angelägenhetsordning", något som dock ej presenterades på ett stringent sätt i resultatredovisningen.)

- luftfiltret (49%)
- el-system (15%)
- förgasare (10%)
- sågsvärd (med topptrissa) (54%)

Därutöver redovisas – utan att ange omfattningen i procenttal – några detaljer som krånglat; koppling och transmission. "Startanordningen", som redovisas under rubriken "luftfiltret", är det som förorsakat de flesta avbrotten i arbetet (25%). Huvudorsak var startvajerens eller -linans klena dimension och startanordningens invecklade konstruktion.⁴⁹

På några punkter är SDA:s resultat och informanternas redogörelser relativt entydiga och överensstämmande. Jo-Bu:ns dåliga förgasarplacering är en sådan sak. Dess flottörförgasare var placerad så att snö och smuts lätt drogs in och täppte till luftfiltret och därmed hindrade lufttillförseln till förgasarens blandningskammare.

Det var ju inte membranförgasare på dom, utan det var en fallförgasare [annat namn på flottörförgasare]. Då var det gjort så dumt, att luftfiltret var närmast snön, å den där fina pudersnön... Ja, det gick två träd, sedan var det upp med filtret å rengöra det.⁵⁰

Om förgasarkonstruktionen konstateras i SDA:s undersökning att "förvånansvärt få" klagomål riktats mot membranförgasaren jämfört med flottörförgasaren,⁵¹ något som också överensstämmer med vad informanterna sade.

Informanternas problem att få igång motorsågen, att tvingas stå och dra i startsnöret tills humöret var kört i botten, var något som de ofta uppehöll sig vid. Det är därför förvånande att hela 89% av SDA:s uppgiftslämnare hade lättstartade motorsågar. En förklaring kanske är att mina informanter oftare arbetade i besvärande snödjup. I undersökningen sades nämligen "att placeringen av luftfiltret är av största vikt och i Norrland av direkt avgörande betydelse för motorsågens driftsäkerhet i besvärande snödjup".⁵²

Det framfördes också mer allmän kritik. En övervägande del av ägarna till bla Be-Bo och Jo-Bu Senior kritiserade den höga vikten.⁵³ Den åsikten delades av de informanter som ägde någon av dessa motorsågar (eller de med ungefär samma tyngd).

Tyvärr finns inte någon liknande undersökning för decenniets slut och 1960-talets början. Därför kan inte någon jämförelse över tid göras. Enbart informanternas utsagor ger som sagt en något bräcklig grund att stå på. Men det är tydligt att motorsågarnas hållbarhet och närhet till bra snabb service för de flesta större motorsågsmärken/modeller successivt förbättrades. Ibland beskrev informanterna utvecklingen som att "motorsågarna blev bättre och bättre". På frågan när motorsågens konstruktion, vad det gällde hållbarhet och funktion, var tillfredsställande, förlade de flesta den tidpunkten till någon gång på 1970-talet. Fram till dess var tendensen alltså att de blev bättre och bättre, men att man fortfarande under såväl 1950-talets slut som hela 1960-talet kunde råka ut för motorsågar med dålig konstruktion och ständiga driftstörningar.

Att äga motorsågen

Det har framgått att de allra flesta informanterna själva ordnade och finansierade motorsågsköpet (se tablå). En majoritet köpte motorsågen direkt av återförsäljare, kontant eller på avbetalning. De övriga skaffade sig motorsåg efter någon form av samarbete med arbetsgivaren. Skogsarbetarna köpte exempelvis motorsågen till ett rabatterat pris via arbetsgivaren, betalade kontant eller också drogs en viss summa per månad från lönen. Den sistnämnda metoden kunde få negativa konsekvenser ifall man gjort en för optimistisk ekonomisk kalkyl. Alfons Åström, som omkring 1954/-55 köpte en Be-Bo på det här sättet,

berättade att den var betald efter första avverkningssäsongen,

...för det såg ju dom [arbetsgivaren] till. *Men blev det nånting över då?* Hörrudu, det tror jag inte. Jag tror säkert att jag med en handsåg tjänat, om inte bättre, så lika bra. Kanske bättre.⁵⁴

Men vi har också sett, att ett fåtal informanter fick låna eller hyra motorsåg. Några fick till och med den första motorsågen av arbetsgivaren.

Men var det självklart att de själva skulle ombesörja och finansiera motorsågsköpen? Ja, ungefär som när det gällde de manuella arbetsredskapen var det ingen – eller mycket få – som reflekterade över detta.⁵⁵ Motorsågsköpet var en affär mellan skogsarbetarna och återförsäljarna. De förklaringar som gavs gick ut på att skogsarbetarna alltid själva ordnat med sina arbetsredskap, och att traditionens makt varit stor i det här fallet. När skogsarbetarna i arbetet och på fritiden diskuterade motorsågen var det inte det som behandlades, utan istället hur de olika motorsågsmärkena och modellerna fungerade osv.

Det här verkar också vara giltigt för andra skogsarbetare. Det som talar för denna uppfattning är att det inte – eller i mycket ringa utsträckning – förekommer någon offentlig diskussion eller framförd kritik i tidningar och tidskrifter om ägarfrågan.

Den här slutsatsen förstärks ytterligare av att det inte heller inom SSAF tycks ha förekommit någon diskussion om ägarfrågan.⁵⁶ I verksamhetsberättelser och kongressprotokoll berörs frågan en enda gång under 1950-talet. Det är med anledning av en motion om "Avbrottsförsäkring för motorsågar" på 1953 års kongress. Avdelning 841 Munkedal anser att användningen av motorsågar börjar bli vanlig, och att skogsarbetarna borde kunna försäkra motorsågen för en överkomlig kostnad för att minska det ekonomiska risktagandet. "Anskaffningsvärdet är ju relativt högt, c:a 1 400 kr, varför vi anse att det kan vara ganska mycket pengar för en vanlig skogsarbetare att riskera. En olycka kan lätt hända, särskilt vid fällning."⁵⁷ Förbundsstyrelsens svar föredrogs av ordförande Winroth och är på flera sätt intressant. Här sades bland annat att "förbundsledningen har hittills ställt sig rätt skeptisk inför tendensen att skogsarbetarna själva skaffa sig motorsågar".⁵⁸ Skogsarbetarna borde inte ta på sig utvecklingsarbete och kostnader som egentligen ska "bestridas av arbetsgivarna".⁵⁹ Förbundsstyrelsen såg också en fara i att "systemet med egna motorsågar kan leda till någon sorts entreprenadsystem".⁶⁰

Det problematiska med förbundsstyrelsens hållning var att många skogsarbetare, som motionären påpekat, redan skaffat motorsåg. Svaret blev därför lite tamt och motsägelsefullt. Det avslutades så här:

Med hänsyn till vad ovan framförts har förbundsledningen hittills icke velat direkt understödja en utveckling i den riktning, att enskilda skogsarbetare själva skola förvärva motorsågar. Med utgångspunkt härifrån ställer sig förbundsstyrelsen också mycket tveksam till förslaget om att en försäkring skall ordnas till skydd för dem, som äga motorsågar. Därigenom skulle förbundet helt och fullt sanktionera ett system, som man ur principiella och även ekonomiska synpunkter har anledning att åtminstone intaga en avvaktande hållning inför. Förbundsstyrelsen är synnerligen tillfredsställd över, att frågan förts fram till kongressen, som därigenom får tillfälle att uttala sig om vilken hållning förbundet hädanefter skall intaga i förevarande spörsmål.

Eftersom utvecklingen emellertid synes gå i den riktningen, att allt fler skogsarbetare skaffa sig egna motorsågar – somliga göra detta inte för att tjäna på dem utan för att underlätta det tunga fällningsarbetet – och då nykonstruktioner och förbättringar efterhand kunna tillkomma, som helt förändrar de ekonomiska förutsättningarna till det bättre, är det likväl välbetänkt att kongressen ålägger förbundsstyrelsen att i fortsättningen följa denna fråga med största uppmärksamhet.⁶¹

Förbundsstyrelsen hemställde – vilket kongressen biföll – att den skulle följa utvecklingen och om omständigheterna krävde skulle "utredningar och åtgärder" vidtas i enlighet med motionens syfte.⁶² Frågan var om inte SSAF:s förbundsstyrelse – genom sin tidigare tystnad i ägarfrågan – redan sanktionerat att skogsarbetarna köpte motorsågarna själva. Att de också fortsättningsvis tänkte inta en "avvaktande hållning" förklarar varför det på kongresser och i tidsskriften SIA är så tyst i ägarfrågan under resten av 1950-talet.⁶³

En av SSAF:s förtroendevalda uttalade sig om motorsågen i Västerbottens Folkblad 1956. Denne såg inte heller motorsågen som en angelägen facklig fråga.

De utgör inte något problem sett ur ren avtalssynpunkt. Många skogsarbetare köper motorsågar, vilket innebär en viss arbetskraftsbesparing, men inte, som många tror, någon direkt inkomstökning för vederbörande... Dessa har sin bästa säsong under första sommarhalvåret samt vid tillfällena, då snön inte ligger så djup i skogarna. En del motorsågar är inte heller så driftsäkra. Det är naturligtvis inte bra om marknaden överfylls med allt för många märken. Det vore bra och nyttigt, om tillverkarna kunde få fram en driftsäker och bra typ av motorsågar.⁶⁴

Informanternas inställning i ägarfrågan kommer kanske klarast till uttryck när vi studerar reaktionen hos dem som inte själva behövde köpa den första motorsågen. De fick, antingen helt utan ersättningskrav eller mot en relativt låg kostnad, låna eller hyra motorsåg.⁶⁵ Det var under 1950-talets början som de på det här sättet fick prova att arbeta med tvåmans- och enmansmotorsågar. Men fyra informanter fick sin första motorsåg av arbetsgivaren, utan några krav på ekonomisk ersättning (förutom att de givetvis skulle använda den i arbetet).

De var samtliga fastanställda hos SCA, men arbetade inte i samma arbetslag eller i närheten av varandra. (Observera att det fanns fastanställda SCA-skogsarbetare som *inte* fick detta erbjudande, se Ip 46.) En var bosatt i Västerbottens norra kustland, två andra i Dorotea-respektive Vilhelminaområdet och den fjärde vid Ume älvdal nordväst om Lycksele.⁶⁶

Hur gick motorsågsgåvan till och hur reagerade informanterna vid dessa erbjudanden, och ledde inte erbjudandet till att skogsarbetarna och andra i deras omgivning började ifrågasätta att de själva skulle hålla arbetsredskapen?

Två av dem fick motorsågarna 1955 (eller den ene möjligtvis 1956, han var osäker), de övriga två 1956. De två förstnämnda valde märkena Homelite respektive Lombard, de övriga två en Jo-Bu junior respektive McCulloch D 44. Två av dem menade att även de övriga SCA-anställda skogsarbetarna i arbetslaget fick en motorsåg var, åtminstone de som arbetat en längre tid åt SCA och hade många arbetsdagar per år.⁶⁷ De menade att SCA på det här viset erbjöd motorsågar till tre respektive fem skogsarbetare i deras arbetslag.

Överlämningen av "motorsågsgåvan" kunde gå till på olika sätt. Tre av informanterna berättade att SCA erbjöd dem 1 500 kronor i bidrag till motorsågsköp. Köpet skulle i åtminstone två av fallen förmedlas av SCA. Femhundra kronor skulle sedan avskrivas varje år och efter tre år ägde skogsarbetaren motorsågen. Den skulle återlämnas om de dessförinnan slutade sin anställning. Det är oklart om det här var ett bidragserbjudande liknande det bidrag som ibland utgick i samband med att de tog fast anställning, eller om det var ett generellt bidrag till alla fastanställda.

De fyra informanterna menade samstämmigt att de inte framfört några önskemål eller krav på att få motorsågar. Istället var det arbetsledningen som oväntat kom med erbjudandet. Wilhelm Friberg berättade att den informerat om att en försäljare skulle komma till drivningen och demonstrera olika motorsågar och att de därefter skulle få välja vilken de ville ha. Han och hans arbetskamrater valde McCulloch D 44. De andra hade inte samma valmöjlighet. Två av dem fick en Jo-Bu junior respektive Homelite demonstrerad, sedan fick de välja om de önskade ta emot den, vilket de inte nekade till. Den fjärde av skogsarbetarna menade att den som på hemorten sålde motorsåg bara förde ett märke vid den här tidpunkten, och det var Lombard. Han valde därför detta motorsågsmerke.

Innan intervjuarbetet börjat kände jag inte till att arbetsgivare så sent som vid 1950-talets mitt arrangerat och finansierat sina anställdas motorsågsköp. Men informanterna hade inte så mycket att berätta. De

menade att de själva blivit förvånade och överraskade, men att de inte gjort några direkta efterforskningar om varför de fått erbjudandet. Friberg menade att "det skulle vara som någon slags förmån".⁶⁸ Tore Larsson tyckte å sin sida, i samband med demonstrationen av Homeliten, att den inte verkade vara ett särskilt trevligt eller effektivt arbetsredskap; "men det var ju inte säkert vi skulle använda den, tänkte vi. Men det var bra att få den".⁶⁹ Skogsarbetarna blev inte över sig av glädje, utan betraktade gåvan med försiktig skepsis. De var osäkra på om motorsågen verkligen skulle vara till någon hjälp i avverkningsarbetet.

Ett gemensamt drag är att de fyra informanterna använde sin första motorsåg sporadiskt, främst när de högg i grov skog. Eftersom den var bra att ha i sådan skog, och de inte behövt betala något ur egen ficka för att få den, tyckte de att SCA:s initiativ varit bra. Men när några år förflutit och det blev aktuellt med en ny motorsåg, framförde de då några krav om att få nya motorsågar? Larsson svarade:

Nä, det fanns nog ingen chans att få nån mer motorsåg, för det var inget annat bolag som, tror jag, hade gett bort någon. . . Det var nog nånting som inte stämde – att vi fick sågarna – nån som hade lovat å. . . *Jaha, så det var ett misstag. . . Jo.*⁷⁰

Inte heller någon av de andra framförde några sådana krav utan de menade att de varit nöjda och belåtna med att ha fått *en* motorsåg gratis. Dessutom var det meningslöst att fråga om – eller kräva – något som arbetsgivarna uppenbarligen aldrig skulle ha tillmötesgått. Motorsågs gåvan betraktades som ett oväntat och tillfälligt utslag av god vilja från arbetsgivarnas sida, och inte som något som kunde förväntas hända dem igen.

Att såväl dessa informanter som de flesta övriga fann det närmast självklart att de själva skulle finansiera motorsågsköpet är lite förvånande då en motorsåg kostade betydligt mer än en timmersvans. Folke Bergkvist illustrerade kostnaden genom att jämföra priset för den Homelite som han köpte 1955 med vad en Volkswagen kostade samma år. Han tror han betalade 1 550 kronor för motorsågen, inklusive 10% rabatt, och att en Volkswagen kostade ungefär 6 000 kronor, "så de va mycke pengar" som skulle läggas ut vid ett motorsågsköp.⁷¹

En viktig fråga är givetvis hur och om de hade råd att köpa motorsåg, i synnerhet som många informanter i andra sammanhang betonat hur lågavlönade de "alltid" varit. De ekonomiska förutsättningarna var givetvis viktiga. Motorsågens pris, underhållskostnader m m jämfördes med ekonomiska tillgångar och förväntade inkomster. Det var dock ingen informant som angav motorsågens pris som avgörande skäl till

att han inte köpt motorsåg vid den tidpunkt han egentligen velat. Däremot var det få som förnekade att motorsågens pris varit en mycket viktig faktor vid inköpet.

Sammanställningen i kapitel tre, över de vanligaste motorsågarna under åren 1953-1967, visade att de flesta kostade mellan 1 200-1 600 kronor. Under samma period förbättrades skogsarbetarnas löner. (Angående löneutvecklingen, se kapitel sju.) Det här innebar alltså att motorsågen relativt sett blev billigare och billigare. Trots denna gynnsamma prisutveckling var det inför varje nyanskaffning viktigt att göra en bedömning av det ekonomiska utfallet. Framförallt om motorsågen skulle ersätta timmersvansen, men även om det var en ny motorsåg som skulle ersätta en utsliten motorsåg eller en med ålderdomlig konstruktion. Men denna ekonomiska kalkyl var inte lätt att göra. Vi ska i nästa kapitel se att det var många svårbedömda faktorer som skulle sammanvägas när skogsarbetaren skulle ta ställning till ett eventuellt motorsågsköp.

6. Lönearbete och egenarbete – förändringar och förväntningar

Vi har sett att de avgjort viktigaste skälen att köpa och/eller använda motorsåg var att skogsarbetarna hoppades förbättra prestationskapaciteten och i förlängningen givetvis inkomsten, samt minska den fysiska arbetsbelastningen. Det här gällde såväl "pionjärerna" som de skogsarbetare som vid 1950-talets mitt och senare köpte motorsåg.

Under genombrottsperioden ersatte motorsågen timmersvansen när skogsarbetarna fällde trädet, och i varierande utsträckning även när de kapade trädet. Riktskåret gjordes också ibland med motorsåg. Då var det emellertid yxan som fick vika för det nya arbetsredskapet. För övrigt utfördes avverkningsarbetet med ungefär samma arbetsredskap och arbetsmetoder som tidigare.¹

Mina frågor om hur avverkningsarbetet i sin helhet förändrades med motorsåg besvarades därför inte sällan med ett lätt förvånat tonfall (ungefär): "Inte blev det nån större skillnad, motorsågen användes ju så lite".² Det tycks som om – med betydande lokala och individuella variationer – motorsågens användningstid (av den totala arbetstiden) och användningsområde endast långsamt expanderade på bekostnad av andra arbetsredskap och arbetsmetoder. De flesta informanter ville istället förlägga den stora arbetsprocess- och arbetsmiljöförändringen till 1960-talets början och mitt. Då började motorsågen mer allmänt användas i kvistningsmomentet. Ungefär samtidigt fick traktorn med kran sitt genombrott. Det här innebar en ordentlig förändring av skogsarbetet och arbetsmiljön.

Vi ska återvända till skogsarbetarnas förväntningar inför det första motorsågsköpet/-bruket, och studera hur de infriades under "genombrottsperioden". Det var naturligtvis något som i hög grad formade skogsarbetarnas inställning till motorsågen.

Fysisk och psykisk arbetsbelastning

Skogsarbetets fysiska och psykiska arbetsbelastning var ett ständigt återkommande tema under intervjuerna. Men jag försökte även efter de relativt långa och omfattande intervjuavsnitt, där det berördes, fånga

undersökningens centrala frågeställningar med några direkta frågor. De formulerades så att skogsarbetaren sammanfattade och jämförde arbetet med timmersvans och motorsåg. En av frågeställningarna gällde motorsågens inverkan på den fysiska och psykiska arbetsbelastningen.

Svaren visade entydigt att fällsågningsmomentet blev betydligt lättare att utföra med motorsågen än med timmersvansen. Om allt gick planenligt gick det också fortare. Det var bra att inte längre behöva stå ihopkrupen och dra timmersvansen fram och tillbaka. Det hade varit mycket obekvämt och påfrestande för ryggen.

Ett tungt arbetsmoment blev alltså mindre ansträngande. Men därmed inte sagt att skogsarbetet i sin helhet blev lättare. Den 10-15 kg tunga motorsågen skulle exempelvis transporteras runt på avverkningsplatsen. Att stå och dra i en krånglande motorsågs startsnöre krävde också en betydlig arbetsinsats. Motorsågens avgaser, vibrationer och höga motorljud påverkade också arbetsbelastningen.

När jag bad informanterna sammanfatta erfarenheterna efter första avverkningssäsongen med motorsåg, menade därför en majoritet att den fysiska arbetsbelastningen inte förändrades nämnvärt. De var ungefär lika trötta efter en arbetsdag, arbetsvecka och hel avverkningssäsong när de använt motorsåg som när de enbart använt timmersvans (se tablå). Den energivinst som motorsågen medförde vid fällsågningsmomentet, åts upp av de i övrigt oförändrat tunga arbetsmomenten (tex barkning) och av nya arbetskrävande arbetsmoment (tex förflyttning mellan träden med den tunga motorsågen). Och framförallt, ackordslöneformen innebar att den eventuella energibesparingen vid fällsågningen, snabbt förbrukades genom högre arbetstempo under de övriga arbetsmomenten.

Erard Jonsson, som köpte en begagnad Jonsered 1960 eller 1961, menade tex att:

Man var ju jämt slut på kvällen, det var taget det som fanns naturligtvis. Det blev väl ingen större skillnad när man började använda de första motorsågarna. *Det blev inte lättare jämfört med när ni högg med timmersvansen?* Nää, utan det enda som blev lättare, det var ju om det var ett stort träd. Det tog för lång tid... man stod för länge och drog [med timmersvansen].³

Skogsarbetarna hade svårt att ange hur den psykiska arbetsbelastningen förändrades. Det berodde framförallt på att de upplevde frågeställningen som diffus och kanske inte alltid så relevant. Men frågeställningens tolkningsmöjligheter visade samtidigt på de många effekter motorsågen hade på ett subjektivt "upplevelseplan".

En viktig aspekt var den stress och irritation som motorsågens

driftstörningar åsamkade dem.⁴ Under den manuella epoken hade plötsliga timmersvansbrott, avbrutna yxskaft och splittrade yxhuvuden också försämrat humöret. Men det var inget i jämförelse med vad en krånglande motorsåg kunde förorsaka. Självklart var motorsågskrånglet i sig irriterande, men måste ändå förstås mot bakgrund av löneformen. Ett arbetsredskap som man köpt för dyra pengar skulle givetvis användas så mycket som möjligt.

Det paradoxala är att skogsarbetarna, trots motorsågens driftstörningar, upplevde att motorsågen förbättrade arbetstillfredsställelsen och trivseln i arbetet (se tablå).⁵ Skogsarbetarna menade, i och för sig föga förvånande, att det var mycket tillfredsställande att se den kraft och snabbhet med vilken motorsågens kedja arbetade sig genom trädets fibrer. När motorsågen fungerade som den skulle, och skogsarbetaren exempelvis skulle fälla ett gammalt grovt träd, då var det verkligen bra att ha motorsåg.

Då hon gick, visst var det roligt, då hon gick att använda. Då man skulle fälla en stor tall, å man tänkte: – Tänk om jag nu skulle ha stått å såga ut den där [med timmersvansen]. Då motorsågen gick så jag fick ikull den, då var det ju roligt.⁶

Vad många framhöll, precis som Oskar Lundmark ovan, var att tillfredsställelsen ökade ju grövre och mer tungsågade träden var. Axel Lindgren berättade:

Första vintern jag hade Raketen [1957], då var vi i en trakt där det var mycket grovt timmer. Fröträd. Så att man kan säga att man va rätt belåten då vintersäsongen var slut.⁷

Att det var en maskin som utförde en stor del av det tunga sågningsarbetet var tillfredsställande. Ett liknande synsätt kunde spåras när de kommenterade mekaniseringen av virkestransporterna. Även om det fanns en och annan informant som med ett visst vemod mindes ljudet av hästens frustande och hästskällans klämtande, var de allra flesta tillfreds med att hästen slapp det slit som det innebar att transportera virke i djup snö. Traktorn övertog ett arbete hästen utfört under stundtals djurplågeriliknande förhållanden. Skogsarbetarna kunde inte annat än känna sympati för utvecklingssteg som innebar att motorsågen övertog en del av det muskelarbete som människan tidigare utfört och att traktorn på ett liknande sätt ersatte hästen.

Vad som också upplevdes positivt, var förändringen i sig, att det så att säga hände något i skogen, och också att det var en motor som introducerades – ”man är väl danad så, jag har jämt trivts med motorer, det ska braka å smälla tycker jag.”⁸ Motorsågens introduktion sågs vidare som ett konkret steg i en omvandling av skogsbruket. Det

förstnämnda tycks mest ha gällt den allra första tidens arbete med motorsåg, till dess "nyhetens behag" lagt sig. Det andra var en mer djupgående känsla bland skogsarbetarna, som hade sin grund i en diffus uppfattning av att "deras" näring skogsbruket stod stilla och oföränderlig i en tid när andra näringsgrenar och samhällsområden befann sig mitt i en snabb och till synes accelererande förändringsprocess.

I hur stor utsträckning skogsarbetarna omfattades av denna känsla, och vilken betydelse den hade för deras agerande, var en av de saker som var svårast att undersöka med konkreta och väl avgränsade frågor. Frågeställningen togs upp när de beskrev hur de upplevt 1950-talets samhällsutveckling, men minst lika ofta i samband med att andra frågor berördes.⁹

För många informanter var 1950-talet ett händelserikt decennium. Som vi sett var det ungefär tjugo som gifte sig, skaffade barn och egen bostad åt sig och sin familj (se tablå). Deras situation – antingen de bodde på landsbygden eller i en tätort – började långsamt påverkas av den samhällsförändring som sköt fart under efterkrigsdecennierna. Kommunikationerna med omvärlden blev allt bättre och allt fler köpte bil. Att äga en egen bil var något som tidigare framstått som en ouppnåelig dröm. Vattenkraftsutbyggnaden längs älvarna, gruvbrytningen i Bolidenfälten och verkstadsindustrins expansion innebar på sina håll allmänt höjd samhällsaktivitet. En del kände sig stå mitt i förändringens tid.¹⁰ Nya alternativ öppnade sig för informanterna. Deras egna, eller föräldrarnas jordbruk, hade inte ännu i någon större utsträckning börjat läggas ned – det dröjde till 1960-talet – men för alltfler framstod det som om deras framtid inte med samma nödvändighet som tidigare behövde finnas inom just jord- och skogsbruksnäringarna. Några informanter lockades också att pröva på arbeten inom andra näringar. Men de återvände efter en tid till skogsarbetet.¹¹ Åke Lundmark, som dock inte själv gjorde en sådan "utflykt", berättade om den nya valsituationen:

Många sökte sig till gruvjobb då. *Hade brytningen i Renströmsgruvan börjat då?* Jo, den satte igång för fullt så många börja ju där. Lämna skogen å börja där. *Men inte du?* Nä, jag vet inte. Jag har aldrig längta ned i gruvan. Ässe var det väl det här med skiftgången... Jag såg ju brorsan, han började ju i gruvan, han skulle upp fyra på morron. Ibland jobba han nattskift. I skogen var man ju... på dagen var det ju ljust och fritt. På den tiden var det ju väldigt fritt i skogen, det var ju inte frågan om nå, att du skulle vara där en viss tid å sluta en viss tid, utan du kunde ju börja tidigt å sluta tidigt.¹²

Det kändes därför rätt och riktigt när också skogsbruket under 1950-talet började förändras. Även "deras" näringsgren skulle utvecklas. Att

det inte heller bara var vackra ord, yttrade av politiker, storskogsbrukets företrädare med flera, började man också ganska snart få konkreta bevis på. Många blev erbjudna någon form av fastanställning, de såg skogsbilvägar byggas och hur skogsvårdsarbeten sommartid ökade i omfattning. På de större skogsarbetsgivarnas drivningar började rastkojor med kamin bli vanliga, barkmaskiner och traktorer började prövas osv. Om vi betraktar motorsågen ur detta perspektiv, som ett litet men för skogsarbetarna mycket påtagligt steg i en större och mer allmän förändringsprocess, är det förståeligt att skogsarbetarna inte bara såg på motorsågen som ett motordrivet och förhoppningsvis effektivt redskap, motorsågen var något mer, den förespeglade ett framtida samhälle med bättre välfärd.

Förtjänstmöjligheter och inkomstutveckling

Även om det som behandlats ovan, angående den fysiska och psykiska arbetsbelastningen, hade stor betydelse för hur skogsarbetarna såg på motorsågen, var det uppenbart att de ekonomiska sidorna av motorsågsbruket var den viktigaste aspekten. Hur tillfredsställda de var med sitt motorsågsköp, berodde i stor utsträckning på hur de lyckades i ekonomiskt hänseende.

Det var därför förvånande att finna hur osäkra informanterna var på den här punkten. Frågor om lönenivå och löneutveckling, före, under och efter det att motorsågen börjat användas, kommenterades gärna i allmänna och svepande ordalag. En vanlig första kommentar var exempelvis att skogsarbetarnas lönenivå alltid varit "dålig", eller som en av dem uttryckte sig: "låg så herregud"!¹³

De brukade också genast framhålla att löneskillnaderna mellan skogsarbetarna varit stora både före och efter att de började använda motorsåg. En viktig orsak var den mycket varierande prestationsförmågan. De så kallade storhuggarna kunde till exempel under en arbetsdag hinna uppemot det dubbla jämfört med de lågpresterande. Stora lönevariationer förekom också över arbetsåret. Det ackordsavlönade avverkningsarbetet kunde ge en hygglig eller till och med god förtjänst under gynnsamma omständigheter och om de arbetade energiskt och effektivt. Men utslaget över hela året, alltså med den totala årslönen som jämförelsegrund, var de ändå att betrakta som lågavlönade. Årslönen drogs ned av att de i regel hade kortare arbetslöshetsperioder på våren och hösten, och övrig tid på året arbetade med lågavlönade tillfällighetssysselsättningar och/eller inom den agrara näringen.

När jag trots svårigheterna bad dem redogöra för sin personliga inkomstutveckling åren omkring motorsågsköpet, och om deras förväntningar infriades, svarade en majoritet att nettolönen inte förändrades i någon bestämd riktning.¹⁴ Mindre än tio informanter var säkra på att de efter första säsongen med motorsågen tjänat bättre (netto) än vad de skulle ha gjort med timmersvansen. Något färre var säkra på att lönenettet försämrats med motorsågen (se tablå).

Orsaken till att deras förväntningar inte – eller endast i ringa utsträckning – infriades, ansågs vara motorsågens relativt höga inköpspris, förlorad arbetstid på grund av motorsågskrångel, höga drifts- och reparationskostnader samt att den trots allt endast användes en liten del av den totala arbetstiden. Det gick också ofta ungefär lika snabbt och effektivt att använda timmersvans, åtminstone om det var djup snö, glest mellan träden och klent virke som skulle fällas och kapas. Deras erfarenheter stämmer överens med de uppgifter som SDA samlade in i sin undersökning vid 1950-talets mitt om motorsågarnas driftssäkerhet m m.

Huvudändamålet med anskaffandet av motorsågen har i första hand varit att slippa ifrån den tunga och obekväma fällsågningen. Hoppet om en ökad förtjänst har givetvis föresvävat många men endast ett fåtal medge att förtjänsten har ökat efter anskaffandet av motorsågen. För det stora flertalet torde ej heller motorsågen vara någon inkomstbringande affär, särskilt i trakter där en jämn sysselsättning saknas. De höga anskaffningskostnaderna och de dyra reservdelarna medverka till att göra motorsågens ekonomi synnerligen tveksam.¹⁵

Men visst kunde lönen förbättras tack vare motorsågen, särskilt om det rörde sig om en drivning med i huvudsak hög, grov och kvistfri skog. En del informanter köpte som vi tidigare sett motorsåg eftersom de visste att kommande vinters avverkningsarbete skulle utföras i en skog med grövre träd än normalt. De räknade med att motorsågsbruk i en sådan avverkning skulle innebära höjd inkomst. Om deras bedömning av drivningen stämde och motorsågen fungerade tillfredsställande och inget annat oförutsett inträffade, tex att ovanligt mycket snö föll, kunde också deras förväntningar infrias. Arne Tegmark menade till och med att lönenivån och förtjänstmöjligheterna första tiden han använt motorsåg varit "utomordentlig".

Men det var nog bara nåt år, sen börja dom basera lönen efter motorsågen. Då blev det helt andra förhållanden. Vi vann egentligen inte särskilt mycket på det där.¹⁶

Han och många övriga informanter som tog upp denna mer långsiktiga aspekt av löneutvecklingen, menade att de successivt och bland annat tack vare en allt bättre och driftssäkrare motorsåg höjde pro-

duktionsvolymen, men att det förbättrade arbetsresultatet inte tillföll dem i önskad och förväntad utsträckning. Denna känsla verkar i första hand ha vuxit sig stark under 1960-talets början och befästs ytterligare under senare delen av decenniet. Det här inträffade alltså under en tidsperiod då motorsågen redan slagit igenom, och inte under de år då informanterna gjorde sina första motorsågserfarenheter.

Vi ska återkomma till den långsiktiga löneutvecklingen. Dessförinnan ska vi titta på det som förklarar skogsarbetarnas osäkerhet om löneutvecklingen i samband med motorsågsköpet – deras ackordslön och de principer efter vilka den framräknades. Det var nämligen ingen lätt uppgift att säkert kontrollera löneutvecklingen och på ett meningsfullt sätt jämföra sin lön ett år med den från ett annat år.¹⁷

Varje sådan jämförelse krävde att hänsyn togs till gällande ackordsprisavtal, i synnerhet den del av avtalet som slutits på lokal nivå. I princip kunde nämligen skogsarbetaren använda ett aldrig så bra arbetsredskap och ändå tjäna dåligt. Men under normala omständigheter var det *både* skogsarbetarens prestationsförmåga och ackordsprisavtalet som tillsammans var utslagsgivande för löneutfallet, eller för att använda informanternas eget uttryckssätt; om en drivning var "bra" eller "dålig".

Ett återkommande och viktigt inslag i SSAF:s lönepolitik var att på en så hög lönenivå som möjligt utjämna löneskillnaderna mellan olika skogsarbetare och mellan olika delar av Sverige. Målsättningen var svår att nå under 1950-talet eftersom en viktig del av lönebildningen skedde på lokal arbetsplatsnivå, med kanske bara arbetsgivarens representant och arbetslaget som aktörer. Som vi strax skall se, kunde dessa överenskommelser hamna på en nivå som inte hade mycket gemensamt med vare sig avtalsnivån på central nivå eller med dessa parterers bakomliggande intentioner.

De större norrländska skogsarbetsgivarna hade tidigt uppmärksammat problemen med den lokala lönesättningen. På en rationaliseringskonferens som SDA arrangerade 1945 presenterades de principer och beräkningsgrunder som arbetsgivarna i Norrland och Dalarna skulle tillämpa. Det var inte något färdigt beräkningssystem, utan det framhölls att det skulle och kunde justeras och omkonstrueras. Det var också något som kom att göras, men grundprinciperna las fast och systemet fungerade med ändringar och justeringar under hela den tidsperiod som här är aktuell.¹⁸

På konferensen konstaterades att skogsbrukets arbetsstudieorganisationer visat att någon för skogsarbete gällande normalprestation var omöjlig att fastställa. Tids- och arbetsmetodstudier gick därför inte att utan vidare använda som utgångspunkt vid lönesättningen. Skogsar-

betet var ett alltför komplext arbete, ständigt utsatt för faktorer som var svåra att förutsäga och bedöma.

Det här innebar att arbetsstudierna i skogen fick inriktas på jämförande studier. "De skogliga studierna insätts på ett rent neutralt plan, till förmån för arbetslugn och med liten risk för irritation parterna emellan".¹⁹ De skulle studera och jämföra de faktorer som påverkade skogsarbetet, samt hur det påverkade förtjänstmöjligheterna. Vilka de var, hur utslagsgivande de var och inte minst för arbetsgivarnas del, hur faktorerna i en förhandlingssituation skulle bedömas, var arbetsstudiemännens viktigaste uppgifter. En del faktorer gick emellertid att objektivt fixera utan sådana studier, exempelvis den inverkan på arbetet som de olika sortimenten och virkets medelkubikmeter hade.²⁰

Det beräkningssystem som presenterades var i korthet uppbyggt på följande sätt: Varje drivning skulle inplaceras i en av sju svårighetsgrupper (eller klassificeringsgrupper som de också kallades). Grupperna benämndes: A, AB, Ba, B, BC, C och D. A angav "bästa huggning", B normal och D sämsta. Vilken grupp en drivning placerades i berodde i sin tur på vilken poängsumma den fått efter att ha bedömts utifrån en svårighetstabell. Sju svårighetsfaktorer i drivningsarbetet bedömdes med hjälp av denna: kvistighet, trädens längd och form, terräng och markbeskaffenhet, underväxt, stämplingstäthet (hur nära varandra de stämplade träden stod), barkningssvårighet och skadefrekvens. Svårighetsfaktorerna graderades efter en femgradig skala. Var svårighetsfaktorn ifråga "normal" fick den svårighetsgraden 3, 5 för sämsta och 1 för bästa. Men inte nog med det; varje bedömd svårighetsfaktors betydelse var rangordnad i förhållande till varandra. Exempelvis bedömdes svårighetsfaktorn kvistigheten vara mer utslagsgivande än svårighetsfaktorn underväxt. Det här medtogs i beräkningarna genom att kvistighetens svårighetsgrad 5 erhöll poängsumman $+4\frac{1}{2}$ medan svårighetsfaktorn 5 för underväxt bara fick $+1\frac{1}{2}$. Från maximala pluspoäng för de största svårigheterna föll sedan poängen i en fallande skala till, om vi tar samma exempel; kvistigheten, -4 respektive -1. Genom att lägga samman poängsumman för var och en av de sju bedömda svårighetsfaktorerna erhöles till sist en slutsumma som användes för att placera huggningen i någon av de sju svårighetsgrupperna.

Som synes öppnade svårighetsbedömningarna stora möjligheter för tolkningstviser. Om en drivning exempelvis skulle klassificeras som mycket kvistig, normalt respektive lindrigt kvistig eller något däremellan, skulle fastställas genom subjektiva bedömningar på det lokala planet. Vilka svårigheter det kunde ge upphov till, berördes kort vid

konferensen men man menade att systemet ändå var den bästa kända metoden att beräkna ackordspriserna. Det betonades också, att mycket berodde på att den fria och subjektiva bedömningen utfördes med "bästa möjliga omdöme och säkerhet".²¹ En viss garanti och kontroll att så skedde, innebar följande princip: "...att det för en viss trakt *normala* lägges som ryggrad för systemet".²² En B-huggning, det vill säga en normal- och medelsvår drivning, behövde med andra ord inte vara likvärdig med en B-huggning i en annan avverkningstrakt.

Denna definition av "normalhuggningen" har förefallit att vara den mest gripbara för de i statistiska resonemang relativt otränade personer, som skola utnyttja metoderna praktiskt.²³

På central nivå, i förhandlingar mellan skogsarbetarnas fackliga organisationer och de större skogsarbetsgivarna, fastställdes den timpenning som skulle utgå för vissa arbeten (framförallt arbeten som utfördes före drivningsarbetenas egentliga igångsättande och olika skogsvårdsarbeten) och de ackordspriser som skulle gälla för olika sortiment och svårighetsklasser. Men det var på lokal arbetsplatsnivå som man avgjorde i vilken svårighetsgrupp huggningen placerades. Enligt många informanter var det denna fråga – att få en bra lokal prisuppgörelse – som både engagerade skogsarbetarna och till stor del avgjorde vilka inkomster de gjorde under en avverkningssäsong. Om de arbetade inom skogsbruket hela eller större delen av året kunde det till och med ge utslag på årslönen, eftersom den låga fasta timpenningen som de hade i skogsvårdsarbetena under sommarhalvåret skulle kompenseras med helst en uppemot dubbelt så hög dagsinkomst under vinterhalvårets ackordslönebaserade avverkningsarbete.²⁴

"En bra vinter" och "en bra dag" var ett vanligt sätt att i efterhand betygsätta en hel avverkningssäsong respektive en arbetsdag. Vanligaste sättet att utvärdera arbetet var kanske ändå, att med samma uttryckssätt sammanfatta om en *drivning* varit "bra" eller "dålig". Skogsarbetarnas betygsättning grundades på en uppskattning och sammanvägning av hur de viktigaste svårighetsfaktorerna påverkat arbetsresultatet och framförallt om de utfallit till skogsarbetarnas förmåga eller nackdel. Skogsarbetarna hade kanske undervärderat någon av faktorernas inverkan eller också hade kanske klimat och väderförhållandena drastiskt förändrat arbetsvillkoren. Varje lönejämförelse som skogsarbetaren gjorde mellan exempelvis olika arbetsdagar, drivningar och hela avverkningssäsonger krävde att hänsyn togs till alla de svårbedömda omständigheter som påverkade nettoförtjänsten.²⁵

Beskrivningen av hur ackordslönen var konstruerad, och framförallt den betydelse de lokala löneförhandlingarna hade för det totala löne-

utfallet och de stora lönevariationerna, gör det förhoppningsvis lättare att förstå de svårigheter informanterna hade när de skulle utvärdera motorsågsköpet. Det är även lättare att förstå de grova mått och svepande formuleringar som informanterna använde när de ändå försökte sig på något slags samlad bedömning.

Den svåra och osäkra bedömningen av hur motorsågsköpet i ekonomiskt hänseende utfallit var också en viktig förutsättning för att motorsågsförsäljningen trots allt sköt fart under 1950-talets slut. Skogsarbetarna kunde aldrig vara helt säkra på att göra en bra affär, men å andra sidan öppnade osäkerheten alltid spekulationsmöjligheter och förhoppningar i den riktningen blev seglivade. Det innebar också att misslyckanden inte blev så tydliga, det kunde ju vara andra faktorer än motorsågen som inverkat negativt, dåligt lokaltavtal, otur med nederbörden, dålig skog osv.²⁶

Lönekamp

Betydelsen av de lokala avtalsförhandlingarna innebar att det var viktigt för arbetslaget att bestämt och enat driva lönekraven. Det aktualiserar frågan om skogsarbetarnas organisering. Som vi såg i ett tidigare kapitel diskuterades (den låga) organisationsgraden bland skogsarbetarna flitigt inom SSAF. Läget förbättrades under 1950-talet.²⁷ Men fortfarande var betydligt mindre än hälften av skogsbrukets arbetskraft under vinterhalvårets drivningsarbete medlemmar i SSAF.²⁸ På förbundets kongresser och i dess tidskrift återkom man med jämna mellanrum till problemet. Studiecirklar, information, värvningskampanjer var några av de konkreta och kortsiktiga medel som diskuterades för att förbättra organisationsgraden.²⁹ En annan och mer övergripande och långsiktig strategi var att propagera och verka för att bryta skogsbrukets symbios med jordbruket, och skapa en fastanställd och åretruntarbetande skogsarbetarkår.

47 informanter hade varit (eller var) medlemmar i SSAF (se tablå). De övriga tre hade varit (eller var) medlemmar i SAC och RLF. En majoritet blev medlemmar i SSAF under 1940-talets slut och under 1950-talet, det vill säga under samma period som många övergick från säsong- till fastanställning. Det här innebär att många arbetat åtskilliga vintrar i skogen utan att vara organiserade. Många framhöll också hur dålig den fackliga medvetenheten var bland skogsarbetarna vid den här tiden.³⁰ Arbetslagen utmärktes av låg organisationsgrad och dålig kunskap i fackliga frågor.

Edmund Nilsson berättade att han 1944 arbetade på en stor drivning

där endast tre av totalt 27 arbetare var organiserade. "Och det var inte roligt", eftersom han sedan mitten av 1930-talet arbetat hårt för att bygga upp en fungerande lokalavdelning på orten.³¹ En annan minns hur en fackligt aktiv kring 1950 försökte förklara facket nytta för arbetslaget.

Men du vet, man var ju inte insatt i nånting av sånt där, man begrep ju inte vad han prata om egentligen... (skratt). *Vad prata han om då?* Jamen, han prata ju om facket å om förbundet å om allt möjligt. Å nog satt vi väl å hörde på men... Då han hade sluta så visste vi inget mera än tidigare, inte då jag inte... (skratt)".³²

De informanter som varit fackligt aktiva framhöll gärna hur skogsbrukets säsongarbetarkaraktär och skogsarbetarnas band till den agrara näringen försvårade deras fackliga arbete.³³ Vad de, och kanske framförallt andra informanter, också framhöll var skogsarbetarnas bristande kontakt med varandra. Under vintrarna var de utspridda över ett stort antal större och mindre arbetsplatser med liten eller ingen kontakt med varandra.³⁴ Det innebar också att kontakter med förbundets ombudsmän och förtroendevalda var sällsynta händelser. På grund av långa avstånd och bristfälliga kommunikationsmedel hade en del också svårt att ta sig till avdelningsmöten. "Du vet, vi hade inte nån stor kontakt med dem [förbundet], utan vi betala månadsavgiften och därmed jämt".³⁵

De lokala löneförhandlingarna kunde pågå flera dagar och kräva ingående diskussioner.³⁶ Om de bröt samman tillkallades hjälp från SSAF eller SAC, om någon i arbetslaget var medlem, vill säga. Oskar Lundmark berättade om ett sådant tillfälle när SSAF:s ombudsman, stationerad i Storuman, tillkallats. Men ombudsmannen misslyckades – som oftast menar Lundmark – med att "få upp priset". Enligt honom hade inte bara SSAF:s små möjligheter att påverka avtalsförhandlingarna som var blygsam utan även den konkurrerande fackföreningen SAC (Sveriges Arbetares Centralorganisation) hade problem.

Men då sa ju de där syndikalisterna: – Nu ska vi ta hit vår [ombudsman] ska ni få se. Jaa, han kom dit, å han var ju fint klädd, hade slips å åkte där mellan... [träden med skidor]. Sedan sa han: – Jag ska åka till Sorsele. Ja, han åkte till Sorsele, å han å jägmästaren for till hotellet. Inte blev det nå mer. Det blev på samma vis.³⁷

Men visst fanns det tillfällen då SSAF:s ombudsman lyckades hjälpa skogsarbetarna i lokala tvister. Birger Nilsson, som i relativt unga år valdes till ordförande för den lilla avdelningen i Degerträsk, berättade om en avtalstvist inom sin avdelning angående flottningsarbete. Tiden är omkring 1950. Konflikten gällde en dagslön som arbetarna förlorat

på grund av otjänlig väderlek. Han tog kontakt med förbundet och efter lång väntan – tre månader – fick han en dag på sig att infinna sig i Skellefteå för att förhandla med SSAF:s ombudsman och flottningsschefen.

Å jag var ju alldeles oförberedd, men jag åkte ju till Skellefteå, hade inte varit med på någon sån där förhandling, jag litade ju på ombudsmannen. Men så börja dom sitta där å prata om semester å allt möjligt å jag mådde dåligt där jag satt, jag tänkte: – Det är väl inte för det här vi har samlats. Men till slut tog han ändå upp det här... Det blev så att vi vann den där tvisten å det kändes otroligt skönt komma hem å säga till dom andra att: – Det här klara vi, ni får betalt för den dagen.³⁸

Det var alltså med en blandning av förvåning och glädje han meddelade sina arbetskamrater resultatet. Det framgår inte om det var den här händelsen eller något annat som fick honom – som han själv säger – att bli lite väl "kaxig" angående förbundets möjligheter att förändra skogsarbetarnas förhållanden till det bättre. Han fick i vartfall det här påtalat en gång i ett "skarpt formulerat" brev från förbundet.³⁹

Skogsbrukets arbetskraftsbrist under 1940- och 1950-talen – med reservation för betydande lokala variationer – innebar dock att skogsarbetarna ofta upplevde sig ha en stark förhandlingsposition inför de lokala förhandlingarna.⁴⁰ Nils Rådström som arbetade i Stensele/Storumanområdet menade exempelvis att "alla" arbetsgivare under 1950-talet och en bit in på 1960-talet betalade sin arbetskraft utöver vad avtalen stipulerade, "...de var helt enkelt tvungna till det".⁴¹ Birger Nilsson upplevde en liknande lönesituation i Jörnområdet, men i första hand under 1940-talets andra och 1950-talets första hälft. Han menade också att det främst var de mindre arbetsgivarna som betalade "över avtalet för att få det avverkat".⁴²

Högonkonjunkturen under 1950-talets första år var en tid som de flesta informanterna framhöll som goda ur ekonomisk synpunkt.⁴³ Dessa år var det inte svårt att få hugningen klassificerad som D, oavsett om det för båda parter var uppenbart att den borde ha klassificerats som lättast möjliga. Enligt Nils Rådström brukade de dessutom "få procent på D".⁴⁴ Drivningen klassificerades alltså som D, och därutöver förhandlade skogsarbetarna till sig ett procentpåslag på gällande ackordspriser.⁴⁵

En av informanterna mindes hur man skulle bete sig för att få bästa utfallet vid löneförhandlingarna.

Den klokaste taktiken då man skulle göra upp dom där lokala avtalen, det var ju om man inte begrep [dvs, låtsades inte begripa] avtalen. Istället sa man bara: – Att så här mycket ha dom andra, å så här mycke få vi, å så här mycke har vi producera, då måste vi ju ha det här, det är bara så. För arbetsgivarna... det är ju så i en förhandling. Dom var ju tränade å hade lärt sig, dom

där arbetsfaktorerna. Du skulle ju argumentera, lägga fram fakta varför du skulle ha den där lönehöjningen å beskriva varför det skulle vara D, hur kronan var å hur många tiondelar å så vidare. . . Om du gick in i den debatten å det där resonemanget var du förlorad, du kanske fick pruta på priset. Men om du drev den andra linjen blev följden att han liksom blev ställd och i den sitsen att han skulle börja diskutera med oss om det här. Å då fick han rätta till det där andra. Då fick man en lönehöjning å sen fick han ju rätta till, göra vad han ville med pennan å det där.⁴⁶

Han tillägger dock att denna förhandlingsteknik inte gick att använda när mekaniseringen börjat och skogskonjunkturerna successivt blev sämre under 1950-talets sista år. "Då betala inte arbetsgivaren, det gick inte att förhandla med han."⁴⁷ Nils Rådström å sin sida menade att de lokala förhandlingarna gick bra ända fram till 1960-talets mitt, men "då var det stopp".⁴⁸

Skogsägare och andra arbetsköpare såg med oro på löneglidningen. Anledningen var givetvis de kostnadsökningar som blev – och befarsades bli – följden. Arbetskraftsbristen och löneglidningen kopplades ofta samman. Per Andersson i Bräcke – skogsarbetare och skogsägare – menade exempelvis i en insändare i Skogen 1951 att det visst fanns skogsarbetare bara ordentlig lön betalades. I hans hemtrakter fick skogsarbetarna en lön som låg betydligt över det som stipulerades i avtalen. Bönder och sågägare hade börjat och skogsbolagen hade följt efter.⁴⁹ Året dessförinnan skrevs i en ledare i tidskriften Skogsägaren att "konkurrensen om den tillgängliga arbetskraften blir allt värre och driver arbetspriserna långt utöver avtalen, på sina håll till rena fantasipriser".⁵⁰ Problemet med löneglidningen togs ofta upp i Skogsägarens ledare och artiklar och ibland varnas de mindre skogsägarna. Jägmästare Carl-Eric Janlöv skrev exempelvis 1954 att "med goda virkespriser i en uppåtgående konjunktur är det mestadels inte någon svårighet för en skogsägare att betala vad arbetaren begär. Men är konjunkturen fallande framträder snart det omvända förhållandet."⁵¹

Men problemet diskuterades också inom storskogsbruket. En byråchef vid Domänverket, S-I Sjöstedt, menade i ett föredrag i december 1952 att den enskilde arbetsgivaren "ibland" försökte hålla igen lönehöjningarna

för att någon tid senare i konkurrens med andra företag vara mindre återhållsam. Vid skogsbrukets centrala avtalsuppgörelser, 3-4 månader tidigare än hela det övriga näringslivet, har man i ovisshetens tider icke haft det lätt med det objektiva tänkande, som skulle ligga till grund för löneändringar.⁵²

Sjöstedt ansåg också att en bättre och enhetligare organisering bland skogsarbetarna skulle vara till gagn för såväl arbetsgivarna som arbetstagarna.⁵³

Det hände också att löneglidningen togs upp inom SSAF. Här var det andra problem som ventilerades. På 1950 års kongress sade Ivar Olsson från Malungsfors att "vi ha avtalsbundna löner, men hur kommer det sig att lönerna kunna fixeras 30-40% högre och sedan när det inträder en nedgång arbetsgivarna strax äro redo att slå till med storsläggan".⁵⁴ En av SSAF:s lönepolitiska målsättningar vid den här tidpunkten var också att försöka lägga fast de verkliga löneutbetalningarna i avtalen.⁵⁵ Det fanns stora risker att de annars hamnade helt utanför lönebildningsprocessen. Arbetsköparna och virkesägarna förväntade som vi tidigare sett att arbetskraftskostnaderna på längre sikt skulle sänkas genom mekanisering och andra rationaliseringsåtgärder. På kort sikt diskuterades i första hand "överbudslönepolitiken" inom de egna leden, anställningsförhållanden och sånt som hade att göra med skogsarbetarnas trivsel. Istället för att locka med höga löner skulle bättre arbetsförhållanden, boendestandard och fastare anställningsförhållanden användas för att få skogen avverkad.⁵⁶

Skogsarbetarna bör även kunna erhålla en jämn arbetsinkomst. Detta sker lämpligast genom att hålla på avtalets prishormer. Överbetalningar under perioder av brist på arbetskraft gagnar ej någon av parterna. I stället för överbetalning torde det vara lämpligare att satsa på sådana faktorer, som ger trivsel och trevnad åt arbetarna och därigenom binda dessa fastare till skogsarbetet.⁵⁷

För att öka trivseln i skogen fanns det också några som föreslog en övergång från det raka ackordet till fastare löneformer. Jägmästare Nils Norrby pekade 1951 i en artikel i Skogen på löneformen som en viktig trivselaspekt. Han ville "bryta betalningssystemets tabu" och förordade en löneform som skulle bestå av en fast och en rörlig ackordsdel.⁵⁸ Norrby menade att det raka ackordet frestade skogsarbetarna att utföra för långa arbetspass och använda arbetsmetoder som slet för hårt på kroppen. Det var enligt honom också "groteskt" att skogsarbetarna inte hade någon garanterad dagsförtjänst. "En skogsarbetare vet icke på kvällen vad han kommer att tjäna dagen därpå, han kan inte ens vara säker på att tjäna någonting."⁵⁹ Det var dags att ge skogsarbetarna ungefär samma villkor som industrins arbetare. Några av de förändringar som Norrby tog upp var ändrad löneform, ordentlig yrkesutbildning, ordnade arbetstider och ökat inslag av lagarbete. Men i och med det skulle skogsarbetarnas "frihet" begränsas. Den "ömtåligaste frågan" var enligt Norrby arbetstiden. Den ändrade löneformen skulle kräva bestämda och kontrollerade arbetstider.⁶⁰

SSAF:s ombudsman Wilhelm Haglund ville också ändra löneformen, åtminstone för de yngsta skogsarbetarna. I Länstidningen Östersund beskrev han hur lätt det var att slita ut sig i förtid i skogen:

Kanske det är berättigat att ställa en fråga: Kunde man inte tänka sig att arbetsgivarna i eget intresse, när det gäller ungdomar upp till 18-19 år, kunde tillämpa en lönesättning som tillät dem att ta det lugnt men ändå gav en skälig inkomst. Det är möjligt att arbetsgivaren på lång sikt skulle få igen detta mångdubbelt i form av en stabil och yrkesskicklig skogsarbetarkår.⁶¹

Både Haglund och Norrby verkade medvetna om att deras synpunkter var kontroversiella, och att de inte heller bland skogsarbetarna kunde räkna med ett självklart stöd. På den punkten var Henning Jonsson i en artikel 1953 i Fackföreningsrörelsen ännu tydligare. Efter en lång beskrivning av arbetsförhållandena i skogen kom han fram till huvudorsaken till de ungas flykt från skogsbruket – det raka ackordet som stressade och uppmuntrade till utslitning.⁶² Följdriktigt föreslog han en "radikal omläggning av hela lönesystemet".⁶³ Skogsarbetarnas timlön skulle ligga på ungefär samma lönenivå som andra arbetares. Omläggningen av löneformen skulle få positiva följdverkningar: arbetsanssträngning, arbetstid och arbetsledning (förmän) skulle ändras och bli som för andra arbetare – skogsarbetet skulle enligt Jonsson "industrialiseras".

Tanken chockerar nog. Kanske inte minst bland de äldre skogsarbetarna, för vilka friheten i arbetet är det omistligaste av allt, ett axiom som inte ens får ifrågasättas. Men finns det några axiom och är det inte farligt att tro att några finns? När allt kommer omkring kanske friheten inte är så stor som man tror. Att den i grund och botten inte är mer än en metod att driva skogsarbetarna att slita ut sig i förtid.⁶⁴

Löneformen var dock inte något vanligt ämne bland dem som diskuterade skogsbrukets arbetskraftsproblem. När lönen diskuterades var det istället nivån som fokuserades.⁶⁵ Det uppenbara sambandet mellan arbetskraftsbristen och löneglidningen gjorde arbetsköparna intresserade av att knyta arbetskraften fastare till sig. På så sätt hoppades de komma bort från överbudspolitiken och skogsarbetsmarknadens anarki. Men hur intresserade var skogsarbetarna av detta, och hur skulle de som också var jord- eller småbrukare klara en sådan omställning?

Skogsarbetarna och den agrara näringen

Ekonomhistorikern Dan Bäcklund har behandlat småbrukarlivet i Lappland under den period då skogsbruket började mekaniseras. Han visar hur skogsbruket och småbruket länge samexisterade i en symbiotisk relation, tex vad det gällde arbetskraftsutbytet. Vintertid när arbetskraftsbehovet inom den agrara näringen var som lägst, sysselsattes många istället i skogsbrukets arbetskraftskrävande drivningsarbete.⁶⁶

Skogsbrukets arbetskraft utgjordes med andra ord länge av en stor del säsonganställda arbetare. Så sent som 1970 var ungefär 60% av skogsarbetarna sådana som definierades som säsonganställda (100-200 dgr/år) eller tillfälligt anställda (mindre än 100 dgr/år).⁶⁷

Det stora inslaget av tillfällighets- och säsonganställd arbetskraft är något som alltid ställt till problem för dem som studerat skogsbrukets arbetskraft.⁶⁸ Det var tex länge svårt att fastställa antalet individer sysselsatta i drivningsarbetet och antalet arbetsdagar per år. Det framgår klart i 1938 års utredning "Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor":

Beträffande skogsbruket, ehuru en av vårt lands betydelsefullaste näringsgrenar, råder den egendomligheten i statistiskt hänseende, att såväl produktionens storlek som det i näringen sysselsatta antalet personer endast uppskattningsvis äro kända.⁶⁹

Ungefär tjugo år senare meddelas i en undersökning att förhållandena fortfarande är otillfredsställande; "...säkra uppgifter om antalet i skogsbruket sysselsatta personer finns inte tillgängliga".⁷⁰ Trots osäkerheten gjordes här ett försök att utifrån folkräkningarna uppskatta antalet arbetare inom skogsbruket. Samtidigt konstaterade man "att folkräkningarna endast ger en viss uppfattning om hur många arbetare, som har skogsarbete som huvudsaklig sysselsättning på hösten det år folkräkningen sker".⁷¹ I siffrorna ingick alltså inte "det avsevärda antal jordbrukare, jordbruksarbetare, diversearbetare och andra, som under längre eller kortare tid av året utför skogsarbete men har annan huvudsysselsättning vid mantalsskrivningen".⁷² Följande siffror redovisades:

1940 91 500 st

1945 82 500 st

1950 64 300 st⁷³

Ungefär 40% av skogsarbetarna fanns i de fyra nordligaste länen; Norrbotten, Västerbotten, Jämtland och Västernorrland.⁷⁴ Siffrorna är betydligt lägre än de som redovisades under 1920- och 1930-talen. Där låg siffrorna närmare 200 000. "Förr var det vanligt att man uppskattade skogsarbetarnas antal till ca 150 000-250 000, detta såväl före som efter sekelskiftet" skriver tex T Karlbon.⁷⁵

Vi ska lämna de statistiska problem som skogsbrukets säsongkaraktär gav upphov till, och istället försöka få ett grepp om vad skogsarbetarna gjorde när de inte arbetade i skogen. En vägledning ger de refererade undersökningarna, eftersom drivningsarbetets uppenbara säsongkaraktär tvingade utredarna att även studera andra näringar.

Det var ju där skogsarbetarna skulle, eller förväntades, få sin utkomst när skogsbruket inte kunde erbjuda arbete. I 1956 års utredning, som var föranledd av arbetskraftsbristen under och efter andra världskriget, försökte man göra arbetskraftsprognoser för bland annat jordbruk, fiske, metall- och träindustrin, tegelbruk, byggnads- och anläggningsverksamhet inklusive vägarbeten.⁷⁶ En slutsats var att "det viktigaste arbetskraftsutbytet kommer liksom tidigare att ske med jordbruket".⁷⁷

Det enkla varuproduktionssättet

Det produktionssätt som många skogsarbetare var verksamma inom när de inte arbetade inom skogsbruket brukar kallas det enkla varuproduktionssättet.

Till skillnad från det kapitalistiska produktionssättet utför den enkla varuproduktionen en produktion av varor – produkter eller tjänster – direkt för en marknad, där en transaktion äger rum som kännetecknas av lika byte. Den enkla varuproducenten både äger och arbetar med sina produktionsmedel. Produktionen är i regel småskalig och avsedd för en lokal marknad, vilken ofta präglas av personliga relationer... Användningen av lönearbete kan förekomma, men den enkla varuproducenten eller hans familjs arbete är viktigare än användandet av arbetskraft utifrån.⁷⁸

Det förekommer att enkla varuproducenter periodvis arbetar för lön när det enkla varuproduktionssättet existerar parallellt med det kapitalistiska. Hur det enkla varuproduktionssättet fungerar och utvecklas under inflytande av kapitalismen, är något som ofta diskuterats, närmare bestämt hur producenterna inom det enkla varuproduktionssättet – småborgerligheten – kämpat för sitt oberoende gentemot en expansiv kapitalism. Ett centralt problem i denna diskussion är gränsdragningen "uppåt" respektive "nedåt". Det vill säga det problem som uppstår när produktionen utifrån kvalitativa och kvantitativa aspekter förändrar producenten till kapitalist eller till proletär. Det är den sistnämnda gränsdragningsproblematiken som här är av intresse. Den småborgerliga klassen rymmer också producenter som i andra avseenden arbetar under mycket olika villkor, tex butiksägaren i staden, skomakaren i den lilla byn och småbrukaren på landsbygden.

Man brukar kalla representanterna för det enkla varuproduktionssättet för småborgare. Det är inte helt lyckat. För det första betecknade termen "borgare" ursprungligen stadsinvånare, medan termen småborgare leder tankarna till urbana producenter. För det andra sammankopplas de ofta med negativa värdeomdömen av typen "bakåttsträvar" "egoistisk" etc. På grund av att termen är vedertagen är det ändå bäst

att använda den. Småborgare används i denna framställning som benämning på en viss typ av producenter, oavsett var denna produktion sker och utan några värdeladdade associationer.⁷⁹

Ett sätt att göra denna klass mer hanterlig är att dela in den i en urban och i en agrar sektor. Den agrara sektorn med binärningar kan i sin tur indelas i ett antal skikt, beroende på vilka kriterier som används vid indelningen. Jag har valt att utnyttja den indelning som Björn Fryklund och Tomas Peterson använder i sin studie av småborgerlig klassaktivitet i Norden. De delar in den agrara sektorn i tre skikt utifrån antal anställda, areal, kapitalbehov, omfattning av egenarbete. De tre skikten är:

- ett övre burget skikt,
- ett huvudskikt,
- ett lägre halvproletärt skikt.

Vi ska titta närmare på de två sistnämnda skikten. Det burgna skiktet kan vi lämna därhän eftersom det rörde sig om en jordbruksproduktion som i kvantitativt och kvalitativt hänseende inte är särskilt relevant för oss (tex jordbruk med jordareal på 50-100 ha och med flera anställda).⁸⁰

I den agrara sektorns huvudskikt inplaceras:

- Medelstora familj jordbruk på mellan 10-50 ha som inte har några anställda. De viktigaste binärningarna är skogsbruk och fiske. Inkomsterna i skogsbruket härrör både från den egna skogsmarken (50-200 ha), och från det som dras in genom lönearbete.

I den agrara sektorns lägre halvproletära skikt inplaceras:

- Småbrukare med mindre än 10 ha och inga anställda, yrkeskombination skogsbruk, fiske m.m. Till gården kan även höra skogsmark på upp till 50 ha.

Om vi använder dessa kriterier, och först av allt tittar på informanternas bakgrund, finner vi att en stor majoritet av dem hade föräldrar som tillhörde den agrara sektorns halvproletära skikt. De övriga tillhörde huvudskiktet, med undantag för några få informanter vars föräldrar inte alls haft någon form av småbruk eller jordbruk.⁸¹ Arbetet inom den agrara näringen, kombinerat med perioder av lönearbete, var det man i huvudsak levde på. Småbrukarnas odlingsbara jordareal var i regel mindre än 10 ha, skogsmarken kunde däremot vara både mindre och större än 50 ha. Men det var skillnad mellan att äga 100 ha *produktiv* skogsmark i tex Lyckseleområdet och att äga motsvarande skogsmark någonstans i det fjällnära skogsområdet, där kanske en betydande del av marken bestod av improduktiv myrmark. Men bortsett från

det är det inga större problem att placera in en stor majoritet av skogsarbetarnas föräldrar i småborgerlighetens nedersta agrara skikt.

Kriterierna och skiktindelningen blir mer problematisk att använda när vi ska fastställa informanternas relation till det enkla varuproduktionssättet sedan de lämnat barn- och ungdomsperioden. Det är ett mindre homogent kollektiv som nu framträder. Egenarbetets betydelse och omfattning minskade för en del och de började istället lönearbete i större utsträckning, medan andra fortsatte att växla mellan dessa två former av arbete ungefär som deras fäder gjort.

En knapp tredjedel av informanterna skaffade sig i vuxen ålder eget jordbruk (se tablå). Det vanligaste var att de övertog föräldrarnas eller svärföräldrarnas jordbruk. Men även de övriga informanterna prövade på jordbruksarbete i vuxen ålder. Om vi tar informanternas livscykel som utgångspunkt finner vi att de flesta gjorde vuxendebut i arbetslivet under 1930-talets slut och under 1940-talet, och att det vanligen skedde inom jordbruksnäringen. En majoritet bodde fortfarande mer eller mindre stadigvarande hos sina föräldrar, och det var självklart att hjälpa till med gårdens sysslor åtminstone så länge de bodde hemma. Hur mycket de hjälpte till berodde bland annat på i vilken utsträckning de lönearbetade med skogs-, sågverks-, byggnads-, flottnings-, väg- och olika skogsvårdsarbeten. I samtliga fall rörde det sig om tillfälliga men säsongvis återkommande anställningar. Hur långa anställningarna var och om informanterna regelbundet återvände till samma typ av arbete varierade. Arbetet i skogen intog dock en särställning då det vintertid var den säkraste och kanske enda möjligheten till lönearbete i närheten av hemmet.

När 1950-talet kom hade en del informanter etablerat sig som självständiga jordbrukare. Ungefär en tredjedel av dem hade gift sig (se tablå). Andra bodde fortfarande hemma med föräldrarna och eventuella syskon och hjälpte tidvis till med gårdens sysslor. Antingen var fadern fortfarande "överhuvud", eller också hade informanten eller någon annan familjemedlem övertagit den positionen. Bland dessa fanns det sådana som både önskade och planerade för att överta föräldrarnas jordbruk eller att etablera sig som jordbrukare på egen hand. Men det tycks också som om en del "gick hemma" i brist på annat, eller i väntan på att något bättre alternativ än jord- och skogsbruk skulle dyka upp.

När skogsarbetarna inför varje vinter skulle skaffa sig avverkningsarbete använde de olika metoder. En del hade genom muntliga överenskommelser ordnat så att de var mer eller mindre garanterade arbete hos en arbetsgivare. Men många tvingades – eller valde självmant – att tidigt höra sig för om vilka drivningar som skulle bli aktuella kom-

mande vinter i hemtrakten. De försökte ta reda på virkesägare eller -köpare som behövde anställa skogsarbetare.

En del informanter arbetade åt en och samma arbetsgivare i en lång följd av år, andra bytte ständigt arbetsgivare. En viktig orsak var att skogsarbetarna många gånger önskade arbeta så nära hemmet som möjligt och därför föredrog att arbeta åt den arbetsgivare som organiserade drivningsarbete närmast hemmet. En annan viktig faktor var det förväntade ekonomiska utbytet, hur drivningen såg ut och vilken nivå ackordspriserna kunde förväntas hamna på. Var tex arbetsgivaren känd för att "betala bra" eller var han "snål"? Ackordsprisfluktuationerna mellan olika geografiska områden och arbetsgivare innebar att skogsarbetaren ibland flyttade och arbetade borta en tid. Hade han familj och jordbruk innebar det problem. Ingvar Sjöström var en av dessa. Han arbetade en tid i Lyckseleområdet där han ansåg att han tjänade bättre än i hemtrakten. "Vi tjäna pengar på den tiden... Men du vet, man hade ju jordbruket. Då sluta jag däruppe".⁸² Hans fru hade tillsammans med hans föräldrar skött jordbruket, men han förklarade att detta arrangemang blev ohållbart i längden.

När skogsarbetet framåt vårkanten tog slut gällde det att hitta något annat att arbeta med. Arbetsårets kritiska perioder i det här avseendet var våren och hösten, efter respektive före drivningssäsongen.⁸³ I vilken utsträckning de lyckades är svårt att få någon klar uppfattning om. En del menade att det nog fanns arbeten bara man hade "lust att jobba",⁸⁴ medan andra framhöll hur svårt det varit trots deras idoga försök.

Man tog dom jobb som fanns alltså, det kunde gå månader som man inte hade... Om man inte själv var på alerten och åkte omkring och hörde sig för. Man kunde ju hjälpa några bönder med slåttern, nån vecka eller så.⁸⁵

Troligen avspeglas i dessa skiftande svar dels de stora variationer som rådde på de lokala arbetsmarknaderna, dels också en faktisk skillnad i förmåga att finna tillfälliga sysselsättningar. Samtidigt verkar arbetsmarknadsläget och osäkerheten ha betraktats som ett "nödvändigt ont". De lugnare perioderna var naturliga inslag i ett arbetsår med ständiga upp- och nedgångar i arbetsintensitet. Dessutom fanns det alltid olika småjobb hemma som kunde utföras under dessa perioder, exempelvis arbetet med veden, diverse reparations- och underhållsarbeten. Det var också uppenbart att många passade på att ta en kortare tids välbehövlig ledighet, i synnerhet före och efter den fysiskt tunga och intensiva avverkningssäsongen.⁸⁶

Som vi ser överensstämmer informanternas anställningsförhållanden ganska väl med uppgifterna om skogsbrukets arbetskraft i olika utredningar före och under mekaniseringsfasens början. Men under

denna tid sågs också – som jag tidigare visat – en åretruntsysselsatt skogsarbetarkår som ett viktigt led i skogsbrukets nödvändiga rationalisering. De ivrigaste rationaliseringsförespråkarna hävdade tidigt att det förutsatte att skogsbrukets gamla symbios med jordbruket bröts. Successivt men alltmer uttalat och konsekvent inriktades de politiska och ekonomiska åtgärderna på att bryta dessa band och bereda arbetskraften heltidssysselsättning.

Men det här var inget som gjordes i en handvändning. Några informanter fick under 1940-talet erbjudanden om fastanställning i någon form, och under de följande två decennierna fick de flesta övriga informanterna liknande erbjudanden. Men det var inte självklart för alla att tacka ja. Tore Larsson berättade hur det gick till när han 1950 blev fastanställd. "Då kom bolagen å gjorde en drive här, skulle fastanställa skogsarbetare".⁸⁷ Ett skogsbolag, SCA, lovade honom avverkningsarbete även under sommarhalvåret.

Så jag tänkte, då är det bara att ta det, för dom börja med huggning på sommaren och det var ju det bästa tänkbara då man fick arbeta när det var barmark. Det var ju då skogsarbetaren tjänade så han klarade sig. *Det kändes bra att bli fastanställd då?* Nja, inte ville man det inte. Men dom kom två stycken, å jag hade jobbat åt dom på sommaren. Så då skrev jag på kontraktet. Det var ju många som sa: – Hur kan du göra det, nu får du aldrig bestämma nånting utan du är tvungen att ta det jobb dom kommer med.⁸⁸

Andra informanter hade liknande synpunkter. Nackdelen med fastanställningen var att de inte kunde välja att arbeta åt den arbetsgivare som betalade bäst. En informant som värvat om den här friheten menade att han och andra så kallade frilansare "fick välja jobben där man tjäna bra".⁸⁹

Motståndet bland skogsarbetarna uppmärksammades bland dem som förespråkade en fastare anställningsform. Skogsarbetarnas hållning kritiserades. Ibland framstod den till och med som oförståelig men vanligtvis kopplades skogsarbetarnas ovilja att binda sig ihop med den goda arbetsmarknaden.

Om fast anställning hade erbjudits skogsarbetarna under krisåren i början av 30-talet skulle säkerligen arbetsgivarna ha fått så många kontrakt de önskat undertecknade. Då hade arbetarna haft en omedelbar nytta av en anställningsform varigenom de garanterats en jämn sysselsättning, men då var det uppsjö på arbetskraft och arbetsgivaren hade inget intresse härav. Nu är förhållandet omvänt: skogsarbetaren har ingen svårighet att få arbete – han kan till och med välja mellan olika anbud – och han har inget omedelbart behov att binda sig hos ett visst företag. När nu denna möjlighet ges är det därför inte så konstigt att intresset bland arbetarna är ganska ljust.⁹⁰

Den här aspekten framhålls gärna i SIA, på SSAF:s kongresser och i

andra forum där SSAF:s representanter diskuterar skogsarbetarnas inställning till fastare anställningsformer. Skogsarbetarna uppmanas dock tänka långsiktigt och även solidariskt delta i uppbyggnaden av en skogsarbetarkår som gör dem likvärdiga med andra yrkesgrupper.⁹¹

Men fortfarande vid 1950-talets mitt tycks det ha funnits ett motstånd bland skogsarbetarna. 1954 skrev SSAF:s ombudsman John Löfblad i Värmlands Folkblad att

man på skogsarbetarhåll ännu ser med stor skepsis på systemet med fast anställning. Man tror, att det kan skapa en form av ofrihet för att inte rent av säga livegenskap, och friheten menar skogsarbetaren, är den enda verkliga fördelen med hans yrke. Men det kan väl inte skada att åtminstone pröva en ny sak fast gamla fördomar är inte lätt att övervinna.⁹²

Bland informanterna verkar det ändå som om de flesta accepterade och välkomnade fastanställningen. Även om de själva inte, med några få undantag, varit med om 1930-talets arbetslöshet, bar många informanter på en oro att drabbas av längre arbetslöshetsperioder. "Tryggt", "en trygghet" och liknande uttryck var vanliga när jag bad dem motivera varför de accepterade erbjudandena. Dessutom fick många en betydande kontantsumma vid fastanställningen. "Ja, man blev erbjuden anställningspengar. Då blev man ju ivrig att ta anställning direkt. Fyratusen kronor skulle man få i anställningspengar".⁹³ Han berättade vidare att summan avskrevs med 500 kronor per år och att det i hans fall betydde att hela summan var avskriven 1960. Det här var en åtråvärd summa, i synnerhet för dem som stod i färd med att bilda familj och bygga eller modernisera hus.

Exakt hur stora dessa bidrag var och vilka krav som var förbundna med dem varierade mellan arbetsgivarna. En del hade aldrig fått något erbjudande om penningssumma i samband med fastanställningen, andra kunde mycket väl redogöra för summans storlek, avskrivningstid och vilka krav som varit förbundna med bidraget. John Jonsson berättade exempelvis att han skulle bli tvungen att flytta drygt tio mil, till Vilhelmina samhälle, för att bli fastanställd och få bidraget.

Vi var inte intresserade av att binda oss helår för nån fastanställning. *Men var det inte tryggt att ha fast anställning?* Vi hade svårt att slita oss från det här [hembyn där han fortfarande bodde vid intervjuutlillet]. Vi var vana att vara här på sommaren och... Ja, det var inte riktigt som om vi acceptera erbjudandet.⁹⁴

Om de hade ett eget jordbruk var det inte heller självklart att tacka ja till erbjudandet. En av dem, Henry Holm, hade ett mindre jordbruk men började trots det 1951

som mer stadigvarande (i skogen), mer som fastanställd, jag jobba året runt.

Var det tillsvidareanställning? Ja, man kan väl kalla det så. MoDo var ju ute då och skulle värva en fastanställd arbetarkår. Jag hade ju naturligtvis fått det också. Men jag var lite grann tvehågsen om jag skulle ägna mig åt det där på heltid. *Ja, du hade ju jordbruket?* Ja, jag hade jordbruket och kanske hade nåt hopp om att jag skulle ha fått köpa till mer mark och fått det större. Men åren gick å jag fortsatte i skogen.⁹⁵

Men det blev arbetskrävande att först göra hela arbetsdagar i skogen och sedan tillsammans med övriga familjemedlemmar på fritiden och på semestrarna sköta jordbruket. Under 1960-talets början avvecklade de därför successivt jordbruket.⁹⁶ En majoritet av de övriga informanterna som hade jordbruk följde hans exempel. Det bör framhållas att många informanternas fruar, mödrar och systrar drog ett tungt lass när ladugårds- och övrigt jordbruksarbete skulle kombineras med ett alltmer krävande skogsarbete för männen.⁹⁷

Ett sätt att undvika att skogsarbetet kolliderade med jordbruksarbetet – eller åtminstone lindra konsekvenserna – var att skriva in i fastanställningskontraktet hur många dagsverken man skulle göra per år. Axel Lindgren tillförsäkrades tex i sitt anställningskontrakt 25 dagar per år som han själv disponerade.⁹⁸ Edmund Nilsson, som i huvudsak arbetade som hästkusk fram till och med 1967, hade vid fastanställningen 1953 slutit en överenskommelse om att arbeta 200 arbetsdagar per år.⁹⁹

Det här visar också att "fastanställning" inte är ett oproblematiskt begrepp. Att vara fastanställd betydde inte nödvändigtvis att man arbetade hela arbetsår åt en och samma arbetsgivare, inte heller att man skrivit på något anställningskontrakt eller dylikt. Informanterna hade därför svårt att ange vilket årtal de blivit fastanställda. Det gällde speciellt dem som inte blivit erbjudna några kontantsummor eller skrivit på några särskilt utformade anställningskontrakt utan successivt börjat arbeta mer och mer åt en och samma arbetsgivare för att efter några år finna att de i praktiken var åretruntanställda.¹⁰⁰

Vi har alltså å ena sidan skogsarbetare som blev jordbrukare *och* skogsarbetare och fortsatte att leva ungefär som föräldrarna gjort, å andra sidan har vi dem som bröt med denna livsform. Dessa sistnämnda lämnade kanske hembyn vid familjebildningen, flyttade in till en centralort och byggde där ett modernt egna hem. För dem blev lönearbetet – enbart i skogen eller kombinerat med andra typer av lönearbeten – den helt dominerande inkomstkällan. Mellan dessa två ytterligheter har vi ett helt spektrum av varianter. Det fanns tex de som långt upp i vuxen ålder bodde kvar hemma hos föräldrarna och hjälpte dem med jordbruksarbetet utan att formellt vara ägare eller ha huvudansvaret för driften. Andra hade som sagt flyttat hemifrån, och

hade inte något eget jordbruk, men fortsatte kanske mer eller mindre regelbundet under särskilt arbetsintensiva perioder hjälpa föräldrarna, en bror eller någon annan släkting med jordbruksarbete.

7. Skogsarbetaren som teknikbärare

Hittills har framställningen i hög grad kretsat kring de teknikrelaterade villkor som finns i den modell för teknisk förändring som ställts upp av Charles Edquist och Olle Edqvist och som refererades i inledningskapitlet. Jag avser villkor fyra, fem och sex om teknikbärens/skogsarbetarens information, tillgång och kunskap om tekniken/motorsågen. Varför skogsarbetarna ville införa motorsågen ("intresse") har också behandlats relativt grundligt. Vi har med andra ord granskat de teknikrelaterade villkoren och ett av de aktörsrelaterade villkoren. Vad som nu återstår är en problematisering av villkor två och tre, organisering och makt.

När man ska svara på frågor som rör teknikbärens maktresurser, är det naturligt att först göra en enkel distinktion – är teknikbäraren en individuell eller kollektiv aktör? Edquist och Edqvist skriver angående det här att:

Uppenbarligen är detta villkor [nr två] irrelevant när enheten är en enskild individ. Men om den sociala enheten är av mera komplex natur måste den vara organiserad, eftersom en social grupp eller klass i sig inte kan vara aktör.¹

Skogsarbetarna uppträdde som individuella teknikbärare. Men villkor nummer två kan ändå sägas vara relevant, eftersom kollektivt agerande kan utgöra ett mer eller mindre näraliggande alternativ till individuellt agerande. En viktig fråga blir alltså om skogsarbetarna kunde ha valt ett kollektivt agerande – som social grupp "för sig" – och hur det i så fall skulle ha påverkat deras maktresurser?²

Svaren på dessa och näraliggande frågor ska vi söka i de socio-ekonomiska strukturer som var skogsarbetarnas verklighet. Tanken är givetvis att det finns ett samband mellan samhällsstrukturer och människans handlingsätt. Det här antas exempelvis gälla de resurser som en teknikbärare mobiliserar. Edquist och Edqvist skriver: "De sociala bärarnas agerande påverkas starkt av de strukturella egenskaperna hos det samhälle i vilket aktörerna verkar och av vilket de är *integrerade delar*".³ Det räcker inte med en analys av skogsarbetet och andra faktorer omedelbart knutna till lönearbetet i skogen. Som vi såg i föregående kapitel hade många skogsarbetare starka band till den agrara näringen. De var inte enbart aktörer inom det kapitalistiska

produktionssättet, de var även aktörer inom – eller starkt präglade av – det enkla varuproduktionssättet.

Det här ska inte tolkas som att skogsarbetarnas agerande ses som en enkel reflektion av objektiva samhällsstrukturer, inte heller att dessa strukturer utan vidare kan identifieras och avgränsas. Skogsarbetarnas agerande som teknikbärare inkluderade subjektiva överväganden, vilka, *tillsammans* med de samhälleliga betingelserna, "bestämde" hur de kom att handla när motorsågen gjorde entré.

Aktör och struktur

Det är nödvändigt att i en aktörsorienterad studie som denna säga något om de problem som aktualiseras när man ska beskriva och analysera människors handlande. Den här åsikten delar jag med många andra som skrivit historia "nerifrån". En viktig anledning verkar vara det närmande till studieobjektet – människan – som den här relativt nya forskningsinriktningen medfört. Ju närmare man kommer de människor som indirekt eller direkt berörs av förändringsprocesser, desto viktigare blir det att ta hänsyn till deras uppfattning om sig själva, hur de tänkte och varför de agerat på ett visst sätt.⁴ En eller flera väl avgränsade "yttre" förklaringar, tex ekonomiska variabler, som brukar användas som förklaring på en annan aggregationsnivå, blir otillräckliga. Frågan om människans i grunden mycket komplexa relation till den omgivande materiella och sociala verkligheten ställs på sin spets.⁵

E P Thompson var en av de engelska historiker som under 1950-talet initierade en diskussion om människans roll i historiska förändringsprocesser. Han betonade att historieskrivningen ytterst alltid handlar om hur människan tänker och agerar; *människan är historiens subjekt*. Till en början formulerades ståndpunkten som en kritik mot dem som undersökte de engelska arbetarnas agerande och medvetande genom att envist fokusera på objektiva villkor. Men steget var inte långt till en mer allmän kritik av den forskning som beskrev människan som fångad i samhällsstrukturer. E P Thompsons kritik var den som rönt mest uppmärksamhet, speciellt hans attack på strukturalismen i Althussers tappning. En viktig del av kritiken handlade om strukturalismens oförmåga att förklara förändringar utan att tillgripa exogena orsaksförklaringar. Kritiken väckte stor uppmärksamhet och var intressant för fler än historiker, eftersom Althusser utövade stort inflytande på ett flertal akademiska discipliner under 1960- och 1970-talen.⁶

För Thompson mfl stod som sagt människans medvetande och agerande i centrum. Aktörernas agerande och utsagor tolkades men historikern satte sig inte på domarbänken för att avgöra om människorna handlade "fel" eller "icke-rationellt". Utgångspunkten var istället att försöka se det rationella i människans handlande. I denna strävan var det nödvändigt att integrera de objektiva villkoren i analysen och se hur dessa påverkade och begränsade människans handlingsmöjligheter. På så sätt hoppades man undvika att hamna i en idealistisk historieskrivning.

Detta aktörsorienterade synsätt aktualiserade viktiga – och komplicerade – filosofiska och vetenskapliga problem. Den diskussion som följde har framförallt kretsat kring de historiska subjektens medvetenhet. På den här punkten är kanske kritiken mot EP Thompsons klassbegrepp mest känd.⁷ På ett mer allmänt plan har kritikerna också ifrågasatt om inte fokuseringen på aktörers medvetna val och agerande ger sken av att människan har en alltför stor val- och handlingsfrihet. Man har även påpekat att mänskliga handlingar inte alltid är ett resultat av medvetna och målinriktade överväganden. En annan typ av kritik ifrågasätter det "nya" i teorin och den påstådda problemlösningspotentialen. Innebär inte betoningen av subjektens medvetande – men utan att man tappar bort de materiella villkoren – och betoningen av de ideologiska och mentala strukturerna – utan att man fördenskull bortser från de materiella strukturerna – att man bara omformulerat det klassiska problemet inom historiematerialismen; frågan om relationen mellan bas och överbyggnad?⁸

På komplicerade frågor finns sällan enkla svar. Det gäller även problemkomplexet aktör – struktur. Det tycks också som om den stundtals polemiska diskussionen inneburit att ståndpunkterna blivit lite väl tillspetsade. Vi verkar ha att välja mellan antingen en ganska enkel avspeglingsteori där objektiva samhällsstrukturer bestämmer det sociala varat eller en teori där subjektens medvetande svävar i ett socialt och materiellt tomrum. Det torde vara svårt att exempelvis finna svenska historiker som i sin forskningspraktik under 1980-talet tillämpat vare sig den ena eller andra teorin. För de flesta är det väl numera naturligt att betrakta samhällsförändringar som processer som förutsätter mänskliga val och handlingar, men att det här är något som sker under tvingande omständigheter av olika slag.

Det handlar dock snarast om var man väljer att lägga tyngdpunkten, men också hur man praktiskt går tillväga när ett aktörsperspektiv ska knytas ihop med en analys av de objektiva villkoren. Det förstnämnda hänger i hög grad samman med vilka frågeställningar och aktörer man studerar. När det gäller frågan om hur man praktiskt ska tillämpa ett

kombinerat aktörs- och strukturanalytiskt perspektiv är det lämpligt att utgå från begreppen verksamhet/praxis och erfarenhet.⁹

Den tjeckiske filosofen Karel Kósík har utförligt behandlat de filosofiska aspekter som följer av ett sådant förhållningssätt.¹⁰ I sin bok *Det konkretas dialektik* argumenterar han för att människan, genom sin blotta existens, befinner sig i en ständig fysisk och psykisk interaktion med den materiella verkligheten. Dessa aktiviteter konstituerar människan. Objekt och subjekt möts i *praxis*, vilket ger detta subjekt en medveten erfarenhet.¹¹

En avgörande del av denna praxis sker när människan arbetar.

Till sitt väsen och till sin allmänna karaktär är arbetet inte vilken arbetsverksamhet eller sysselsättning som helst, som människan utför och som återverkar på hennes fysik, hennes hållning och hennes tänkande, dvs. på delområdena av det mänskliga varat. Arbetet är ett *skeende*, som genomsyrar hela människans vara, och som konstituerar hennes särart.¹²

En central slutsats är att aktör och struktur, så att säga, flyter samman i praxis. Därmed upphävs den skenbara motsättningen. Historien är en ständigt pågående process, vars kärna utgörs av det mänskliga subjektets praxis där mer än en sida av den konkreta verkligheten kontinuerligt har betydelse. Historiens subjekt betraktas alltså som formade av samhället i sin totalitet. Människans tankar och agerande är resultatet av hennes totala livserfarenhet. De här erfarenheterna gör hon ensam och/eller tillsammans med andra när hon arbetar och i andra såväl "privata" som mer "offentliga" sammanhang.

Det vore oriktigt att påstå att detta teoretiska resonemang fungerade som utgångspunkt när jag började undersökningen. Det är snarare ett ställningstagande och "formuleringstvång" som växt fram under forskningsprocessen. I inledningsskedet hade jag istället en ganska vag uppfattning som gick ut på att skogsarbetarnas hela livserfarenhet (inom rimliga gränser givetvis) borde integreras i analysen. Det var därför som jag frågade dem om deras livshistoria, från barndom till nutid och om skolgång, eventuella giftermål, barn, fritidsintressen, landsbygdens omvandling m m. Det som var tänkt som en renodlad arbetslivshistorisk studie blev i och med det också en kollektiv biografi.

Vi är därmed inne på en annan viktig aspekt av aktör/strukturproblemet; det historiska subjektets egen uppfattning om samhällsstrukturerna. Ofta kunde skogsarbetarna uttrycka sig som om tekniken utvecklats av sig själv och att "man inte kan gå emot utvecklingen". Men svaren på mina följdfrågor brukade leda in dem på ganska långa och detaljerade utläggningar som verkligen inte saknade aktörer. Det

här, liksom hur det påverkat deras handlingsutrymme, var uppenbarligen inga nya frågeställningar. Skogsarbetarna hade varit (eller var fortfarande) yrkesverksamma inom en mycket konjunktur- och exportberoende näring. Stor efterfrågan på skogsindustrins produkter innebar höjda virkespriser inom skogsbruket, vilket i sin tur ledde till ökad benägenhet bland skogsägarna att avverka skog och därmed till ett ökat arbetskraftsbehov. Konjunkturmekanismer påverkade inte bara arbetskraftsfrågan utan även skogsarbetarnas förhandlingsposition. Detta var en viktig och vardagsnära problematik för skogsarbetarna. Virkespriser, priser på förädlade skogsprodukter, produktivitetsutveckling och kostnadsjakt hade inte bara varit diskussionsämnen i skogsbolagens styrelserum, det hade också diskuterats flitigt i skogskojorna.

När skogsarbetarna kopplade ihop skogsbrukets mekanisering med samhällsutvecklingen i stort, reducerade de inte enbart sitt eget handlingsutrymme, utan även andra aktörers. Skogsbolagen som sålde sina varor på världsmarknaden måste ju konkurrera med skogsbruket i Finland och Kanada. Om skogsbolagen i dessa länder mekaniserade, hur stort var då egentligen handlingsutrymmet för de svenska?¹³ Och hur skulle en svensk inaktivitet påverka de svenska skogsarbetarnas löner och arbetsmarknad? En del skulle kanske se det här som ett typiskt exempel på "krismedvetande" hos svenska arbetare. För tio-femton år sedan hade det kanske hetat att skogsarbetarna haft ett "falskt medvetande". Man kan å andra sidan se det som försök att analysera de ekonomiska villkor som påverkat handlingsutrymmet för skogsarbetare och andra aktörer inom det reellt existerande kapitalistiska skogsbruket. Det behöver inte betyda att kapitalismen betraktas som det enda tänkbara sättet att organisera produktion och samhälle. Det var istället så att vardagliga och kortsiktiga problem pockade på sin lösning, eller åtminstone ett ställningstagande. Skogsarbetarnas försök att knyta ihop problemlösningar i denna vardagsverklighet med mer övergripande och långsiktiga lösningar och alternativ var väl ungefär lika lätt (läs:svårt) som det är för oss i gemen att knyta ihop ideal och teorier med en motspänstig verklighet. Det viktiga, och egentligen ganska självklara, är dock att människan gör den typen av medvetna överväganden, och att det påverkar hennes handlingar.¹⁴

Kontroll och arbetslivsförändring

Att människan är historiens subjekt, och att hennes handlingar formas av – och formar – den omgivande sociala och materiella verkligheten, är historiematerialistiska antaganden på en ganska abstrakt nivå. När

de ska användas i en konkret forskningsuppgift, tex för att analysera skogsarbeters agerande, är det bra om de går att precisera. När det gäller människan och arbetet har sådana försök gjorts, framförallt av nutidsorienterade arbetslivsforskare.

Utgångspunkten för många av dessa är – liksom för Kósík – att människans arbete är något mer än enbart framställande av produkter.¹⁵ Inom dagens arbetslivsforskning intar begreppet ”kontroll” en viktig plats, och fungerar ofta tillsammans med begrepp som ”verksamhet”, ”erfarenhet”, ”handlingsutrymme” och ”krav” som analytiskt redskap vid studiet av hur människan påverkas av sitt arbete. Det kan tex gälla arbetets inverkan på hälsa och välbefinnande, men också hur dessa aspekter påverkar arbetarens inställning till – och förmåga och intresse att delta i – förändringsprocesser av skilda slag.¹⁶

Arbetslivsforskare i allmänhet, men i synnerhet de som behandlat kontrollaspekten ur ett hälso- och/eller förändringsperspektiv, brukar utgå från några grundläggande psyko-sociala antaganden om människan.

- Människan samspelar som psykologisk individ och biologisk organism med sin omvärld. I denna interaktion har individen ett behov att kontrollera omgivningsförhållanden (medvetet eller omedvetet). Syftet är att nå ett eller flera uppställda mål. Men denna strävan är utsatt för motkrafter; från naturen och från andra människor. Individens handlingsutrymme är alltså av relativ karaktär.¹⁷

- Om individens kontrollmöjligheter hindras eller försvåras över en viss gräns, leder det till fysisk och/eller psykisk ohälsa (tex stress).¹⁸

- Om individens möjlighet att påverka omgivningsförhållanden ökar, det gäller såväl faktiska som upplevda möjligheter, leder det till positiva effekter på välbefinnandet och en allmänt ökad aktivitetsgrad hos individen.¹⁹

Dessa antaganden kan preciseras. Psykologen Gunnar Aronsson refererar i en artikel den experimentella forskning som studerat kontrollmekanismer hos individen. Denna forskning har med ”kontroll” i första hand avsett ”graden av samband mellan en individs handlingar och resultaten av handlingarna”.²⁰ Aronsson menar att man fokuserat förändringsprocessens tre komponenter: motivation, kognition och emotion. Om en människa upplever okontrollerbarhet – framförallt i likartade situationer men också generellt – så blir hon passiviserad. Motivet att handla minskar eftersom hon inte tror sig ha möjlighet att påverka situationen. En viktig konsekvens blir att individen i framtida situationer får svårt att uppfatta sambandet mellan handlingar och deras effekter. Det gäller även om hennes handlingar skulle påverka omgivningen i positiv riktning, eftersom hennes grundinställning är

att omvärlden existerar oberoende av ens egna handlingar. Det är istället tillfälligheter, ödet, "tur och otur" etc, som tillskrivs det verkliga inflytandet.²¹

Om vi nu vänder på Aronssons resonemang, och tillämpar det på arbetslivet, blir konsekvensen ungefär följande: Motiverad att aktivt delta/handla i förändringsprocesser är den arbetare som är van att i arbetslivet uppleva egenkontroll. Den kognitiva effekten blir en mental beredskap där sambandet mellan egna handlingar och efterföljande händelser framstår som positivt relaterade. Individen känner då ett verkligt inflytande över arbetsvillkoren, vilket tex föder engagemang och vilja att lära sig nya färdigheter. De emotionella konsekvenserna resulterar i bättre hälsa, trygghet och tillförsikt inför framtiden.

Kontroll och makt

Det avgörande för att bli teknikbärare, och därigenom kunna förverkliga sitt intresse/motiv, är att ha erforderliga maktresurser. Maktresurser är inget oproblematiskt begrepp, inte heller de två begrepp som det är sammansatt av, makt respektive resurs. Vanligtvis definieras makt som något som utövas mellan människor. Ett annat kännetecken är att det rör sig om medvetna handlingar med ett bestämt syfte. När makt på det här sättet ska utövas krävs resurser av något slag.²²

Maktanalyser har ofta koncentrerats på den synliga handlingen, det vill säga den situation då maktresurser aktiveras. Samhällsvetaren Walter Korpi är en av dem som kritiserat denna typ av maktanalyser. Han menar att de inte tar tillräcklig hänsyn till "maktens olika konsekvenser" när det exempelvis gäller konflikt, byte och ojämlikhet. De fungerar inte heller vid analyser av relationer där makt används indirekt utan att aktiveras. Han efterlyser istället studier där den kausala förklaringsmodellen (det han också kallar "handlingsansatsen") kompletteras "med finala förklaringsmodeller, där vi också fogar in och tar hänsyn till människans förmåga till strategiskt, målinriktat handlande."²³ I den finala förklaringsmodellen blir maktresurserna viktiga. Deras karaktär, och hur de upplevs, är grundvalen för en aktörs beteende i en maktrelation.

Om maktanalysens utgångspunkt inte enbart ska vara handlingen, utan också omfatta maktresurserna, blir det givetvis viktigt att försöka ringa in vad som kan utgöra maktresurser. Korpi definierar dem som "egenskaper (förmågor eller medel) hos en aktör (individ eller kollektiv), som gör det möjligt för aktören att belöna eller bestraffa andra aktörer".²⁴ Egenskaper hos en aktör blir alltså en resurs först i en

relation med en annan aktör. Makt är ett begrepp som alltid beskriver något slags social relation. Viktiga maktresurser är innehav av kapital i olika former samt olika egenskaper knutna till människan, sk humankapital. Till det sistnämnda kan räknas arbetsförmåga, yrkesskicklighet, utbildning m.m.

Utifrån Korpis aktörsorienterade maktresursmodell blir det naturligt att se förändringar inom arbetslivet som processer där aktörer bland annat aktiverar resurser som har sin grund i tidigare gjorda livserfarenheter. Arbetslivserfarenheter blir med andra ord maktresurser som aktiveras och uttrycks i form av krav, motiv och strategier. Dessa kan vara mer eller mindre tydligt länkade till erfarenheter från arbetsprocesser, arbetsorganisatoriska frågor och om det handlar om lönearbete, till arbetskraftens försäljning och prissättning.

Med utgångspunkt från arbetslivsforskningens kontrollbegrepp vill jag visa hur skogsarbetarnas arbetslivserfarenheter gjorde dem till teknikbärare. Skogsarbetarna vande sig tidigt att arbeta självständigt och med variationsrika arbetsprocesser. I deras arbetsliv var det vanligt att hand och hjärna samarbetade och ställdes inför nya problemlösningar. Skogsarbetarnas möjligheter att i arbetslivet utöva kontroll var betydande. Det här gällde tex möjligheten att kontrollera arbetstid, arbetstempo, arbetsmomentens sekvenser, arbetsredskap och hur arbetsresultatet slutligen skulle se ut.²⁵ Den både faktiska och upplevda arbetslivskontrollen gjorde i sin tur skogsarbetarna intresserade av allt som kunde förbättra effektiviteten och minska arbetsbelastningen. Skogsarbetarna upplevde ständigt hur arbetet kunde utföras på ett annat sätt. Det var deras val som gällde. Denna arbetslivspraxis ledde till en grundläggande, men inte oreserverat, positiv inställning till ny teknik.

Jag är inte den förste att uppmärksamma skogsarbetets självständiga karaktär. Det är i själva verket ett ständigt återkommande tema när skogsarbetet behandlas, i både populära framställningar, tidnings- och tidskriftsartiklar och i vetenskapliga rapporter. Temat förekommer ganska ofta oavsett om det rör sig om skogsarbete under 1940-, 1960- eller 1980-talet.²⁶

I en "trivselundersökning", gjord i slutet av 1950-talet bland skogsarbetare i Malå (Västerbottens norra inland), svarade 72% av de 74 intervjuade "att skogsarbetet är friskt och fritt". Frågan gällde skogsarbetets "fördelar".²⁷ Och så här skrev Bertil Gardell i en brett anlagd studie från 1960-talets andra hälft:

Den mest framträdande skillnaden mellan skogsarbetarna och industriarbetarna är att skogsarbetarna i betydligt större utsträckning anser sig ha ett självständigt arbete med goda möjligheter till egenkontroll över arbetets

utförande... Friheten i arbetet är också en av de egenskaper i arbetet som skogsarbetarna sätter mest värde på.²⁸

I främsta rummet sätter dock skogsarbetarna – precis som industriarbetarna – anställningstrygghet, förtjänst och goda sociala kontakter.²⁹

Slitna och klichéartade uttryck som "det är fritt i skogen", "man har ingen över sig" och att "man går och kommer som man vill" är förenklingar men säger ändå en del om skogsarbetarnas verkliga arbetsförhållanden. De visar också att man värderat egenkontrollen högt. Gardell menade att skogsarbetarna med "friheten" i skogen avsåg

frånvaron av direkt ordergivning och övervakning av arbetsledare, fördelen med att inte behöva vara instängd mellan fyra väggar, med att inte vara bunden vid en viss maskin, möjligheten att ta raster och pauser när man vill. Det friska utelivet och närheten till naturen anförts ofta som en stor fördel.³⁰

Men som vi sett arbetade skogsarbetarna inte enbart inom skogsbruket. Många var vid tiden för motorsågens genombrott småbrukare, eller småbrukarsöner som fortfarande ryckte in vid särskilt intensiva arbetsperioder. Arbetet inom denna näring liknade – vad det gäller krav, kontroll och yrkesskicklighet – skogsbrukets arbetsprocesser. Inlärn timer av arbetet, arbetsredskap, och de yttre omständigheterna var ofta likartade. Arbetsorganisationen var också ungefär som inom skogsbruket; ingen formell arbetsledare, givetvis inte heller någon formell arbetsbeskrivning. Arbetet byggde istället på ett slags diffus "alla vet vad som ska göras"-princip. Övervakning och kontroll av arbetet förekom bara i så måtto att bondgårdens äldre, erfarna och informellt fungerande arbetsledare under och efter arbetet kunde kommentera och kritisera det.

Arbetslivserfarenheterna från både skogs- och jordbruksarbete gjorde att skogsarbetarna mobiliserade de maktresurser de kände till när motorsågen dök upp som ett möjligt alternativ till timmersvansen. Man kan något tillspetsat säga att den skogsarbetare som själv köpte sina arbetsredskap, däribland det nya och relativt dyra arbetsredskapet motorsåg, var lönearbetare. Men han tänkte och agerade som om han i denna lönearbets situation var den enkla varuproducent han antingen varit tidigare i livet, eller var övrig tid på arbetsåret. Därför blev skogsarbetarnas förhållningssätt till motorsågen individuellt. Inom den agrara näringen var det producenterna som individer, inte som kollektiv, som tog ställning till ny teknik i produktionen. Hade tex en granne ersatt hästen med en traktor undersöktes detta på ungefär samma sätt som ett motorsågs köp. Något enkelt och givet svar fanns inte, utan många faktorer skulle vägas in i en samlad bedömning.³¹

Skogsarbetarens synsätt och handlingsalternativ var inte den traditionella lönearbetarens, det var småbrukarens.

Även om tyngdpunkten hittills legat på arbetsprocess och arbetsorganisation så betyder det inte att skogsarbetarnas erfarenheter uteslutande var knutna till dessa arbetslivsaspekter. Skogsarbetet var lönearbete och skulle som sådant säljas/köpas och prissättas.

Arbetslivsforskningen har också försökt inkludera dessa aspekter när den behandlat arbetares egenkontroll. Det framgår inte minst av de vida definitionerna av begreppet kontroll. Arbetspsykologen Michael Frese menar tex att "kontroll finns i den grad som en person eller ett kollektiv av personer har möjligheter att påverka relevanta omständigheter och färdigheter som motsvarar de egna målen, behoven och intressena".³² Lönen hörde avgjort till de mer relevanta omständigheter som skogsarbetarna önskade ha möjlighet att påverka.

Skogsarbetarnas erfarenheter från löneförhandlingar och arbetsmarknad har flera viktiga drag. Arbetsåret var intensivt och variationsrikt. Arbetet i skogen och jorden kompletterades med i första hand flottnings-, sågverks- samt bygg- och anläggningsarbeten. Därför var det inte ovanligt med perioder av undersysselsättning och arbetslöshet. Att vara arbetslös innebar visserligen att man ej hade lönearbete; däremot kunde man mycket väl ha arbete att utföra – på den egna gården eller åt någon granne, släkting etc. Skogsarbetaren upplevde det här som närmast normalt. I hans näromgivning var fast anställda lönearbetare på helårsbasis – i skogen eller inom andra näringar – relativt ovanliga företeelser.

Skogsarbetaren var van vid ett arbetsliv där han själv hade stora möjligheter att påverka arbetsresultatet. Dessa möjligheter varierade till grad och form beroende på om det rörde sig om egenarbete eller lönearbete. Inom det enkla varuproduktionssättet kontrollerades och fördelades arbetsresultatet av hushållet gemensamt. När arbete mot ekonomisk ersättning förekom inom detta produktionssätt, om man exempelvis hjälpte en granne eller släkting, byggde ersättningen på muntliga överenskommelser direkt mellan inblandade parter. När det gällde lönearbetet i skogen var det annorlunda. Men samtidigt gjorde de lokala löneförhandlingarnas stora betydelse att skogsarbetaren upplevde att han hade betydande möjligheter att påverka lönesättningen. Det var också det tillfälle då han tydligast kände att skogsarbetet var lönearbete och inte egenarbete.

Vid dessa tillfällen sattes arbetarkollektivets maktresurser framför individuella maktresurser. När överenskommelsen var träffad gällde det att arbeta på bästa sätt och med effektivast möjliga arbetsredskap för att den vägen få bästa möjliga lön.

När det gällde arbetsredskapen rörde det sig som sagt om ett mer individuellt förhållningssätt, trots att det i grund och botten handlade om samma sak: Att få bästa möjliga ersättning för den arbetsförmåga man ställt till arbetsköparens förfogande. Löneförhandlingar var alltså ett medel, effektivast möjliga arbetsredskap och arbetsmetoder var ett annat. Men handlingsutrymmet var relativt, och ytterst en fråga om styrkeförhållandena mellan parterna. Detta påverkades inte enbart av de aktörer (individer eller kollektiv) som var inblandade i produktionsprocessen, utan också av aktörer på ett mer övergripande samhällsplan (tex politiker). Det var alltså något som skogsarbetaren kunde ha svårt att påverka själv eller med hjälp av arbetslaget.

Om vi sammanfattar: Den känsla av egenkontroll som skogsarbetarna hade under skogsbrukets första mekaniseringsfas förklaras av deras arbetslivserfarenheter. Det var dessa som gjorde dem till fasens teknikbärare. Den egenkontroll som de dagligen utövade i arbetet, i kamp med en materiell verklighet, men också i de direkta maktrelationerna med skogsbrukets arbetsköpare, gjorde dem till intresserade och aktiva aktörer i förändringsprocessen. Men den fortsatta framställningen kommer att visa att de maktresurser som skogsarbetarna mobiliserade vilade på en bräcklig grund och inte räckte för att på längre sikt säkra den målsättning de hade med motorsågsöket.

Skogsbruksutvecklingen under 1960- och 1970-talen

Skogsarbetarna upplevde skogsbruksutvecklingen som följde på motorsågens introduktion som snabb, komplex och motsägelsefull. 1960- och 1970-talen präglades av att ny och effektivare teknik infördes, likaså nya och bättre arbetsmetoder. Motorsågen blev allt bättre och blev till slut det effektiva och lätthanterliga hjälpmedel som de hoppats på när den introducerats. Samtidigt förbättrades arbetsmiljön sakta men säkert på område efter område: rastkojor infördes och förbättrades, arbetskläderna gjordes av nya material, persontransporter med bil ersatte de veckolånga bortaliggningarna och färdmedel som skidor, cyklar etc.

Men det var inte bara en utveckling mot det bättre. Från och med 1960-talets början upplevde skogsarbetarna hur risken att bli arbetslösa ökade. Det handlade inte längre om att välja och vraka mellan arbetsgivare som sökte skogsarbetare, utan att värna om den anställning man hade. De hade kanske inte längre ett småbruk vid sidan av skogsarbetet vilket ökade deras beroende av arbetstillfällena i skogen. Samtidigt började det också bli svårare att finna andra arbeten på

landsbygden; sågverksnäringen, flottningen,³³ bygg- och anläggningsbranschen hade också minskat sitt arbetskraftsbehov genom att rationalisera.³⁴

Allmänt försämrade skogsbrukskonjunkturer fick kanske förklara det kärvare arbetsmarknadsläget. Men skogsarbetarna började också i sin egen omgivning få allt klarare bevis för att höjd produktivitet till följd av mekanisering och annan rationalisering påverkade arbetskraftsbehovet. Det hade inte märkts så tydligt i början. "Det går ju inte till i skogen som när det rationaliseras inom industrin, i skogen försvinner en här och en där, och två där... Det ger inga tidningsrubriker..."³⁵

En del mötte en hotande eller reell arbetslöshet med att flytta. "Jo, dem åkte. Visst gjorde dom det. Men inte ska du väl tro att det var så jäkla roligt då man såg dom lasta sina prylar på lastbilen och åkte!"³⁶ Orden är Fridolf Edmundssons, och säger en del om hur landsbygdens strukturomvandling kändes för dem som "blev kvar". De fick se hur hembyn med omnejd långsamt tynade bort och hur det sociala livet utarmades. I bästa fall kunde det här kompenseras genom att bilen gjort det lättare att söka upp samhällsservice, föreningsliv m.m. Men det var ingen upplyftande syn att se landsbygdens jordbruk, affärer, skolor m.m. läggas ned.³⁷

Andra källor till bekymmer och besvikelser var löneutvecklingen och förändringar av den fysiska och psykiska arbetsbelastningen. Det visade sig nu allt tydligare, det som hela tiden egentligen varit fallet, att introduktionen av motorsågen och dess användning inbegripit aktivitet och förväntningar från betydligt fler aktörer än skogsarbetarna.

Sammansatta och kopplade teknikbärare

Det är endast i undantagsfall som samma sociala enhet bär en teknik hela vägen från uppfinning till allmänt införande. Därför är relationerna mellan dessa *kopplade sociala enheter* (min understrykning) eller bärare viktiga. Exempelvis är förhandlingsstyrkan enheterna emellan av avgörande vikt för fördelningen av de vinster som den nya tekniken alstrar. Och om en länk i kedjan saknas i processen uteblir förändringen helt. I många fall är det den sista länken i kedjan som saknas. Tekniken finns där, men den verkliga sociala bäraren av ett införande är inte tillgänglig.³⁸

När det gäller motorsågen kan den här kedjan av teknikbärare exemplifieras med uppfinnare/konstruktörer som Tryggve Johnsson och Gunnar Busk – männen bakom den norska motorsågen Jo-Bu.³⁹ Andra

kopplade teknikbärare var forskningsinstituterna SDA, VSA och MSA och de statliga organen Statens skogsforskningsinstitut och Kungliga Skogshögskolan. Där utfördes provnings-, förbättrings- och spridningsarbete. De var alla på ett eller annat sätt aktivt inblandade i motorsågens införande. Exakt hur är svårare att fastställa.

Dessa olika parter har i stor utsträckning inspirerat och kompletterat varandra på sådant sätt, att man svårigen kan uppdraga klara gränser mellan deras insatser. Som exempel kan nämnas motorsågens tillkomst, successiva utveckling och förbättring samt formerna för dess utnyttjande. Här har under något decennium skett en snabb utveckling under medverkan av skogsarbetare, skogsförvaltningspersonal, tillverkare, konstruktörer och forskare.⁴⁰

De större skogsbolagen medverkade, finansierade och stödde alltså på olika sätt verksamheter som syftade till att mekanisera drivningsarbetet.⁴¹ I den här undersökningen har vi också fått flera konkreta bevis på sådana verksamheter. Det gäller framförallt i de fall då skogsbolagen skänkte motorsågar till informanterna men också då bolagen utan några krav på ekonomiska motprestationer lånade/hyrde ut motorsågar. Det här var viktiga initiativ från skogsbolagens sida, och något som gör dem till betydelsefulla aktörer i övergången från timmersvans till motorsåg, i synnerhet i den allra första introduktionsfasen. Vi såg ju hur viktigt det var att informanterna själva fick se motorsågen användas, helst en längre tid. Det var då som skogsarbetarna vågade utvärdera den. Det var också först därefter, om den första motorsågen i en omgivning eller i ett arbetslag såg ut att fungera bra, som den på allvar spred sig bland skogsarbetarna på orten.

Hur medvetna var skogsbolagen om betydelsen av dessa initiativ? Fanns det till och med en medveten strategi som gick ut på att i initialfasen skänka, hyra eller hjälpa skogsarbetarna att skaffa motorsåg, och sedan – när den började bli populär – minska sitt engagemang? Den misstanken fanns hos en del informanter.⁴²

Rationaliseringsverksamheten under 1940-talet hade visat att skogsarbetarnas inställning och kunskap var viktig när nya arbetsmetoder skulle komma till praktisk användning. En annan lärdom var att det fanns relativt stora individuella och lokala variationer när det gällde redskapshållning och arbetsmetoder. En viktig uppgift blev därför att sprida information till skogsarbetarna om den effektivaste produktions-tekniken och arbetsmetoden. Det gällde alltså att göra skogsarbetarna bekanta med olika nyheter och göra dem positivt inställda till dem. Det ligger nära till hands att tro att också motorsågen omfattades av denna strategi.

Enligt SCA:s skogschef under perioden 1952-1964, Folke Heideken, fanns hos SCA en klar strävan och ambition att sprida information om

motorsågen till skogsarbetarna. Exakt hur var en fråga för de lokala arbetsledningarna. Han menade att dessa hade relativt stor frihet att ta olika initiativ, som att köpa eller hyra ut motorsågar till skogsarbetare.⁴³ (Det här förklarar kanske varför tre SCA anställda informanter fick sin första motorsåg, men att en fjärde SCA anställd informant – bosatt och verksam i norra delen av länet – inte fick någon som helst information om den möjligheten.)

Det verkar också som om avsikten hela tiden var att skogsarbetarna skulle köpa och äga motorsågarna. Inte till en början, men väl när de blivit bekanta med den. I Skogsägaren framhölls 1948 att:

Hittills ha väl dessa rätt dyrbara motorsågar i regel anskaffats genom arbetsgivarnas försorg och, efter en viss nödvändig lärotid, hyrts ut till huggarna. En grundlig inläring av motorsågens användning är en fråga av största vikt. När arbetarna i större utsträckning lärt sig hantera motorsågen blir det säkert lämpligast att de själva får skaffa sig dessa redskap (ev. på avbetalning). Som bekant behandlar man en sak som man själv äger med större omsorg och "kärlek" än om den tillhör en annan.⁴⁴

Greger Carpelan vid SDA framförde omkring 1950 åsikten att arbetsgivarna borde äga och underhålla motorsågarna – inte för att skogsarbetarna skulle vänja sig vid dem – utan för att motorsågarnas konstruktion och effektivitet lämnade mycket i övrigt att önska. När det här förbättrats, tycktes dock Carpelan mena att skogsarbetarna själva skulle köpa motorsågar.⁴⁵

Domänverket tycks ha börjat överlåta huvudansvaret på skogsarbetarna omkring årsskiftet 1952/53. S.-I Sjöstedt, byråchef på Domänverket, redogjorde i ett föredrag för Domänverkets socialprogram, och kom då in på hur de agerat när det gällde motorsågen. Enligt Sjöstedt ägde Domänverket 1952 ca 350 motorsågar.

Under årens lopp har motorsågarnas effektivitet och användning ökat. Sedan portgångens kärvaste före därmed avklarats, vilket inom parentes sagt icke skett helt utan experimentkostnader, anser man inom Domänverket att tiden är mogen för att motorsågarna åtminstone till en del övergår i skogsarbetarnas ägo.

Verket tillhandahåller därför motorsågar på avbetalning till sina skogsarbetare – ett förfarande, som visat sig utfalla väl.⁴⁶

Storskogsbrukets rationaliseringsverksamhet syftade primärt till att sänka produktionskostnaderna. Skogsbolagen och andra mindre arbetsköpare strävade därför efter ett system där skogsarbetarna – precis som tidigare – skulle äga och underhålla arbetsredskapen själva. Arbetsköparnas direkta engagemang i form av ägande och underhåll avvecklades när användningen av motorsågen spreds utan deras medverkan. De slapp därmed de kostnader som var förbundna med inköp

och underhåll. Som vi såg förväntades det dessutom krävas mindre underhåll om skogsarbetarna ägde motorsågen.⁴⁷ Vi har också sett att det här inte heller var en utveckling som skogsarbetarna, eller deras fackförening, motsatte sig.⁴⁸ Det tycks istället under 1950-talet ha funnits ett samförstånd eller sammanfallande intresse när det gällde motorsågens vara och hur den skulle införas.⁴⁹

När två eller flera teknikbärare på det här sättet har sammanfallande intresse och tillsammans väljer och inför teknik, talar Edquist och Edqvist om *sammansatta teknikbärare*.⁵⁰ De framhåller dock att det här samarbetet inte ska tolkas som att aktörerna är jämbördiga, utan tvärtom kan en aktör dominera över den andra.⁵¹

Ändrade ackordspriser och ökad stress

När motorsågen började användas presterade vi ju mer, så då fick vi bättre lön, ganska ordentligt har jag för mig. Men sedan fick vi ju olika prisuppgörelser, de ändrade från kubikfot till löpfot, från löpfot till trädpris, och i och med de fick vi sänkt lön.⁵²

Dom ändra ju avtalen. Först hade vi avtal där varje huggare fick betalt för det virke dom högg, sedan kom ett avtal på längdfot. Men det var ju inte heller riktigt rättvist så då övergick dom ju till helträdspriset... Och då blev det sämre och sämre. *Men hur kunde ni finna er i det?* Men vi fick finna oss i alltihop ända tills vi strejka.⁵³

Citaten sammanfattar ganska väl den utbredda uppfattningen bland informanterna att ackordslönens beräkningsgrunder successivt förändrades och justerades till det sämre.⁵⁴ Förändringarna upplevdes som irriterande, svårgripbara och som en viktig orsak till att förväntningarna rörande löneutvecklingen inte infriades. Den här processen startade någon gång under 1950-talets slut och fortsatte under 1960-talet. De ackordspriser som gällt när de arbetat med timmersvansen gällde inte längre. Men det berodde inte enbart på nya beräkningsgrunder, utan också på att en del arbetsmoment bortrationaliserats. Den manuella barkningen upphörde exempelvis successivt under 1950-talets slut och 1960-talets första hälft.

I korthet gick skogsarbetarnas synpunkter ut på att de bästa och mest rättvisa ackordspriserna var de som baserats på det så kallade "kubikfotssystemet". Detta system hade inneburit att skogsarbetaren fått betalt för varje bits kvantitet uttryckt i kubikfot. Kubikfottalet räknades fram utifrån bitens diameter i vardera ände samt dess längd. Den här beräkningsgrunden ersattes först av "löpfotsystemet" och sedan av "löpmetersystemet". Vid 1960-talets mitt ersattes sedan "löp-

metersystemet" av "helträdsprissystemet". En viktig skillnad med dessa system var att bitarnas volym nu framräknades med hjälp av statistiskt material som samlats in vid stämplingstillfället. Med ledning av detta material fick man fram en genomsnittlig diameter och längd på träden som skulle avverkas. Drivningen prissattes sedan utifrån bland annat dessa uppgifter. Något förenklat innebar detta att det blev ett svagare samband mellan den lön som erhöles för upparbetningen av en bit och den arbetsinsats som krävdes för att upparbeta just denna bit.

En anledning till skogsarbetarnas missnöje verkar ha varit den diskussion som föregick ändringarna, och i samband med den gjorda utfästelser – från fackliga företrädare och arbetsgivare – om att de nya beräkningsgrunderna och ackordsprislistorna i slutändan skulle utfalla till skogsarbetarnas fördel. Det var kanske riktigt på lite längre sikt och på en nationell nivå, men skogsarbetarna reagerade på de lokala och individuella orättvisor som de nya beräkningssystemen ledde till. Genomsnittliga beräkningar tog inte hänsyn till att träd av olika diameter och längd i verkligheten inte är jämnt placerade på en drivning utan kan vara koncentrerade till vissa delar. En huggare kunde ha otur och vid flera lottningar i rad få huggarområden (som brukade kallas "körvägar") med övervägande grova eller långa träd. Det här tärde inte bara på den enskilde skogsarbetarens humör utan satte också kamratsämjan inom arbetslagen på hårda prov.⁵⁵

Många informanter hävdade också att dessa omläggningar i själva verket var lönesänkningar som genomfördes i smyg, och att de var möjliga på grund av avtalssystemens krångliga konstruktioner och skogsarbetets karaktär som gjorde det svårt att jämföra lönen vid olika tidpunkter. Hur det förhöll sig med detta är mycket svårt att kontrollera i efterhand på grund av samma faktorer som gjorde det svårt för skogsarbetarna själva att göra jämförelser. Men oavsett det faktiska förhållandet så var avtalsomläggningarna något som många informanter tog upp och kommenterade i kritiska ordalag – inte minst på grund av misstankarna om smyglönesänkningarna (vilket i synnerhet gällde införandet av "trädsprissystemet").

Missnöjet med avtalsomläggningarna och de centrala löneavtalen måste också ses mot bakgrund av skogsarbetarnas försämrade förhandlingsposition vid de lokala löneförhandlingarna. Möjligheterna att få lönepåslag på lokal nivå blev som vi sett under 1950-talets slut och under 1960-talet – i relation till exempelvis 1950-talets första hälft – betydligt mindre. Det här ökade betydelsen av utfallet vid de centrala avtalen.

I T Karlboms historik över SSAF skildras relativt detaljerat efterkrigsperiodens avtalsrörelser fram till och med 1960-talets början.

(Boken publicerades vid SSAF:s 50-årsjubileum 1968.)⁵⁶ De första femton åren beskrivs som en tidsperiod med lugna avtalsrörelser med goda utfall. Löneglidningen berörs, men bara i förbifarten. Karl bom konstaterar att SSAF:s krav på "långtgående löneförbättringar" 1951 gick ut på att kompensera de ökade levnadskostnaderna och att anpassa "avtalens löneläge till de löner som utbetalades".⁵⁷

Arbetslösheten var under samma period – med skogsarbetarmått mätt – låg. Mellan 1948 och 1957 ersatte arbetslöshetskassan i genomsnitt knappt fyra dagar per medlem och år. Under några år rapporteras om en allmän brist på skogsarbetare, och lokalt verkar det förekomma brist ännu oftare. Det här ändras mot 1950-talets slut vilket åskådliggörs i arbetslöshetskassans statistik. Medeltalet ersatta dagar per medlem var tolv för perioden 1958-1969.⁵⁸

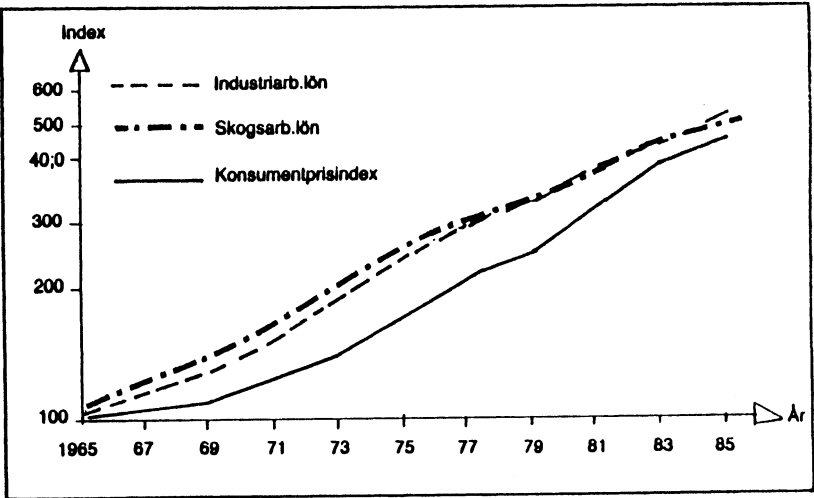
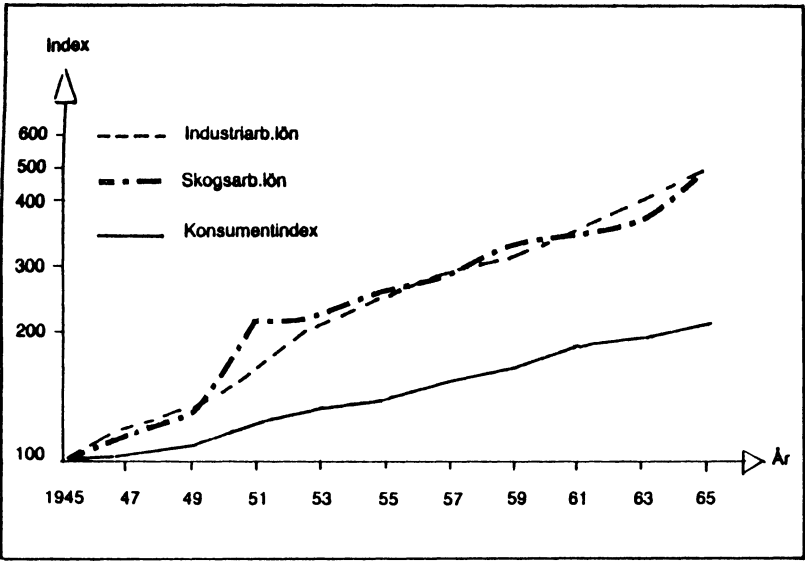
"Lönerörelser under upprorstämning" väljer Karl bom att kalla det avsnitt som handlar om avtalsrörelserna 1960/61 och 1961/62.⁵⁹ Det var år med oro och hårda stridigheter inom SSAF:s organisation och mellan SSAF och arbetsgivarna, men också mellan SSAF:s förtroendevalda och skogsarbetarna. En viktig orsak var att avtalsrörelsernas utfall inte på långt när överensstämde med skogsarbetarnas förväntningar, det tycks i synnerhet ha gällt de norrländska skogsarbetarna. Det här var ett missnöje som också kanaliserades upp i SSAF:s organisation, vilket bland annat resulterade i att förbundsordförande Winroth avgick 1962 efter kritik för att han med sin utslagsröst antagit medlingsbudet.⁶⁰

Karl bom tycks mena att skogsarbetarnas – orealistiskt – höga förväntningar bland annat berodde på oansvariga utfästelser av en del förtroendevalda, något som i sin tur skulle ha berott på en blandning av personliga motsättningar inom förbundet och på en bristande förståelse av skogsbrukskonjunkturerna och näringens kostnadsläge.

Den lönepolitiska rapport som förelades 1987 års kongress uppmärksammar istället den stora löneglidningen under 1950-talet. Av figuren ovan framgår tydligt den positiva effekt Koreaboomen hade på skogsarbetarnas löneutveckling. Men de "överlöner" som betalades ut under början på 1950-talet "kunde aldrig helt läggas fast i kollektivavtal, varför lönerna föll tillbaka för att under resten av perioden i stort sett följa industriarbetarlönen".⁶¹ Med "perioden" avses åren 1945-1965. Rapporten kommenterar inte den relativa försämring och stagnationsfas som inträffar i början av 1960-talet, trots att den framträder relativt tydligt.

Mellan 1965 och 1975 följde dock skogsarbetarnas löneutveckling industriarbetarnas och utvecklades lika eller bättre än konsumentprisindex. Lönestatistiken för den första perioden pekar alltså på en reell

Figur 7:1. Skogsarbetarnas löneutveckling 1945-1965 respektive 1965-1985.

Källa: Svenska Skogsarbetarförbundets kongressrapport 1987, *Lönepolitik i Skogs*, s 14-15.

grund till missnöjet med löneutvecklingen under 1960-talets första hälft. För den senare perioden stämmer det sämre.

Men skogsbrukets lönestatistik har betydande brister. Den tar tex inte hänsyn till att en del av skogsarbetarens lön användes för att finansiera redskapsinköp och underhåll. Enligt en uppgift från SDA 1961 innebar motorsågen en höjning av dagsförtjänsten med mellan 5-15 kronor per dag. Samma källa angav skogsarbetarnas genomsnittliga motorsågskostnader (inköp, underhåll m m) till 5-7 kronor per dag. Denna kostnad kunde dock vara både högre (uppemot 12-17 kronor per dag) och lägre (4 kronor per dag) beroende på avverkningsmetoder. Motorsågen utgjorde alltså en avsevärd kostnad för arbetarna.⁶²

Sven Embertsén menar att skogsarbetarnas motorsågskostnader är särskilt viktiga att ta hänsyn till när det gäller löneutvecklingen under de år då motorsågen utkonkurrerade timmersvansen och yxan. Kostnaderna för motorsågen var högre än för timmersvansen och yxan, vilket medförde att den reella förtjänstökningen inte var så stor som lönestatistiken brukar visa.⁶³

En annan svaghet med skogsbrukets lönestatistik är osäkerheten om arbetstiden. Lars Sandahl gjorde följande bedömning vid 1960-talets mitt:

Att jämföra lönerna i skogen med andra branscher är förenat med betydande svårigheter. Lönestatistiken har nämligen tidigare varit mycket summarisk, dels på grund av svårigheterna att insända uppgifter pga skogsarbetarnas stora geografiska spridning, dels pga arbetstidsstatistik inte har förts.⁶⁴

Han konstaterar dock att lönestatistiken blivit bättre under de "sista åren" då allt fler skogsarbetsplatser tillämpade "mer ordnade arbetstider".⁶⁵ Lönestatistiken för den period då motorsågen slog igenom i skogsbruket, och även i viss mån senare, kan därför rymma arbetstidsförändringar som gör att löneutvecklingen ser bättre ut än vad den faktiskt var. Med den raka ackordslöneformen och den flexibla arbetstiden är det ju åtminstone i teorin möjligt att skogsarbetarna höll uppe eller förbättrade lönenivån genom både längre arbetstid och högre arbetstempo.⁶⁶

Ett tredje problem med skogsbrukets lönestatistik är att genomsnittslöner på riksnivå döljer den betydande lönespridning som fanns mellan individer och geografiska områden. Det var tex stora skillnader mellan yngre och äldre skogsarbetare. De äldre skogsarbetarna hade svårt att hänga med i de yngres arbetstempo, vilket avspeglades i dagsförtjänsternas storlek. Sandahl visar att skogsarbetarna i åldersklasserna 30-39 år hade de högsta dagsförtjänsterna 1965. I åldersklas-

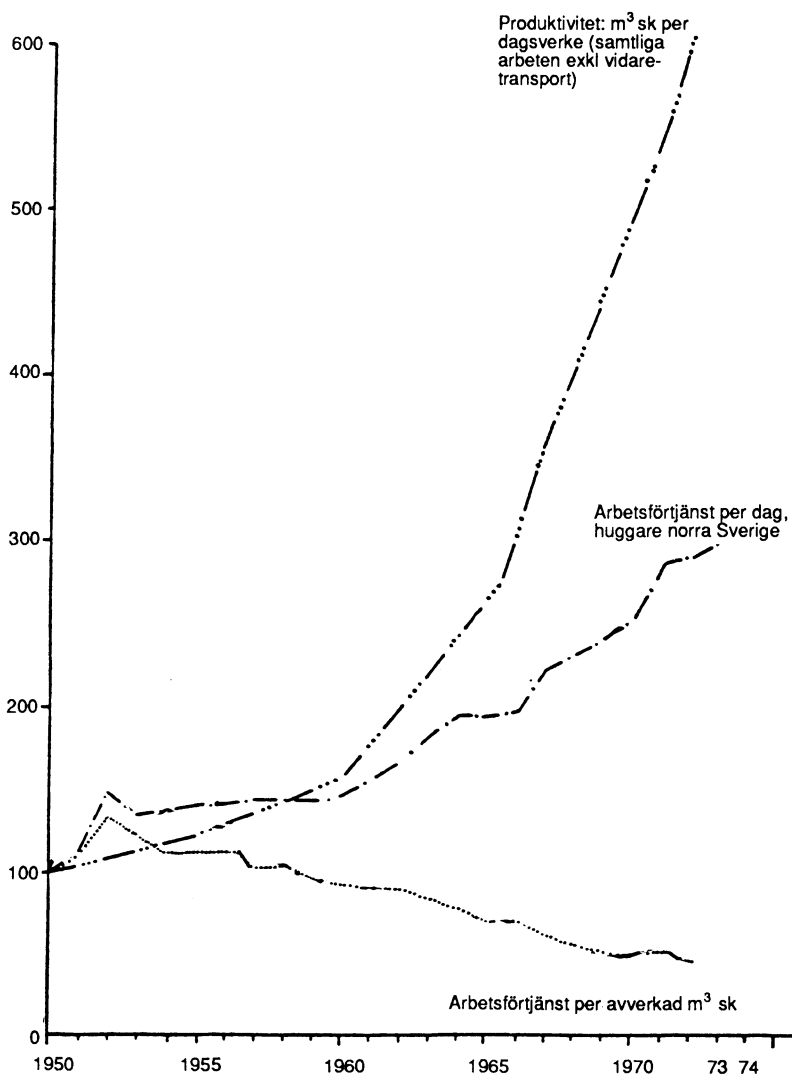
serna ovanför dessa sjönk dagsförtjänsterna kontinuerligt för att i åldersklassen över 60 år ligga 30% lägre än de högpresterande. Det fanns för övrigt även en skillnad mellan dem som gjorde många dagsverken per år och dem som gjorde få: "Tendensen är här att dagsinkomsten ökar med antalet dagsverken per år".⁶⁷ Denna skillnad kan vara viktig eftersom åtminstone skogsbrukets arbetsgivares (SA) lönestatistik då baserades på fastanställda skogsarbetare med mer än 200 arbetsdagar per år.⁶⁸

De äldre skogsarbetarnas eftersläpning i lönehänseende blir särskilt intressant om den kopplas ihop med skogsarbetarkårens tilltagande förgubbning under 1950-talets slut och 1960-talets början. Sandahls undersökning visar att 38% av skogsarbetarna inom storskogsbruket 1958 var över 40 år medan siffran 1964 hade stigit till 58%, "en utveckling som väntas fortsätta ännu några år".⁶⁹ En arbetskraftsundersökning publicerad 1972 tyder på att detta antagande var riktigt. 1970 var medelåldern bland SSAF:s medlemmar omkring 45 år, ungefär sju år högre än vad som var fallet för Svenska Metallindustriarbetareförbundets medlemmar vid samma tidpunkt.⁷⁰

"Förgubningen" av skogsarbetarkåren och sambandet mellan sjunkande arbetsprestation och hög ålder förefaller vara en bidragande orsak till det ökade missnöjet bland skogsarbetarna med löneformen och löneutvecklingen under 1960-talet. Särskilt som denna förgubning verkligen upplevdes av många skogsarbetare och inte enbart är en statistisk konstruktion. Nyrekryteringen var låg och en stor andel skogsarbetare hade lång erfarenhet av skogsarbete. Vid 1960-talets mitt hade enligt Lars Sandahl 70% av skogsarbetskraften (inom såväl bonde- som storskogsbruket) tio års erfarenhet av skogsarbete eller mer (ungefär 45% hade 20 år eller mer).⁷¹

Jag tror att löneutvecklingen, och skogsarbetarnas synpunkter på denna, måste ses i ljuset av hur deras arbete förändrades av rationaliseringen och i vilken utsträckning de ansåg sig ha fått del av dess positiva effekter. En grund för informanternas missnöje var att de inte längre tycktes få en rimlig del av den produktionsökning som motorsågen och andra rationaliseringsåtgärder medfört. De såg ju att de vid 1960-talets mitt fällde och upparbetade betydligt mer än vid 1950-talets mitt, vilket bland annat berodde på motorsågens införande. De hade själva köpt motorsågen och tagit den ekonomiska risk det inneburit, lärt sig använda den och genom exempelvis verkstadsbesök påverkat motorsågens konstruktion. Skogsarbetarna krävde inte hela den produktionsvinst som motorsågen inneburit. Det handlade snarare om att få en – som de ansåg – rättvis fördelning av vinsten. Under 1960-talet upplevde de hur det blev allt svårare.

Figur 7:2. Nyckelfaktorer för skogsbrukets ekonomiska utveckling.

Källa: Hämtad ur Stridsberg och Matsson (1980), s 176.

Såväl produktivitets- som löneutveckling per avverkad m³ sk (skogs-kubikmeter) framgår av figur nr 7:2. Här syns hur skogsarbetarnas förtjänst per avverkad m³ sk ungefär halverades mellan 1955 och 1970 samtidigt som produktiviteten femfaldigades. Svårigheten att lokalt förhandla till sig "bra uppgörelser" – jämfört med på 1950-talet – verkar ha mötts med höjd arbetsintensitet.⁷² Men höjningen innebar en ökad stress, vilket i sin tur ledde till fler olyckor och förslitningsskador.⁷³ Sambandet mellan avtalsnivå, stress och olycksfallstillbud noterades i en undersökning som gjordes vid 1960-talets slut.

"Otillräckligt säkerhetsavstånd" eller "otillräckliga kroppskrafter" var de vanligaste individorienterade direktorsakerna till tillbud i fällningsögonblicket. Av de bidragande orsakerna vid fällningstillbud har "lägre betalning än normalt" indirekt visat sig ge upphov till fler tillbud, vilket skulle kunna förklaras av att huggarna söker hålla sin arbetsförtjänst så jämn som möjligt och därför har ett högre arbetstempo vid låg betalning. Direktorsakerna "brådska" och "felberäkning", som var vanliga, talar också i denna riktning.⁷⁴

Carin Sundström-Frisk vid Arbetarskyddsstyrelsen framhöll också sambandet mellan lönesystem och olycksfall. Hon menade att ackordslönesystemet i skogen:

- premierade ett riskfyllt arbetsbeteende (att arbeta säkert tog för lång tid)

- hindrade ett effektivt skyddsarbete (skogsarbetarna hade "inte tid" att ta del av arbetarskyddsinformation och att vänja sig med nya och säkrare arbetsmetoder och -redskap)

- orsakade stress som ökade sannolikheten för felbedömningar och felgrepp.⁷⁵

Tabell 7:1 visar ökningen av antalet skador som förorsakades av motorsågen vid 1960-talets mitt, och även hur denna typ av skador ökade jämfört med andra yrkesskador i skogsarbetet.⁷⁶

Helträdsprissystemet medförde också att det blev lättare att "stressa upp sig". Arne Johansson berättade att han omkring 1965 började arbeta med helträdsprissystemet, som förutom att det ur rättvisesynpunkt var "rena katastrofen" (slog orättvist på åtminstone kort sikt) dessutom

blev en plåga. För man kunde ju se, då man slutade på kvällen, vad som väntade nästa dag. Då såg man ju att i morgon blir det hårda pix om du ska klara dig. Man räkna ju ut precis vad man tjänade. *Med trädpris såg du på öret vad du gjort den arbetsdagen?* Ja, man fick ju fram det exakt. Å jag tyckte det blev hårt. Jag slet fysiskt tungt å jag slets psykiskt, jag började fara illa av det där helt enkelt.⁷⁷

Trivseln och arbetstillfredsställelsen försämrades av stressen. Det blev svårt att ta sig tid och hjälpa varandra, men också att be om sådan

Tabell 7:1. Antalet skador direkt förorsakade av motorsågens kedja i förhållande till totala antalet yrkesskador vid huggningsarbete åren 1964-1969.

	1964	1965	1966	1967	1968
Antal skador vid huggningsarbete	6303	5546	5115	7749	6381
Skador förorsakade av motorsågens kedja	1008	1313	1583	1583	2620
Motorsågskadornas andel %	16	24	31	42	43

Källa: L Gustafsson, E Lagerlöf och B Pettersson (1970), s.2.

hjälp. Motorsågens förbättrade konstruktion innebar också ökad stress och att arbetet blev mer enformigt.⁷⁸ När vikten mot 1960-talets mitt sänkts, kedjehastigheten och kedjor förbättrats, kunde skogsarbetarna fälla, kapa och kvista med den. De använde med andra ord motorsågen under alla arbetsmoment utom brosslingen. Tidigare hade den ju bara använts vid fällnings- och kanske också kapningsmomentet. Därmed ökade den totala tid som skogsarbetarna exponerades för motorsågens höga ljud, dess vibrationer (som orsakade sk "vita fingrar") och avgaser.⁷⁹ Att den relativt tidsödande manuella barkningen upphört var en annan anledning till att exponeringstiden ökat.

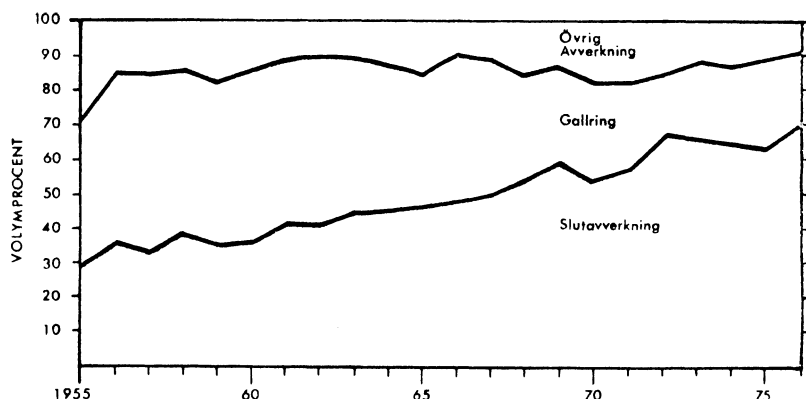
Avverkningsarbetet bestod också alltmer av så kallad slutavverkning. Det här, och vilken typ av avverkning som minskat framgår av figur 7:3. 1955 låg andelen slutavverkning i procent av det totala virkesvolymuttaget på knappt 30% medan det 1972 ökat till nära 70%. Att andelen slutavverkning ökade på bekostnad av gallringshuggning bidrog till att göra skogsarbetet ännu mer enformigt och stressigt.

Det höga och sällan avbrutna motorljudet försvårade kommunikationen mellan skogsarbetarna. Även om samtal på grund av ackordslöneformen inte direkt befrämjades, fanns det tillfällen då den typen av kontakter önskades av sociala skäl eller var nödvändig av säkerhetsskäl.

En annan, och lite speciell aspekt av stressen i skogsarbetet, var den inverkan motorsågen "i sig" hade på skogsarbetarna.⁸⁰ Många menade att motorsågens ljud och varvtal "hetsade upp arbetstakten".⁸¹ Några ansåg att det här inträffade samtidigt som motorsågen började användas. Alfons Åström hörde till dem.

När en motor är igång, så vill du inte att den ska stå stilla och inget utföra. Utan du sätter den i det arbete den är beskaffad att göra. Du står ju inte och låter den puttra och gå utan att bry sig om den.⁸²

Figur 7.3. Avverkningarnas fördelning på huggningsformer i procent av volymuttaget. ("Övrig avverkning" är röjning, huggning av överstående samt avverkning för väg och kraftledningar.)

Källa: Mattson & Stridsberg (1981), s 389-390.

Men de flesta som tog upp fenomenet menade att det här blev kännbart ungefär då motorsågen började användas i kvistningsmomentet. Det vill säga då motorsågen började användas under en större del av arbetsdagen.

Den där motorsågen har en konstig effekt. Har du tränat in ett visst tempo så går det inte, om du känner dig dålig, att tänka: – Nu ska jag ta det lugnt idag. Det går inte. Det går ett träd, å sedan är du helt plötsligt igång med att jobba i samma... [vanliga tempo].⁸³

Det fanns så att säga bara *ett* arbetstempo med motorsågen. Enligt honom var det här en allmänt utbredd uppfattning bland skogsarbetarna.⁸⁴

Det höga arbetstempot i skogen under 1960-talet är väl omvittnat. Det tas exempelvis upp i den tidigare refererade undersökningen som Bertil Gardell och hans medarbetare utförde i Västerbotten under 1960-talets andra hälft.⁸⁵ Undersökningen gällde inte förändring över tid, utan var i första hand en jämförelse mellan skogsarbetare och industriarbetare, vilket begränsar dess användbarhet i denna studie. En intressant slutsats är dock att skogsarbetarna i större utsträckning än industriarbetarna upplevde arbetet som "hetsigt och psykiskt påfrestande men också i någon mån mer fysiskt ansträngande".⁸⁶ Det förklarades med skogsbrukets ackordslönesystem med sitt "omedelbara samband

mellan lön och prestation”.⁸⁷ Däremot upplevde skogsarbetarna en mindre press från arbetsledarna än industriarbetarna.⁸⁸

Lönearbetare och teknikbärare

Under 1960-talet upptäckte skogsarbetarna hur otillräckligt det individuella aktörsutrymmet var. Det som för den individuella skogsarbetaren varit en riktig strategi och ett rationellt val – att inköp av ett effektivt och fysiskt underlättande arbetsredskap skulle leda till högre lön och lättare arbete – fick motsatta konsekvenser när hela skogsarbetarkollektivet agerade likadant. När alla skogsarbetare skaffat motorsåg, samtidigt som dess konstruktion förbättrades med åtföljande effektivitetshöjning och ökad användningstid, ändrades ackordsprisererna och arbetsmiljön på ett sätt som skogsarbetarna inte förutsett. Timmersvansen och den tunga och tidskrävande fällsågningen med böjd rygg försvann. Men den ersattes av ett arbetsredskap som hade kvar många av de gamla arbetsmiljöproblemen och dessutom orsakade nya former av hälsorisker. Istället för en bättre arbetsmiljö fick de med motorsågen en *annorlunda* arbetsmiljö, som i vissa avseenden var sämre och i vissa avseenden bättre. Och när det gällde lönefrågorna stod det alltmer klart att arbetsredskap och arbetsmetoder kanske kunde höja lönen på kort sikt, men att det på lång sikt krävdes andra medel.

Därför lärde sig många av de femtio skogsarbetarna att det viktiga för att få en god arbetsmiljö och löneutveckling inte primärt är vilken teknik som används utan under vilka sociala former den används.⁸⁹ Ackordslönen var den piska som drev upp tempot och som kunde förändra all teknik till en arbetsmiljörisk. Men det här var som sagt en insikt som växte fram efterhand. Skogsarbetarstrejken 1975 för en fast månadslön kan ses som ett uttryck för det missnöje som byggts upp under flera decennier bland skogsarbetarna. Stig-Arne Nohrstedt är en av dem som anlägger ett sådant tidsperspektiv när han 1977 analyserar bakgrunden till skogsarbetarstrejken:

Den utveckling som skett från 1960 inom skogsbruket antyder att det här finns ett samband mellan produktivitetssökningens tillväxt och försämrade arbetsförhållanden tvärtemot vad som annars anses vara fallet. Mekanisering och rationalisering anses ofta vara något fördelaktigt för alla parter... Hug-garna tycks vara en arbetargrupp som just drabbas av att befinna sig i en bransch som genomför en snabb mekaniserings- och rationaliseringsprocess som emellertid i liten utsträckning omfattar den del av produktionen där de själva arbetar. För deras del blir effekterna därför nästan bara negativa: ökad

arbetsintensitet, större risker i arbetet, fler och allvarigare olyckor samt ökad psykisk press.⁹⁰

Jag tror att en analys av skogsarbetarstrejken inte bara bör inkludera skogsarbetarnas erfarenheter under 1960-talet, utan också vad som hände i skogsbruket på 1950-talet. Den närmast totala tystnaden om ackordslöneformen fram till och med 1960-talets första hälft torde bero på att skogsbrukets arbetskraft fram till dess upplevde de sammanlagda effekterna av mekanisering och löneform som i huvudsak positiva.

Att bli teknikkärare visade sig med andra ord inte vara den bästa metoden att förbättra lönen och arbetsmiljön. Maktresurserna räckte för att bli teknikkärare men däremot inte för att realisera det verkliga motivet att bli teknikkärare. Motorsågen skulle användas i lönearbete, och i relationerna med arbetsgivarna var det kollektiva uppträdandet och de kollektiva maktresurserna viktigast.

Detta kapitel har också visat att skogsarbetarna inte var de enda teknikkärarna, de var den sista viktiga länken i en kedja av teknikkärare. Det var många aktörer som ville se motorsågen användas i skogsbruket, inte minst skogsbrukets arbetsköpare. En del av dessa deltog i motorsågens införande genom att exempelvis finansiera forskning kring motorsågen, andra genom att också aktivt sprida motorsågsbruket inom det egna skogsföretaget. De sistnämnda köpte exempelvis motorsågar som tillhandahölls skogsarbetare gratis eller mot en viss avgift. En del arbetsköpare var alltså även de teknikkärare under den sista introduktionsfasen. Men det här upphörde relativt tidigt. När motorsågsbruket spred sig, det vill säga när den stora majoriteten skogsarbetare skaffade motorsåg, minskade arbetsgivarnas engagemang. De behövde inte mobilisera några betydande maktresurser för att införa motorsågen då skogsarbetarna "gjorde jobbet". Arbetsgivarnas strävan och aktivitet för att sänka produktionskostnaderna minskade dock inte. Det tog sig bara andra uttryck.

Men om nu skogsarbetarnas viktigaste och avgörande maktresurs var knuten till ett kollektivt uppträdande, kunde de då ha uppträtt som en organiserad kollektiv teknikkärare? Charles Edquist menar att en sådan social enhet, tex fackliga organisationer, inte kan bli teknikkärare inom det kapitalistiska produktionssättets ramar. Det är däremot vanligt att de uppträder som potentiella teknikkärare, det vill säga: Att vilja införa en viss teknik i produktionen (som exempelvis skulle förbättra deras medlemmars arbetsmiljö) men inte ha den politiska och ekonomiska makten att genomdriva kravet (tex på grund av att tekniken ifråga av arbetsgivaren anses vara för dyr).⁹¹ Det viktigaste skälet till att ett arbetarkollektiv inte kan bli teknikkärare är

att det utmanar arbetsköparnas makt över produktionsprocessen. Att enskilda lönearbetare (tex skogsarbetarna) ibland väljer och skaffar de arbetsredskap som ska användas ändrar inte på detta. G A Cohen skriver angående den typen av lönearbete och ägande/kontroll av produktionsmedel att:

Kapitalisten kan bestå med maskinen, och om det passar honom skulle han göra det. Om han avstår från att äga den, är det för att det inte gynnar honom att göra det.⁹²

Det är däremot både viktigt och möjligt för lönearbetare att utveckla en kollektiv strategi visavi ny teknik. Ett sådant agerande hade för skogsarbetarnas del inneburit ett utnyttjande av SSAF, och/eller att organisationen initierat och lett en diskussion om motorsågens introduktion. Skogsarbetarna och deras fackliga organisation kunde med andra ord ha utarbetat en kollektiv strategi. Det hade säkert blivit svårt med tanke på tex den heterogena skogsarbetskraften där majoriteten inte var fackligt anslutna. Men kanske hade ett försök i den riktningen gjort skogsarbetarna och SSAF mer uppmärksamma på motorsågens arbetsmiljörisker och att fördelningen av de frukter den nya tekniken förväntades alstra till syvende och sist var en förhandlingsfråga.

8. Skogsarbetarna och motorsågen

Som vi sett är det ett flertal faktorer som förklarar varför motorsågens introduktionsfas blev så långdragen. Först måste de tekniska problemen lösas: motorsågens delar skulle vara både lätta och hållbara och fungera när de utsattes för damm, kyla, värme och vibrationer. Mer strukturellt betingade orsaker var skogsbrukets entreprenadsystem och den goda tillgången på arbetskraft. Skogsbruket invaderades varje vinter av arbetskraft från den agrara näringen, eller från andra säsongbetonade näringar. Arbetet utfördes relativt självständigt och med egna arbetsredskap. Arbetskraftsbristen under andra världskriget och åren efter freden ökade arbetsköparnas intresse att undersöka och effektivisera drivningsarbetet. Intresset blev inte mindre av att entreprenadsystemet samtidigt ersatts av kollektivavtal direkt mellan virkesköpare och arbetare. Dessutom influerades säkerligen även skogsbruket av rationaliseringsrörelsen under mellankrigsdecennerna.

Införandet av motorsågen är också speciellt genom att det var skogsarbetarna som själva som köpte den. Det var alltså en process där arbetarna i högsta grad var aktiva. Det är ett skäl till att arbetarna i denna framställning stått i centrum. Ett annat skäl är att relativt litet är känt om hur arbetare på arbetsplatsnivå agerat i den tekniska omvandlingsprocessen.

Mitt aktörsorienterade angreppssätt har både inspirerats och väglett av den diskussion som förts inom historieämnet om människan som historiens subjekt. Jag tänker i första hand på den historiematerialistiska forskningstradition som har E P Thompson som något av en centralgestalt. För forskarna inom den traditionen är det historiska subjektets egenförståelse viktig. Svårigheten ligger i att tolka och integrera subjektets uppfattning om sig själv med en analys av de objektiva samhällsvillkor som formar – och formas av – subjektet. Det krävs både närhet och distans för att på det här sättet fastställa subjektets handlingsutrymme. Närheten kräver inlevelseförmåga och distanseringen kräver – för att inte bli enbart avlägsnande – några slags teorier om människan och samhället.

Det här gäller i högsta grad studier av teknisk förändring. Teknik utvecklas inte av sig själv, utan förutsätter alltid ett mänskligt subjekt. Den här studien har utgått från C Edquists och O Edqvists analys-

modell för teknisk förändring. Modellen framhäver dels att teknik alltid införs av en aktör, dels att en sådan handling alltid måste relateras till det samhälle som aktören är en del av. En teknikbärare är en individuell eller kollektiv aktör som har ett intresse av att införa en viss teknik. Aktören måste dessutom ha information om och tillgång till tekniken ifråga samt kunskap om hur tekniken används, eller ha möjlighet att lära sig detta. Maktresurserna är avgörande för om aktören blir verklig teknikbärare, eller stannar vid att vara potentiell teknikbärare.

Teknikbärens maktresurser är alltså det centrala. Vilka var då skogsarbetarnas maktresurser? Frågan får en extra dimension av att lönearbetarens maktresurser i normala fall inte räcker för att bli teknikbärare. På vilken eller vilka punkter skilde sig då skogsarbetarna från andra lönearbetare? Här kommer framställningens detaljerade beskrivning av skogsarbetet in i bilden. Skogsarbetarnas maktresurser problematiserades genom att deras arbete sattes i centrum. Det framhölls att människan i och genom arbetsverksamheter framställer samhälleliga nyttigheter men också – medvetet och omedvetet – lär sig ett förhållningssätt till verkligheten. Det kan gälla förändringsprocesser där människan berörs direkt eller indirekt. På ett allmänt plan kan det här formuleras så att människans förmåga och intresse att aktivt delta i arbetslivets förändringsprocesser hänger samman med tidigare erfarenheter av sådana processer. Utifrån ett kunskapsteoretiskt perspektiv betyder det att man fokuserar den kognitiva processen hos människan. Tyngdpunkten ligger på människans egenkontroll och utvärdering av den aktivitet hon deltar i.

En annan teoretisk utgångspunkt var att människans arbete inte bara kan utföras på olika sätt, utan också utföras under olika sociala former. Två produktionssätt, med två olika sätt att organisera arbetet, har urskilts för att lyfta fram sådana skillnader: det enkla varuproduktionssättet (egenarbete) och det kapitalistiska produktionssättet (lönearbete). Syftet var att visa hur arbetslivserfarenheter som den direkte producenten får inom ett produktionssätt, och som ligger till grund för ställningstagande och strategier, inte utan vidare kan användas inom ett annat produktionssätt. Det gäller exempelvis producentens förhållande till de arbetsredskap som används i arbetsprocessen.

Om vi sammankopplar det här resonemanget med det om teknikbäres maktresurser, framgår att arbetslivserfarenheter kan ses som ett exempel på maktresurser. Det var den typen av maktresurser som skogsarbetarna använde när de blev teknikbärare. Deras arbetslivserfarenheter var gjorda inom både det enkla varuproduktionssättet och inom det kapitalistiska. Inom det förstnämnda produktionssättet var

de vana vid självständiga arbetsprocesser där hand och hjärna samarbetade och ställdes inför nya uppgifter. Arbetsredskapen ägdes och vårdades av hushållet gemensamt och/eller av producenten. Man lärde sig arbetet genom "trial and error"-principen och genom att härma, men också genom att lyssna till råd och förmaningar från dem med mer erfarenhet. Det var naturligt att man försökte effektivisera, underlätta och förenkla arbetsprocesserna. Även lönearbetet i skogen präglades av en betydande självständighet. Skogsarbetets individuella karaktär med bara sporadisk kontakt med andra på drivningen, vilket också gällde kontakten med arbetsledare, den individuella ackordslönen osv, förstärkte och befrämjade det individualistiska förhållnings-sätt som skogsarbetarna "lärt sig" inom det enkla varuproduktions-sättet. Det här förstärktes ytterligare av de relativt goda skogsbruks-konjunkturerna under en stor del av 1940- och 1950-talen, med bland annat arbetskraftsbrist och löneglidning som en viktig konsekvens.

Skogsarbetarnas medvetande och agerande ses med andra ord som ett resultat av deras vardagliga praxis. Något som i sin tur var ett resultat av en historiskt sett unik kombination av omständigheter, dels knutna till lönearbetet i skogen, dels knutna till egenarbetet i det enkla varuproduktionssättet. Näringsarnas symbiotiska relation innebar inte enbart att de var beroende av varandra för sin överlevnad, utan det innebar också att arbetskraft och produktionsmedel med lätthet kunde flyta mellan näringarna. När det gällde arbetsmoral och arbetsideologi och synen på hur skogsarbetet skulle organiseras och inläras, var det det enkla varuproduktionssättet som stod modell för skogsbruket. Det här är ett mer eller mindre påtagligt – men långsamt avklingande – mönster under efterkrigsdecennierna.

På en mer konkret nivå visade undersökningen att ungefär en fjärdedel av de femtio informanterna köpte motorsåg före 1955. Dessa kallade jag "pionjärer". Benämningen låg nära till hands eftersom de ofta varit de första – eller bland de första – i byn och arbetslaget som skaffade motorsåg. Ett annat karaktäristiskt drag var att de visste ganska lite om vad de köpt. Oftast hade de enbart sett motorsågen förevisas, av försäljare, arbetsledare, grannar eller släktingar. De hade däremot sällan haft möjlighet att se den användas en längre tid under normala arbetsförhållanden. Utöver dessa demonstrationsliknande tillfällen fanns motorsågsannonser. De tycks dock inte ha varit en särskilt viktig informationskälla. Skogsarbetarna ville i stället gärna se sågen med egna ögon innan de skaffade sig en bestämd uppfattning. Och när de gjorde det så blev de i regel imponerade över med vilken lätthet och snabbhet den sågade sig genom trädstammen. Men det var många faktorer som man skulle ta hänsyn till – framförallt pris, drifts-

och underhållskostnader samt hur och i vilken omfattning man skulle kunna utnyttja motorsågen. Det krävde bland annat en bedömning av hur mycket man skulle arbeta i skogen kommande och kanske nästkommande vinter och hur stämplingen (stämplingarna) såg ut. Var det tex en avverkning där motorsågen fördelar skulle kunna utnyttjas?

De flesta "pionjärerna" blev besvikna. Motorsågarnas ständiga driftstörningar, opraktiska konstruktion och dåliga prestanda gav upphov till både irritation och inkomstbortfall. Det här förstärktes av den dåliga tillgången på nära och snabb service. Men när motorsågen fungerade, och om träden var särskilt krävande att såga igenom, var den en tillgång.

Omkring 1950-talets mitt började motorsågens rykte förbättras. Ett skäl var att konstruktionen förbättrats på några punkter. Kedjehastigheten ökades genom direktdrift och flottörförgasaren ersattes av membranförgasare. Det här var – tillsammans med att motorsågens totalvikt sänkts – de viktigaste förbättringarna. De skogsarbetare som köpte motorsåg under vad jag benämnt genombrottsperioden var också betydligt mer tillfreds med den än pionjärerna varit. Under speciellt goda arbetsförhållanden var en motorsåg mycket överlägsen timmersvansen. Genombrottsperioden sträckte sig från 1950-talets mitt till 1960-talets första år. Omkring 1960 var det nästan lika ovanligt att använda timmersvans i fällsättningsarbetet som det tio år tidigare varit att använda motorsåg.

Skogsarbetarnas viktigaste skäl att köpa motorsåg var att de ville sänka den fysiska arbetsbelastningen och förbättra lönen. Det gällde både de så kallade pionjärerna och dem som köpte motorsåg under genombrottsperioden. Deras förväntningar infriades inte eller bara delvis. För de informanter som köpte motorsågen under genombrottsperioden minskade den fysiska arbetsbelastningen under enstaka arbetsmoment. Men eftersom dessa moment – fäll- och kapsågningen – bara utgjorde en del av avverkningsarbetet var skogsarbetarna i allmänhet ungefär lika trötta efter en arbetsdag som förr. Den relativt tunga motorsågen skulle dessutom bäras omkring på drivningen. Men det var framförallt ackordslöneformen som låg bakom den oförändrade arbetsbelastningen. Den gjorde att varje eventuell kraft- och tidsbesparing snabbt förbrukades genom ökad intensitet i de övriga arbetsmomenten.

När det gällde löneutvecklingen under den första tiden med motorsåg infriades förväntningarna i större utsträckning. Men samtidigt hade det varit svårt att utvärdera motorsågen på den punkten. Det första motorsågsköpet sades tex ha varit "bra", "sådär" eller "dåligt". Osäkerheten berodde på arbetets ständigt skiftande karaktär och på

ackordslönens beräkningsgrunder. Varje lönejämförelse – mellan olika arbetsdagar, drivningar eller "huggarsånger" – krävde att man tog hänsyn till en mängd svårbedömda faktorer.

Avverkningsarbetet betalades under 1950-talets början med ett visst ackordspris per kubikfot. Detta pris fastställdes i centrala avtal och kubikfotvolymen räknades fram genom mätning av den upparbetade bitens längd och dess diameter i båda ändarna. Kubikfotssystemet ersattes successivt av ett löpfot- och löpmetersystem, för att till sist under 1960-talet ersättas av helträdsprissystemet. Dessa centralt fastställda ackordspriser kompletterades med en lokal ackordsprisuppgörelse. Det lokala avtalet skulle utjämna de stora variationer som uppstod på grund av att olika träd krävde olika arbetsinsatser. En del träd gick helt enkelt betydligt snabbare att fälla än andra beroende på trädslag och utseende och andra naturliga faktorer. Utifrån en bedömning av den här typen av faktorer placerades varje drivning i en av de fem klassificeringsgrupperna. Den svåraste gruppen gav mest betalt. Utfallet vid dessa förhandlingar berodde inte enbart på skogens utseende, utan också på parternas förhandlingsskicklighet och på den lokala arbetskraftstillgången. Var det brist på skogsarbetare, och arbetsköparna var måna om att få skogen avverkad, hände det att skogsarbetarna lyckades få drivningen placerad i en svårare klassificeringsgrupp än vad som motiverades av skogens utseende.

Motorsågen påverkade inte enbart lönen och den fysiska arbetsbelastningen. Den psykiska arbetsbelastningen förändrades också genom att motorsågen krånglade. Det uppvägdess dock i viss mån av att det till en början kändes intressant att arbeta med ett nytt motoriserat arbetsredskap som – om det fungerade bra – också var ett verkligt hjälpmedel. Motorsågens höga ljud och vibrationer var inga större problem ännu eftersom den bara användes under en mindre del av arbetsdagen.

En majoritet av skogsarbetarna var födda under 1920-talet, och de flesta övriga i slutet av 1910-talet respektive början av 1930-talet. Det här betyder att skogsarbetarna kom ut på arbetsmarknaden, bildade familj och skaffade hus under 1940- och 1950-talen. En viktig och händelserik fas i deras liv sammanföll alltså med en period då omvandlingen av det svenska samhället sköt fart. Skogsarbetarnas erfarenheter av samhällsutvecklingen under dessa decennier var övervägande positiva. Välfärdsbygget hade börjat förvandla landsbygden, och det kändes som en utveckling i rätt riktning. Levnadsstandarden förbättrades stadigt och införandet av ny teknik upplevdes som ett av de mer verksamma medlen.

Under 1960- och 1970-talen ändrades det här. Skogsarbetarna blev mer och mer kritiska till utvecklingen. Förväntningarna om att motor-

sågen skulle göra skogsarbetet mindre fysiskt ansträngande grusades. Eftersom inte heller löneförhoppningarna infriades började skogsarbetarna inta en alltmer skeptisk hållning till teknikens möjligheter. En viktig orsak var att ackordslönens beräkningsgrunder förändrades ungefär samtidigt som rationaliseringsåtgärderna började ge resultat. Lönen bestämdes i första hand genom förhandlingar med arbetsgivarna, inte via valet av arbetsredskap.

En annan orsak var att skogsbrukets rationalisering, tillsammans med rationaliseringar inom andra näringar – framförallt jordbruket – avfolkade landsbygden.

Den lönearbetande småbrukaren

Skogsarbetarnas motorsågsköp är ett exempel på en ovanlig arbetaraktivitet inom det produktions tekniska området. Det här innebär att man måste vara försiktig när man ska dra några allmänna slutsatser. De relativt fåtaliga informanterna är ett annat skäl till försiktighet.

Det enklaste vore att säga att undersökningens resonemang och slutsatser bara är giltiga för precis de femtio skogsarbetarna. På ett sätt är det också riktigt. Det *är* i första hand en studie av ett mindre antal skogsarbetare, deras arbetslivserfarenheter och hur de påverkade dem. En sådan avgränsning betyder vanligtvis att man, för att kunna säga något om undersökningens representativitet, efterlyser fler liknande studier. Men det är ofta lättare sagt än gjort. Det är dessutom vanligt att läsaren, oavsett författarens reservationer angående representativiteten, börjar fundera över i vilken utsträckning resonemang och slutsatser också gäller andra än just dem som ingått i undersökningen. Det gäller säkert också läsarna av denna framställning, eftersom jag uttryckligen diskuterat förhållandet mellan informanterna och skogsarbetare i deras omgivning. I samband med det har också källmaterial och bearbetningar som rört skogsarbetare i allmänhet utnyttjats. Ett annat skäl är undersökningens teoretiska utgångspunkter som innebär att andra skogsarbetare – i ungefär samma ålder och med liknande småbrukarbakgrund och arbetslivserfarenheter – bör ha agerat och upplevt utvecklingen ungefär som de skogsarbetare som stått i fokus. Den kollektiva biografi som det här har handlat om har ju inte haft en geografiskt avgränsad arbetsplats som gemensam nämnare utan istället arbetslivserfarenheten.

Istället för att läsarna lämnas i sticket bör de få hjälp att göra den här typen av generaliseringar. Jag tror att en idealtyp¹ – den *lönearbetande småbrukaren* – konstruerad med material från denna studie, är

en lämplig utgångspunkt för en diskussion om hur andra skogsarbetare tänkte och agerade under 1950-talet.

Först något kort om idealtyper. En idealtyp är en konstruktion utan direkt motsvarighet i verkligheten – i vartfall inte avsiktligt. Den kan användas för att åskådliggöra såväl materiella som sociala företeelser. Att använda en idealtyp innebär med andra ord att man använder en särskild metod. Konstruktionen av en idealtyp kan liknas vid karikatyrtecknarens arbete; att genom överdrifter fästa åskådarens uppmärksamhet på det särpräglade, igenkännande och mest framträdande. En idealtyp framhäver vissa egenskaper på bekostnad av andra.²

Den lönearbetande småbrukaren:

- levde i en agrar miljö där jordbruksarbete, åt sig själv eller andra, var ett vanligt inslag långt upp i vuxen ålder.

- var, när han arbetade åt andra, van vid mycket lösliga anställningsförhållanden. Han bytte ofta arbetsgivare eller också byggde anställningarna på muntliga löften och överenskommelser från år till år.

- arbetade med avverkningsarbete ungefär 3-4 månader per år.

- var van att arbeta självständigt och efter eget huvud samt att arbetsprocesserna var fysiskt krävande och starkt påverkade av naturförhållanden.

- bar inte på någon påtaglig oro för att bli långtidsarbetslös. "Arbete fanns det alltid att få bara man ansträngde sig", var ett näraliggande tale- och tankesätt.

- upplevde att de individuella maktresurserna räckte långt, och att dessa – tillsammans med arbetslagets resurser vid de lokala förhandlingarna – var avgörande för löneutfallet.

- ville helst arbeta med sina egna arbetsredskap, eller just de märken och modeller han var van vid.

- tyckte det var viktigt att vara en riktig "arbetskarl".

- uppskattade ackordslönesystemet eftersom det gjorde det möjligt att själv påverka lönens storlek och arbetstider. Det fanns ett direkt samband mellan prestation och lön, vilket kändes naturligt och var känt från jordbruksarbetet.

- såg inte skogsarbetet som ett yrke, utan snarare som ett komplement till en jord- eller småbrukartillvaro eller som ett tillfälligt påhugg i väntan, eller brist, på något annat.

- fann det inte självklart att vara med i en facklig organisation.

- hade en försiktigt positiv och nyfiken grundinställning till allt som rörde nya arbetsredskap och arbetsmetoder.

Det finns ingen inbördes rangordning förutom att de sex första känne-

tecknen bedöms som både viktigare och grundläggande i förhållande till de sex sista.

De femtio skogsarbetarna påminner i större eller mindre utsträckning om den *lönearbetande småbrukaren*. Alla var inte så hårt knutna till den agrara näringen som idealtypen, och alla hade inte samma passiva inställning när det gällde facklig organisering. Men tillräckligt mycket stämmer in på tillräckligt många informanter för att idealtypen ska vara relevant.

På samma sätt kan andra skogsarbetare jämföras med idealtypen. Ju större likheter, desto troligare är det att deras agerande överensstämmer med informanternas agerande. Det källmaterial som behandlat skogsarbetare i allmänhet och som refererats i denna studie, kan användas för att redan nu ge oss en uppfattning om graden av likhet. Vi har sett att den svenska skogsarbetskraften mycket länge utgjordes av säsonganställda arbetare som kombinerade jord- och småbruksarbete med att vintertid arbeta i skogen. Genom skogsforskningsinstitutens undersökningar vet vi också att skogsarbetarna runt om i Sverige använde och underhöll arbetsredskapen på ungefär samma sätt som informanterna. Skogsarbetets låga status och den låga organisationsgraden var andra gemensamma nämnare. Någon allmän och utbredd diskussion kring ägandet av arbetsredskapen och ackordslönesystemet tycks inte heller ha förekommit. Dessa och liknande indikationer tyder på att den *lönearbetande småbrukaren* är en användbar idealtyp för en stor grupp reellt existerande svenska skogsarbetare under 1950-talet.

Ju längre in på 1960- och 1970-talen vi kommer, desto sämre stämmer idealtypen överens med de verkliga skogsarbetarna – såväl informanterna som andra skogsarbetare. Det framgår bland annat av de arbetsmiljö- och arbetskraftsundersökningar som företagits inom skogsbruket från och med 1960-talets början och framåt. Analyser av skogsarbetarstrejken 1975 pekar också i den riktningen. Ett vanligt tema är hur skogsarbetarnas band till den agrara näringen försvagas, de blir istället fast- och åretruntanställda. Ett annat framträdande drag är skogsarbetarnas missnöje med ackordslönesystemet. Det upplevs mer och mer som ett arbetsmiljöproblem. Skogsarbetet beskrivs fortfarande som ett ganska fritt och självständigt arbete, men stress och andra arbetsmiljöproblem träder alltmer i förgrunden på bekostnad av "friheten i skogen".

Informanterna var alltså inte så unika. Men slutsatsen är i hög grad grundad på ett deduktivt resonemang och inte på någon jämförande statistisk analys av informanterna och andra skogsarbetare. Jag har tex inte problematiserat skogsarbetarkollektivets sammansättning och de urvalskriterier som använts. Det betyder inte att den typen av gransk-

ning är ointressant eller oviktig. Några sådana aspekter ska därför kommenteras här. De kan misstänkas påverka den bild av skogsarbetarna som presenterats och som blivit ytterligare tillspetsad genom idealtypen. Det som ska diskuteras är för det första att informanterna var äldre personer vid intervjutillfället, och för det andra, att de var sådana som stannat kvar inom samma näring under ett helt arbetsliv.³

Kritikerna brukar framhålla att den retrospektiva intervjumetoden – med ett relativt slumpmässigt urvalsförfarande – innebär en överrepresentation av "nöjda" människor. En del av kritiken skjuter in sig på informanternas höga ålder, som i sig anses leda till att konflikter tenderar försvinna eller tonas ned. Orsaken är främst en motvilja hos äldre att väcka känsloladdade minnen till liv.⁴ Det kan också röra sig om en omedveten förträngningsprocess. Det muntliga källmaterialet skulle därför få en konsensusprägel. En annan kritik, men med samma slutsats angående konsensusprägel, pekar på att de missnöjda arbetarna troligen lämnat yrket och därmed blir underrepresenterade.

Äldre människors minneskapacitet är också något som brukar ifrågasättas. Hur mycket faller i glömska och hur ofta kan man misstänka att informanter – medvetet eller omedvetet – minns "fel"?

Allmänt gäller att källkritiska problem knutna till intervjumaterial i princip ska behandlas på samma sätt som när man bedömer trovärdigheten hos tryckt och skrivet källmaterial. Några tumregler angående intervjumaterial nämndes dock uttryckligen i inledningskapitlet: Det gällde att bedöma den "inre följdriktigheten" i varje intervju och att jämföra varje intervju med andra källor (inklusive andra intervjuer). Båda metoderna har använts i denna studie.

De som behandlat minneskapaciteten hos äldre människor framhåller att den i allmänhet är god så länge som frågorna rör livsområden av vardaglig/repetitiv karaktär och om sånt som inte primärt gäller värderingar, attityder och dramatiska – och kanske traumatiska – händelser.⁵ Just arbetslivet brukar framhållas som ett särskilt riskfritt område. Det är också min erfarenhet. På frågor som rörde skogsarbetet fick jag i regel långa och detaljerade svar.⁶ Däremot erhöles betydligt osäkrare och allmänt formulerade svar på frågor som rörde – eller associerades med – politik, värderingar etc.⁷ För att få meningsfulla svar på den typen av frågeställningar tror jag att man bör ta fasta på hur skogsarbetarna faktiskt agerat, eller att åtminstone jämföra detta med vad de sade sig ha tyckt i olika frågor. Politiska åsikter och värderingar är ju inte något som enbart uttrycks i ord utan också i konkreta handlingar.⁸ Därigenom öppnas också bättre möjligheter att koppla ihop arbetslivshistoria och politisk historia.

Jag försökte också frilägga eventuella skillnader mellan informan-

terna och andra skogsarbetare genom att utnyttja annat källmaterial. Det gällde exempelvis skillnaden mellan äldre och yngre skogsarbetare. Men dessutom frågade jag informanterna om hur skogsarbetare i deras närmiljö tänkt och agerat. På det sättet försökte jag bilda mig en uppfattning om informanterna – i jämförelse med sådana som slutat i skogen – var(it) överdrivet konsensusinriktade eller "nöjda" skogsarbetare. Ett särskilt intresse ägnades givetvis inställningen till motorsågen och ackordslönesystemet, inte minst det sistnämnda. Det ligger nära till hands att misstänka ett "tyst" missnöje bland äldre skogsarbetare som kände sig pressade av ackordslönesystemet och kanske hade svårt att hålla sig på en acceptabel lönenivå. De individuella löneskillnaderna var stora, och de äldre skogsarbetarna hade störst problem att hålla ett högt arbetstempo.⁹ Det här tysta missnöjet kan för övrigt också tänkas gälla andra lågpresterande skogsarbetare. Men detta missnöje verkar, om det fanns, ha varit just "tyst". Såväl informanterna som andra källor tyder på att ackordslönesystemet inte var något som diskuterades och ifrågasattes på 1950-talet.

Det är dock svårt att dra några säkra slutsatser om eventuella skillnader mellan äldre och yngre skogsarbetare på 1950-talet. Mer målmedvetna och riktade frågor hade troligen gett en säkrare grund att stå på. Jag borde kanske också ha ansträngt mig mera att hitta några informanter som redan på 1950-talet varit i pensionsåldern. Den kunskap jag fått under forskningsarbetet har dessutom lett till delvis nya frågor. En sådan frågeställning rör just åldersbundna skillnader, tex i vilken utsträckning – och i så fall hur enträget – äldre och mer erfarna skogsarbetare uppmanat yngre arbetskamrater (tex informanterna) att använda arbetsekonomiska och hälsosamma arbetsmetoder.

Det sistnämnda är värt en utvikning, eftersom informanterna verkade angelägna att själva föra denna kunskap vidare till dagens unga generation skogsarbetare. Jag ska ge ett konkret exempel, vilket också ska ses som ett argument för arbetslivshistoria i den kollektiva biografins form.

En viktig och tydlig tendens inom skogsbruket de senaste decennierna är att anställda ska – eller uppmuntras att – köpa, äga och underhålla en del av produktionsmedlen. Men nu rör det sig inte längre om små handredskap utan om stora, komplicerade och dyrbara maskiner.¹⁰ Ibland övergår också dessa skogsarbetare från att vara lönearbetare till att bli entreprenörer. Dessa moderna skogsarbetare är inte några småbrukare med säsongvis återkommande lönearbete, utan småföretagare eller anställda maskinägare med ett starkt behov att använda maskinen maximalt under arbetsåret. Ett flertal arbetsmiljörapporter har också visat på denna beroendeställning, och hur maskin-

kostnader och krav på effektivitetsutnyttjande ger upphov till stress och långa arbetsdagar.¹¹

Informanterna var i och för sig imponerade av avverkningsmaskinernas kapacitet, men däremot ofta negativa och kritiska till arbetsmiljön. De ansåg att förarna hade för långa arbetspass och för enformiga arbetsställningar. Många menade också att maskinförarna inte tänkte tillräckligt på arbetsmiljöaspekterna, och framförallt inte nog långsiktigt. När man är ung är det lätt att överskatta den egna kapaciteten och underskatta hälsoriskerna. Det var som om informanterna såg en upprepning av sitt eget agerande, nu med avverkningsmaskinerna och dagens unga skogsarbetare i huvudrollerna. Dessa farhågor, grundade på en lång arbetslivserfarenhet, var något de ville förmedla, frågan var väl närmast hur det skulle gå till. Kontakten mellan maskinförarna och äldre motormanuella skogsarbetare är idag inte lika intensiv som den var mellan yngre och äldre skogsarbetare förr.¹²

Det här och liknande synpunkter från informanterna talar för att den kollektiva biografien i sig inte lett till en överdrivet konsensuspräglad framställning. Enligt min mening präglades intervjutillfällena och informanternas svar i allmänhet inte av någon överdriven och osannolik förnöjsamhet med hur livet och i synnerhet arbetslivet gestaltat sig. Det gällde för övrigt också det omvända förhållandet. Då liksom nu – under den av mig påtvingade utvärderingen av deras arbetsliv – var det en fråga om handlingsutrymme. Visst ansåg många informanter att skogsarbetarna, inklusive de själva, borde och kunde ha agerat annorlunda. Men deras kunskap om förhållandena i skogsbruket under 1950- och 1960-talen gjorde dem samtidigt klara över svårigheterna. De tycktes mena att det inte var någon idé att ”gråta över spilld mjölk” eller fara ut i långa kritiska utläggningar om hur det borde ha varit, eller hur skogsarbetarna borde ha agerat.

Arbetslivshistoria och politisk historia

Det finns många studier av ”den svenska modellen” och av hur den vuxit fram. Intresset har bland annat riktats mot den historiska kompromissen mellan arbete och kapital. Särskild uppmärksamhet har ägnats arbetarrörelsens reformism. Det har varit studier med långa tidsperspektiv där de studerade aktörerna antingen varit enskilda individer vana vid offentligheten eller kollektiva aktörer som LO och SAP. Under senare år har det hävdats att arbetslivshistoriker mer uttalat borde anknyta till denna politiska historieskrivning. En viktig uppgift blir då att koppla ihop arbetslivets vardag och arbetarnas krav

– såväl rörande dagsaktuella som mer långsiktiga frågor – med de politiska ståndpunkter som formulerades av arbetarrörelsens representeranter.¹³

Forskningen om arbetarrörelsens historia har nu mer och mer kommit att betona denna samverkan mellan rörelsens bas och överbyggnad. SAP:s och LO:s ledande företrädare lär sig inte enbart av teorier och idéströmningar utan också av det politiska livets konkreta praktik, vilken inkluderar mötet med väljarna. Lundahistorikern Ingrid Millbourn talar till och med om "socialdemokratins läroprocess".¹⁴ Hos Klas Åmark, som i huvudsak sysslat med arbetarrörelsens fackliga gren, framträder också detta synsätt. Men här är det facket som är aktör och som lär av sina erfarenheter.¹⁵

Historikern Alf Johansson är ytterligare en som tagit upp det här perspektivet på arbetarrörelsens historia.¹⁶ Det gjordes i samband med ett symposium som anordnades 1988 med anledning av saltsjöbadsavtalets 50-års "jubileum".¹⁷ Johansson efterlyste ett "lokalt" och "underifrån"-perspektiv. Han ansåg att ett sådant angreppssätt måste till för att vi ska få en bredare förståelse av Saltsjöbadsavtalet. "Den 'historiska kompromissen' är svår att tänka sig utan en lokal opinion, vilken åtminstone tolererade den – även om den inte direkt gillade den."¹⁸ Han menade att människornas vardagserfarenheter borde integreras i analysen av hur aktörerna "på samhällets högsta nivå" agerat.¹⁹

Vardagserfarenheterna från arbetsplatser, arbetslöshetsköer och fackliga förhandlingar påverkade arbetarrörelsen till en utveckling av sin strategi, där saltsjöbadspolitiken blev en del, men där det aktiva deltagandet i de lokala organisationerna och en aktiv social- och fördelningspolitik på regeringsplanet var andra och nödvändiga delar.²⁰

Det är dock svårt att komma åt de vardagserfarenheter som Johansson efterlyser. Enskilda arbetare, formella och informella arbetarkollektiv, i arbetet eller annars, har sällan formulerat sina arbetslivserfarenheter i skrift. Det här diskuterades inledningsvis i denna bok. Intervjumetoden anvisades som ett sätt att angripa problemet. En viktig begränsning med denna metod är att man är hänvisad till att syssla med relativt modern arbetslivshistoria.

En annan svårighet är de problem som uppstår när man ska integrera skilda analysnivåer. Hur många arbeten och arbetsplatser ska exempelvis kartläggas innan man kan/vågar uttala sig mer allmängiltigt och sammankoppla resultaten med teorier och forskningsresultat inom politisk historia? Det är ju onekligen en kvalitativ skillnad mellan ett uttalande av en LO-ordförande eller LO-kongress och en utsaga från en eller flera arbetare på en arbetsplats. Det här problemet rör inte enbart dem som arbetar med intervjumaterial, utan överhuvud-

taget dem som försöker undersöka arbetares vardagserfarenheter. Praktiska skäl gör att det vanligtvis blir relativt få arbetare och små arbetarkollektiv som kan studeras.

Samtidigt tror jag att väl avgränsade intensivstudier gör det möjligt att frilägga mekanismer som annars är svåra att upptäcka. Vi såg att skogsarbetarnas tankar om samhällsutvecklingen var svårt att fånga med konkreta frågor. Långa "öppna" intervjuer verkar särskilt väl lämpade för den här typen av frågeställningar, eftersom de tillåter eftertanke och växelverkan mellan informanten och det förflutna samt mellan informanten och forskaren. Intervjupersonen får möjlighet att utveckla och förklara sånt som knappast skulle ha tagits upp om det handlat om att besvara skriftliga intervjufrågor. Samspelet mellan forskare och informant innebär också att forskaren har möjlighet att fråga mer om sånt som är svårt att förstå eller om sånt som man på förhand inte räknat med skulle tas upp.

Alf Johansson efterlyste ett nerifrån-perspektiv för att fördjupa förståelsen av Saltsjöbadsavtalet. I den här studien har det snarast handlat om dess tillämpning, eller snarare effekterna av dess berömda "anda". Det vill säga: Hur samförståndet mellan arbetsmarknadens parter kom till uttryck på arbetsplatsnivå under "den svenska modellens" höjdpunkt - 1950- och 1960-talen.

Samsynen i rationaliseringsfrågor var ett av samförståndspolitikens mest framträdande drag. SAP och LO såg ökad produktivitet och höjda vinster hos näringslivet som en nödvändig grund för att kunna förbättra arbetarnas reallöner. Tekniker och andra välutbildade experter förväntades fylla en viktig funktion. Teknikoptimismen var påtaglig. Ett annat viktigt inslag i arbetarrörelsens politisk/fackliga strävan var att rationaliseringen inte skulle orsaka mer än temporär arbetslöshet. Riktade politiska åtgärder skulle bidra till att nå detta mål. Hur rationaliseringen konkret gick till var i första hand arbetsgivarnas ansvar. Men även här skulle staten gå in och stimulera och stödja. Fackets huvuduppgift var att tillkämpa sig största möjliga del av de produktionsvinster som följde på rationaliseringsåtgärderna.

Denna politiska grundsyn präglade också Svenska Skogsarbetarförbundets hållning under 1940- och 1950-talen. Vi har sett hur man uttryckligen ville skynda på rationaliseringen, inte minst införandet av ny teknik. Det skulle förbättra skogsnäringens lönsamhet och därmed göra det lättare att höja skogsarbetarnas reallöner. Men inte bara det. Direkt och indirekt skulle åtgärderna dessutom förbättra skogsarbetarnas arbetsmiljö. Teknikoptimismen var betydande och tekniken sågs som ett neutralt redskap för att förbättra skogsarbetarnas arbets- och löneförhållanden.

I det konkreta rationaliseringsarbetet, tex när det gällde formerna för motorsågens införande, dess eventuella inverkan på arbetsprocessen, avspeglas den arbetsdelning som arbetsmarknadens parter gjort. Hur arbetet skulle organiseras och utföras var i första hand skogsarbetsgivarnas intresseområde och inte SSAF:s. På den punkten framstår – så här i efterhand – SSAF:s agerande som förvånansvärt passivt. Det berodde dock inte enbart på influenser från arbetarrörelsen eller andra idéströmningar utan också på åsikter och förväntningar bland skogsarbetarna. Den här studien pekar på att det bland skogsarbetarna, under i synnerhet 1940- och 1950-talen verkar ha funnits ett öppet, eller framförallt tyst, stöd för SSAF:s rationaliseringsvänliga – och passiva – hållning. Skogsarbetarna accepterade den grundläggande ordning som rådde inom skogsbruket, däribland ackordslönesystemet och att de själv köpte och underhöll arbetsredskapen. Istället stod lönefrågorna i centrum för intresset och de avgjordes i hög grad på lokal nivå.

Denna aspekt har också lyfts fram av andra som utifrån ett arbetarperspektiv studerat arbetare och arbetets förändring under efterkrigsperioden. Historikern Thommy Svensson visar hur varvsarbetarnas kamp om produktionstekniken, efter det att mellankrigsdecenniernas värsta arbetslöshet lagt sig, i första hand var en lönekamp. Så här sammanfattar Svensson införandet av svetsning – som ersatte nitning – mellan 1935 och 1950:

Striderna var många och heta när det gällde den praktiska tillämpningen. I synnerhet ställdes ackordssättningen på hårda krav. Men tekniken ifrågasattes aldrig. Tvärtom välkomnade facket och de allra flesta arbetare de förtjänstmöjligheter som öppnade sig.²¹

Men fanns det då inte en passiv tröghet eller tomt ett motstånd bland skogsarbetarna vad det gällde skogsbrukets rationalisering? Vi såg ju i kapitel tre hur sådana åsikter framfördes av olika rationaliseringsförespråkare under 1930- och 1940-talen. Enligt min mening var motsättningen mellan dessa och skogsarbetarna skenbar och överdriven. Skogsarbetarna blev mycket nöjda om de genom att använda effektivare arbetsredskap kunde förbättra huggningsprestationen. Den motsättning som fanns rörde de medel som skulle användas och inte vilka mål som skulle uppnås. Rationaliseringsivrarna hade i sina visioner ett helt batteri med åtgärder för att nå sitt mål. Det innehöll yrkesutbildning och helårsanställning, systematiskt utprovade arbetsredskap, filningsinstruktörer och centrala filningsverkstäder. Men när framtidsvisionerna och de konkreta åtgärderna marknadsfördes konfronterades de med en verklighet som låg långt från idealet. Skogs-

arbetarnas åtgärder för att effektivisera användningen av redskapen och förbättra deras konstruktion rörde sig på ett annat plan – de små stegens förändring – vilket var det gamla beprövade sättet att höja kapaciteten. Rationaliseringsexperterna upplevde sig av denna anledning starta från noll, och deras verksamhet var också ung i jämförelse med den inom industrin.

Men skogsarbetarnas ställningstagande i rationaliseringsfrågor påverkades också av deras vana att själva eller tillsammans med arbetslaget organisera och utföra en stor del av drivningsarbetet. Skogsarbetarnas omtalade "frihet" bestod i hög grad av deras relativt långtgående kontrollmöjligheter på dessa områden. Det torde ha framgått att denna kontrollmöjlighet värderades högt. Lönearbeters möjligheter att finna den här typen av handlingsutrymme, och att det i många avseenden varit en viktig aspekt i många arbetares vardag, är också något som mer och mer börjat uppmärksammas.²² Det kan för övrigt ses som ett resultat av den forskning som växte fram i kölvattnet på Bravermans bok vilken framställde arbetsköparna som produktionsprocessens enda aktörer med ett rejält handlingsutrymme.

Problemet för SSAF var att skogsarbetarnas kontroll över arbetsprocessen, och hur det i sin tur påverkade trivsel och välbefinnande, länge låg utanför det fackliga intresseområdet. Det var helt enkelt inte någon facklig fråga av rang.²³ Det var först en bit in på 1960-talet som den här sidan av lönearbetet började uppmärksammas av den fackliga rörelsen och däribland SSAF. Den kontroll skogsarbetarna hade haft under 1940- och 1950-talen var i första hand ett resultat av symbiosen med jordbruksnäringen och av de naturliga betingelser som präglat drivningsarbetet. Att det var en viktig aspekt i arbetet, och att skogsarbetarna höll hårt på denna kontrollmöjlighet, uppmärksammades inte tillräckligt av SSAF och rationaliseringsexperterna. Jag tror att skogsarbetarnas motstånd och passivitet i rationaliseringsfrågor, *när* det verkligen förekom, delvis förklaras av detta. Tids- och arbetsmetodstudier inkräktade på områden som skogsarbetarna sedan länge själva kontrollerat och kunde just därför upplevas som ett hot.

Teknikoptimismen då, hur var det med den, var den utbredd också bland skogsarbetarna? Ja, den fanns vid den här tiden inte bara bland rationaliseringsexperten, politiker, näringslivs- och fackföreningsfolk, utan var också ganska utbredd bland dem som levde och arbetade i en verklighet som förändrades och skulle förändras. Och det var inte speciellt märkligt. Rinnande vatten, elektricitet och telefon var inte självklarheter i varje hushåll på landsbygden. Det var givetvis så att de flesta – när de hade fått prova på "nymodigheterna" – föredrog motorcykeln, bilen och bussen framför häst, cykel och fötter när man skulle

förflytta sig. Telefonen underlättade på liknande sätt kommunikationen människor emellan, och vem saknade vattenhämtning med hink när man hade rinnande vatten i kranen?

En självklar utgångspunkt när man ska studera den här frågan är att människan, för att nå ett visst resultat, under normala betingelser föredrar den enkla och minst ansträngande metoden framför den komplicerade och arbetskrävande metoden. Och maskiner och tekniska system kan på ett mycket påtagligt sätt reducera åtgången av mänsklig energi. Teknik kan också visa på, eller förespegla, möjligheter att utföra mänskliga handlingar som man tidigare trott vara omöjliga. Denna känsla och den typen av tankar försvinner inte hos lönearbetaren bara för att tekniken ifråga ska användas i kapitalistisk produktion. (Det gäller även när – i motsats till lönearbetarna i denna studie – tekniken ägs av arbetsköparen.) Det tror jag är en delförklaring till skogsarbetarnas uppenbara glädje och förtjusning vid det första mötet med en fungerande motorsåg. Deras reaktion påminner för övrigt om den tillfredsställelse som jag själv kände när jag övergick till att skriva denna avhandling med ordbehandlare istället för skrivmaskin. Ordbehandlaren gjorde det möjligt att flytta stycken, ord och rader, jag kunde "leka med texten" på ett sätt som tidigare varit omöjligt. Därmed inte sagt att texten blev bättre eller snabbare producerad, men till en början kändes det i alla fall så.

Ny teknik upplevs med andra ord ofta som något mer än ett fysiskt ändamålsenligt ting. Den är betydelsebärande på ett sätt som bara delvis förklaras av tekniken "som sådan". Att 1950-talet av sin samtid kallades "Helikopter-åldern", "Atom-åldern" m m berodde på att helikoptern respektive atomenergin ansågs symbolisera vissa framträdande drag i samhället – eller snarare det samhälle man trodde låg inom en inte alltför avlägsen framtid. De blev symboler för ett samhälle där maskinerna skulle utföra en stor del av de tråkiga, tunga och hälsovådliga sysslorna. Den här teknikoptimismen och framtidstron tonar fram i många skildringar av landsbygdslivet under 1940- och 1950-talen.²⁴ Liknande tankegångar fanns hos informanterna under dessa decennier. Slutsatsen gäller trots det som tidigare sagts om svårigheterna att ställa avgränsade frågor om sådana ämnen. Skogsarbetarna uttryckte inte samma välformulerade och högtflygande visioner som politiker och liknande grupper. Däremot försökte de koppla ihop händelser och erfarenheter i sin vardag med övergripande förändringar i samhället och med vad som kunde tänkas – och önskas – hända på lite sikt. Skillnaden var kanske att perspektivet var kortare och konkretare, och framförallt att det uttrycktes i och genom deras handlingar.

"Att man vill få det bättre" är ett uttryck som i vardagligt tal brukar användas för att ange en individs, en familjs eller ett kollektivs ambition att i en eller annan form förbättra tillvaron. Och de skogsarbetare jag intervjuade – de "ville få det bättre". Deras erfarenhet var att sådana förändringar inte kom av sig själva, det krävdes bland annat arbete och uppoffringar. Ny teknik i olika former var ett verksamt medel, och det var viktigt att "hänga med i utvecklingen". Det gällde både i arbetslivet och för övrigt. I detta utvecklingsarbete fick man, som i allting annat, räkna med att det inte alltid gick som planerat. Man fick helt enkelt kalkylera med misstag, att man kommit in på ett stickspår osv. Det var en nödvändig men icke önskvärd konsekvens man alltid fick ta i beaktande.

Skogsbruket var inte den enda näringsgren som genomgick en snabb rationalisering under efterkrigsdecennierna. I denna förändringsprocess har många aktörer varit inblandade, däribland de som arbetat med de maskiner och tekniska system som bytts ut eller modifierats. Arbetskraftens bidrag i skogsbrukets mekanisering var dock av ett exceptionellt slag. Jag tänker i första hand på skogsarbetarnas individuella initiativ och risktagande. Lönearbetare är vanligtvis inte lika engagerade och involverade. Men samtidigt öppnar särdragen under skogsbrukets första mekaniseringsfas möjligheter att problematisera sådant som kan vara svårt att upptäcka när det gäller andra löntagarkategorier och ny teknik under efterkrigsperioden. Det individuella handlingsutrymmet är just en sådan sak. Kanske är det så att skogsarbetarna på ett särskilt tydligt sätt åskådliggjort ett mer allmänt fenomen. Klas Åmark menar att lönearbetarnas aktörsutrymme ökade under efterkrigsårens – som han kallar – "guldålder" (perioden 1950-1973). Den fulla sysselsättningen och stigande reallöner gjorde det bland annat lätt att byta jobb.

Ackordssystemet blev vanligare, bl.a. beroende på att timlönerna inte hängde med i den snabba löneglidningen. Med ackorden gavs individen större möjligheter att höja sin egen lön – möjligheter som arbetsgivarna försökte kontrollera med tidsstudier och MTM-system. I en expansiv industri och med aktiva satsningar på utbildningssystemet i samhället, gavs också bättre möjligheter för arbetarna att avancera till förmän och tjänstemän. Alla vann inte på detta system. Många arbetare drabbades av arbetsskador pga ackordshetsen och uppdriven arbetstakt och andra tvingades att flytta från hembygden mot sin vilja för att få jobb.²⁵

Men dessa negativa konsekvenser framträdde inte alltid omedelbart, och inte heller på ett sätt som gjorde det möjligt att enkelt se ett direkt samband mellan orsak och verkan. Kontrollen över en ny tekniks konsekvenser, inte minst i arbetsprocesser som baseras på ackordslöne-

principen, är överhuvudtaget en ganska komplicerad process, något som inte minst denna undersökning visat. 1960- och 1970-talens allmänna missnöje på arbetsplatserna, men också de skärpta krav på arbetsmiljön som blev resultatet, kan kanske ses i det ljuset. Vid denna tidpunkt hade många lönearbetare lång och likartad erfarenhet av ackordsarbete och en snabb rationalisering, och den var inte längre enbart positiv.

Men det är inte bara rationaliseringens konsekvenser för arbetsprocesser och arbetsmiljö som är svåra att förutsäga, också hela fackförbund kan påverkas på ett oväntat sätt. Följande ödesmättade TT-notis stod att läsa i Västerbottens Folkblad våren 1990.

SKOGSFACKET HOTAS AV NEDLÄGGNING

Skogsarbetareförbundets existens är hotad. Skogsbrukets mekanisering har på 30 år lett till en minskning av antalet skogsarbetare från 58 000 till 12 500. För närvarande utreds förbundets framtid.²⁶

Bilaga 1

Tablå med kommentarer och förklaringar

I den här bilagan presenteras i tablåform det muntliga källmaterialet. Att kvantifiera ett sådant utpräglat kvalitativt källmaterial är problematiskt, i synnerhet som intervjuerna inte gjordes med den avsikten. Jag ska ge ett exempel; hur förkortar man ett svar där informanten – på min begäran – mångordigt beskriver erfarenheterna av den första säsongen med motorsågen. Det säger sig självt att ett komprimerat återgivande av ett sådant svar, antingen med ett eller några ord eller en symbol, varken är speciellt lätt eller ett effektivt utnyttjande av källmaterialet. Lite annorlunda förhåller det sig med de mer renodlade faktauppgifterna, exempelvis Ip:s födelseår, år för motorsågsinköp och vilket motorsågsmerke som köptes. Dessa uppgifter lämpar sig givetvis väl för den här typen av sammanställning. Det sagda innebär dock sammantaget att man måste vara försiktig vid användandet av tablå. Den ersätter på intet sätt intervjuutskriften eller bandinspelningarna, utan skall ses som ett komplement – en "lathund". Det är framförallt möjligheten att snabbt och jämförande överblicka delar av materialet som motiverar dess plats i bilagan.

Något ytterligare måste sägas om tablå. Tablåns begränsade utrymme har tvingat mig till en hel del hårdhänta och ibland kryptiska förkortningar. Jag tror och hoppas att tablå, som vid en första anblick kanske ser rörig ut, vid en närmare granskning och med hjälp av de förklaringar som strax skall ges, ändå skall vara begriplig. För det tredje: När skogsarbetarnas svar varit omöjliga att tolka, eller då varken fråga eller svar av någon anledning föreligger, så anges det i kolumnen med ett frågetecken. Utryckliga "vet ej-svar" anges dock med koden (ejs). Understrukna svar betyder att informanten är osäker eller diffus, eller att min tolkning är osäker.

FÖDD/VAR Ex: *5hF*=född i en by med 5 hushåll. *F*:et talar om att byn är belägen i det fjällnära området, ett *I* eller *K* betyder på motsvarande sätt Västerbottens inland respektive kustbygd. Gränsdragningen mellan områdena är ungefärlig. Där det varit omöjligt att göra en meningsfull åtskillnad markeras det på följande sätt: *F-I*. De gånger informanterna inte angav hushållsantal, utan istället angav en unge-

färlig storlek har det återgetts med följande förkortningar: *lb* (liten by), *b* (medelstor by) eller *sb* (stor by).

FÖRÅ.ARB Under denna rubrik återges lite oprecist både familjens viktigaste inkomstkällor och fädernas sysselsättningar. Eftersom intervjun skulle handla om skogsarbete, en utpräglad manlig syssla, så utelämnade både jag och informanterna i stor utsträckning de betydande och viktiga hushållssysslor som kvinnorna utförde. Att jag i stor utsträckning utelämnat kvinnoarbetet beror inte på att det skulle ha varit mindre viktigt än männens, utan har istället motiverats av min strävan att göra intervjuerna så korta som möjligt (de tenderade ändå att bli för långa).

De förkortningar som används för att beskriva vad fäderna arbetat med eller gjorde för att bidra till familjens försörjning är: *s*=skogsarbete (obs, utesluter ej flottningsarbete men inkluderar ej virkestransport med häst, se nästa), *k*=hästkusk/körare, *j*=jordbruksarbete, *va*=arbete åt Vattenfall, *sn*=snickeri, *ha*=handlare, *t*=turism, *ja*=jakt, *fi*=fiske.

JB.STRL Anger storleken på den odlade arealan och/eller det antal djur som föräldrarna eventuellt hade. *K*=ko, *h*=häst, *f* eller *få*=får. Ibland anges endast *sb*=småbruk och *sjb*=stort jordbruk.

SKO.STRL Här anges om det till det eventuella förädrahemmanet hörde skogsmark eller inte, och om sådan fanns, ibland även dess arealstorlek (ibland men ibland inte sammanbakat med den odlade arealen).

EGET JB och EGEN SKOG Ibland anges ja respektive nej enbart, men ibland även arealstorlek. Till "nej-gruppen" har även de förts som kanske i praktiken var delägare eller åtminstone aktivt involverade i skötseln av ett hemman, och som sådana arbetade med gårdens jordbruk och/eller skogsbruk. Jag tänker på de informanter som långt upp i vuxen ålder, kanske större delen av sitt yrkesverksamma liv, bodde hemma med föräldrar som bedrev jordbruk och/eller skogsbruk.

DEBUT Meningen var att skogsarbetarna skulle ange den ålder när de själva ansåg sig ha varit "vuxna" skogsarbetare. De flesta utgick då ifrån arbetsuppgifter, kapacitet och vilken utsträckning de arbetade självständigt. Ett mindre antal angav emellertid den gång då de fick den första egna lönen. Då detta i regel inträffade något senare än då de i praktiken haft de vuxnas arbetskapacitet, har det personliga "lönekriteriet" i förekommande fall angivits inom parantes.

F.ANST Anger årtal för fastanställning och vilken arbetsgivare det rörde sig om. *Sust*=Skogsvårdsstyrelsen, *Sä*=Sävenäs, *Bw*=Bowaters, *Rob*=Robertsfors AB.

FIL.INS och *FIL.VERK* Rubrikerna skall uttydas filningsinstruktör respektive filningsverkstad, och handlar om och när skogsarbetarna eventuellt varit i kontakt med endera.

TM.SÅG, EM.MSÅG och *ÅG*. Är en förkortning av tvåmansmotorsåg och enmansmotorsåg och i svars-kolumnerna anges om de hade några erfarenheter av tvåmansmotorsågen, när de först såg tvåmans- eller enmansmotorsåg användas och till sist vem som ägde motorsågen. *Bolag*=(vanligt svar angående tvåmansmotorsågens ägare) ungefär, aktiebolag inom storskogsbruket. *40ts*=40-talets slut, *50tb*=50-talets början, *skogsä*=Skogsägarföreningen, *sågvägi*by=sågverksägare i hembyn, *man graby*=man i grannby, *Ip1a msåg*=Ip hade inte sett någon motorsåg förrän han själv skaffade en.

HUR Avser att förklara hur det gick till när skogsarbetarna första gången köpte motorsågen (eller som det också skulle visa sig, på annat sätt kom över den). *Best*=beställde motorsågen, *but*=köpt på butik. *Makam*, *mbror* och *mfar*=köpt motorsågen tillsammans med arbetskamrat, broder eller fader. *Agiv löa*=inhandlad via arbetsgivaren, som fungerade som mellanhand och som också ofta hade hade utverkat en rabatt på inköpspriset. En viss summa drog därefter arbetsgivaren automatiskt av på löneutbetalningarna. *Kon*=köpt mot kontant betalning, *avb*=avbetalning.

1:A.ERF och *1:SÅS* Här försöker jag återge dels deras första erfarenhet av motorsågen, vid första provtillfället eller efter en kortare tids användande, dels deras erfarenheter efter den första säsongen. Ett - respektive + betyder dålig(t), negativt etc respektive bra, positivt etc. Båda tecknen +- betyder oförändrat, ingen skillnad etc. När båda eller ett av dessa tecken står omedelbart före en ordförkortning, tex *+grsk* betyder det ungefär: var särskilt bra att använda i grov skog. *+m farl*=bra i största allmänhet men farlig med tanke på olycksfallsrisk etc, *+m drfpr*=bra men drabbades av driftsproblem, *drsä*= driftssäker, *arbb*= arbetsbelastning, *impo*=imponerad (eller -ande), *nö respektive ej nö*= nöjd respektive ej nöjd, *+när funger*=bra att använda när motorsågen fungerade, *nyf*=nyfiken, *nerv gbra*=ip var nervös inför eller vid motorsågsbruket men det gick bra, *impo kap*=imponerad över motorsågens kapacitet.

LÄR.ANV Anger om de själva - via instruktionsbok, arbetskamrater etc - lärde sig att använda och underhålla motorsågen, eller om de även lärde sig det genom att gå någon kortare utbildning inte alltför långt efter tidpunkten för det första motorsågsbruket (i regel inom en femårsperiod efter det att Ip började använda motorsågen).

JÄMFÖRANDE UTVÄRDERING EFTER 1:A SÄSONGEN; MSÄG – TIMMERSVANS Med plus och minustecken återges här deras svar angående några särskilda aspekter i skogsarbetet som antogs påverkas när de först började använda motorsåg. De ombads exempelvis jämföra den totala fysiska arbetsbelastningen (*FYS.ARBB*) en arbetsdag när de enbart haft timmersvans med en motsvarande arbetsdag då de börjat använda motorsåg. På motsvarande sätt utfrågades de om den psykiska arbetsbelastningen, stress, trivsel/arbetsstillfredsställelse och till sist om hur de uppskattade att deras lön påverkats av det nya arbetsredskapet. Ett plustecken visar tex en förändring till det bättre, dvs att den fysiska och psykiska arbetsbelastningen och stressen minskat, att trivsel/arbetsstillfredsställelse och att det ekonomiska utbytet blivit bättre. Ett plus- och minustecken betyder att informanten menade att det inte blivit någon skillnad med det nya arbetsredskapet. Vad som inte framgår i tablån är den mängd reservationer de gjorde i samband med svaren, exempelvis: "lönen förbättrades, men bara om motorsågen fungerade" eller "trivseln var god de gånger den fungerade" osv. Det är särskilt viktigt att denna typ av informationsförlust tas i beaktande i det här avsnittet.

FACKMEDL Om och framförallt när de gick med i SSAF, alternativt SAC eller LRF. *40t utin79*, *40t utin 1960* och *46utin60t*=att de gick med men sedan av någon anledning lämnade organisationen, för att återigen vid ett senare tillfälle bli medlemmar.

FACKUPPDR Om och i förekommande fall vilka fackliga uppdrag de haft. *sekordf*=sektionsordförande, *so*=skyddsombud, *revi*=revisor inom avdelning/sektion (?), *kas*=kassör, *avdsty*=ledamot av avdelningsstyrelsen, *uppb*=uppbördsman (dvs samlade in fackavgifterna), *kontm*=facklig kontaktman/förtroendeman, *CK medlem*=medlem av SAC:s centralkommitté, *avtråd*=ledamot i SSAF:s avtalsråd.

VIKT.FÖR Vad de ansåg vara den viktigaste förändringen inom skogsbruket under deras tid som skogsarbetare. *Fmlön*=att den fasta månadslönen infördes, *skö*=bruket av skördare, *fa*=att man frångick säsongsanställningarna och övergick till att fastanställa och åretrunt sysselsätta arbetskraften, *mek*=skogsbrukets mekanisering, *transp*=de förbättrade transporterna till och från skogsarbetsplatserna, *koj*=att rastkojor införts och förbättrats, *akläd*=att arbetskläderna förbättrats och även tillhandahålls av arbetsgivaren, *kalavu*=kalavverkningarna, *mättn upph*=att skogsarbetarna inte längre behövde mäta ut kapstäl-lena med måttkäpp eller måttband, utan kunde använda sig av det mindre exakta ögonmåttet, *plane*=att drivningsarbetenas samordning

och planering har förbättrats, *mabe*=att den avverkade skogsamarken markberedes före den planteras, *bohem*=att bortliggningen i kojor under arbetsveckorna upphörde och istället möjlighet givits att bo och sova hemma.

MASKINFÖ En tankelek; de ombads försöka tänka sig in i att de återigen var 30 år och stod inför möjligheten att antingen välja att arbeta i skogen motormanuellt eller börja som maskinförare i tex en skördare – skulle de ha valt maskinförarjobbet?

TABLA
NÅGRA UPPGIFTER OM SKOGSARBETARNAS LEVNADSFÖRHÅLLANDEN

FÖDD/NÅR	1927	1926	1924	1923	1933	1929	1926
FÖDD/VAR	5hF	sbF	sbK	sbK	1bF	1bF	sbI
FÖRÄ.ARB	j s sn	j s	j	j k	j s v t	j	j s mm
JB.STRL	3k	sb	sjb	6kh	?	sb	sb
SKO.STRL	?	?	ja	60ha	?	nej	?
GIFT/SA	1957	1951	1977	1952	1958	nej	nej
EGET JB	?	tom1978	fom1956	nej	nej	fom1959	tom1983
EGEN SKO	?	ja	30ha	60ha	nej	nej	?

1:A KONTAKTERNA MED SKOGSBRUKET OCH MED RAT.VERKSAMHETEN

1:A KONT	13	11	13-14	tidigt	som barn	15-16	tidigt
FÖLJDE?	mb+bror	far	far	far	far	bror	far
"DEBUT"	15	13-14	?	14	14-15	17-18	14-15
F.ANST	66 SCA	?	70 AMS	56 MoDo	59 SCA	63 SCA	83 Svst
FIL.INS	nej	nej	nej	nej	nej	nej	nej
FIL.VER	ja	ja 49-51	?	ja	?	?	?

1:A MOTORSÄGSKONTAKTERNA OCH OM DEN EGNA MOTORSÄGEN

TM.MSÄG	ja	40ts	?	nej	52-53	nej	50-tal
" /ÄG.	agiv	bolag	?	nej	bolag	nej	?
EM.MSÄG	1950	49-51	56-57	55-56	1957	51-52	55-60
" /ÄG.	?	en man	?	butik	akam	agiv	granne
EGETKÖP	1950	1957	1959-60	1956	1957	1957	1960
MÄRKE	Raket	McCull	Jonsered	McCull	BeBo	BeBo	Homelite
HUR	best avb	but avb	but kon	kon	makamkon	makamkon	but avb
1:A.ERF	impo	goda	+ grsk	impo	spänn	-svårt	lättamt
1:A SÄS	krängel	lotteri	+ grsk	+m farl	+när fun	-repare	+mdrfpr
LÄR.ANV	själrv	själrv	själrv	själrv	själrv	själrv	själrv

JÄMFÖRANDE UTVÄRDERING EFTER 1:A SÄSONGEN: MSÄG - TIMMERSVANS

FYS.ARB	+ -	-	+ -	+ -	+ -	-	-
PSY.ARB	-	+ -	+ -	+	+ -	+	+
STRESS	+	?	+ -	+	+ -	+	+
TRIVSEL	+	+	+ -	+ -	+	+	+
LÖN.UTV	+	+ / + -	+	+	+ -	+	-

ÖVRIGT

FACKMEDL	45-46	1944	LRF LS	55-56	1957	1958	83 e1.84
" UPPDR	sekordf	div	nej	so rev	nej	sekordf	nej
VIKT.FÖR	?	fmlön	msäg	skör	amiljö	msäg	msägförb
MASKINFÖ	?	nja	nej	nej	nej	ja trol	möjligen

NÅGRA UPPGIFTER OM SKOGSARBETARNAS LEVNADSFÖRHÅLLANDEN

FÖDD/NÅR	1921	1915	1918	1927	1927	1923	1930
FÖDD/VAR	4hK	sbK	lbK	1hI	5hI	sbI	bF
FÖRÅ.ARB	j k	j k	j s v	j s	j s	j s	j s
JB.STRL	sb	sb	6k	sb	4-8k 7ha	3k	2-3k
SKO.STRL	?	44ha	30ha	76ha	50ha	?	ja
GIFT/SA	1942	1943	1939	nej	1952	1952	1961
EGET JB	1945-85	1950-80	1945-78	nej	tom 60t	?	nej
EGEN SKO	?	44ha	ja	nej	50ha	?	ja

1:A KONTAKTERNA MED SKOGSBRUKET OCH MED RAT.VERKSAMHETEN

1:A KONT	11-12	14-15	12-13	unga år	12-13	10	10-12
FÖLJDE?	far bro	far	far	bröder	far	far	far kamr
"DEBUT"	16	16-17	19	16	14-15	16-17	15
F.ANST	63 MoDo	40t Bw	51 MoDo	50tbMoDo	55-60 DV	50tb DV	56 DV
FIL.INS	ja	nej	ja	?	ja	ja	ja
FIL.VER	nej	40t	ja	?	nej	nej	nej

1:A MOTORSÅGSKONTAKTERNA OCH OM DEN EGNA MOTORSÅGEN

TM MSÅG	50tb	50tb	50tb	50tb	?	?	minns ej
" /ÅG	två priv	sarb	?	bolag	?	?	minns ej
EM.MSÅG	50t	50tmitt	1953	52-53	50-55	50-51	1948
" /ÅG	grannby	akam	akam	agiv	akam	granne	sarb
EGETKÖP	1960-61	1967	1955	1953	1957	1955	1960
MÄRKE	Jonsered	Jonsered	Partner	BeBo	Homelite	JoBu	Husqvarna
HUR	beg kon	but	verks kon	but kon	agiv löa	makam	priv avb
1:A ERF	lättsta	-	svårt	+grsk	?	+grsk	gick bra
1:A SÅS	+arbbi	-	missnö	fördel	+grsk	+grsk	+arbbi
LÄR.ANV	själv	-	själv	själv	själv	kurs 56	själv

JÄMFÖRANDE UTVÄRDERING EFTER 1:A SÄSONGEN: MSÅG - TIMMERSVANS

FYS.ARB	+-	0	+-	+-	-	-	+-
PSY.ARB	+-	0	+	+	+	+-	+
STRESS	+	0	+	+	?	+-	+-
TRIVSEL	+-	0	+-	+	+	+	?
LÖN.UTV	+-	0	+-	+/+-	+	+-	+-

ÖVRIGT

FACKMEDL	1936	30-50t	52-53	50ts	1947	45-50	1955
" UPPDR	avdsty	nej	nej	nej	kontm	uppb	ja
VIKT.FÖR	fmlön	skör	msåg	msågskör	mek skör	fa	fa fmlön
MASKINFÖ	nej	?	troligen	troligen	har prov	?	knappast

NÅGRA UPPGIFTER OM SKOGSARBETARNAS LEVNADSFÖRHÅLLANDEN

FÖDD/NÄR	1930	1917	1925	1920	1911	1916
FÖDD/VAR	30hk	byk	6hk	4hk	20hk	1bk
FÖRÄ.ARB	j s	j k	j k	j k	j k s	div
JB.STRL	5-6k	11ha	8-9k	8-9k	7-8k	2k1h
SKO.STRL	18ha	75ha	80-90 ha	?	?	nej
GIFT/SA	1961	1945	nej	1954	1937	1940
EGET JB	1954-70tb	nej	nej	1961-69	tom 1955	?
EGEN SKO	18ha	nej	80-90ha	45ha	30ha	?

1:A KONTAKTEN MED SKOGSBRUKET OCH MED RAT. VERKSAMHETEN

1:A KONT	skolåldern	12-13	10-12	13	12-13	14
FÖLJDE?	far	far bror	far	far	far	ingen
"DEBUT"	17-18	17	16	16	19	15
F.ANST	63 Skogsä	50tb Sä	59 MoDo	48-49 Sä	55 Rob	51 Rob
FIL.INS	ja	nej	ja	nej	ja	nej
FIL.VERK	nej	nej	nej	ja	nej	nej

1:A MOTORSÄGSKONTAKTERNA OCH OM DEN EGNA MOTORSÄGEN

TM.MSÄG	1950	?	?	1948	?	?
" /ÄG	sarb graby	?	?	?	?	?
EM.MSÄG	1955	54-55	53-54	1952	1950	1953
" /ÄG	granne	Ip1a msäg	granne	i graby	akam	agiv/tillv
EGETKÖP	1955	54-55	1956	1956	1959	1954
MÄRKE	Partner	BeBo	McCull	Partner	Partner	JoBu
HUR	priv kon	agiv löa	m bror	kon	avb	best
1:A ERF	impo avvmkt	startprob	ej nö	ganska nö	?	mkt bes
1:SÄS	nö grsk	mkt bes	sädär	nö drsä	?	mkt bes
LÄR.ANV	självt	självt	självt	självt	kurs	självt

JÄMFÖRANDE UTVÄRDERING EFTER 1:A SÄSONGEN: MSÄG - TIMMERSVANS

FYS.ARBB	+-	+-	-	-	+-	+
PSY.ARBB	+	+	+	+	+	+
STRESS	+-	+	+-	+-	+	+-
TRIVSEL	vet ej	+	+/+-	+	+-	+-
LÖN.UTV	+/+-	+-	+/+-	+	+-	-

ÖVRIGT

FACKMEDL	60t	30t	1970	1950	40t	32 och 41
" UPPDR	nej	avd ordf	nej	avd ordf	nej	avdordfkas
VIKT.FÖR	fa fmlön	skör	fmlön	mek	fmlön	transp
MASKINFÖ	knappast	vet ej	ejs	nej	nej	vet ej

NÅGRA UPPGIFTER OM SKOGSARBETARNAS LEVNADSFÖRHÅLLANDEN

FÖDD/NÅR	1920	1923	1923	1935	1926	1922
FÖDD/VAR	25hI	8hI	<100perK	60hK	1bK	7hI
FÖRÅ.ARB	j s	j s	j s ha mm	j	j s	j s
JB.STRL	2-3k 3ha	sb max5k	sb 10-12k20ha	5-6k h	i regel	13k
SKO.STRL	?	?	?	90ha	?	60ha
GIFT/SA	nej	1949	1952	1959	nej	1948
EGET JB	nej	nej	nej	nej	23ha	nej
EGEN SKO	?	nej	nej	nej	120ha	nej

1:A KONTAKTEN MED SKOGSBRUKET OCH MED RAT.VERKSAMHETEN

1:A KONT	12	12-13	<u>12-13</u>	12-13	<u>12-13</u>	15
FÖLJDE?	far	far	far	far	far	far bror
"DEBUT"	14	14-15	15-16	15-18	14-15	26(eg lön)
F.ANST	50tb Rob	51-52 Rob	50 SCA	69tom74Sä	66Skogsä	60 MoDo
FIL.INS	>50	ja	nej	1953	nej	nej
FIL.VER	ja	ja	ja46-47	nej	nej	ja

1:A MOTORSÄGSKONTAKTERNA OCH OM DEN EGNA MOTORSÄGEN

TM.MSÄG	sett en	nej	nej	1953	nej	1943-44
" /ÄG	?	-	-	<u>kurs arr</u>	-	militären
EM.MSÄG	1950-55	1956	1955	<u>50-55</u>	1954	<u>1952</u>
" /ÄG	?	kusin	försälj	<u>granne</u>	Skogsä	granne
EGETKÖP	1950-55	1957	1955	1957-58	1960	1954
MÄRKE	McCull	Raket	Homelite	Dolmar	Partner	El-Raket
HUR	verks kon	verks gratis	SCA	mfar	mbrorakam	förs kon
1:A ERF	+grsk	bra	+grsk	impo kap	?	lite rädd
1:SÄS	?	+grsk	+grsk	positiv	drfpr	+grsk
LÄR.ANV	själv	själv	själv	själv	själv	själv

JÄMFÖRANDE UTVÄRDERING EFTER 1:A SÄSONGEN: MSÄG - TIMMERSVANS

FYS.ARB	+	+ -	-	+ / + -	+ -	-
PSY.ARB	+	+ -	+	?	±	+
STRESS	+ -	+	+ -	+ -	±	+
TRIVSEL	+ -	+ -	+	+	±	+ / + -
LÖN.UTV	+ -	+ -	+ -	+ / + -	±	+

ÖVRIGT

FACKMEDL	30t	30t	40ts	1970	nej LRF	1960
" UPPDR	nej	kas uppb	nej	nej	nej	nej
VIKT.FÖR	fmlön	msäg koj	akläd koj	msäg	kalavv	koj
MASKINFÖ	nej	ja	vet ej	ja	nej	nej

NÅGRA UPPGIFTER OM SKOGSARBETARNAS LEVNADSFÖRHÅLLANDEN

FÖDD/NÅR	1931	1927	1931	1927	1927	1929
FÖDD/VAR	ca200pI	1hI	30hI	15-20hK-I	F-I	13-14hI
FÖRÄ.ARB	s j	j	j s k	j s	j s	j s v
JB.STRL	4-5k h	<u>1-2k</u>	3-4kh 5ha	4-5 ha	3-4kh 4ha	5-6kh 3ha
SKO.STRL	20ha	nej	60ha	10-11ha	?	300ha
GIFT/SA	nej	1955	1959	nej	1960	1961
EGET JB	fom58 6ha	nej	?	nej	?	nej
EGEN SKO	" 20ha	nej	?	<u>10-11ha</u>	?	ja

1:A KONTAKTERNA MED SKOGSBRUKET OCH MED RAT.VERKSAMHETEN

1:A KONT	7-8	13-14	<u>10-12</u>	14	14	13-14
FÖLJDE?	far	far	far	far	far bror	far
"DEBUT"	14	20	13	18(eg lön)	21	17
F.ANST	50ts DV	1956 DV	1952 Sä	1951 SCA	<u>nej</u>	1960 DV
FIL.INS	ja 51	nej	nej	ja 53	nej	nej
FIL.VER	ja 55	ja	?	nej	ja	ja

1:A MOTORSÄGSKONTAKTERNA OCH OM DEN EGNA MOTORSÄGEN

TM.MSÄG	1948	ja	?	40ts	?	före 1950
" /ÄG	?	bolag	akam	?	?	?
EM.MSÄG	1956	1956-57	1952-53	<u>1955</u>	1952-53	<u>1953-54</u>
" /ÄG	akam	kamrat	sågvägiby	?	?	bolag
EGETKÖP	1956	1959-60	1955	1956	1953	1961
MÄRKE	Homelite	Partner	Homelite	JoBu	Stihl	Partner
HUR	but kon	beg avb	gmagiv10%	gratisSCA	best kon	förs kon
1:A ERF	intressan	sådär råd	roligt	spänd ejnö	impo kap	mkt impo
1:A SÄS	-krängel	nö ej	lättar	mkt missnö	+ grsk	belåten
LÄR.ANV	kurs	själv	kurs 58	kurs 57	själv	kurs 61

JÄMFÖRANDE UTVÄRDERING EFTER 1:A SÄSONGEN: MSÄG - TIMMERSVANS

FYS.ARB	+-	<u>+/-</u>	+-	+	-	+-
PSY.ARB	+	+	+	+-	+-	?
STRESS	+-	+	+	+-	+	+
TRIVSEL	+	<u>+/-</u>	+	+	+-	-
LÖN.UTV	+-	+-	+-	<u>+/-</u>	+-	+

ÖVRIGT

FACKMEDL	SAC 64	1950	1953	45-46	40t utin79	1948
" UPPDR	CK medl	aordf sek	kontm rev	uppb	uppb	sekordfmm
VIKT.FÖR	bo hem	msägfmlön	mättn upph	mek plane	fmlön mabe	skör
MASKINFO	möjligt	nej	nej	nej	ja	nej

NÅGRA UPPGIFTER OM SKOGSARBETARNAS LEVNADSFÖRHÅLLANDEN

FÖDD/NÅR	1914	1929	1923	1926	1927	1929
FÖDD/VAR	1b1	10-20h1	8-10h1	3h1	6h1	1b1-F
FÖRÅ.ARB	j s	j k	j s mm	j k	j s	j k
JB.STRL	?	3kh	3-4k 4ha	3-4kh	4-5kh	6-7k 1-2h
SKO.STRL	?	tot60ha	?	tot15ha	?	tot350 ha
GIFT/SA	1940	1955	1950	nej	1970	1951
EGET JB	4-5kh 3ha	?	53tom60t	ja	nej	nej
EGEN SKO	30ha	?	?	tot15ha	nej	nej

1:A KONTAKTERNA MED SKOGSBRUKET OCH MED RAT,VERKSAMHETEN

1:KONT	14	12-13	7(e1122)	15	14-15	13
FÖLJDE?	morbror	far	far sysk	far	far	far
"DEBUT"	15	14	15-17	15	17	19
F.ANST	53MoDo	55Sä	50Sä	60Sä	53Sä	54MoDo
FIL.INS	nej	nej	nej	nej	nej	51
FIL.VER	ja	ja	ja	nej	nej	ja

1:A MOTORSÄGSKONTAKTERNA OCH OM DEN EGNA MOTORSÄGEN

TM.MSÄG	1948	?	1954	nej	?	?
" /ÄG	sarb	?	granne	-	?	?
EM.MSÄG	1951	1958	1957	1956	1951	1951
" /ÄG	Ip1a msäg	en bekant	försälj	man graby	akam	akam
EGETKÖP	1951	1959	1958	1958	1956	1951
MÄRKE	BeBo	El-Raket	Partner	McCull	McCull	JoBu
HUR	m2akam best	but kon	gm agiv	but avb	mbror but	gm agiv25%
1:A ERF	spänn rol	underlätt	vibrera	nervöimpo	spänd	impo kap
1:A SÄS	drfpr	bra drsä	hyfsat	lätt fäll	-tomgång	hyfs +kap
LÄR ANV	självt	kurs 59	kurs 62	kurs 62	kurs 62	kurs 56

JÄMFÖRANDE UTVÄRDERING EFTER 1:A SÄSONGEN: M-SÄG - TIMMERSVANS

FYS.ARB	+/-	+-	+-	+	+-	+-
PSY.ARB	+	+-	+-	+-	+	vet ej
STRESS	+	+-	+	+-	+	+
TRIVSEL	+	+	+	+	+/-	+
LÖN.UTV	+	+	+	+-	+-	+

ÖVRIGT

FACKMEDL	1935	50tb	1957	1961	50tmitt	1948
" UPPDR	avträddmm	sektkas	kontm	nej	nej	kontm so
VIKT.FÖR	?	mek fmlön	koj	vet ej	fmlön	skör
MASKINFÖ	?	ja	nej	nej	knappast	nej

NÅGRA UPPGIFTER OM SKOGSARTBETARNAS LEVNADSFÖRHÅLLANDEN

FÖDD/NÄR	1916	1933	1923	1926	1921	1932
FÖDD/VAR	1hF	50hF	3hI	3hI	7hI	5hF-I
FÖRÄ.ARB s j	ja fi	j s k	j s	j	j s	j s
JB.STRL	1k1get	2,5ha	4-5k 6ha	3-4k h	2,5ha	3k h 1ha
SKO.STRL	nej	200ha	70-80ha	70ha	6ha	23ha
GIFT/SA	1938	1960	1944	1948	1950	nej
EGET JB	?	nej	nej	nej	nej	nej
EGEN SKOG	?	fom1960	nej	nej	nej	nej

1:A KONTAKTERNA MED SKOGSBRUKET OCH MED RAT.VERKSAMHETEN

1:KONT	10-12	13-14	13	15-16	13	15-16
FÖLJDE?	far	far	far bror	far	far	far
"DEBUT"	16	15-16	15	19-20	18	16-17
F.ANST	före50SCA	1970 SCA	60 MoDo	60 MoDo	1952 SCA	1975 DV
FIL.INS	kurs 50t	nej	ja	nej	nej	nej
FIL.VER	ja	nej	nej	?	ja 52-54	nej

1:A MOTORSÄGSKONTAKTERNA OCH OM DEN EGNA MOTORSÄGEN

TM.MSÄG	ca 1950	50tb	ca 1950	?	1950	49-50
" / ÄG.	SCA	?	?	?	bolag	bolag
EM.MSÄG	1950-55	50tb	53-54	53-54	50-55	1952
" /ÄG.	SCA	granne	grannby	kamr i by	akam	priv pers
EGET KÖP	55-56	1957	1955	1960	1955	1956
MÄRKE	Lombard	El-Raket	BeBo	Partner	McCull	JoBu
HUR	gratis SCA	but kon	makam	förs kon	gratisSCA	beg avb
1:A ERF	?	impo	+ grsk	spändtrö	rädd	rol fälla
1:A SÄS	drfpr	+ grsk	ej beläte	stressad	drfpr	nö
LÄR.ANV	kurs55-56	?	själv	själv	själv	själv

JÄMFÖRANDE UTVÄRDERING EFTER 1:A SÄSONGEN: MSÄG - TIMMERSVANS

FYS.ARB	-	+	-	+	+-	+
PSY.ARB	+/-	+-	+	+	+	+
STRESS	+	+	+	+	+	+
TRIVSEL	+	+	+	+/-	+	+
LÖN.UTV	+-	+	+/-	+-	+-	+-

ÖVRIGT

FACKMEDL	1937	1970	40tutin60	före 50	1940-50t	50ts
" UPPDR	avdsekr	nej	avdsekr	?	?	so
VIKT.FÖR	bo hem	fmlön	fmlön skö	fmlön	skör	fmlön
MASKINFÖ	nej	nej	troligen	nej	ja	nej

NÅGRA UPPGIFTER OM SKOGSARBETARNAS LEVNADSFÖRHÅLLANDEN

FÖDD/NÅR	1923	1916	1923	1924	1924	1928
FÖDD/VAR	15-20hI	sbI-F	sbI	8hI-F	8hI	1hF
FÖRÄ.ARB	sn	j s	j s	j div	j s	j s
JB.STRL	nej 4khfå 4ha	5k h 6ha	7-8k	5kh 2ha	3kh får	
SKO.STRL	nej	nej	150ha	250ha	170ha	nej
GIFT/SA	1952	1964	1952	1956	1960	nej
EGET JB	nej	nej	nej	nej	nej	nej
EGEN SKOG	nej	nej	nej	nej	ja fom75	nej

1:A KONTAKTERNA MED SKOGSBRUKET OCH MED RAT.VERKSAMHETEN

1:A KONT	11-12	12-13	13-14	13-14	12-13	14
FÖLJDE?	bror	far bröd	far	morbröder	far	far
"DEBUT"	14	18	16	15-16	14	16
F.ANST	1962 DV	40t SCA	1952 DV	1950MoDo	1964 SCA	69Svst
FIL.INS	40t	nej	nej	nej	nej	ja
FIL.VER	nej	ja 1952	nej	ja	nej	ja

1:A MOTORSÄGSKONTAKTERNA OCH OM DEN EGNA MOTORSÄGEN

TM.MSÄG	1949-50	?	?	40ts	?	?
" /ÄG	bolag	?	?	?	?	?
EM.MSÄG	1949-50	50tb	vid köpet	50 el 51	1954	vid köpet
" /ÄG	akam	försälj	han själv	agiv	försälj	han själv
EGETKÖP	1950	1953	1955	51 el 52	1956	1954-55
MÄRKE	BeBo	Dolmar	JoBu	JoBu	Homelite	E1-Raket
HUR	but kon	förs avb	gmDVlöa	gmagivlöa	but kon	but avb
1:A ERF +när funger	mkt impo	svår anvä	nyf impo	nerv gbra	spänd	sådär
1:A SÄS +grsk-drfrpr	missnö	mkt besvi	-djup snö	ganska nö	sådär	självt
LÄR.ANV	?	självt	självt	självt	självt	självt

JÄMFÖRANDE UTVÄRDERING EFTER 1:A SÄSONGEN: MSÄG - TIMMERSVANS

FYS.ARB	+-	+/+-	+-	+	+-	+-
PSY.ARB	+/+-	+	+	?	+	?
STRESS	+-	+	+	+	+	+-
TRIVSEL	+-	-	+	+	+-	+
LÖN.UTV	+-	+-	+-	+	+-	+-

ÖVRIGT

FACKMEDL	40t SAC	40ts	1947-48	1942	1953	46utin60t
" UPPDR	nej	avdsekr	?	seksstyrmm	nej	nej
VIKT.FÖR	koj	fmlönkoj	koj bohem	mek	fmlön	fmlön
MASKINFÖ	nej	nej	ja	ja	nej	nej

Bilaga 2

Intervjuförberedelser, intervjuer och utskriftsarbetet

Informanternas namn fick jag alltså (se kapitel 1) från alla större skogsarbetsgivare i Västerbotten, skogsmuséet i Lycksele och från SSAF:s och SAC:s medlemsförteckningar. Jag har också i viss utsträckning tvingats använda mig av lite improviserade metoder för att få kontakt med en del skogsarbetare. Det var när jag fått problem med att hitta någon skogsarbetare i ett visst område eller vid en för mig lämplig tidpunkt.

I regel gick till på följande sätt då jag tog kontakt med skogsarbetarna. Om det gällde en planerad intervju mindre än 15-20 mil från Umeå (där jag är bosatt), avtalades per telefon en lämplig tidpunkt med någon av de som fanns upptagna i medlemsförteckningarna, anställningslistorna och skogsmuséets intervjuförteckningar. Vid dessa tillfällen kunde jag alltid anpassa mig till skogsarbetarnas önskemål. Det blev svårare när jag skulle göra längre intervjuer som kanske skulle sträcka sig över flera dygn. Många av skogsarbetarna arbetade också fortfarande hel- eller deltid i skogsbruket, vilket krävde extra noggrann planering inför resorna. Men genom en viss flexibilitet från min och skogsarbetarnas sida, gick det överlag bra att ordna så att lämplig tidpunkt för intervjun kunde avtalas. Generellt inriktade jag mig på att utnyttja de dagar deltidspensionärerna var hemma, de heltids- och deltidssarbetsandes lediga kvällar och helger och sommarens semesterperiod. Heltidspensionärerna var det sällan några större problem att avtala tid med.

Det var nu inte alltid telefonkontakten resulterade i en överenskomst om intervju. Det hände vid ett flertal tillfällen att den uppringde inte kunde eller ansåg sig böra delta. Om det gällde ett tillfälligt förhinder bad jag att få återkomma. Någon skulle tex precis åka på semester, en annan skulle läggas in på sjukhus. Andra menade att de uppgifter jag fått inte riktigt stämde, eller att de inte var nog detaljerade. En hade tex i huvudsak arbetat som apterare under 1950-talet, en annan visade sig vara skogsfaktor istället för som uppgivet skogsarbetare. Om de vid dessa tillfällen istället uppmanade mig att ringa

någon annan "som är en verklig gammal skogsräv och berättare", brukade jag tacka och notera uppgifterna, och förklara att även andra skogsarbetare var intressanta.

En annan orsak till att ingen intervjuöverenskommelse kunde nås var problemen att finna en tidpunkt som passade både mig och skogsarbetaren. Det här gällde som sagt de intervjuer som skulle göras under "intervjuresorna". Vid dessa tillfällen blev jag tvungen att i större utsträckning än i övrigt använda uppgifter och tips från andra skogsarbetare och personliga kontakter för att hitta någon lämplig informant. Det här gällde också i de områden där jag hade problem att överhuvudtaget hitta någon.¹

Vid två tillfällen var jag med om att den tilltänkte intervjupersonen uttryckligen avböjde att delta. Anonymitetsskäl i ett fall (trots att jag förklarade att han skulle garanteras anonymitet), och i det andra fallet en opreciserad – "jag har inte lust" – motivering. Två skogsarbetare utgör alltså det säkerställda bortfallet. Hur många av de övriga som undvek att ställa upp genom att lämna oriktiga uppgifter är svårt att veta, men inget som jag under samtalen fick fram och/eller sedan kunde kontrollera, talar för att någon medvetet lämnade sådana uppgifter.

Vid telefonkontakten brukade jag förklara vem jag var och kortfattat berätta om min planerade undersökning. Jag brukade här särskilt betona hur viktigt det var att även skogsarbetarnas erfarenheter togs till vara när skogsbrukshistoriken skrivs. Några direkta övertalningsförsök behövdes sällan, de tillfrågade var istället oftast klart positiva till att delta, även om de ofta starkt betvivlade att de kunde ha något speciellt intressant eller viktigt att berätta.

Jag planerade att avsätta 7-8 månader åt intervjuarbetet med uppföljning. Det här visade sig vara en alltför optimistisk kalkyl. Det tog närmare ett år innan både intervju- och utskriftsarbetet var färdigt.

Intervjutillfället

Jag var noga med att komma hem till skogsarbetarna i avtalad tid. Hellre riskerade jag att komma för tidigt än för sent. Efter en stunds "småprat" brukade jag kortfattat berätta om min undersökning. Jag ville vara kortfattad för att inte intervjupersonen skulle få någon eventuellt förutfattad mening om vad jag var särskilt intresserad av. Av den anledningen undvek jag också att före intervjun besvara frågor som rörde redan gjorda intervjuer, vad andra informanter sagt, vilka forskningsresultat jag trodde jag skulle komma fram till. Däremot

brukade mina funderingar kring redan insamlat intervjumaterial och förväntade forskningsresultat vara ett lämpligt sätt att avrunda besöket.

Efter ungefär 15-20 minuter började intervjun. Så lång tid tog det i regel innan vi bekantat oss en aning, och jag hunnit iordningställa inspelningsutrustningen och annat som jag behövde för intervjun. Ibland hände det att bandspelaren orsakade en stunds diskussion. Mer än en skogsarbetare ansåg att "det lilla jag har att berätta ryms på ett litet papper, inte behövs en sån där apparat" (fritt ur minnet). Nu löste det sig som sagt, och under intervjuerna var det sällan någon som verkade störd av att intervjun togs upp på band.

Jag försökte, utan att verka alltför framfusig, ordna så att intervjun skulle ske i ett rum där vi kunde få vara ostörda. Det gick oftast bra. Men vid genomlysningen av de inspelade intervjuerna kan man ändå konstatera att påslagna TV-apparater i angränsande rum, gläfsande och slafsande hundar och "köksljud" (spolande vattenkranar mm) upptas mycket bra på band.

Det var inte heller ovanligt med kortare avbrott pga plötsliga och oväntade besök, strömbavbrott, rökpauser, toalettbesök etc. Ibland hände det också att någon anhörig, oftast frun, ville vara med och lyssna på intervjun. Eftersom min erfarenhet lärt mig att det inte spelade någon roll, då frågorna knappast kunde antas beröra kontroversiella familjeangelägenheter, brukade jag inte ha något att invända. Ibland visade det sig också att frun hade bättre kunskap i vissa frågor än informanten, tex vilket år han köpt motorsåg, blivit fastanställd etc.²

Under intervjuerna utgick jag alltid från min frågelista. Frågelista är kanske en felaktig benämning. Det var en lista med stödord över det som jag ville veta. Den innehöll alltså inte färdigformulerade frågor (se bilaga 3). Att jag använde mig av den berodde på att jag ville "beta av" frågorna i en viss på förhand bestämd ordningsföljd. Det var en metod som jag förväntade skulle ge intervjuförloppet en stringent och logisk ordningsföljd samt inte minst underlätta den materialbearbetningen. Om intervjun av en eller annan anledning gick trögt, var det också en trygghet att ha listan till hands. Men eftersom skogsarbetarna, precis som förväntat och planerat, var olika personlighetstyper så användes frågelistan i olika stor utsträckning. En del skogsarbetare berättade spontant mycket och ingående om sånt som jag planerat att fråga om. De mer extrema av dessa berättarförmågor behövde snarast bromsas och "sättas på rätt spår" med hjälp av frågelistan. Den andra ytterligheten var de fåordiga. Under intervjuer med dem tvingades jag ställa fler frågor och då kom alltså listan väl till pass.

Idealet var enligt min mening om intervjun så mycket som möjligt liknade ett avspänt samtal där skogsarbetaren berättade så mycket och så detaljerat som möjligt.³ Målet var att skapa en intervjusituation där maximalt med relevant information kunde inhämtas, och att få den i bästa möjliga form. Under varje intervju försökte jag agera flexibelt för att komma så nära det här idealet som möjligt. Det innebar att jag inte hade någon ambition att försöka "återskapa" jämförbara och objektivt lika intervjusituationer. Förutom en del nyckelfrågor, som jag försökte ställa med samma formulering, var det den totala intervjusituationen som avgjorde hur jag ställde frågorna.

Avsikten var att avhandla samma problemkomplex med alla 50 skogsarbetare. Samtidigt var jag redan från början medveten om att själva intervjuarbetet var ett enda långt utdraget inlärningsstillfälle för mig. Ny information fick jag också allteftersom intervjuandet fortskred. Det gjorde att jag i viss mån kom att både lägga till och stryka frågor i frågelistan. Men under den senare halvan av intervjuarbetet började intervjuerna få ett något mer likartat förlopp. Trots det hände det att jag under de sista intervjuerna fick intressant information som jag tidigare inte hört eller själv inte tänkt på.⁴ Och det är kanske överflödigt att påpeka, att om jag före de 50 intervjuerna hade vetat vad jag visste efteråt, skulle frågelistan sett annorlunda ut. Men hade jag haft den kunskapen hade jag å andra sidan inte behövt göra några intervjuer.⁵

En viktig erfarenhet från de första två intervjuerna var att de blivit lite väl långa. Intervjutiderna låg på över tre timmar och den totala besökstiden på vardera drygt fyra timmar. Även om inte dessa två skogsarbetare verkade mattas under intervjun, kände jag att varken jag själv eller de framtida intervjupersonerna kunde förväntas orka med sådana intervjuer. Jag upptäckte också att vissa frågeställningar var överflödiga och kunde strykas. Andra frågeställningar kunde jag behandla mer översiktligt. Det här innebar, tillsammans med att jag successivt blev en mer rutinerad intervjuare, att intervjutiderna kunde kortas. De blev vanligtvis mellan 2 och 2,5 timmar långa. Den totala besökstiden brukade bli mellan 3 och 4 timmar.

Eftersom intervjuerna ändå blev relativt långa, längre än vad som brukar rekommenderas,⁶ försökte jag alltid lägga in en paus vid ett lämpligt tillfälle. Det blev vanligtvis vid bytet av kassettband efter 1,5 timmas intervju.⁷

När intervjun var avklarad återstod bara att fylla i några förtryckta formulär. Ett som rörde skogsarbetarens levnadshistoria, med data för tex födelseår, antal syskon, år för eventuellt giftermål (se bil 4). Ett annat med uppgifter över intervjudatum, interju- och besökslängd,

samt vem som utfört intervjun. Till sist undertecknade skogsarbetaren ett dokument där han dels bekräftade intervjuens äkthet, dels preciserade hur jag och andra forskare skulle få använda intervjumaterialet. När det här var gjort fanns källmaterialet på band, och vad som återstod var att få det i en mer hanterbar form. Utskriftsarbetet vidtog.

Intervjuutskrifter

Den inspelade intervjutiden uppgår till sammanlagt ungefär 115 timmar, och finns dokumenterad på drygt 100 kassetband. Att praktiskt handskas med ett sådant källmaterial bedömde jag på förhand som omöjligt. Det skulle tex bli stora problem att få överblick över materialet samt att snabbt hitta i det om det var något speciellt jag sökte. De här svårigheterna skulle också göra det mycket problematiskt för andra att utnyttja materialet. Det är därför som jag gjort en utskrift av varje intervju. Utskriftsarbetet har fortlöpt parallellt med intervjuarbetet, med en eftersläpning på några månader. Orsaken är att medan varje intervju tog mindre än en arbetsdag i anspråk, krävde utskriftsarbetet ungefär tre dagar. Intervjuutskrifterna uppgår till drygt tusen sidor, med i genomsnitt 15-20 sidor per intervju.

Det har inom den muntliga historieforskningen länge pågått en diskussion om hur intervjuutskrifter bör vara beskaffade, i första hand hur detaljerade de skall vara. Ska tex informanternas stakningar, hummanden och åtbörder medtas, och framförallt, ska dialektala uttryck skrivas som de låter eller ska de översättas? Och om tex åtgärder ska medtas, måste samma person som gjort intervjun göra utskriften. Enligt min mening bör man alltid eftersträva att göra utskrifterna så detaljerade som möjligt, även om sådana utskrifter ofta torde bli både långa och krävande att läsa. Det här betyder också att intervjuaren bör göra utskrifterna. Men sådana intervjuutskrifter innebär i regel praktiska problem, eftersom detaljerade utskrifter är mycket tidskrävande. Goda ekonomiska resurser torde vara en nödvändig förutsättning. Finns inte de, måste man som jag gjort kompromissa.⁸

Mina intervjuutskrifter består i huvudsak av sammanfattande referat, men även till en mindre del av citat. Det sistnämnda användes när särskilt intressanta och centrala aspekter berördes, eller för att återge sånt som sades på ett särskilt slående och "svåröversatt" sätt. Citaten är emellertid inte alldeles ordagranna. Orsaken är att jag försvenskat en del uttryck och formuleringar för att underlätta förståelsen. Utskriftsarbetet gick också på det sättet snabbare, eftersom jag inte behövde fundera över hur jag som "infödd" och medförstående skulle få dia-

lektala uttryck och formuleringar på papper. Det är en sak att kunna tala och förstå en dialekt, en annan att skriva den. Kravet att skriva snabbt, är en annan (men önskad) anledning till att citaten kan avvika en aning, eftersom en del små fel insmugit sig här och var.

Utifrån läsbarhetssynpunkt är inte utskrifterna bra (dåliga formuleringar, felstavningar och felslag m m). Jag prioriterade snabbt utförda utskrifter framför väl utförda. Däremot anser jag att de är fullt acceptabla för att:

- Få en snabb och allmän orientering om vad intervjuerna innehåller.

- Snabbt hitta det man söker för att sedan gå vidare till det inspelade intervjumaterialet och där slutgiltigt kontrollera om referatet eller citatet i utskriften var riktig.

Av det sistnämnda framgår att det alltid är den inspelade intervjun som är primärkällan. Att citatavsnitten i utskrifterna måste kontrolleras har redan framgått, men viktigare är nog ändå att framhålla att varje referat är ett resultat av en tolkning från min sida. Just denna aspekt är det viktigaste och vanligaste argumentet mot den här typen av utskrifter. Men jag menar att mina utskrifter i första hand ska betraktas och användas som hjälpmedel för att hitta i intervjumaterialet. Trots det, eller just därför, anger jag utskrifternas intervju- och sidnummer som källa. Om det tex efter ett citat står angivet Ip 10, s 4, avses intervjuutskrift nummer 10, sida 4. Därefter kan man med hjälp av intervjuutskriften sluta sig till att det som åberopas som primärkälla finns på slutet av bandsida A, band 10 A. Sedan är det med samma utskrift ett inte speciellt svårt eller tidsödande arbete att hitta det exakta stället i intervjun. Resonemanget bygger givetvis på att såväl intervjuutskrift som inspelade band finns tillhands. Både banden och utskrifterna finns nu arkiverade på Lycksele skogsmuseum.

Bilaga 3

Frågor och frågeställningar vid skogsarbetarintervjuerna

Levnadshistoria

Barndom

Född och uppväxt

Mor och fars huvudsakliga inkomstkälla(or)

Grannar och omgivning

Viktiga minnen från barndomen

Skolålder

Skolväg

Trivsel i skolan

Favoritämnen

Lust/uppmuntran att fortsätta studera

Skolkamrater

Kamrater till vardags

Framtidsdrömmar

Viktiga minnen från skolåldern

Arbetslivsdebut

Vad

Hur

Första lönen

Eventuell utbildning

Arbetets omfattning och längd

Trivsel

Eventuella tankar på att flytta

Den senare delen av tonårsperioden

Viktiga fritidsaktiviteter

Kamrater

Flickor

Föreningsliv

Framtidsdrömmar

Familjebildning

När

Vem

Varför

Barn

Boende

Hur

Var

Varför

Standard

Umgänge och fritidssysslor under vuxenlivet

Föreningsliv

Släkt

Grannar

Naturintresse

Egen skogsmark

Resor

Studier

Politik

Skogsarbete

Första kontakten med skogsbruket

När (ålder, årtal)

Vad

Hur

Hur lärde sig ip det som skulle göras

Arbetsredskap (vems och vilka)

Färdsätt och skogskoja

Lön (form och nivå)

Arbetets svårighetsgrad

Trivsel och eventuella framtidsplaner

Första skogslönearbetet som "vuxen"

När (ålder, årtal)

Vilken typ av arbetsuppgift

Hur länge (en vecka, månad etc)

Arbetsgivare

Arbetsredskap

Färdväg, färd sätt och/eller bortaliggnig

Lön (form och nivå, nöjd eller missnöjd. . .)
Positiva och/eller negativa reaktioner vid det första skogsarbetet
Trygghet i anställningen (arbetstillgång, arbetslöshet)
Trivsel
Skogsarbetets sociala status
Framtidsplaner (att fortsätta eller byta arbete)

Fortsatt "skogsarbetarkarriär"

Arbetsgivare (vilka/vilken, årtal)
Anställningsformer (när fastanställd, annan typ av anställningsform)
Huvudsakliga arbetsuppgifter (avverkning, körare, brosslare osv)
Arbetslöshet
Viktiga inkomstkällor förutom skogsarbete
Arbetsplatsernas geografiska spridning

Skogsbrukets rationaliseringsverksamhet under 1940-talet

Några erfarenheter av tidsstudier
Några erfarenheter av arbetsmetodstudier
Några erfarenheter av andra rationaliseringsåtgärder
Egna synpunkter *då* på denna verksamhet
Arbetskamraternas synpunkter på denna verksamhet
Om inga egna konkreta erfarenheter, någon information på annat sätt
Vilken hållning minns du att SSAF intog i dessa frågor
Vilken hållning minns du att arbetsgivarna intog i dessa frågor

Arbetsprocessen med manuella arbetsredskap

Arbetsredskap
Var köpte eller "fick" man/Ip tag i redskapen (pris m m)
Hur skötte man/Ip redskapen (vem, livslängd, vikten av att dom var riktigt skötta)
Eventuell utbildning på redskapen (hur, av vem, behov)
Beskriv ett träds upparbetande (detaljerat, tidsåtgång m m)
Ange "normalprestation" per dag (avvikelser, orsaker till detta m m).
Vilket var det tyngsta arbetsmomentet
" lättaste "
" mest tidskrävande "
" trevligaste "
" tråkigaste "

Hur ofta ingick barkning i arbetsuppgifterna
Vilka kroppsdelar "slets" mest vid det manuella avverkningsarbetet
Olycksfallsrisker och typ av arbetsskador (skyddsutrustning, vilka skadade sig oftast, orsak, information, anmäldes olyckor och olycksfallstillbudet)

Beskriv arbetsmiljön i vid bemärkelse

Arbetsdagens längd ("normaldag" och variationer)

Arbetsåret

Kontakten med arbetskamrater och arbetsledare under en arbetsdag och för övrigt

Yrkesskicklighet (variation mellan arbetskamrater och hur detta påverkade lönenivån, vilken ålder och/eller efter hur många år man/Ip var "fullärd" avverkningsarbetare)

Löneform och lönenivå (åsikter då och hur gick i allmänhet diskussionen bland arbetskamraterna)

Arbetsredskap, själv eller arbetsgivare

Motorsågen, den allra första informationen om detta arbetsredskap

Vilken var informationen (enmans eller tvåmans, bra eller dålig, dyr etc)

När (Ip:s ålder och årtal)

Hur (lokalpress, föreningstidskrifter, SIA, arbetsgivaren, radio, arbetskamrater, försäljare, grannar eller på annat sätt)

Din första reaktion och funderingar

Hur gick "snacket" bland arbetskamrater och övriga

Sammanfatta det intryck och de tankar du hade om motorsågen före du själv såg den användas i avverkningsarbete

Första gången du själv såg motorsågen i arbete, eller själv prövade den

Beskriv hur och var detta skedde (år, ålder och plats)

Beskriv den första omedelbara känslan av motormanuellt avverkningsarbete

Märke och prestanda (vikt, hk, svärd, förgasartyp osv)

Eget inköp eller lånad (köpt av vem, eventuell finansieringshjälp av arbetsgivarna, pris på nya och begagnade motorsågar)

Fick du någon utbildning eller instruktion på motorsågens användande

Någon erfarenhet av motorer och liknande teknik sedan tidigare (tex motorcykel)

Vilka var mest respektive minst intresserade av motorsågen och av att köpa den

Vilka hade svårast respektive lättast att handha och underhålla motorsågen

Medhade du andra arbetsredskap i reserv, och behövdes dom

Sammanfatta erfarenheterna efter en tids (1:a säsongen) användande av motorsåg

Motorsågen utvecklas

Hur utvecklades de fram till 1960-talets början (eller när man/Ip började kvista med motorsågen)

Hur togs skogsarbetarnas erfarenheter tillvara när motorsågen utvecklades (eventuella kontakter med konstruktörer, skogsforskningsinstitut, arbetsgivare och fackförbund)

Driftsäkerhet (reservdelar, vem reparerade)

Olycksfallsrisk och skyddspropaganda

Hur ofta bytte du motorsåg (nya eller begagnade och varför byta respektive ej byta motorsåg)

Prisläge och finansieringsmöjligheter

Viktiga informationskanaler för att skaffa kunskap om nya modeller

Utbildningsmöjligheter (förekomst och hur och genom vems försorg)

Vilka fem märken anser du var populärast under 1950-talet

Arbetsprocessen med motormanuella arbetsredskap

Arbetsredskap

Vart köpte eller "fick" man/Ip tag i dessa (pris, m m)

Hur skötte man/Ip redskapen (vem, livslängd, vikten av att dom var riktigt skötta)

Eventuell utbildning på redskapen (hur, av vem, behov)

Beskriv ett träds upparbetande (detaljerat, tidsåtgång m m)

Ange "normalprestation" per dag (avvikelser, orsaker till detta m m)

Vilket var det tyngsta arbetsmomentet

" lättaste "

" mest tidskrävande "

" trevligaste "

" tråkigaste "

Hur ofta ingick barkning i arbetsuppgifterna

Vilka kroppsdelar "slets" mest vid det manuella avverkningsarbetet

Olycksfallsrisker och typ av arbetsskador (skyddsutrustning, vilka skadade sig oftast, orsak, information, anmäldes olyckor och olycksfallstillbuden)

Beskriv arbetsmiljön i vid bemärkelse

Arbetsdagens längd ("normaldag" och variationer)

Arbetsåret

Kontakten med arbetskamrater och arbetsledare under en arbetsdag och för övrigt

Yrkesskicklighet (variation mellan arbetskamrater och hur detta påverkade lönenivån, vilken ålder och/eller efter hur många år var man/Ip "fullärd" avverkningsarbetare)

Löneform och lönenivå (åsikter då och hur gick i allmänhet diskussionen bland arbetskamraterna)

Jämför manuellt och motormanuellt avverkningsarbete under 1950-talet utifrån följande aspekter

Fysisk arbetsbelastning under en normal arbetsdag

Psykisk arbetsbelastning under en normal arbetsdag

Kraven på yrkesskicklighet

Löneförtjänstmöjligheter

Arbetsstillfredsställelse

Trivsel i allmänhet

Olycksfallsrisk

Arbetsdagens respektive arbetsårets omväxling med tanke på arbetsuppgifter

Kontakten med arbetskamrater

Kontakten med arbetsgivarna

Skogsarbetaryrkets sociala status

Lönenivån i jämförelse med andra yrkesgrupper, t ex industriarbetare

Löneformens inverkan

Stress

Produktionsvolym

Skulle/borde arbetsgivarna köpa motorsågen

Skogsbrukets utveckling för övrigt under 1950-talet

Traktorer (åsikter om traktorns intåg och hästens uttåg)

Skogsbilvägnätets utbyggande (virkes- och persontransport)

Skogskojor

Röjsåg

Personlig utrustning (utöver motorsågen)

Arbetsgivarnas personalpolitik (vilken fanns, var den bra eller dålig, förändrades den etc)

Utbildningsmöjligheter inom skogsbruket för skogsarbetare (förekom det och isåfall i vilken utsträckning, vad var det konkret, var det något man diskuterade och önskade)

Så kallade skogsarbetarbyar (var Ip berörd av detta, var det bra eller inte m m)

Skogsvårdsarbete (tendenser, var Ip berörd av detta, på vilket sätt)

Arbetarskydd, skyddspropaganda (i vilken utsträckning, vem/vilka stod för denna, åsikter för övrigt)

Storskogsbrukets politik (hur berördes Ip och hans arbetskamrater, åsikter då)

Bonde- eller småskogsbrukets politik (hur berördes Ip och hans arbetskamrater, åsikter då)

Sammanfatta vad som var den viktigaste förändringen, personligen och i allmänhet, under 1950-talets skogsbruksutveckling

Något som Ip anser inte uppmärksammades nog under 1950-talet

Skogs- och flottningsarbetareförbundet

Medlem (när och varför)

Aktiv/passiv under 1950-talet (och senare)

Vad ansåg Ip då (1950-talet) om förbundets agerande under den begynnande mekaniseringen (motorsåg och för övrigt)

Hur var din (och övriga skogsarbeters) kontakt med förbundet (ombudsmän etc)

Vad ansåg du om förbundets lönepolitiska insatser (t ex nivå och form)

1950-talets teknikintresse och tekniksyn, personligen och i allmänhet

Personligt teknikintresse

Teknikintresset bland vänner, bekanta och arbetskamrater

Ip:s uppfattning om samhällets tekniksyn

Var det några grupper eller individer som hade svårare respektive lättare att "bejaka" och/eller anpassa sig till ny teknik

Vem/vad/vilka "bestämde" teknikutvecklingen

Vilka möjligheter hade den enskilde att påverka teknikutvecklingen

Hur nåddes man/Ip av olika nyheter på teknikområdet

Beskriv dina tankar och reaktioner inför bilen, TV:n, motorcykeln m.m.

Vilka tankar hade Ip och andra i omgivningen om tekniken i det framtida samhället (arbetslivet, fritiden osv)

1950-talets samhällsutveckling

Frågor och eventuella samhällsproblem som engagerade Ip

Landsbygdens befolkningsutveckling

Arbetsmarknadspolitik

Standardutvecklingen (boende, samhällsservicen, utbildningsmöjligheter osv)

Industriarbete

Storstadsliv

Näringslivets rationalisering (såväl struktur- som "vanlig" rationalisering)

Vilka tankar hade Ip och andra i hans omgivning om det framtida

samhället (sin egen framtid och i allmänhet)
Möjligheter att påverka samhällsutvecklingen
Vem/vilka/vad ansåg Ip "bestämde" samhällsutvecklingen

Jämförande tillbakablickar på skogsbrukets utveckling

Vad tycker Ip om dagens skogsbruk

Skogsbrukets tekniksituation idag jämfört med tidigare

Åsikter idag om Ip:s syn på motorsågen då, under dess introduktionsfas

Vilka eller vad har haft det största inflytandet över den tekniska utvecklingen i skogsbruket

Någon skillnad i möjligheterna att påverka teknikutvecklingen idag jämfört med tidigare

Åsikter om förbundets agerande och tekniksyn idag jämfört med tidigare

Åsikter om arbetsgivarnas agerande och tekniksyn idag jämfört med tidigare

Avverkningsarbetarnas sociala status idag jämfört med tidigare

"	arbetsmiljö	"
---	-------------	---

"	kvalifikationskrav	"
---	--------------------	---

"	anställningstrygghet	"
---	----------------------	---

"	lönenivå	"
---	----------	---

"	löneform	"
---	----------	---

Ange den viktigaste förändringen för avverkningsarbetarna under de sista 35-40 årens skogsbruk

Bilaga 4

Fiktiva namn på informanter

Sture Bengtsson	(Ip 4)
Einar Almgren	(Ip 7)
Åke Eriksson	(Ip 11)
Bengt Haglund	(Ip 13)
Birger Gunnarsson	(Ip 15)
Gustav Jonsson	(Ip 17)
Bo Renholm	(Ip 18)
Roland Nordberg	(Ip 19)
Sten Jonsson	(Ip 21)
Tore Larsson	(Ip 23)
Evert Haglund	(Ip 24)
Folke Lundholm	(Ip 25)
Åke Lundmark	(Ip 26)
Harald Kjellsson	(Ip 30)
Gilbert Jakobsson	(Ip 31)
Arne Tegmark	(Ip 35)
Nils Aronsson	(Ip 38)
Per Axelsson	(Ip 41)
Wilhelm Friberg	(Ip 43)
Oskar Lundmark	(Ip 47)
Torsten Hagberg	(Ip 48)
Hilmer Westin	(Ip 49)
Hans Svensson	(Ip 50)

Noter

Kapitel 1

1. *Skogsbruk i omvandling* (1982), s 22.
2. Den i mitt tycke utförligaste och bästa skildringen av denna process finns i N Parlings roman *Motorsågen*. Betyget gäller trots att den skrevs omkring 1950 och därmed enbart behandlar införandet av de allra första motorsågarna.
3. Bra och utförliga beskrivningar av denna forskning finns i T Björkman och K Lundqvist (1981) och Lars Gunnarsson (1980).
4. Beskrivningen av 1960-talets arbetslivsforskning, och det successiva anammandet av en mer teknikkritisk hållning, gäller inte minst de som studerade skogsbrukets teknik- och arbetsmiljöförändringar. Jag tänker här i första hand på B Gardell (1969); T Ramström/P G Strømmer (1968); L Sandahl (1966). Sandahls ingick som delstudie nr 2 i *Fackföreningen och den tekniska utvecklingen*.
5. För detta synsätt, se t ex Christian Berggren (1982); P Bergman & B Helgesson (1983) och L Ekdahl (1983).
6. Se t ex K Jonsson (1981) och L De Geer (1978).
7. Se exempelvis L Magnusson (1987); A Johansson (1988), (1990); U Wikander (1988); M Isacson (1987), (1990); L Ekdahl (1983), (1988); L Olsson (1986); A Björklund (1984); T Svensson (1983) och B Sund (1987).
8. L Magnusson (1987), s 13.
9. Ett typexempel utgör forskningsprojektet om arbetslivets historia som mot 1970-talets slut startade vid institutionen för ekonomisk historia vid Uppsala Universitet. Se även Ekdahl (1983), s 18 angående Braverman som "replipunkt".
10. Se t ex L Magnusson (1987), s 16.
11. Det här formuleras sällan uttryckligen, utan utläses indirekt genom de problem och frågeställningar som man väljer att lyfta fram. Se t ex L Olsson, (1986) s 179 ff, L Ekdahl (1983), s 167. Se även T Svenssons (1983) och K Åmarks (1984) kritik angående detta sätt att framställa arbetarna och ny teknik, Svensson s 11 ff, Åmark s 49.
12. Se även T Svensson (1983), s 12.
13. Han skrev där bl a att "En utvidgning av forskningen till arbetarkulturen och arbetarnas liv utanför arbetet är önskvärd", s 56.
14. Se dock A Göransson (1988) som i sin studie visar hur hushållets arbetsorganisation påverkade lönearbetets organisering under 1800-talet.
15. Under 1980-talets senare hälft har dock forskningen kring olika aspekter av kvinnoarbetet ökat i omfattning, i synnerhet hur arbetsprocessens och teknikens förändring påverkat arbetsdelningen mellan könen. Se t ex A Emanuelsson (1990); B Lundgren (1990); U Wikander (1988); A Göransson (1988); I Jonsson (1987); C Florin (1987); L Sommestad (1987) och M Burman (1987).
16. C Edquist (1980), s 58 ff.
17. C Edquist och O Edqvist (1980), s 9.
18. Ibid. Se även C Edquist (1985) samt O Edqvist (1989).

19. Åtminstone C Edquist har framfört detta, se Edquist (1980), s 51 ff.
20. Se även K Ramberg (1989), s 29.
21. Se t ex S Embertsén (1976).
22. Se t ex A Staaf (1982).
23. Se t ex artiklarna i *Bokbox* vid 1980-talets mitt: A Björnsson (1985); H-U Wehler (1985) och T Nybom (1986).
24. Det finns flera böcker där den här frågan behandlas. Exempel på bra sådana är B Hodne, K Fjeldstad och G Rosander (1981) och P Thompson (1980).
25. Sven Lindqvist s 13 i förordet till P Thompsons *Det förgångnas röst*, (1980).
26. Pga vissa praktiska problem – se bilaga två – fick jag tumma en aning på dessa planer, men intervjuerna fick ändå en jämn och acceptabel spridning över länet.
27. Se även I Lindström (1985), s 2. I denna sammanfattas de 39 intervjuer som han 1983-84 gjorde med skogsarbetare och andra skogsbrukskategorier (främst körare, kockor och arbetsledare). 26 "huggare" intervjuades. Detta dokumentationsprojekt initierades och finansierades av Lycksele skogsmuseum.
28. P Thompson (1980), s 123. Se även Anders Björklund (1984) som diskuterar den här aspekten.
29. Ett dokumentationsprojekt om "Skogsbrukets mekanisering", utfört vid skogsmuséet i Lycksele. En del av de intervjuade hade avlidit, och namnen på dessa skickades givetvis inte till mig. Se även I Lindström (1985).
30. För en redogörelse för prosopografi se L Stone (1981), kapitel två. Kapitlet presenterades emellertid redan 1971 i tidskriften *Daedalus*.
31. L Stone (1981), s 57 ff.
32. Ett svenskt exempel utgör David Gaunt (1974).
33. L Stone (1981), s 62 ff.
34. L Stone (1981), s 68.
35. L Stone (1981), s 69.
36. S Lindqvist (1978), s 142.
37. E Bull, (1958) diskuterar frågan i både inlednings- och avslutningskapitlet, s 1-14 och 361-374.
38. P Thompson (1975).
39. Se S Åkermans presentation av *Levnadsödesprojektet*, s 22-27 i *Historielärarnas förenings årsskrift*, 1986/1987, där just denna aspekt lyfts fram. Se även M Burman, (1987). Burman använder livslopsintervjuer för att undersöka en aspekt i kvinnornas liv, det oavlönade hemarbetet.
40. Se även P Thompson (1980), s 187-190.
41. Angående utskrifterna, se bilaga två s 16.
42. P Thompson (1980), s 199 ff.
43. Ibid. Thompson diskuterar i punktform tre metoder för att kontrollera muntligt källmaterial. Men jag kan inte se annat än att punkt två och tre båda rör utnyttjande av annat källmaterial.

Kapitel 2

1. Ip 28 s 1.
2. Ip 28 s 2.
3. Ip 20 s 1.
4. Ip 8 s 1.

5. Ip 35 s 3.
6. Se även I Lindström (1985), s 5.
7. Ip 35 s 2.
8. Ip 10 s 3.
9. Se tex B Hellström (1986); B Nilsson och N Oward (1985) och B Jonasson (1989).
10. Se även I Lindström (1985), s 5-6.
11. Ip 43 s 2.
12. Ip 12 s 2.
13. De var tre huggare totalt och högg och bodde hemma hos arbetsgivaren, R Wedin. Året var 1932. Om Wedin var virkesägare eller den som åtagit sig drivningen, eller både och, framgår inte.
14. Ip 39 s 3.
15. Ip 17 s 3.
16. Ip 20 s 4.
17. S Embertsén (1976), s 14.
18. G Rosander (1988), s 151 ff.
19. S Embertsén (1976), s 46.
20. K Löw (1985), s 88.
21. N Hultmark (1946), s 52 ff. Där redogörs för de redskapsprov med bågsåg som gjordes i Västerbotten vid 1940-talets mitt.
22. S Embertsén (1976), s 46 ff. Se även G Rosander (1988).
23. För en utförlig redogörelse angående olika redskapstyper och redskapsvården, se N Hultmark (1946).
24. S Embertsén (1976), s 41 ff.
25. G Rosander (1988), s 159-160.
26. G Rosander (1988), s 160.
27. L Mattson och E Stridsberg (1981), s 312.
28. Ip 32 s 6-7.
29. Ip 32 s 7-8.
30. Ip 26 s 4.
31. Se tex avsnittet om "sågningsredskapen", s 49-58 i *Studier i skogsbrukets arbetslära* (1943). Där behandlas bl a olika handtags- och tandningskonstruktioner.
32. *Studier i skogsbrukets arbetslära* (1943), s 58 ff. Här framhålls att tre olika huvudtyper utkristalliserats som de populäraste, nämligen Urafors, Turpentine och Yankee-modellen. Se även Rosander (1988), s 154. Han refererar en undersökning från 1944 där man fann att det var de två amerikanska modellerna – yankee och turpentine – som dominerade. Det var också de modellerna som framdeles blev de två helt dominerande på marknaden.
33. B Flodman (1946), s 70.
34. Jag bortser här från alla individuella löne- och lokala prisvariationer som förekom. I nämnda undersökning (se föregående not) räknade Flodman, utan att redovisa hur han kommit till den siffran, med 1,50 i timförtjänst för "en huggare", (s 72) vilket är den siffra jag grundat dagsverksåtgången på.
35. Ip 33 s 7-8. Riktigt hur hans krav kunde få denna effekt framgår tyvärr inte. Filningsverkstaden i Åsele finns upptagen i *Inventering gamla industri- och arbetsplatser inom Åsele kommun* (1988). Den har nyligen gjorts av LO:s och ABF:s Arbetshistoriska råd i Västerbotten. Här kan man läsa att sågfilverkstaden startades på försök 1944 och att den fungerade så väl att en större verkstad byggdes enkom för detta ändamål 1949. Vid den tidpunkten var det den enda filverkstaden i landet. Där arbetade tio filare och en verkmästare. Verkstaden lades ned 1960.

36. L. Mattson Mårn (1946), s 16.

37. Ibid.

38. En bra, sammanfattande redovisning över vunna erfarenheter av försök att förbättra redskapsvärden vid 1940-talets mitt ges i det tidigare nämnda meddelandet från SDA författat av L. Mattson Mårn. Han behandlar fra instruktörsverksamheten, men avslutar med att ta upp erfarenheterna från de relativt nystartade filningsverkstäderna. Han är positiv till deras verksamhet, men uppmärksammar samtidigt de praktiska problemen, transporter tex, som han för SDA:s del räknade med skulle bli betydande. Norrland och Dalarna var deras medlemmars huvudsakliga verksamhetsområden, och de områdena var kända för sina långa avstånd och många vitt utspridda drivningar.

39. Se även I Lindström (1985), s 6. De flesta skogsarbetare tyckte, efter en viss skepsis i inledningsskedet, att filningsverkstäderna var bra.

Västerbottens Folkblad berörde i en artikel 1951 filningsverkstäderna. Också här framställdes skogsarbetarna som i huvudsak positiva till verkstäderna. Västerbottens Folkblad 24/1.

40. Ip 35 s 5.

41. Ip 47 s 5.

42. Ip 33 s 8.

43. Ip 27 s 5.

44. Ip 12 s 5.

45. Tre tum ovan närmaste trädrotfäste var ett vanligt maxmått.

46. Ip 14 s 3.

47. Uppgifterna om sortimentsindelningen har hämtats från *Studier i skogsbrukets arbetslära* (1943), s29.

48. Övriga inverkan faktorer, till exempel marknadens efterfråge- och prisfluktuationer, kan vi här bortse från.

49. *Studier i skogsbrukets arbetslära* (1943), s30.

50. G Nenzell (1946), s 39.

51. Ibid.

52. Ip 39 s 6-7.

53. Se även G Nenzell (1945), s 39.

54. Ip 29 s 5.

55. Ibid.

56. Ip 29 s 5.

57. Ibid.

58. För en detaljerad redovisning angående det här arbetsmomentet, se Nenzell (1946), s47.

59. Ip 28 s 6.

60. Se tex Ip 14 s 3-4.

61. Se tex A Staaf (1972), s 13 ff.

62. Se tex Ip 35 s 6.

63. Liknande synpunkter hade de skogsarbetare som I Lindström intervjuade. Se Lindström (1985), s 14-15.

64. Det är svårt att säga något generellt och bestämt om hur många av skogsarbetarna som hade möjlighet att utnyttja enklare rastkojor under 1940- och 50-talen. Det skilde stort mellan olika arbetsgivare, men en tydlig tendens är ändå att de mindre arbetsgivarna var sämre på att tillhandahålla rastkojor. Likadana var förhållandena för dem som högg på det egna jordbrukshemmanet.

65. Med "satte bort" avses prisöverenskommelsen. Ip 26 s 7.

66. Ip 37 s 3.

67. Ip 49 s 8.

68. Se tex Ip 20 och Ip 33.

69. Se även I Lindström (1985), s 19-21. En av hans informanter uttryckte sig så här: "Jag minns så väl den första gången som jag träffade en jägare av den nya sorten. Vi var ett gäng som var ute på röjning och plötsligt stod där en pajsare och tittade på oss, vi undrade nog lite tillmans vad det där kunde vara för figur, för i klädseln såg han ut som oss. Då steg han fram och presenterade [sig] som den nya jägmästaren på reviret." (s 21)

70. Se tex Ip 48 s 4. Mer om 1950-talets skogsarbetsmarknad i kapitel sex.

Kapitel 3

1. SOU 1938:58 s 71-72.

2. I A Staaf (1983) redovisas bakgrunden till VSA:s bildande.

3. T Streyffert (1961), s 428.

4. Ibid. Angående VSA, se Staaf (1983), s 8.

5. U Sundberg (1978), s 142. Resultaten publicerades i bokform och anses – enligt referat i Sundberg – ha varit av den kvalitén att den gav den svenska forskningen en absolut tätplats. Se även *Studier i skogsbrukets arbetslära* (1943) och *Studier över tungt kroppsarbete*. (1948).

6. I Svernilson och E Waldenström (1942), s 28.

7. I Svernilson och E Waldenström (1942), s 29.

8. Se t ex SOU 1945:33.

9. Citatet ur SOU 1949:1 s 5, från utredningens handläggande vid konselj den 17 dec 1943 av dåvarande jordbruksdepartementschefen Pehrson-Bramstorp. Se även SOU 1943:39, s 102-103.

10. Ledare i Skogsägaren 1944 nr 9 s 209.

11. Skogsägaren 1949 nr 3 s 48. Osignerad artikel i en artikelserie – "Målet – ett gott högproduktivt och ekonomiskt lönande skogsbruk". Artiklarna fanns införda 1949 i nummer 1-4.

12. Se t ex Skogsägaren 1944 nr 1 s 3-4, artikeln signerad "P.H".

Svenska Skogsarbetarförbundet hette till 1961 Svenska Skogs- och flottningsarbetarförbundet. Jag har emellertid för enkelhetens skull valt att genomgående använda det moderna namnet.

13. SIA var – och är – de samverkande träfackens tidning. Förutom SSAF var det Svenska Pappersindustriarbetareförbundet (SPIAF) och Svenska Träindustriarbetareförbundet (STIAF) som gav (ger) ut SIA.

14. Se t ex SIA 1942 nr 20 s 423.

15. Ibid.

16. SIA 1939 nr 6 s 15-16.

17. SSAF:s kongressprotokoll 1947 s 126-128.

18. SSAF:s kongressprotokoll 1944 s 142.

19. SSAF:s kongressprotokoll 1944 s 143.

20. T Karlbom (1968), s 339.

21. Ibid.

22. SSAF:s kongressprotokoll 1944 s 150-151.

23. Ledare i Skogsägaren 1949 nr 10 s 191.

24. SSAF:s kongressprotokoll 1947 s 185.

25. SSAF:s verksamhetsberättelse 1946 s 143-144.

26. SSAF:s verksamhetsberättelse 1946 s 144.
27. Ibid.
28. T Karlbom (1968), s 338.
29. T Karlbom (1968), s 352.
30. Se t ex SIA 1939 nr 24 s 3.
31. SIA 1940 nr 1 s 5. 1942 blev ett märkesår i förbundets studie- och upplysningsverksamhet. Då anställdes nämligen för första gången en studiesekreterare som enbart hade som uppgift att sköta denna alltmer omfattande verksamhet, se SSAF:s verksamhetsberättelse 1942 s9.
32. Se t ex temaartiklarna om utbildningsbehov och yrkeskrav i SIA 1943 nr 25-26 s9-14.
33. Se t ex ledaren i SIA 1943 nr 2 s 4.
34. Se t ex ledaren i SIA 1942 nr 17 s323 och ombudsman H Nielsens och skogsinspektör E Nilssons uppsatser i *Skogsbruk i Omvandling* (1982), s119 respektive s128. Där beskrivs både en skogsarbetare och arbetsledares blandade minnen av umgänget med krigsårens ovana skogsarbetskraft.
35. Se t ex SIA 1944 nr 3 s2.
36. SIA 1948 nr 1 s8-9,11.
37. N Hultmark (1946), s36-37.
38. B Lidberg och Å Burénus (1961), s5-6. En av de första avverkningsmaskinerna, en manuellt driven, uppmärksammades tidigt i Norden. I den norska *Illustrert Nyhetsblad* presenterades 1862 "Hamiltons Träfällningsmaskin", vilken spåddes en lovande framtid. Uppgiften finns i A Vevstad (1981), s12.
39. B Lidberg och Å Burénus (1961), s6.
40. Båda motorsågarna presenterades i tidskriften *Skogen*, Sector av G Lundberg (1916), s323 ff; K F Adelsköld och G Lundberg (1917), s256-259 och Gerber av G Lundberg (1919), s276-281.
41. K F Adelsköld och G Lundberg (1917), s259. Priset har dock hämtats från G Lundberg (1916), s323.
42. A Vevstad (1981), s16.
43. B Lidberg och Å Burénus (1961), s6ff.
44. Aktuell information nr 5 s9.
45. B Helgeson, J Johansson, U Lindberg (1979), s82.
46. Aktuell information nr 5 s4.
47. Ibid. Bland de uppräknade tvåmansmotorsågarna fanns enstaka inhemska prototyper som enbart använts i provsammanhang men också utländska serietillverkade som inte provats i Sverige.
48. Den kortfattade redogörelsen avser tvåmansmotorsågar av sk "svärdtyp" – det var den dominerande typen – och bygger på den beskrivning som fanns i Aktuell information nr 5 s2.
49. Aktuell information nr 5 s2-5.
50. I A Vevstad (1981), s26, finns den här uppgiften. Den är lite vagt formulerad och verkar i första hand avse de tyska tvåmansmotorsågarna.
51. B Lidberg och Å Burénus (1961), s8.
52. Aktuell information nr 5 s8.
53. Aktuell information nr 5 s7.
54. Aktuell information nr 32 s1-2ff.
55. Uppgifterna i stycket är hämtade i B Lidberg och Å Burénus (1961), s8. Försäljningssiffrorna i Norge uppvisar för övrigt samma trend – en blygsam försäljning till 1950-talets mitt, sedan en kraftig ökning. Uppgiften finns i A Vevstad (1981), s114.

56. Aktuell information nr 90. Den innehåller en sammanställning över "...de flesta nu i landet förekommande enmansmotorsågar".
57. Skogen 1959 nr 6 s 144-145.
58. Se B Lidberg och Å Burénus (1961), s 80-87.
59. Aktuell information nr 32.
60. "P.M., beträffande motorsågsprovningarna på Korsnäs AB, juni 1954" (1954), s2.
61. B Lidberg och Å Burénus (1961), s 69-70.
62. A Vevstad (1981), s 89-91.
63. B Lidberg och Å Burénus (1961), s 69-70.
64. Aktuell information nr 97 samt nr 106.
65. *Statens maskinprovningar*, Meddelande nr 1662.
66. B Lidberg och Å Burénus (1961), s 35.
67. Det bör dock i rättvisans namn sägas att det svenska motorsågsmärket Raket redan under 1950-talets mitt och till 1960-talets början utrustade sina modeller med en insprutningspump, som i likhet med membranförgasaren möjliggjorde arbete i olika lägen utan bruk av vridbara svärd respektive förgasare. Se tex SDA-Redogörelse, september 1954 för en redogörelse för en tidig sådan Raketsåg. För en grundlig redogörelse av insprutningspumpens funktion, se B Lidberg och Å Burénus (1961), s40 ff. Av Statens Maskinprovningars meddelanden framgår att Raket i och med modellen XD-Raket (1959/60) övergav insprutningspumpen och istället övergick till membranförgasare. Se Meddelande nr 1307, 1513 och 1619.
68. Aktuell information nr 5 s 7-8.
69. Aktuell information nr 32.
70. Ip 31, s 7, och *Redogörelse för jämförande undersökningar av olika enmansmotorsågar, vintern 1951-52. Kort sammanfattning av resultaten.*, (1953) s27. Se också SIA, 1951 nr 1 s 15; Skogsägaren, 1951 nr 3 s 70-71 och Skogen, 1951 nr 1 s 10-11. Artikelförfattarna meddelar att en ny lätt motorsåg gjort entré. Tonläget är i samtliga fall påtagligt positivt och förväntningarna är höga. Jag har inte funnit några artiklar om Cometen som tar upp erfarenheterna efter en tids användning.
71. Se t ex Aktuell information nr 90.
72. *Redogörelse för jämförande av olika enmansmotorsågar, vintern 1951-52. Kort sammanfattning av resultaten.*, (1953). Se även nästa not.
73. Ip 47 s 11. En jämförelse mellan viktangivelser i olika Homelite motorsågsannonser vid 1950-talets mitt, och de viktmätningar som Statens maskinprovningar och SDA gjorde, styrker informantens resonemang, I de annonser som jag kunnat studera angavs dock 9,8 kg, utan uppgift om det var med eller utan svärd, bensin etc, inte 8,5 som informanten uppgav. Vid kontrollmätningar visade sig dessa Homelite modeller, modell "17" och "EZ" väga drygt 12 kg. Statens maskinprovningar meddelande 1257 och 1303, Aktuell information nr 90 och nr 106, annonser införda i SIA nr 24 1956 s 30 och Skogen nr 21 1955 s 388.
74. Här avses uppgifter från en undersökning gjord vintern 1951/52, *Redogörelse för jämförande undersökningar av olika enmansmotorsågar, vintern 1951-52. Kort sammanfattning av resultaten.* (1953). De andra SDA-uppgifterna är från Aktuell information nr 90.
75. En redogörelse för provens utförande och omfattning vid den sistnämnda statliga inrättningen ges i Statens maskinprovningars meddelande nr 1661 och 1662. Vikt, pris och årtalsuppgifterna över upptagna motorsågar har hämtats från de meddelanden där undersökningsresultaten redovisades.
76. Vid slutet av 1940-talet gjordes två större arbetskraftsundersökningar, J

Wallander (1948) och G Wieslander (1948). I synnerhet den förstnämnda blev uppmärksammas och flitigt kommenterad. För 1950-talet se exempelvis: SOU:1956:36; ledaren i Skogen 1950 nr 5 s 93; ledaren i Skogen 1953 nr 7 s 137; Referatet från diskussionen på 1953 års "Norrlandsmässa" om skogsbrukets rationalisering, Skogen 1953 nr 10* s 114-115 och 121; N Bergsjö (1954); ledaren i Skogsägaren 1951 nr 10 s 201-202; kommentaren på SIA:s ledarsida angående Svenska skogsvårdsföreningens vinterexkursion 1952, 1952 nr 5 s 2; SIA 1956 nr 4 s 15-17; SIA 1956 nr 22 s 5; Helmer Kempe (1957); C G Sundberg (1956); G Saemund (1953); Birger Eliasson (1955); Fredrik Ebeling (1955); Wilhelm Haglund (1957); John Löfblad (1954a) och (1954b); Paul Björk (1953); A. C:son Leijonhufvud (1953).

77. Skogen 1952 nr 3-3* s 72-73.

78. C Winroth (1956).

79. Ibid. Se även Winroths artikel i SIA 1951 nr 19 s 9.

80. Se t ex S Klockares diskussionsinlägg i SIA 1958 nr 7 s 7.

81. Se t ex H Sten i SIA 1952 nr 3 s 4. Han var SSAF:s sekreterare under större delen av 1920- och 1930-talen.

82. J Löfblad (1954a) och (1954b).

83. W Haglund (1959).

84. SSAF:s kongressprotokoll 1953 s 120.

85. SSAF:s kongressprotokoll 1953 s 127.

86. Det finns några få som är försiktigt kritiska till den optimistiska hållningen, eller bättre, håller sig på ett mer konkret och jordnära plan. Se t ex ombudsmanen Bertil Vanhainens synpunkt, refererad av Sigurd Klockare, om motorsågarnas driftsäkerhet och ägande i SIA 1956 nr 10 s 10. Se även notisen i SIA 1956 nr 8 s 6.

87. SIA 1951 nr 11 s 11-12.

88. Artikeln handlar dock i första hand om hur uppförande av skogsarbetarbostäder kan bidra till att förbättra skogsarbetarnas tillvaro och säkra skogsbrukets arbetskraftsbehov. SIA 1956 nr 15 s 9-13, 28.

89. SIA 1951 nr 19 s 9.

90. Se även den utförliga artikel av Herbert Antoine som var införd två nummer tidigare: "Motorsågen erövrar skogen", SIA 1954 nr 22 s 17.

91. SIA 1954 nr 24 s 24.

92. Ledare i Skogen 1955 nr 19 s 337.

93. A. C:son Leijonhufvud (1953), s 108.

94. Se t ex Domänverkets byråchef S.-Sjöstedt (1953), s 151-171; A. C:son Leijonhufvud, SDA, (1953), s 97-112.

95. Skogen 1950 nr 3 s 57.

96. Ledare i Skogen 1956 nr 13 s 389.

Kapitel 4

1. Ip 39 s 9.

2. Ip 18 s 6.

3. Ip 2 s 9.

4. Ip 43 s 9.

5. Se även I Lindström (1985), s 7.

6. Ip 35 s 9.

7. Se t ex Ip 45 s 9.

8. Se tex Ip 8 s 7.
9. "Kronjägare" kallades tjänstemän på "mellannivå" inom Domänverket.
10. Ip 28 s 9.
11. Ip 45 s 9.
12. Se tex Ip 1 s 7, som redogör för liknande synpunkter angående användning av tvåmansmotorsåg.
13. Ip 29 s 7.
14. Ip 41 s 8.
15. Ip 36 s 7.
16. Nyberg visade på detta vis – med egna ord – "underverket". Ip 20 s 11.
17. Ungefär hur många det var framgick tyvärr inte under intervjun.
18. Se tex Ip 39 s 9ff.
19. Ip 33 s 8.
20. Ip 38 s 9.
21. Ibid.
22. Ip 20 s 10.
23. Ip 2 s 10.
24. Se även I Lindström (1985), s 7-8. En av Lindströms informanter beskrev där problemens omfattning: "Om det finns en Gud och om han hört alla svordomar som kom från de som inte fick sågen att gå, så skall du veta att de är i allafall inte i himlen".
25. Se även tex Ip 17 s 8ff.
26. Ip 20 s 11.
27. Ip 20 s 12.
28. Ip 6 s 6.
29. Ibid.
30. Ip 6 s 6.
31. Ip 10 s 10.
32. Det råder oklarhet kring uppgifterna angående såväl årtalet som märket på den motorsåg han då lånade och sedan köpte. Han nämner flera olika årtal vid 1950-talets början, och två olika motorsågsmärken; JoBu och BeBo. 1951 och JoBu senior verkar dock vara de riktiga uppgifterna, om man beaktar händelseförloppet kring denna motorsåg. Se Ip 48, s 6 och 9ff.
33. Ip 48 s 11.
34. Ip 48 s 10.
35. Ibid
36. Ip 48 s 11.

Kapitel 5

1. Västerbottens Folkblad har granskats för perioden 1950-1960 (endast vintermånaderna nov-mars). Motorsågsannonser är sällsynta före 1955. Åren därefter sker en markant ökning. Under dessa år finns det så gott som varje vecka motorsågsannonser införda. Trenden är likadan när det gäller artiklar som handlar om ny teknik i skogen och arbetsplatsbesök där tekniken berörs. Se tex Västerbottens Folkblad den tredje mars 1954. I ett reportage från en arbetsplats i Fäboberget, Vilhelmina, berörs mekaniseringen i positiva ordalag. "Uppe på Fäboberget. 26 000 timmer avverkas. Motorisering är melodin". Därefter får man veta att traktorns och motorsågens "vrål" möter besökaren.

2. Det tycks också ha varit vanligt att återförsäljare annonserade om dessa demonstrationer i lokalpressen. Ibland rapporterade också Västerbottens Folkblad om sådana demonstrationer. Den tredje mars 1953 omtalas en demonstration av motorsågen Dolmar i Skellefteå. Rubriken: "Dolmar skär trä som smör" säger en del om hur reportern uppfattade motorsågens kapacitet. Han tycks inte ha varit ensam om att bli imponerad. Några åskådare, representanter från ett antal skogsbolag, sägs ha infordrat offert på stående fot.

3. Se t ex Ip 4 s 8.

4. Se t ex Ip 17 s 9.

5. Se t ex Ip 23 s 11-12.

6. Se t ex Ip 35 s 9 och Ip 37 s 8 som berättade om skidlöparen och skogsarbetaren Sten Bergkvist som sålde motorsågar.

7. Se t ex Ip 8 s 9.

8. Se t ex *Instruktionsbok. Motorsågen Jo-Bu junior*, (1955), s 22 ff.

9. Se t ex Ip 12 s 9.

10. Ip 46 s 12.

11. De föreslog att han skulle skicka den vidare till en verkstad i Bispgården i Jämtlands län, där det fanns en mer kompetent personal, eller – vilket är troligare – att de var återförsäljare av den aktuella kedjan.

12. Ip 39 s 10.

13. För en detaljerad redogörelse för filningsarbetet och över olika filningsmal-lar, se B Lidberg och Å Burénus (1961), s 92 ff.

14. Se t ex Ip 22 s 11.

15. Jo-Bu jr rekommenderades t ex att läggas under en gran med en presenning över. *Instruktionsbok, Motorsågen Jo-Bu junior*, (1955), s 15.

16. Se t ex Ip 47 s 12.

17. Ip 16 s 17.

18. Ibid.

19. Se t ex Ip 27 s 8 och Ip 32, s 11.

20. Se t ex Ip 34 s 9.

21. Ip 13 s 15.

22. Ip 14 s 11.

23. Ibid.

24. Ip 37 s 8. Det här problemet hade också Ip 49. Se sid 17 i utskriften.

25. "Resultat från en undersökning beträffande motorsågars driftsäkerhet, kostnader mm" (1956), s 1.

26. Ip 37 s 7-8.

27. Ip 10 s 11

28. Ip 13 s 11.

29. Ibid.

30. Ip 4 s 7.

31. Ip 47 s 10.

32. Ip 43 s 14.

33. Ibid.

34. Ip 1 s 10.

35. *Instruktionsbok. Motorsågen Jo-Bu junior*, (1955).

36. "Resultat från en undersökning beträffande motorsågars driftsäkerhet, kostnader mm" (1956), s 6.

37. Ibid.

38. "Resultat från en undersökning beträffande motorsågars driftsäkerhet, kostnader mm" (1956), s 7.

39. Ip 29 s 8.
40. Ip 17 s 9. Jämför även med den informant som bodde 5-6 mil från Lycksele, och som fått sin McCulloch av arbetsgivaren. Även han skickade vid driftsstörningar sin motorsåg till Lycksele, ett par tre gånger den första vintern med två-tre dagars avbrott i motorsågsbruket som följd. Ip 43 s 14.
41. Ip 37 s 9.
42. Ip 48 s 11-12.
43. Ip 48 s 12.
44. Bra och snabb service började också användas som säljargument. Se tex annonsen för McCulloch MAC 35A och McCulloch 44A i Västerbottens Folkblad den 14 november 1959.
45. Ip 30 s 7 ff. Se även tex Ip 17 s 10. Det var emellertid inte Harald Kjellsons första motorsåg, den – en Jo-Bu junior – hade han 1956 fått av arbetsgivaren SCA.
46. Skogen 1959 nr 6 s 144-145.
47. Se tex Ip 28 s 10.
48. Namnen på motorsågsägarna hade man fått från Kungliga Domänstyrelsens utbildningsregister och från olika motorsågsfirmor. Därutöver intervjuades ett 50-tal motorsågsägare i södra Norrland och Mellansverige. "Resultat från en undersökning beträffande motorsågars driftsäkerhet, kostnader m m" (1956), s 1.
49. "Resultat från en undersökning beträffande motorsågars driftsäkerhet, kostnader m m" (1956), s 4.
50. Ip 13 s 12.
51. "Resultat från en undersökning beträffande motorsågars driftsäkerhet, kostnader m m" (1956), s 4.
52. Ibid.
53. "Resultat från en undersökning beträffande motorsågars driftsäkerhet, kostnader m m" (1956), s 5.
54. Ip 16 s 2.
55. Erard Jonsson var en av de få som varit med om att detta ifrågasatts redan på 1950-talet, Ip 8 s 14. För liknande åsikter se Ip 39 s 16.
56. Samma uppfattning har Albin Agebro, före detta ombudsman och förbundssekreterare i SSAF. Enligt honom diskuterades vid den här tidpunkten inte heller motorsågens eventuella konsekvenser på arbetsmiljön. Agebro intervjuades per telefon i januari 1991.
57. SSAF:s kongressprotokoll 1953 s 210-211.
58. SSAF:s kongressprotokoll 1953 s 211.
59. Ibid.
60. SSAF:s kongressprotokoll 1953 s 212.
61. SSAF:s kongressprotokoll 1953 s 213.
62. Ibid.
63. Ägarfrågan berörs tex inte på 1957 års kongress när några motioner tar upp frågan om skatteavdrag för de bensinkostnader som är förknippade med motorsågsbruk. SSAF:s kongressprotokoll 1957 s 207-210. Vad som också talar för min tolkning är att T Karlbom (1968) i sin beskrivning av 1940-talets och 1950-talets "nya betingelser för verksamheten" inte heller berör ägarfrågan, s 353-394.
- SSAF:s principiellt negativa inställning till att skogsarbetarna skulle köpa motorsågen märktes inte i SIA. Malcolm Lilliehöök menade exempelvis i en lång artikel om motorsågen 1954 att det verkade som om "tendensen för närvarande" var att bolagen upphörde att äga motorsågar, och i stället på olika sätt uppmunttrade och hjälpte skogsarbetare att köpa egna motorsågar. Han kommenterar överhuvudtaget inte detta utan diskuterar endast om det är bäst för skogsarbetarna

att äga en själv eller tillsammans med andra. Han förordar ett individuellt ägande. SIA 1954 nr 24 s 24-25.

En som dock tog upp ägarfrågan, och kritiserade förhållandena, var SSAF:s ombudsman i Norrbotten, Bertil Wanhainen. Han sade på en konferens i Korpi-lombolo 1956 – enligt Sigurd Klockares referat i SIA – att arbetsgivarna själva borde stå för motorsågens utvecklings- inköpskostnader. Han undrade om det var rimligt "att den enskilde skogsarbetaren ensam skall svara för experimentverk-samheten för ett rationellare skogsbruk?... Vore det inte skogsarbetsgivarnas sak?". SIA 1956 nr 10 s 10.

64. Den intervjuade heter Gustafsson och artikeln var införd i Västerbottens Folkblad den 29 november 1956.

65. Ip 6 s 6; Ip 25 s 9; Ip 39 s 9 ff och Ip 48 s 10.

66. Se Ip 23; 30; 39 och 43. Den fortsatta redogörelsen kring deras första motorsågsbruk bygger, om inte annat anförs, på följande ställen i utskrifterna: Ip 23 s 9 ff; Ip 30 s 7 ff; Ip 39 s 9 ff och Ip 43 s 9 ff.

67. En viss oklarhet råder på den här punkten, då det inte riktigt framgår av intervjusvaren exakt vilka kriterier – utöver fastanställningen – som gällde för att komma ifråga. Men de viktigaste var troligtvis de som ovan angivits: anställnings-tidens längd och antal arbetsdagar per år (angående fastanställning och antal arbetsdagar, se kapitel sex).

68. Ip 43 s 9.

69. Ip 23 s 9.

70. Ip 23 s 11.

71. Ip 29 s 8.

Kapitel 6

1. Brosslingen, barkningen och kvistningen utfördes fortfarande manuellt, med viss reservation för de två förstnämnda arbetsmomenten, vilkas omfattning och utförande under hela 1950-talet förändrades på grund av att nya virkestransport- och barkningsmetoder successivt togs i bruk.

2. Se t ex Ip 40 s 8, Ip 25 s 11 och Ip 33 s 11.

3. Ip 3 s 13.

4. Se även B Nilsson och N Oward (1987), s 64.

5. SDA:s undersökning vid femtiotalets mitt om motorsågarnas driftsäkerhet m m berörde motorsågens inverkan på såväl fysisk som psykisk arbetsbelastning. Motorsågsägarna ombads i slutet av frågeformuläret att ge sina personliga syn-punkter på motorsågen. "Nästan samtliga motorsågsägare förklara att motorsågen skapar större trivsel i huggningsarbetet. Det ger omväxling och skapar nya diskussionsämnen i förläggningarna. En övervägande del av de tillfrågade för-klarar att huggningsarbetet har blivit lättsammare. Flera förklara sig ha betydligt med krafter kvar vid arbetsdagens slut och kunna härigenom ägna sin fritid till hobbies od."

Georg Brofeldt vid SDA som sammanställt undersökningen, menade att det här skulle göra det lättare att rekrytera skogsarbetare. Det mycket stora svarsbortfallet – 70% – innebär dock att man får tolka resultaten försiktigtare än vad Brofeldt gör. "Resultat från en undersökning beträffande motorsågars driftsäkerhet, kostnader m m" (1956), s 8.

Se även Per Føjns och forstmästare Greger Carpelans meningsutbyte angående

arbetsbelastningen med motorsåg. Skogen 1948 nr 19 s 219-220, Skogen 1949 nr 20 s 270-271 och nr 22 s 300-301, Skogen 1950 nr 3* s 31-34*, Skogsägaren 1950 nr 8 s 167.

6. Ip 47 s 15.

7. Ip 22 s 9.

8. Ip 22 s 13.

9. Svårigheten att med retrospektiva intervjuer undersöka tidsanda, värderingar etc är för övrigt något som många intervjuare vittnat om. För en problematisering av detta se kapitel åtta.

10. I dokumentärböcker som behandlar lands- och skogsbygdsliv under 1940- och 1950-talen är teknikoptimismen påtaglig. Se tex C Krantz (1949); E Goland och B Gustafsson (1959); E Goland (1955); L Madsén (1955). Samma budskap präglar många artiklar i tidskrifter och dagstidningar under dessa decennier. Se tex Jon N Jonsson (1954); A Krijuhin (1953); Sven Rydberg (1957); Sven Holmström (1957); Skogen 1953, nr 1 s 4-5 och SIA 1956 nr 4 s 15-17 och nr 15 s 9-13, 28.

11. Se tex Ip 23 s 2 och Ip 41 s 1.

12. Ip 26 s 3.

13. Ip 50 s 6.

14. Se även B Nilsson och N Oward (1987), s 57 ff.

15. "Resultat från en undersökning beträffande motorsågars driftsäkerhet, kostnader mm" (1956), s 8. (Se dock not fem i detta kapitel för de problem som är förbundna med att generalisera utifrån denna undersökning.)

16. Ip 35 s 14. Han köpte motorsåg 1958.

17. Det var för övrigt ingen informant som uppgav att han själv, eller att någon i hans omgivning, försökt sig på något slags detaljerad räknejämförelse mellan arbetet med timmersvans respektive motorsåg.

18. *Föredrag hållna vid av SDA anordnad kurs i skogliga rationaliseringsfrågor i Bräcke, oktober 1945.* Se i första hand Ludvig Mattson Mårns och Gustaf Nenzells föredrag i vid konferensen, sidorna 1-51. Se även de återkommande artiklarna i skogsbrukstidskrifterna som behandlade avtalskonstruktionerna, exempelvis Kjell Kilanders artiklar i Skogen 1959 nr 11 s 238-239 och nr 22 s 453-455, 461 och Carl-Eric Janlövs i Skogsägaren 1954 nr 9 s 195-200 och nr 10 s 223-229.

19. L Mattson Mårn (1946), s 7.

20. L Mattson Mårn (1946), s 6-7.

21. L Mattson Mårn (1946), s 9.

22. Ibid.

23. L Mattson Mårn (1946), s 9-10.

24. Se t ex Ip 48 s 20 och Ip 20 s 21.

25. Dessa svårigheter beskrivs också av Olle Rytterbrant i SIA 1952 nr 3 s 15-17.

26. Svårigheterna att göra en säker kalkyl inför ett eventuellt motorsågsköp framgår också i de – relativt fåtaliga – samtida källor som mer i detalj diskuterar motorsågsköpets ekonomiska konsekvenser; se tex SIA nr 1954 nr 24 s 24-25; Skogen 1951 nr 1 s 8; Skogen 1953 nr 6-7* s 78-80; Skogen 1955 nr 9 s 183; Skogen 1959 nr 6 s 144-145; Skogsägaren 1950 nr 6 s 120-122 och nr 8 s 167 och R Lundgren (1954), s 3-4 och 56-61.

27. 1950 var medlemsantalet 32471 och 1958 nådde SSAF sin högsta siffra någonsin – 41931. Två år senare hade medlemsantalet sjunkit till 39748. T Karlbon (1968), s 460-461.

28. 1950 hade SSAF 32471 medlemmar och 1955 hade siffran stigit till 37829 (uppgifterna hämtade ur T Karlbon (1968), s 460). Det är svårt att jämföra

medlemsstatistiken med antalet sysselsatta i skogsbruket vintertid eftersom deras antal bara är kända uppskattningsvis. I SOU 1956:36, *Om skogsbrukets arbetsmarknad*, angavs exempelvis att det 1950 fanns ungefär 64 300 personer som i folkräkningen uppgett sig vara skogsarbetare; dvs dessa personer hade skogsarbete som huvudsysselsättning vid tillfället för folkräkningen (SOU 1956:36, s 24). I denna siffra inkluderades alltså inte det "avsevärda antal jordbrukare, jordbruksarbetare, diversearbetare och andra, som under längre eller kortare tid av året utför skogsarbete men har annan huvudsysselsättning vid mantalsskrivningen" (SOU 1956:36 s 23). Andra källor, tex arbetsmarknadsstyrelsens statistik för antalet sysselsatta under februari månad, angav 73 000 skogsarbetare för 1954 (återgivet i T Ramström och P-G Strömmer (1968) s 29). Med utgångspunkt från dessa – om än ungefärliga siffror – torde man med ganska stor säkerhet våga påstå att en majoritet av skogsbrukets arbetskraft vid 1950-talets början inte var organiserad i SSAF (eller i någon konkurrerande organisation för den delen, se tex T Karlbom (1968) s 322). Se även avsnittet i detta kapitel som handlar om "Skogsarbetarna och den agrara näringen".

29. I Västerbottens Folkblad diskuterades också skogsarbetarnas fackliga medvetenhet. Under 1950-talets första hälft framfördes vid flera tillfällen kritik mot de skogsarbetare som stod utanför facket. Enligt ett referat från ett möte i Dalasjö utanför Vilhelmina var mindre än hälften av skogsarbetarna i Vilhelmina organiserade. Alldeles för få, och man uppmanade skogsarbetarna att solidariskt delta i uppbyggandet av ett starkt förbund. Västerbottens Folkblad 8/1 1953. Se även Västerbottens Folkblad 3/1 1951.

30. Se också T Gerdes beskrivning av den fackliga medvetenheten bland skogsarbetarna i "norrskogarna". T Gerde (1954).

31. Ip 33 s 15.

32. Ip 48 s 19.

33. Se t ex Ip 20 och Ip 33.

34. Det här framhöll även de skogsarbetare som I Lindström intervjuade, se I Lindström (1985), s 20-21.

35. Ip 47 s 18.

36. Se även I Lindström (1985), s 20.

37. Ip 47 s 18.

38. Ip 28 s 17.

39. Ibid.

40. Det här är också ett intryck man får av en artikel i SIA där reportern gör flera arbetsplatsbesök i Väster- och Norrbotten, och på en plats hamnar mitt uppe i en klassificeringstvist. Året är 1952 och skogsarbetsplatsen ligger någonstans mellan Arvidsjaur och Arjeplog. SIA:s reporter, Olle Rytterbrant, beskriver skogsarbetarnas synpunkter och krav och hur SSAF:s ombudsman försöker genomdriva dessa i förhandlingen med Bure AB:s representant och arbetsgivarnas ombudsman. Skogsarbetarnas krav genomdrevs – som det verkar – utan större svårigheter och avverkningen blev placerad i en klassificering som betalades bättre. SIA 1952 nr 3 s 15-17.

41. Ip 45 s 16.

42. Ip 28 s 8.

43. Det här stämmer ganska bra överens med de synpunkter om lönen som skogsarbetare och andra framförde i Västerbottens Folkblad under 1950-talets första hälft. Då rapporteras om goda förtjänsmöjligheter i skogen. Det blir till och med ett visst meningsutbyte i tidningen om *hur* bra skogsarbetare tjänar (se 8/12 1951, 5/2, 13/2 och 14/2 1952). Men 1953 sägs arbetsgivarna inte längre betala

utöver vad avtalen stipulerade (se tex 12/12). Vintern 1953-54 anses ändå var ett bra löneår på grund av det ringa snödjupet (se tex 21/1).

44. Ip 45 s 16.

45. Se även SIA 1952 nr 3 s 15-16 och jägmästare Manfred Sundströms artikel i Skogsägaren 1956 nr 11 s 323 ff.

46. Ip 48 s 21.

47. Ibid. Se även Västerbottens Folkblad där skogsarbetare under 1950-talets sista år klagar över att arbetsgivarna utnyttjar konjunkturedgången till att pressa lönerna. Se tex 22/1 1959.

48. Ip 45 s 16.

49. Skogen 1951 nr 5 s 97.

50. Skogsägaren 1950 nr 10 s 209.

51. Skogsägaren 1954 nr 10 s 227.

52. S.-I Sjöstedt (1953), s 170.

53. S.-I Sjöstedt (1953), s 169.

54. SSAF:s kongressprotokoll 1950 s 164.

55. Det här kunde dock vara svårt om inte – som det uppgavs på kongressen 1950 – skogsarbetarna ville uppge vad de egentligen tjänade! SSAF:s kongressprotokoll 1950, s 91-96. SSAF:s arbete med skogsavtalen under högkonjunkturen framgår bland annat av verksamhetsberättelserna, se exempelvis SSAF:s verksamhetsberättelse 1951 s 60 ff.

56. Se exempelvis Hellefors bruks skogschef K-G Zimmerman i intervju i Skogsägaren 1953 nr 3 s 54.

57. T Hederström (1953).

58. Skogen 1951 nr 8 s 182.

59. Skogen 1951 nr 8 s 183.

60. Ibid.

61. W Haglund (1955).

62. "De vill inte slita sig till döds i en näring, som kanske tidvis skulle skänka dem lite större inkomster än många andra, men som i gengäld skulle fordra mera än de känner med att de orkar ge. Inte ens om de får frihet på köpet att vara sina egna basar och förmän. De vill ha ett arbete på dagen, som ger en liten möjlighet att leva även på kvällen. De är inte så rädda för bestämda arbetstider och förmän och vad som hör till, men de är rädda för slitet i skogarna som de hört och sett alldeles för mycket av". H Jonsson (1953), s 209.

63. H Jonsson (1953), s 210.

64. Ibid.

65. Mot slutet av 1950-talet dyker det dock upp några artiklar i SIA som för fram tanken att mekaniseringen på sikt kommer att leda till nya och fastare löneformer. Maskinerna kommer i högre grad än tidigare att bestämma arbetstakten och arbetsresultatet. SIA 1957 nr 15 s 7; SIA 1958 nr 18 s 22-23 och nr 19 s 13-14. Charles Winroth var ibland också inne på dessa tankegångar. 1951 skriver han i SIA att mekaniseringen inte bara skulle öka trivseln och ge bättre effektivitet i skogsbruket utan också göra det möjligt att införa nya "betalningsformer". SIA 1951 nr 19 s 9. Tio år senare – på 1961 års kongress – tar han återigen upp denna aspekt. Den här gången är utgångspunkten de stora lönevariationerna mellan olika huggare på grund av individuella prestationsskillnader. "Möjligt är att det blir naturligare med gemensamhetsackord då skogsbruket kommit längre i mekaniseringsgrad och maskiner i högre grad styr arbetsprestationen." SSAF:s kongressprotokoll 1961 s 10.

66. Den symbiotiska relationen bröts i och med de nya krav och möjligheter som

de båda näringarnas rationalisering innebar, men också av den ökade dragningskraften hos andra näringar under efterkrigsperioden. Den arbetskraft som tidigare av brist på handlingsalternativ sökt sig till jord- och skogsbruk hittade nu nya utvägar. D Bäcklund (1988), se även N-G Lundgren (1984).

67. Se *Skogsbrukets arbetskraft under 1970-talet* (1972), s 17. Se även S Embertsen (1976), s 37 ff.

68. Det här gällde exempelvis dem som diskuterade arbetskraftsbristen i skogsbruket. Ett sätt att närma sig problemet var att försöka särskilja olika "skogsarbetargrupper". Jägmästare R Hjort gjorde ett försök. Se R Hjort (1953) och Skogen 1953 nr 4 s 69-70. Han menade att det fanns sex olika grupper: "Egentliga skogsarbetare"; "Lant- och skogsarbetare"; "Arrendatorer"; "Mindre skogsägare"; "Större skogsägare" och "Diversearbetare". Han framhåller dock att dessa grupper är svåra att hålla isär, och att det är svårt att veta vilken eller vilka grupper som utför mest skogsarbete. Svårigheterna framgår också av den kritik han fick på Svenska Skogsvårdsföreningens årsmöte 1953 där han presenterade sin indelning av skogsarbetarna. Skogen 1953 nr 4 s 67-71.

69. *Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor* (1938), del 1 s 260.

70. SOU 1956:36 s 23.

71. Ibid.

72. SOU 1956:36 s 23.

73. Siffrorna inkluderade alla kategorier inom skogsbruket som uppgett sig själva som skogsarbetare, hit hörde tex flottningsarbetare, som hela perioden var mellan 3 500 och 5 000. SOU 1956:36 s 24.

74. Ibid.

75. T Karlbom (1968), s 319.

76. SOU 1956:36 s 26 ff.

77. SOU 1956:36 s 29. Man förväntade dock att arbetskraftsbytet inte skulle få samma omfattning som tidigare.

78. B Fryklund och T Peterson (1981), s 25-26.

79. B Fryklund och T Peterson (1981), s 37 ff.

80. För en något mer detaljerad skiktindelning, men gjord med ungefär samma kriterier, se H Seyler (1983), s 44 ff.

81. Se Ip 45, s 1. Hans fader hade varit snickare. Föräldrarna till Ip 48 tycks inte heller haft något slags småbruk eller jordbruk. Detta saknar dock betydelse eftersom han växte upp hos sina morföräldrar som hade ett jordbruk.

82. Ip 9 s 3.

83. Se t ex Ip 28 s 4.

84. Ip 2 s 3.

85. Ip 1 s 3.

86. Se även I Lindström (1985), s 23-24. Angående arbetslösheten menade en av Lindströms informanter att "även om man nu var arbetslös så var man inte utan arbete".

87. Ip 23 s 5.

88. Ibid.

89. Ip 48 s 4.

90. SIA 1946 nr 23 s 12.

91. Se SIA:s reportage från en konferens 1949 som anordnats av Ångermanlands socialdemokratiska ungdomsdistrikt och SSAF. Där fanns representanter för olika myndigheter, politiska organisationer, SSAF och flera skogsbolag. Den mest omdiskuterade frågan var skogsarbetarnas fastanställning. "Man (skogsarbetarna) vill gärna börja och sluta och byta arbetsgivare när man vill. I Norrland har man

inte heller några fast anställda skogsarbetare". Så borde det dock bli, tycks de flesta ha menat enligt konferensreferatet. SIA 1949 nr 13 s 19. Se även SSAF:s kongressprotokoll 1953 s 101-145. Där återges en lång diskussion som bland annat handlade om fast anställning. SIA 1952 nr 1 s 4 och nr 3 s 15-17; W Haglund (1955) och (1957).

92. J Löfblad (1954b). Se även SOU 1956:36 s 50 ff.

93. Ip 43 s 3.

94. Ip 6 s 12-13.

95. Ip 10 s 5.

96. Ip 10 s 2.

97. Se t ex Ip 2 s 1-2.

98. Ip 22 s 4.

99. Ip 33 s 4.

100. Se t ex Ip 1, s 2 och Ip 15, s 3. Se även T Ramström och P-G Strömmer (1968), s 45 ff, där de mer utförligt diskuterar olika anställningsformer inom skogsbruket.

Kapitel 7

1. C Edquist och O Edqvist (1980), s 42.

2. C Edquist diskuterar frågan närmare i uppsatsen *Företag och fack som sociala bärare av teknik* i W Agrell (1980).

3. C Edquist och O Edqvist (1980), s 49.

4. Se t ex E Österberg (1990).

5. Se den diskussion som förs i Scandia Bd 54 nr 2 s 133-180. Artikelförfattarna bygger i huvudsak på den engelske historikern E P Thompsons och den tjeckiske filosofen K Kósíks viktigaste arbeten. Notera även ett intressant påpekande – av Peter Aronsson – att etnologernas intresse för aktör-struktur problemet och tex Kósíks praxisteori, kan ses "som en kritik och väg bort från den dominerande, alltför subjektivistiska och aktörsorienterade inriktningen den sk interaktionismen stått för inom etnologin. Problemen inom historievetenskapen är snarast de motsatta idag" (P Aronsson (1988), s 155). Se även Lars Magnusson (1990) och Christer Winberg (1988) och (1989).

6. E P Thompson (1978). Se även L Magnussons efterskrift i E P Thompson (1983).

7. Hans sätt att använda klassbegreppet innebär att den engelska arbetarklassen "finns" först när arbetarna blir medvetna om sin proletära status. Se tex M Ågren (1988), s 151-152.

8. Se tex C Winberg (1989).

9. Hos E P Thompson spelar människornas "specifika livserfarenheter" en viktig roll. Det här är något som tex M Ågren framhåller i en analys av Thompsons *The Making of the English Working Class*. "Thompsons sätt att relatera de gamla begreppen bas och överbyggnad till varandra innebär alltså att den mänskliga erfarenheten får utgöra förbindelselänken. Det mänskliga medvetandet förändras genom erfarenheterna av såväl materiella förhållanden som nya idéer. Det förändrade medvetandet kan sedan, i sin tur, genom aktiv handling förändra de ekonomiska och politiska förhållandena". Ågren M (1988), s 148. Se även M Lindqvist (1987) och L Edgren (1990).

10. Ett förhållningssätt som – vilket Kósík anser viktigt att slå fast – fanns hos både den "unge" och "gamle" Marx. K Kósík (1979), s 150 ff.

11. Observera att det inte bara rör sig om ett fysiskt möte och en fysisk aktivitet, utan det handlar lika mycket om en aktivitet på ett medvetandeplan.
12. K Kósík (1979), s 176-177.
13. Se t ex Ip 41 s 18.
14. För en utförlig genomgång av den här problematiken se G Ahrnes tänk- och läsvärda bok *Vardagsverklighet och struktur*, Göteborg (1981).
15. Det gäller såväl immateriella – tex en sångartists uppträdande – som materiella/fysiska produkter. För en historik över arbetet och arbetsformernas utveckling, se L Cornell (1986).
16. För en relativt aktuell översikt över svensk arbetslivsforskning, se H Leymann och L Svensson (1987). Vad det gäller arbetslivsforskning kring kontroll, handling och handlingsutrymme, se G Aronsson och H Berglind (1990).
17. Se tex G Aronsson (1987), s 86 och M Frese (1987), s 192 ff.
18. Se tex B Starrin (1983), s 152 ff.
19. Ibid.
20. G Aronsson (1987), s 184.
21. Ibid.
22. För en problematisering av begreppet makt, se O Pettersson (1987).
23. W Korpi (1987), s 90.
24. W Korpi (1987), s 92.
25. För en diskussion om betydelsen av detta, se G Aronsson (1987), s 73.
26. Det här framgick tex av det avsnitt i kapitel sex som behandlade skogsarbetarnas övergång från säsong- till fastanställning.
27. Tio ansåg att det inte hade några fördelar jämfört med andra yrken och bara två ansåg att det var ett välbetalt arbete. Sju personer hade ingen uppfattning alls i frågan. Blomqvist, B & Olofsson, K-G (1960), s 17.
28. B Gardell (1969), s 20-21.
29. B Gardell (1969), s 22.
30. B Gardell (1969), s 21-22.
31. Traktorns last- och dragkapacitet skulle jämföras med hästens, samtidigt som inköps-, underhålls och "runtikringkostnader" (garage, behov av nya eller ombyggda anslutningsredskap m m.) skulle beaktas. Se tex A Garberg (1984) om traktorns införande i det norska jordbruket. För en allmän översikt på detta område, se H Lionberger (1960).
32. M Frese (1983), s 209.
33. Angående rationaliseringen inom flottningen, se S Sörlin (1980).
34. Se M Hellspong (1968); Å Daun (1968); O Källtorp (1973) R Bunte & S Gaunitz och L-E Borgegård (1982), s 293-353 och D Bäcklund (1988), kapitel fyra.
35. Ip 28 s 19.
36. Ip 2 s 19.
37. Se även B Nilsson och N Oward (1987), s 72 ff.
38. C Edquist och O Edqvist (1980), s 47.
39. A Vevstad (1981), 79 ff.
40. C Danell (1962), s 577-578.
41. Ett exempel på detta var skogsarbetsgivarnas försök med mekaniserad fällning, kapning, barkning och virkestransport. Denna verksamhet omnäms ofta i Västerbottens Folkblad under 1950-talets början, tex den som Domänverket bedrev på det stora försöksfältet i Rönnlidens kronopark mellan Lycksele och Vilhelmina. Enligt en artikel i januari 1951 jobbade 60-70 skogsarbetare här och man använde det senaste inom skogsbruksteknologin, däribland motorsågar, jeepar, lastbilar och traktorer. (Det verkar som om Dv höll skogsarbetarna med

motorsåg.) Två månader senare, i Västerbottens Folkblad den 17 mars, meddelas emellertid att motorsågarna blivit en besvikelse, och att skogsarbetarna nu övergått till gamla beprövade arbetsmetoder och -redskap. Det stora snödjupet anges var den främsta anledningen.

Se även Västerbottens Folkblad den 12 mars 1952. Där rapporteras om hur Domänverkets försöksverksamhet i Myrheden (i Norrbotten strax norr om länsgränsen mellan Västerbotten och Norrbotten) visat att motorsågen inte gick att använda i djup snö.

42. Se Ip 47 s 9 och Ip 38 s 20.

43. Telefonsamtal med Folke Heideken i november 1989.

44. Skogsägaren 1948 nr 4 s 74-76.

45. Se i första hand Skogen 1949 nr 22 s 300-301 och 1950 nr 3* s 31.

46. S.-I Sjöstedt (1953), s 166. Ett villkor för att skogsarbetarna skulle få köpa motorsågar genom Dv var att de hade erhållit utbildning vid någon av de motorsågskurser som regelbundet anordnades av Domänverket. Se även A Jansson (1955) som beskriver hur Billerudsbolagen hjälpte skogsarbetare att skaffa motor-såg.

47. Se även T Hederström (1953), s 157.

48. Se också kapitel fem – "Att äga motorsågen".

49. Bo Stråth har lanserat begreppet "sammanfallande intresse". Jag tycker att begreppet verkar fruktbart för studier av hur exempelvis arbetare agerat, inte som ofta hur de *borde* ha agerat enligt arbete-mot-kapital dikotomin. "Med hjälp av begreppet *sammanfallande intresse* (ej att förväxla med gemensamt intresse) samt genom att urskilja de två intresse- och problemlösningsfunktionerna kan man förstå och förklara det inte ovanliga förhållandet, att också fackföreningen och dess medlemmar så att säga kan tjäna på företagets vinstintressen, men att hela tiden den grundläggande konflikten potentiellt finns kvar." (s 84-85) B Stråth (1988).

50. C Edquist och O Edqvist (1980), s 45.

51. Ibid.

52. Ip 38, s 15. Angående hans synpunkt om prestationsresultatet med de första motorsågarna ska man tänka på att Nils Aronsson vid den tidpunkten arbetade i en drivning med grov skog, och att han hade "turen" att köpa en motorsåg som fungerade bra. Han var överhuvudtaget en av de informanter som var mest positiv till de första motorsågarna. Se tex s 9 ff.

53. Ip 45 s 15.

54. Se även I Lindström (1985), s 9. "Ganska snart insåg bolagen att man måste stävja den löneutveckling som skulle kunna ske, i och med att både sågar och huggare blev mer effektiva. Man började då från bolagshåll laborera med olika mätsystem. Givetvis gjordes dessa ändringar med facket medgivande. För varje nytt system som infördes sjönk förtjänsten för arbetaren. 'Man trodde att det nya systemet skulle vara bättre än det gamla, men när avtalet varit i bruk en tid, såg man att det till och med var sämre än det förra.' (Lindström citerar avslutningsvis en informant).

55. Se tex Ip 27 s 13.

56. T Karlbom (1968), s 311 ff, 362 ff och 373 ff.

57. T Karlbom (1968), s 365.

58. O Malmberg (1978), s 57 ff.

59. T Karlbom (1968), s 382 ff.

60. Ibid.

61. *Lönepolitik i Skogs* (1986), s 14.

62. T Ramström och P-G Strömmer (1968), s 56.
63. S Embertsén (1976), s 81. Se även L Sandahl (1966), s 88-89.
64. L Sandahl (1966), s 88.
65. Ibid.
66. För en utförligare diskussion om användningen av lönestatistiken före 1965, se L Sandahl (1966), s 88 ff.
67. L Sandahl (1966), s 89.
68. L Sandahl (1966), s 88.
69. L Sandahl (1966), s 52. Se även S Embertsén (1976), s 40. Han refererar en undersökning gjord 1966 inom SCA som visade att de flesta skogsarbetarna fanns i åldersklasserna 41-45 år och 46-50 år.
- Skogsarbetarkårens förgubbning mot 1950-talets slut uppmärksammas också i Västerbottens Folkblad. Den sjätte mars 1959 uttrycker jägmästare Stig Sjöström oro över förgubbningen. Han anser att skogsutbildning för ungdomar är ett medel att sänka medelåldern.
70. *Skogsbrukets arbetskraft under 1970-talet*, s 18-20.
71. L Sandahl (1966), s 52-53.
72. Se tex Ip 32 s 9 och 13.
73. Se tex L Gustafsson, E Lagerlöf och B Pettersson (1970), s 2. Se även N G Lundgren, 1984, s 131-32 och T Ramström och P G Strömmer 1960, s 103-05.
74. L Gustafsson, E Lagerlöf och B Pettersson (1970), s 49.
75. C Sundström-Frisk (1978), s 57-62.
76. För en faktaspäckad – om än ostrukturerad – sammanställning över arbets-skador i skogsarbetet, se J A Folstad (1982). Se även Sandahl (1966), s 94 ff, där han bland annat diskuterar ökningen av antalet yrkesskador under 1950-talets slut och 1960-talets början, särskilt de svåra skadorna, men också tar upp olycksfallsstatistikens brister.
77. Ip 14, s 13.
78. Se även B Ager (uå). "När motorsågen blev allroundredskapet i huggning under 60-talet, och ersatte yxan även i kvistningen, tyckte många huggare att arbetet blev tyngre – man fick inte räta på ryggen så ofta. Ökad ensidighet betonas också av många". Citatet har hämtats ur en uppsats som baseras på intervjuer med äldre skogsarbetare. Intervjuerna gjordes utan bandspelare av jägmästarelever och finns ej utskrivna. Agers uppsats är under publicering. Av särskilt intresse är att 32 av de totalt 72 skogsarbetare som intervjuades var från Lyckseleområdet.
79. Angående avgasproblemet se t ex Ip 27, s 13. Se även undersökningarna angående motorsågarnas avgaser och vibrationer: B Treiberg m fl (1964); S Axelson (1967) och R Lindahl m fl (1987).
80. Det här tas också upp i N-G Lundgren (1984), s 131.
81. Ip 8, s 14.
82. Ip 16, s 13.
83. Ip 1, s 11.
84. Motorsågen som stressfaktor "i sig" tas också upp i andra skogsbrukshistoriker som har ett skogsarbetarperspektiv. Skogsarbetare Johan Frost i Jämtland säger så här i B Nilssons och N Owards skogsarbetarhistorik: "Vi fick också en del ryggsador och besvär med avgaser från motorsågarna. Och så blev det mera jäkt och stress. Så fort man startar en motorsåg så är det som om själva fan flygit i kroppen på skogsarbetarna. Då blir han som tokig". B Nilsson och N Oward (1987), s 65.
85. Se även t ex N-G Lundgren (1984), s 131-132.
86. B Gardell (1969), s 28.

87. B Gardell (1969), s 29.

88. B Gardell (1969), s 33.

89. Övergången från ackordslönen till den fasta månadslönen var enligt många också den viktigaste förändringen i skogsbruket. "Motorsågarna"; "skördarna"; "mekaniseringen"; "kojor" nämndes också, men inte i samma omfattning och med samma eftertryck som den fasta månadslönen. Se även Bengt Agers intervjuundersökning. "Månadslönereformen 1975 ansågs av många [skogsarbetare] vara det bästa som hänt inom skogsbruket". B Ager (uå).

90. S-A Nohrstedt (1977), s 16. Se även CG Green/SE Olsson/G Therborn (1975) och G Burén (1981). Buréns nyckelroman "Vårflod" beskriver initierat den växande besvikelsen med löneutvecklingen och löneformen bland skogsarbetarna under 1960-talets slut och under 1970-talets början.

91. C Edquist (1980), s 53 ff.

92. G A Cohen (1986), s 88.

Kapitel 8

1. Det finns givetvis en hel del skrivet om idealtyper. En i mitt tycke både klargörande och djuplodande analys har presenterats av filosofen Alf Nyman i *Gränsbegrepp och renodling inom vetenskapen*, (1951). Se i första hand kapitel 10.

2. Idéhistorikern Gunnar Eriksson är en av dem som argumenterar för en ökad *medveten och systematisk* användning av idealtypbegreppet. Han menar dock att det ofta råder oklarhet om vad idealtyper är. Han ger ett pedagogiskt exempel: "Ett ord som ofta används idealtypiskt är "liberalism" och dess nära släkting "liberal". Beroende på sammanhanget används det exempelvis för att karaktärisera föreställningar som tron på värdet av yttrandefrihet, näringsfrihet, konkurrensens positiva effekter och på individens supremati över kollektivet. Det är uppenbart att de enskilda personerna som ansluter sig till liberalism inte alltid – eller rättare sagt praktiskt taget aldrig – helt och fullt omfattar de nämnda övertygelserna." (G Eriksson 1989, s 184-185)

En liberal anser tex inte att mord och stöld hör till de individuella rättigheterna. På liknande sätt drar de flesta någon gräns för yttrandefriheten. Men enligt Eriksson är ändå användningen av idealtypbegreppet "liberal" bra och accepterad eftersom det tydliggör egenskaper hos de flesta som kallar sig liberaler. De faktiskt existerande liberalerna närmar sig i sin åskådning mer eller mindre den uppställda beskrivningen. G Eriksson (1989), s 184-198.

3. Det här är för övrigt ganska vanligt när arbetslivshistoriker utnyttjar intervjuemetoden. Se tex U Wikander (1988), s 28-29 och 276-279. Där berörs en del källkritiska problemen, dock inte de som diskuteras här.

4. Risken torde vara liten när frågorna rör arbetslivet. Det är annorlunda för forskare som ställer frågor om privata och intima angelägenheter, se tex S Åkerman (1981).

5. Se tex P Thompson (1980), kapitel 4.

6. Svarens längd varierade, men det verkade bero på personlighet och vana vid att formulera sina tankar, och inte på att de hade olika stora källor att ösa ur. Förmågan varierade när det gällde att återge detaljer och faktauppgifter. Om informanterna av någon anledning ville dölja sin osäkerhet på dessa punkter så märktes det ganska tydligt. I dessa fall, och när de var uttalat osäkra, kunde vi ofta

gemensamt diskutera oss fram till en ungefärlig angivelse. Däremot upplevde jag inte att någon informant medvetet undanhöll relevant information.

7. Ett viktigt undantag utgjorde skogsarbetarstrejken 1975. När vi kom in på denna händelse var det påtagligt hur måna informanterna var om att ge sin syn på strejken och dess bakgrund.

8. Ideologibegreppet är omdiskuterat. Här är emellertid inte platsen att fördjupa sig i denna diskussion. Jag hänvisar istället till I Millbourns nyligen utkomna avhandling där hon också formulerar en egen "bred" definition av begreppet ideologi, vilket överensstämmer med den innebörd jag givit begreppet. I Millbourn (1990), s 39-48.

9. Se tex B Gardell (1969), s 28-30.

10. Den tendensen gäller för övrigt inte enbart olika typer av avverkningsmaskiner utan även de så kallade "skotare" som transporterar virket från avverkningsplatserna. Se E Lidén (1989) och E Borg (1988).

11. Se tex E Lidén (1989) och L Bostrand (1984).

12. Den här typen av erfarenhetsbaserad arbetslivskunskap är viktig att utnyttja. Det är dock inget som uppmärksammas i den nyligen gjorda statliga utredning om arbetslivsforskningens organisation i Sverige (*SOU 1990-54, Arbetslivsforskning – Inriktning, organisation, finansiering*). Se även remissvaret från Svenska kommittén för historisk arbetslivsforskning.

13. Den bakomliggande tanken är givetvis att arbetarrörelsens politik påverkats av arbetarnas vardagserfarenheter. Det är väl i och för sig knappast ett kontroversiellt påstående, problemet är väl främst förmedlingsprocessens karaktär, dess styrka och inte minst politiska konsekvenser.

14. I Millbourn (1990).

15. Se tex K Åmark (1989), s 305-317. Men tydligast finns detta synsätt formulerat i Åmarks bidrag i festskriften till J Torbacke. K Åmark (1990), s 345-359.

16. Se även L Olsson (1986) och M Isacson (1990).

17. Symposiets syfte var att belysa huvudavtalets tillkomsthistoria, innebörd och betydelse och att låta aktörerna själva – "både av äldre och yngre årgångar" – redovisa de erfarenheter som vunnits vid avtalets praktiska tillämpning. S Edlund m fl (1989), s 14.

18. A Johansson (1989), s 86.

19. Ibid. Som stöd för sitt synsätt anför han bland annat Anders L Johanssons avhandling *Tillväxt och klassamarbete* (1988).

20. A Johansson (1989), s 92.

21. T Svensson (1983), s 50.

22. Se tex T Svensson (1983) som visat hur varvsarbetarna under 1900-talet länge hade relativt självständiga och – för arbetsledningen – svårkontrollerade arbetsuppgifter. Se i första hand sid 273 ff. I sin studie av hamnarbetets förändring har även etnologen A Björklund (1984) lyft fram arbetarnas egenkontroll. Se i första hand kapitel två.

23. K Åmark menar att det här är viktigt för förståelsen av den fackliga kampen i Sverige. Arbetskraftens försäljning och prissättning har stått i centrum för arbetsmarknadens organisationer på riksnivå medan kontrollen över arbetsprocessen varit en fråga för aktörer på lokal nivå. Se tex K Åmark (1989).

24. Det här har tagits upp på flera ställen i boken, se tex kapitel tre och sex.

25. K Åmark (1990), s 356. Se även M Isacson (1990), s 213 ff. Angående sambandet mellan löneutveckling, full sysselsättning och arbetarnas inställning till ackordslön se även L Olsson (1986), 163 ff.

26. *Västerbottens Folkblad*, 22 maj 1990, s 12.

Bilaga 2

1. Ibland krävdes nödlösningar. I telefonkatalogen finns tex vanligtvis angivet bostadsort och yrke. Vid ett tillfälle chansade jag och ringde upp med bara de uppgifterna tillhands, vilket resulterade i en intervju.

2. Jämför P Thompson (1980), s 169.

3. För en grundlig redogörelse för den här typen av intervjuer, se P Thompson (1980), kapitel sex, "Intervjun".

4. Tex Ip 48 som berättade om hur han köpt och använt motorsågen tidigt på 1950-talet, men hur han sedan under några år upphörde att använda den. Så hade flera gjort, men i hans fall var anledningen en annan än den vanliga.

5. Jämför P Thompson (1980), s 161.

6. Se tex Thompson (1980), s 174.

7. Jag använde s k C 90 band, 45 min inspelningstid per sida.

8. I B Hodne/ K Fjeldstad/ G Rosander (1981), s 88 ff och P Thompson (1980), 187 ff behandlas utskriftsproblematiken. Thompson är den som mest ingående behandlar den typ av utskrift jag valt att göra, beroende på att han lyfter fram de (egna ?) praktiska problem som följer med detaljerade ordagranna utskrifter.

Käll- och litteraturförteckning

Intervjuer

Ljudband och intervjuutskrifter från egna intervjuer med femtio skogsarbetare. Arkiverat hos Lycksele Skogsmuseum, Lycksele. (För en utförligare beskrivning av detta material se kap 1 och bilaga två: "Intervjuförberedelser, intervjuer och utskriftsarbete".)

Intervjuer med SCA:s (Svenska Cellulosa AB) före detta skogschef Folke Heideken i november 1989 och med SSAF:s (Svenska skogsarbetarförbundet) före detta förbundssekreterare Albin Agebro i januari 1991. Båda intervjuerna gjordes per telefon.

Tryckta källor och litteratur

Aktuell information. Utg. av Föreningen Skogsarbetens och Kungl. Domänstyrelsen arbetsstudieavdelning. Nr. 5 (1948); Nr. 32 (1950); Nr. 90 (1955); Nr. 97 (1956); Nr. 106 (1956)

SIA. Skogsindustriarbetaren. 1939-1960.

Skogen. 1948-1959.

Skogsägaren. 1941-1960.

Statens maskinprovningar. Meddelande. 1956-1969.

Svenska skogsarbetarförbundet. Kongressprotokoll 1941-1961.

Svenska skogsarbetarförbundet. Verksamhetsberättelse. 1940-1961.

Västerbottens folkblad. Januari-mars, november-december 1950-1960, 22 maj 1990.

Adelsköld, K. F. & Lundberg, Gustaf (1917); "Trädfällningsmaskinen "Sector"".

Skogen. 1917.

Ager, Bengt (uå); "Skogstekniken efter andra världskriget" i Janken Myrdal (red.), *Skogsbrukets tekniska utveckling under 100 år*. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 2). Under tryckning.

Ahrne, Göran (1981); *Vardagsverklighet och struktur*. Göteborg

Aronsson, Gunnar (1987); *Arbetspsykologi. Stress- och kvalifikationsperspektiv*. Lund.

Aronsson, Gunnar & Berglind, Hans (red.) (1990); *Handling och handlingsutrymme*. Lund.

Aronsson, Peter (1988); "Människans storhet och litenhet. Om praxisbegreppets tänkvärdhet", *Scandia*. Bd. 54 nr 2.

Axelsson, Sven-Åke (1967); *Analys av motorsågens vibrationer*. (Rapporter och uppsatser, Institutionen för skogsteknik, Skogshögskolan, nr. 31). Stockholm.

Berggren, Christian (1982); "Braverman – och sedan?" *Sociologisk Forskning*, nr 1 1982.

Bergman, Paavo & Helgesson, Bo (1983); "Teknisk utveckling och industriarbetets

- villkor. Kern & Schumanns studie "Industriarbeit und Arbeiterbewusstsein" i Gunnar Aronsson (red.), *Arbetets krav och mänsklig utveckling Socialpsykologisk arbetslivsforskning*. Stockholm.
- Bergsjö, Nils (1954); "Några skogliga problem i Norrland", *Norrlands skogsvårdsförbunds tidskrift*, 1954.
- Björk, Paul (1953); "Skogsarbetarproblem", *Norrländska socialdemokraten*, 13 juli.
- Björklund, Anders (1984); *Hamnens arbetare. En etnologisk undersökning av stuveriarbetet i Göteborg*. Stockholm.
- Björkman, Torsten & Lundqvist, Karin (1981); *Från MAX till PIA. Reformstrategier inom arbetsmiljöområdet*. (Arkiv avhandlingsserie 12). Lund.
- Björnsson, Anders (1985); "Historien som uppfostrare", *Bokbox*, Nr 83.
- Blomqvist, Bo & Olofsson, Karl-Gerhard (1960); *Undersökning av orsakerna till avgången inom skogsarbetarstammen*. (Rapporter, Avdelningen för arbetslära, Statens skogsforskningsinstitut nr 7). Stockholm.
- Borg, Erik (1988); *Arbetare blir företagare. Nya ägarstrukturer i svensk skogsavverkning*. (Informationsskrift, Arbetslivscentrum 21). Stockholm.
- Bostrand, Lisbet (1984); *Produktionsteknik och arbetsmiljö. En studie av skogsmaskinförarens arbetsförhållanden 1969-81*. (Rapport, Institutionen för skogsteknik, Sveriges lantbruksuniversitet, nr 159). Garpenberg.
- Braverman, Harry (1977); *Arbete och monopolkapital. Arbetets degradering i det tjugonde århundradet*. Stockholm.
- Bull, Edvard (1958); *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd*. Oslo.
- Bunte, Rune & Gaunitz, Sven & Borgegård, Lars-Erik (1982); *Vindelns. En norrländsk kommuns ekonomiska utveckling 1800-1980. En analys av bondesamhällets ekonomiska utveckling, anpassning och förvandling under 200 år*. Lund.
- Burén, Göran (1981); *Vårflod*. Roman. Stockholm.
- Burman, Margareta (1987); *Arbetets hustrur. Giftna kvinnor i mellankrigstidens Robertsfors*. (Uppsats för licentiat-examen i historia, Institutionen för historia, Umeå universitet). Umeå.
- Bäcklund, Dan (1988); *I industrisamhällets utkant. Småbrukets omvandling i Lappmarken 1870-1970*. (Umeå studies in economic history 8) (Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 34). Umeå.
- Cohen, G. A. (1986); *Karl Marx' historieteori. Ett försvar*. Lund.
- Cornell, Lasse (1986); *Arbete och arbetsformernas utveckling*. (Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 55). Göteborg.
- Danell, Claes (1962); "Skogsarbetsstudiers betydelse för det praktiska skogsbruket" i Robert Torssell (red.), *Svenskt jordbruk och skogsbruk 1913-1962. Minnesskrift i anslutning till akademiens 150-årsjubileum 28 januari 1963*. Utgiven av Kungl. Skogs- och lantbruksakademien. Uppsala.
- Daun, Åke (1968); "Skogsarbetarna" i Harald Hvarfner (red.), *Vad sker i glesbygden. En etnologisk studie av näringslivet i Jokkmokk*. Utg. av Norbottens museum. Luleå.
- De Geer, Hans (1978); *Rationaliseringsrörelsen i Sverige*. Stockholm.
- Ebeling, Fredrik (1955); "Skogsbruket och arbetskraften", *Norbottens kuriren*, 5 december.
- Edgren, Lars (1990); "Hantverkarna och arbetarkulturen. En aspekt av klassformering", *Scandia*. Bd. 56 nr 2.
- Edlund, Sten m.fl. (red.) (1989); *Saltsjöbadsavtalet 50 år. Forskare och parter begrundar en epok 1938-1988*. Stockholm.

- Edquist, Charles (1980); "Företagare och fack som sociala bärare av teknik" i W. Agrell (red.), *Det teknologiska uppvaknandet*. Stockholm.
- , (1985); *Capitalism, socialism and technology*. London 1985.
- Edquist, Charles & Edqvist, Olle (1980); *Sociala bärare av teknik*. (Zenit häften nr 5). Lund.
- Edqvist, Olle (1989); "Guld och gröna skogar", *Fornvårdaren*, 22. Ekdahl, Lars (1983); *Arbete mot kapital. Typografer och ny teknik. Studier av Stockholms tryckeriindustri under det industriella genombrottet*. (Arkiv avhandlingsserie 19). Lund.
- , (1988); *Den fackliga kampens gränser. Grafiker, ny teknik och gränstvister på tidningarna. En essä*. Lund.
- Eliasson, Birger (1955); "Skogsbruket och arbetskraften", *Norrbottens kuriren*, 26 november.
- Emanuelsson, Agneta (1990); *Pionjärer i vitt. Professionella och fackliga strategier bland svenska sjuksköterskor och sjukvårdsbiträden, 1851-1939*. (Fou-rapport, Svenska hälso- och sjukvårdens tjänstemannaförbund 34). Stockholm.
- Embertsén, Sven (1976); *Virkesdrivning inom Kramfors-delen av SCA 1911-1965*. (Studia forestalia Suecica 134). Lund.
- Eriksson, Gunnar (1989); *Platon & smitaren. Vägar till idéhistorien*. Stockholm.
- Flodman, Bo (1946); "Några synpunkter på redskapsvården i skogsarbetet" i *Föredrag hållna vid av SDA anordnad kurs i skogliga rationaliseringsfrågor i Bräcke, oktober 1945*. (Meddelande, Föreningen Skogsarbetets och Kungl. Domänstyrelsens arbetsstudieavdelning, nr 21-29). Stockholm.
- Florin, Christina (1987); *Kampen om katedern. Feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860-1906*. (Umeå studies in the humanities 82). Umeå.
- Folstad, J. A. (1982); *Skogsbrukets arbetsmiljöförhållanden. En översikt av arbets-skador etc under de senaste 50 åren*. (Undersökningsrapport, Skogs- och jordbrukssektionen, Arbetarskyddstyrelsen 1982:19). Stockholm.
- Frese, Michael (1983); "Fragmenterad handling och kontroll. Två teman inom industriell psykologi" i Gunnar Aronsson (red.), *Arbetets krav och mänsklig utveckling*. Stockholm.
- , (1987); "En teori om kontroll och stress" i Heinz Leymann & Lennart Svensson (red.), *Forskning för framtidens arbetsliv. En minnesbok till Bertil Gardell*. Stockholm.
- Fryklund, Björn & Peterson, Tomas (1981); *Populism och missnöjespartier i Norden. Studier i småborgerlig klassaktivitet*. (Arkiv avhandlingsserie 13). Lund.
- Föredrag hållna vid av SDA anordnad kurs i skogliga rationaliseringsfrågor i Bräcke, oktober 1945*. (1946); (Meddelande, Föreningen Skogsarbetets och Kungl. Domänstyrelsens arbetsstudieavdelning, nr 21-29). Stockholm.
- Garberg, Ann Siri Hegseth (1984); *"Det hi virri store omveltninga, ja". Mekanisering og spesialisering i jordbruket i Stjördal etter 2.verdenskrig*. (Hovedopp-gave i historie, Universitetet i Trondheim). Trondheim.
- Gardell, Bertil (1969); *Skogsarbatares arbetsanpassning. En socialpsykologisk studie av arbetets tillfredsställelse och mental hälsa bland norrländska skogs-arbetare*. (PA-rådets meddelande 59). Stockholm.
- Gaunt, David (1974); *Utbildning till statens tjänst. En kollektiv biografi av stormaktstidens hovrättsauskultanter*. (Studia historica Upsaliensia 63). Uppsala.
- Gerde, Ture (1954); "Eko från huggarkojan", *Fackföreningsrörelsen*, Vol. 34, hf. 21.

- Goland, Erik (1955); *Den stora ommöbleringen. Miljöreportage*. Stockholm.
- Goland, Erik, & Gustafsson, Bertil (red.) (1959); *I skogslandet. En berättelsesvit, mest över tider som svunnit. I anledning av Domänverkets 100-årsjubileum*. Stockholm.
- Green, Claes-Göran & Olsson, Sven E. & Therborn, Göran (1975); *Skogsarbetarstrejken och autalsrörelsen*. (Zenit stencil nr 3). Lund.
- Gunnarsson, Lars (1980); *Att förändra arbetsprocessen. Volvo i Olofström och svensk industrisociologi*. (Lund studies in sociology 39). Lund.
- Gustafsson, Lennart & Lagerlöf, Elisabeth & Petersson, Bo (1970); *Analys av olyckstillbud vid huggning*. (Rapporter och uppsatser, Institutionen för skogsteknik, Skogshögskolan, nr 37). Stockholm.
- Göransson, Anita (1988); *Från familj till fabrik. Teknik, arbetsdelning och skiktning i svenska fabriker 1830-1877*. (Umeå studies in economic history 11) (Arkiv avhandlingsserie 28). Lund.
- Haglund, Wilhelm (1955); "Skogens arbetskraftsfråga", *Länstidningen Östersund*, 7 maj.
- , (1957); "Arbetskraften i skogen", *Länstidningen Östersund*, 31 januari.
- , (1959); "Mekaniseringen i skogen", *Länstidningen Östersund*, 25 november.
- Hederström, Torbjörn (1953); "Rationaliseringen av skogsbruket", *Lantbrukstekniska kalendern*, 1953.
- Helgeson, Bo & Johansson, Jan & Lindberg, Ulf (1979); "Mendner i skogen. Några metodfunderingar kring motorsågens införande i den svenska skogsindustrin", *Nordisk forum*, Nr 23.
- Hellspång, Mats (1968); "Bönderna och byarna" i Harald Hvarfner (red.), *Vad sker i glesbygden. En etnologisk studie av näringslivet i Jokkmokk*. Utg. av Norrbottens museum. Luleå.
- Hellström, Bertil (1986); *Eldpallen. En trettiotalsskildring från de norrländska skogsbygderna*. Roman. Umeå.
- Hjort, R. (1953); "Skogsarbetarnas yrkesutbildning", *Svenska skogsvårdsförbundets tidskrift*, Vol. 51.
- Hodne, B. & Kjeldstad, K. & Rosander G. (red.) (1981); *Muntlige kilder. Om bruk av intervjuer i etnologi, folkeminnevitenskap og historie*. Oslo.
- Holmström, Sven (1957); "Jordbrukets mekanisering", *Bergslaget*, nr 2.
- Hultmark, Nils (1946); "Redskap i huggningsarbetet - typer och utbredning i Norrland och Dalarna" i *Föredrag hållna vid av SDA anordnad kurs i skogliga rationaliseringsfrågor i Bräcke, oktober 1945*. (Meddelande, Föreningen Skogsarbetens och Kungl. Domänstyrelsens arbetsstudieavdelning, nr 21-29). Stockholm.
- Instruktionsbok. Motorsågen Jo-Bu junior* (1955); Utg. av Skogsbruksmaskiner. (Broschyr). Stockholm.
- Inventering av gamla industri- och arbetsplatser inom Åsele kommun* (1988); utg. av Arbetshistoriska rådet, Västerbotten, ABF/LO. (Stencil). Åsele.
- Isacson, Maths (1987); *Verkstadsarbete under 1900-talet. Hedemora verkstäder före 1950*. (Det svenska arbetets historia 2). Lund.
- , (1990); *Verkstadsindustrins arbetsmiljö. Hedemora verkstäder under 1900-talet*. (Det svenska arbetets historia 5). Lund.
- Jansson, Alvar (1955); "En ny tid för skogarnas folk", *Arbetarskyddet*, nr 10.
- Johansson, Alf (1988); *Arbetets delning. Stocka sågverk under omvandlingen 1856-1900*. (Det svenska arbetets historia 3). Lund.
- , (1989); "Arbetarklassen och Saltsjöbaden 1938. Perspektiv ovan- och underifrån" i Sten Edlund m. fl. (red.) *Saltsjöbadsavtalet 50 år. Forskare och parter begrunda en epok 1938-1988*. Stockholm.

- , (1990); *Arbetarrörelsen och taylorismen. Olofström 1895-1925. En studie av verkstadsindustrin och arbetets organisering*. (Det svenska arbetets historia 6). Lund.
- Johansson, Anders L. (1988); *Tillväxt och klassamarbete. En studie av den svenska modellens uppkomst*. (Linköping studies in arts and science 32). Stockholm.
- Jonasson, Bo (1989); "Kamrater under svettfanan" i Jan Nilsson & Ulf Nilsson (red.), *Vägen ut och andra berättelser om ungdomsarbete*. Stockholm.
- Jonsson, Henning (1953); "Ny skog för ny ungdom", *Fackföreningsrörelsen*, Vol. 33.
- Jonsson, Jon N. (1954); "Landsbygdens omdaningsprocess", *Morgontidningen*, 14 februari.
- Jonsson, Inger (1987); "Arbetssökande kvinnor göra sig icke besvär. Kvinnors arbete på industriorten Ljusne under 1930-talet", *Historisk tidskrift*, Årg. 107 nr 1.
- Jonsson, Kjell (1981); "Taylorismen och svensk arbetarrörelse 1913-28", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, Nr 19-20. Lund.
- Karlbom, Torvald (1968); *Skogens arbetare*. Stockholm.
- Kempe, Helmer (1957); "Skogsarbetarproblemet", *Dalademokraten*, 4 mars.
- Korpi, Walter (1987); "Maktens isberg under ytan" i Pettersson, Olof (red.), *Maktbegreppet*. Stockholm.
- Kósik, Karel (1979); *Det konkretas dialektik*. Göteborg.
- Krantz, Claes (1949); *Kulturväg mot norr. Från bygd och obygd kring Inlandsbanan*. Stockholm.
- Krijuhin, A. (1953); "Ett redskap som brummar när det far fram över vidderna", *Arbetartidningen*, 1 april.
- Källtorp, Ove (1973); *Strukturomvandlingen och levnadsvillkor i en skogsby i norrlands inland*. (Undersökningsrapport, Sociologiska institutionen, Umeå universitet, nr 16). Umeå.
- Leijonhuvud, A. C:son (1953); "Rationalisering av avverkningsarbetet", *Svenska skogsvårdsföreningens tidskrift*, Vol. 51.
- Leymann, Heinz & Svensson, Lennart (red.) (1987); *Forskning för framtidens arbetsliv. En minnesbok till Bertil Gardell*. Stockholm.
- Lidberg, Bo & Burénus, Åke (1961); *Motorsågning. En handbok*. Utg. av Forskningsstiftelsen SDA. Stockholm.
- Lidén, Ewa (1989); *Skogsmaskinägarens arbetssituation*. (Rapport, Institutionen för skogsteknik, Sveriges lantbruksuniversitet, nr 178). Garpenberg.
- Lindahl, Roger m.fl. (1987); *Provtagning och analys av motorsågsavgaser*. (Arbete och hälsa, 1987:7). Stockholm.
- Lindqvist, Mats (1987); *Klasskamrater. Om industriellt arbete och kulturell formation 1880-1920*. (Skrifter utg. av Etnologiska sällskapet i Lund). Lund.
- Lindqvist, Sven (1978); *Gräv där du står. Hur man utforskar ett jobb*. Stockholm.
- Lindström, Inge (1985); *Mekaniseringen i skogsbruket. En rapport om ett dokumentationsprojekt om mekaniseringen sett ur skogsarbetarens ögon*. (B-uppsats i Lokalhistoria, Institutionen för historia, Umeå universitet). Umeå.
- Lionberger, Herbert (1960); *Adoption of new ideas and practices*. Ames, Iowa.
- Lundberg, Gustaf (1916); "Trädfällningsmaskinen "Sector"", *Skogen*, 1916.
- , (1919); "Motorsågen "Gerber"", *Skogen*, 1919.
- Lundgren, Britta (1990); *Allmänhetens tjänare. Kvinnlighet och yrkeskultur i det svenska postverket*. Stockholm.
- Lundgren, Nils-Gustav (1984); *Skog för export. Skogsarbete, teknik och försörjning i Lule älvadal 1870-1970*. (Umeå studies in economic history 6). Umeå.

- Lundgren, Rune (1954); *Motorsågen. En kurs i motorsågningsteknik*. Stockholm 1954.
- Löfblad, John (1954a); "Flykten från skogsbygden", *Arbetarbladet*, 28 februari.
- , (1954b); "Flykten från Värmlands skogsbygder", *Värmlands folkblad*, 12 augusti.
- Lönepolitik i Skogs*. (1986); Kongressrapport. Svenska skogsarbetarförbundet. Gävle.
- Löw, Kjell (1985); "Utställningen "Från stubbe till avlägg""", *Västerbotten*, nr 2.
- Madsén, Lars (1955); *Helikopterresan. Ett reportage från fjällvärldens väglösa bebyggelse*. Stockholm.
- Magnusson, Lars (1987); *Arbetet vid en svensk verkstad. Munktelles 1900-1920*. (Det svenska arbetets historia 1). Lund.
- , (1990); "Historisk antropologi och den moderna samhällsteorin. Några implikationer för historieämnet?", *Historisk tidskrift*, Årg. 110, nr 1.
- Malmberg, Otto (1978); *Skogs A-kassa. Historik 1948-1977. 30 års verksamhet*. Utg. av Skogsarbetarnas erkända arbetslöshetskassa. Gävle.
- Mattson, Leif & Einar Stridsberg (1980); *Skogen genom tiderna. Dess roll för lantbruket från forntid till nutid*. Stockholm.
- , (1981); *Skogens roll i svensk markanvändning - En utvecklingsstudie*. Del C. Skogshushållningen i det industriella samhället. (Rapport, Institutionen för skogsekonomi, Sveriges lantbruksuniversitet, 32 c). Umeå.
- Mattson Mårn, Ludvig (1946); *Verktygsvården inom skogsbruket i Sverige*. (Meddelanden, Föreningen Skogsarbetens och Kungl. Domänstyrelsens arbetsstudieavdelning, nr 19). Stockholm.
- Millbourn, Ingrid (1990); *"Rätt till maklighet". Om den svenska socialdemokratins lärprocess 1885-1902*. Stockholm.
- Nenzell, Gustav (1946); "Några resultat från tidsstudier av gagnvirkeshuggning" i *Föredrag hållna vid av SDA anordnad kurs i skogliga rationaliseringsfrågor i Bräcke, oktober 1945*. (Meddelande, Föreningen Skogsarbetens och Kungl. Domänstyrelsens arbetsstudieavdelning, nr 21-29). Stockholm.
- Nilsson, Birger & Oward, Nils (1985); *Vårt dagliga bröd. En rapport från Skogsriket 1850-1950*. Östersund.
- , (1987); *Korsdrag i skogsriket. Rapport från en tusenmilaresa i glesbygd*. Östersund.
- Nohrstedt, Stig-Arne (1977); "Bakgrunden till skogsarbetarstrejken 1975", *Arkiv för arbetarrörelsens historia*, Nr 11-12.
- Nybom, Torsten (1986); "Internationell historikerkongress i Stuttgart", *Bokbox*, Nr 87.
- Nyman, Alf (1951); *Gränsbegrepp och renodling inom vetenskapen*. (Lunds universitets årsskrift. N.F. Avd. 1. 47:1). Lund.
- Olsson, Lars (1986); *Gamla typer och nya produktionsförhållanden. Om rationalisering och medbestämmande, åldrande och solidaritet bland typografer i Sverige från slutet av 1800-talet till omkring 1960*. Lund.
- Parling, Nils (1950); *Motorsågen*. Roman. Stockholm.
- Pettersson, Olof (red.) (1987); *Maktbegreppet*. Stockholm.
- P.M. beträffande motorsågsprovningarna på Korsnäs AB, juni 1954 (1954); (Stencil, *SDA-redogörelse*, Litt Re Ms 25). Stockholm.
- Ramberg, Klas (1989); *Intervjuundersökning om Värmlands skogsbruk 1945-1980*. (Opubl. uppsats, Institutet för folklivsforskning. Stockholms universitet). Stockholm.
- Ramström, Tore & Strömmer, Per-Göran (1968); *Skogsarbetskraftens struktur och verksamhet*. (Rapport från PA-rådet). Stockholm.

- Redogörelse för jämförande undersökningar av olika enmansmotorsågar, vintern 1951-52. Kort sammanfattning av resultaten.* (1953); Utg. av Föreningen Skogsarbeten och Kungl. Domänstyrelsens Arbetsstudieavdelning, (SDA) Stencil, Litt D 97). Stockholm.
- Resultat från en undersökning beträffande motorsågars driftsäkerhet, kostnader m m (1956); (Stencil, *SDA-redogörelse*, Litt Re Ms 12). Stockholm.
- Rosander, Göran (1988); "Skogsarbetaren och hans verktyg", *Kungl.Skogs- och lantbruksakademiens tidskrift*, nr 127.
- Rydberg, Sven (1957); "I Lillhärda", *Bergslaget*, nr 3.
- Sandahl, Lars (1966); "Skogsbruket" i *Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen. Rapport från en arbetsgrupp till 1966 års LO-kongress*. Stockholm.
- Scandia*, Bd. 54 nr 2.
- Seyler, Hans (1983); *Hur bonden blev lönearbetare. Industrisamhället och den svenska bondeklassens omvandling*. (Arkiv avhandlingsserie 17). Lund.
- Sjöstedt, S.-I. (1953); "Domänverkets socialprogram", *Svenska skogsvårdsföreningens tidskrift*, Vol. 51.
- Skogsbruk i omvandling* (1982); En skogshistorik utgiven av Värmlands och Västra Bergslagens Skogsarbetsgivareförening (Vevebe), Karlstad.
- Skogsbrukets arbetskraft under 1970-talet* (1972); (Utredning genomförd av en arbetsgrupp tillsatt av AMS:s arbetsgrupp för skogsbrukets arbetsmarknadsfrågor). Stockholm.
- Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor.* (1938); D.1. Utredningens huvudresultat. (Sveriges officiella statistik). Stockholm.
- Sommestad, Lena (red.) (1987); *Mjolk och människor. Liv och arbete vid Uppsala mejeri 1871-1985*. Uppsala.
- SOU 1938:58; *Utredning rörande skogsnäringsens ekonomiska läge med förslag till åtgärder för höjande av näringsens bärkraft*. II. Åtgärder för främjande av en ändamålsenlig virkesproduktion. 1936 års skogsutredning. Stockholm 1939.
- SOU 1943:39; *Utredning angående Norrlands näringsliv. Förberedande undersökning. Verkställd av 1940 års Norrlands utredning*. Stockholm.
- SOU 1945:33; *Betänkande ang. yrkesutbildningen i Norrland. Avgiven av Norrlandskommittén*. Stockholm.
- SOU 1949:1; *Norrlandskommitténs principbetänkande*. Del.1. Norrländska utvecklingslinjer. Stockholm.
- SOU 1956:36; *Skogsbrukets arbetsmarknad*. Stockholm.
- SOU 1990:54; *Arbetslivsforskning. Inriktning, organisation, finansiering*. Stockholm.
- Staaf, Anders (1972); *Drivning, avverkning och transport i skogsbruket*. Borås.
- , (1983); *En skogsteknisk historia. Med anknytning till Värmlands skogsarbetarstudier 1939-1968*. (Stencil, Institutionen för skogsteknik, Sveriges lantbruksuniversitet, nr 251). Garpenberg.
- Starrin, Bengt (1983); "Om lönearbetets och lönearbetslöshetens psykologi och socialpsykologi" i Jan Ch. Karlsson (red.), *Om lönearbete. En bok i arbetssociologi*. Stockholm.
- Streyffert, Thorsten (1961); "Skogsforskningens mål och medel" i Eric A. Lindh m.fl. (red.), *Skogen och skogsbruket*. Stockholm.
- Stråth, Bo (1988); "Verkstadsklubbarna vid Volvo och Saab. Facklig politik i två företagskulturer", i *Metall 100 år. 1888-1988. Fem uppsatser*. Stockholm.
- Stone, Lawrence (1981); *The past and the present*. London.

- Studier i skogsbrukets arbetslära* (1943); Undersökningar vid Värmlands skogsarbetsstudier. Stockholm.
- Studier över tungt kroppsarbete. Arbetsfysiologiska och arbetstekniska undersökningar vid skogsavverkning* (1948); Stockholm.
- Sund, Bill (1987); *Nattens vita slavar. Makt, politik och teknologi inom den svenska bagerinäringen 1896-1955*. (Stockholm studies in history 38). Stockholm.
- Sundberg, C. G. (1956); "Skogsbrukets arbetsliv", *Dalademokraten*, 16 och 17 april.
- Sundberg, Ulf (1978); "Teknik i skog", i Jöran Fries & Jan Zimmerman (red.), *Skogshögskolan 150 år. Problem och idéer i svenskt skogsbruk 1828-1978*. (Allmänna studier, Sveriges lantbruksuniversitet, 2). Uppsala.
- Sundström-Frisk, Carin (1978); "Styrfaktorer vid riskfyllt arbetsbeteende", *Sveriges skogsvårdsförbunds tidskrift*, Årg. 76. hf. 1-2.
- Svennilson, Ingvar & Waldenström, Erland (1942); *Till frågan om det industriella framåtskridandet i Sverige*. Stockholm.
- Svensson, Thommy (1983); *Från ackord till månadslön. En studie av lönepolitiken, fackföreningarna och rationaliseringarna inom svensk varusindustri under 1900-talet*. Göteborg.
- Sæmund, G. (1953); "Arbetskraften i jordbruk och skogsbruk", *Lantbruksakademiens tidskrift*, Vol. 92.
- Sörlin, Sverker (1980); *Flottning och rationalisering. Rationaliseringssträvanden i flottningen, samt tillämpningar och effekter i Uman/Vindeln*. (C-uppsats, Institutionen för ekonomisk historia, Umeå universitet). Umeå.
- Thompson, Paul (1975); *The Edwardians. The remaking of British society*. London.
- , (1980); *Det förgångnas röst. Den muntliga historieforskningens grunder*. Stockholm.
- Thompson, E.P. (1978); "The poverty of theory or an orrey of errors" i dennes *The poverty of theory and other essays*. London.
- , (1983); *Herremakt och folklig kultur*. Stockholm.
- Treiberg, Bernt m.fl. (1964); *Om verkningar av motorsågsvibrationer i skogsarbete*. (Rapporter och uppsatser, Institutionen för skogsteknik, Skogshögskolan, nr 22). Stockholm.
- Vevstad, Andreas (1981); "Motorsåga – fra tømmerfellingsmaskin til håndredskap", *Årbok for Norsk skogsbruksmuseum*, Nr 9 1978/1981.
- Wallander, Jan (1948); *Flykten från skogsbygden. En undersökning i Klarälvsdalen*. Stockholm.
- Wehler, Hans-Ulrich (1985); "'Historia sedd underifrån" – en vetenskaplig mode-nyck", *Bokbox*, Nr 85.
- Winberg, Christer (1988); "Några anteckningar om historisk antropologi", *Historisk tidskrift*, Årg. 108, nr 1.
- , (1989); "Den handlande människan och den omedgörliga världen" i Jan Bohlin m.fl. (red.), *Samhällsvetenskap, ekonomi och historia. Festskrift till Lars Herlitz*. Göteborg.
- Winroth, Charles (1956); "Skogsarbetaren i centrum", *Dalademokraten*, 19 april.
- Wieslander, Gösta (1948); *Arbetskraftsbalansen inom Norrbottens läns skogsbruk intill år 1970*. Umeå.
- Wikander, Ulla (1988); *Kvinnors och mäns arbeten. Gustavsberg 1880-1980. Genusarbetsdelning och arbetets degradering vid en porslinsfabrik*. (Det svenska arbetets historia 4). Lund.

- Ågren, Maria (1988); "E.P. Thompson som praktiskt utövande historiker", *Scandia*, Bd. 54, Nr 2.
- Åkerman, Sune (1981); "How did the great decline in fertility start?" i Anders Brändström & Jan Sundin (red.), *Tradition and transition. Studies in micro-demography and social change*. (Report No. 2 from the Demographic Data Base, University of Umeå). Umeå.
- Åkerman, Sune (1987); "Levnadsödesprojektet", *Historielärarnas förenings års-skrift*. 1986/1987.
- Åmark, Klas (1984); "Från kaos till ordning. Forskning på 80-talet", *Arbets-historia*, Nr 31-32.
- , (1989); *Maktkamp i byggbranch. Avtalsrörelser och konflikter i byggbranschen 1914-1920*. Lund.
- , (1990); "Facklig kamp i Sverige 1850-1960. Ett perspektiv" i *Studier i modern historia. Tillägnade Jarl Torbacke den 18 augusti 1990*. Kristianstad.
- Österberg, Eva (1990); "Etik i historisk forskning. Strunt eller rosor i ett sprucket krus?", *Historisk tidskrift*, Årg. 110, nr 1.

Summary

This study deals with how workers actively introduced a new technique to their own labour process. More specifically, it is concerned with how Swedish forest workers during the 1950s gradually replaced the manual one-man crosscut saw with the motordriven saw.

The introduction of the chain saw in forestry was only the first step in the rapid and accelerating mechanization of the Swedish forestry during the postwar period. Attempts to mechanize the forest work were not unknown, however. The first experiments were made during the last part of the nineteenth century and the first decades of this century, e.g., in the USA and the Nordic countries. There were various sporadic experiments in which people, steam engines, and combustion engines were used as energy sources. But these attempts were not successful.

The first chain saw that was of practical use was constructed during the 1920s. It was the so-called two-man chain saw. This saw was not used in Sweden very much. During the 1940s it became clear that a functional one-man chain saw at a reasonable price was needed, i.e., a price which would make it possible for the worker to buy his own. Hitherto, and particularly in the case of the two-man chain saws, the high price had made such purchase almost impossible. The two-man chain saws were mainly owned by the forest companies.

In 1948, six hundred one-man chain saws were sold in Sweden. The number increased slowly but steadily until the middle of the 1950s when sales figures suddenly increased. Over the following ten years, about 25 000-30 000 chain saws were sold per year.

Sales advertisements promised a great deal. One, from the mid-1950s, stated: "Now it is coming – the new one-man chain saw which makes the heavy work in the forest an easy game". Similar opinions were formulated both by top managers involved in large-scale forests and by groups within the Swedish Forestry Workers Union. To summarize, the one-man chain saw was expected to reduce the physical burden and to give the forest worker a higher income; but it was also anticipated that it would lead to an increase in well-being and give the worker an increased social status.

Between the introduction of the first chain saws and those that

where used in the middle of the 1960s, there was a period of technical improvement. The weight of the saw was reduced from about 15-20 kilograms to 7-10 kilograms. At the same time the construction was made more reliable and effective. Until 1972 the forestry workers financed and bought their own tools, including their own chain saw. But at about this time the large logging machines became common. Later, during the 1970s and 1980s, they were to supersede the forestry worker with his chain saw. These new machines are usually handled by one operator who fells, crosscuts, and piles up the timber for further transport.

Towards the end of the 1970s, about 70 percent of all the cutting was done by the logging machines. This percentage has remained the same during the 1980s. More than half of these expensive machines are today owned privately by forest workers – a fact that has been subject to a lot of attention and critical discussion. The critics point at several aspects, for example, that the economic risks are too heavy for the individual with a long and stressful workday. Several studies have shown that the working conditions of the machine operator have caused physical and psycho-social problems.

Technical change has rarely been studied from the perspective of the technology users. Often the worker is regarded as the passive receiver of a new technique. This can also be found in traditional studies of the technical development of forestry. Usually, it is only mentioned that the chain saw was introduced during the 1950s and that the new tool improved productivity. It is characteristic of this type of research that forestry's technical development is described with only costs and productivity in mind. Why the forest workers themselves bought a chain saw that was about twenty times more expensive than the one-man crosscut saw is a question that has not been given a satisfactory answer.

The intention of the research is to analyze a technical change, where the workers' own views and actions are of central importance. Great emphasis, however, is also put on the economic and social structure in which they worked. In order to do this, I use the concept '*social carrier of technique*', which has been put forward by Charles Edqvist and Olle Edqvist. Edqvist and Edqvist lay down a number of conditions which have to be fulfilled for an actor to act in such a way that he acquire the status of a '*social carrier of technique*'. Apart from the existence of the technique itself, six requirements have to be met:

1. There must be a social entity with an interest to introduce the technique;

2. The social entity has to – if it consists of more than one individual – be organized in order to make decisions;

3. In order to materialize its interests and drive home its decisions, the social entity must have the necessary social, economic and political power;

4, 5 and 6. It is necessary that the social entity have the information about the existence of the technique, that it have access to it, and, finally, that it have the know-how it takes to make use of the technique, or at least have the opportunity to acquire such know-how.

If all these conditions are met simultaneously, then the technique in question will be introduced at all times. However, all conditions are not equally important. The social, economic and political power of the actor is fundamental, and decides whether he will be an actual carrier of technique or lack the necessary power to do so. One more distinction that can be made is that the first three conditions relate to actors, while the last three relate to techniques.

Using the Edquist and Edqvist model for technological change as a point of departure, three specific questions have been put:

1. What motives did the forest workers have to introduce the chain saw? (This relates to condition number one: 'interest'.)

2. What power could the workers mobilize in order to become 'carriers of technique'? (This relates to condition number three: 'power'.) A corollary question would be whether the workers' power was sufficient enough to achieve their objective – to introduce the chain saw –, in a short-term as well as a long-term, perspective.

3. How did the forest workers learn about the saw, how did they acquire it, and how did they learn how to use it? (This relates to conditions number four, five and six: 'information', 'access' and 'know-how'.)

In order to answer these questions I have interviewed fifty elderly forest workers. They had worked in forests in the county of Västerbotten in northern Sweden during the 1950s when the chain saw superseded the one-man crosscut saws.

All of the people interviewed had worked the greater part of their active life in the forest, and they had not only experienced the introduction of the chain saw but also the rapid technical changes during the last decades. Moreover, it could be presumed that the majority had lived the greater part of their lives in an environment which was influenced not only by forestry development, but also by the transition from small-scale farming to large-scale mechanized production.

The first part of the interview was spent in asking the forest workers about their life history. During the first part of their lives they had one

foot in a small farmer's society and the other foot among the wage earners of the growing industrial society. However, when forestry and farming were rationalized, the base for small farming was slowly pulled away from under their feet. Some stayed in the countryside and became wage earners on an annual yearly basis and some moved to industrial work in more densely populated areas. One facet of this development is the technical development of forestry; in particular, the introduction of the chain saw. This meant that forest workers themselves took part in the process which in the end undermined their traditional small farming way of living. This meant that the research was not only concerned with technical development, but that, in fact, it was also probing into the forest workers' collective history.

The pioneers

The first chain saws used by those interviewed were the two-man chain saws; they were heavy, clumsy, and not very reliable. Most of the two-man chain saws that they knew about were owned by the companies. Sometimes the one- and/or two-man chain saws were demonstrated by the employers. These early saws were sometimes available on loan at no or very little cost to the forest workers. However, neither those who hired nor those who bought their own one-man chains saw during the early 1950s were satisfied (nobody interviewed bought a two-man chain saw). Under normal circumstances the forest workers still preferred to use the one-man crosscut saw. But in felling and crosscutting, especially in very thick and hard-to-saw forests, the chain saws might be used. For this type of forest work the chain saws could both lessen the physical strain and improve the income.

The forest workers who bought or hired these chain saws I called "the pioneers". They had some, but very little knowledge of the chain saw before they used it for the first time. Until the forest workers could see with their own eyes the chain saws being used, they were not sure what type of machine it was. The fact that a motor replaced muscle power was impressive, and it fostered great hopes. It was through the pioneers that the most important information and knowledge about the chain saw was spread at this stage. The predominantly negative experiences among the pioneers during the first part of the 1950s made most forest workers uninterested or somewhat sceptical about the chain saw, believing that it could never be used as an effective tool.

The breakthrough

In the middle of the 1950s, the reputation of the chain saws slowly improved and more forest workers began to think about buying them. One reason for this change was persuasive advertising, but even more important was the fact that the chain saws had been significantly improved. These improvements changed the forest workers negative opinion into a more positive one. Those interviewed who, during the breakthrough, bought and began to use the chain saw, were clearly more pleased with their new tool than the pioneers had been. Under certain working conditions, (e.g., felling where snow is not deep and with a majority of thick older timber free from knots) a chain saw was considerably superior.

However, not all forest workers had such positive experiences. Many were disappointed with the chain saw since their high expectations were not fulfilled. Their experiences differed mainly because of the labor process, which involved heavy physical work and also required continuously changing methods, and the piecework wage system.

The cutting operations were physically trying, and in addition, required a great deal of planning. It was important to be able to adopt quickly to the changing working conditions. The extent of the difficulties and how the corresponding problems were solved, varied among the forest workers. How well they managed to handle their problems was reflected in the size of the wage packet.

One of the main reasons behind the piecework wage system was that it would compensate for the difficulties between cutting areas. Every cutting area was evaluated by means of several criteria, e.g., the number of knots in a tree or the length and form of the tree. The cutting areas were divided into five *classified groups*. How successful the forest workers were in their local wage negotiating procedures depended on many factors. In general, the majority of the interviewees were of the opinion that during the second half of the 1940s as well as in most of the 1950s they had a strong negotiating position because of the scarcity of workers.

The two main reasons for buying a chain saw were that the forest workers hoped to lessen the physical work load and to improve their wages. Their hopes were fulfilled to a limited extent. The chain saw first replaced the one-man crosscut saw for such work as felling and crosscutting; two tasks that had been physically hard. But as this work was about only half of the total work, and as the chain saw was heavy to carry around in the cutting area, the workers were just as tired as before after a day's work in the forest. The other important feature was

the piecework wage system. Under this type of wage system every possible work- and time-saving device or method was used to increase output. In other words, the time saved by the chain saw was not used for rest, but to increase the individual forest worker's production volume.

Wage expectations were fulfilled to a greater extent by those who had bought a well-functioning chain saw and had the opportunity to use it in the type of forest where motorized felling was effective. Most respondents, however, said that their wages did not change in any specific direction after they had begun to use the chain saw. But such a comparison is difficult to make because of the piecework nature of wages since it has to relate to a number of factors which vary from work place to work place. The consequence was that the forest workers had to evaluate the purchase of a chain saw with rather extreme measures. The purchase was from an economic point of view either "good", "bad" or "so-so". It was difficult to be more exact. These problems in evaluating the economic consequences provided hope for improvement.

With the introduction of the chain saw the psychological work load increased. The main reason was the uncertainty about the reliability of the chain saw. For example, would it start in the morning without a problem and function the whole working day? If anything went wrong, which was not unusual, the irritation was great; every involuntary break in work put the forest worker under pressure. These problems decreased during the second part of the 1950s when the forest workers' own knowledge increased and when the retailers of the chain saws, as well as smaller motor repair shops, started to give quick and effective service.

Forestry and Farming

In this particular case, because the forest workers used and cared for their own tools, their attitude toward using more effective tools and methods of work was taken into consideration. Many of those in favor of a rationalization doubted that forest workers were positive to such changes. Sometimes it was explicitly stated, but usually it was only insinuated that an alarming number of workers were traditionalists and preferred to work in the same way and with the same kinds of tools that their forefathers had used.

However, the forest workers' background in small farming did not, as the rationalization spokesman feared, slow up or hinder the tech-

nical development of forestry. Instead, this background (together with the wage system) made them take an active part in the transformation. At the same time, it lay the foundation for their disappointment with mechanization in the long term. The manual forest work did not become an easy, healthy or a well-paid occupation.

The close relationship between forestry and farming is easily seen in one particular area: the ownership of tools. It was natural that every farmer owned the tools necessary for forest work. Furthermore, the tools for forest work were also used for providing the household with wood for heating. When the more expensive chain saws appeared on the market, and became a realistic alternative to the one-man crosscut saw, all interviewees took it for granted that they themselves had to bear the costs for the chain saw. The idea that their employers would do this was alien to them. Four people who were actually given their first chain saw thought it was a mistake or a deed of goodwill on the part of their employers. It was not expected to happen again.

The forest worker received information about the chain saw in more or less the same way as information about farming tools was received. Neighbors, relatives, work-mates and salesmen were the most important information channels. The decision process was carefully thought-out and made by the individual forest worker himself. Every forest worker tried, as far as possible, to make a rational judgement and take as many factors as possible into account.

The basic attitude among the forest workers to the purchase of a chain saw, and to its use in the cutting operation, was not to any appreciable extent influenced by traditionalism or disinterest in innovations. From the very beginning, attitudes were positive but cautiously pragmatic. Of course, the workers themselves were satisfied if they could find a tool which lessened the extent of manual labor while improving wages. The forest workers purchased the chain saw as soon as they realized that it was a more functional tool than the one-man crosscut saw. Every forest worker who bought a chain saw used all the accessible information channels. After having thoroughly considered the different alternatives, a decision was taken. It is clear that the forest worker conformed to small farmer behavior. The interviews testify, for example, that the workers never considered using their trade union to obtain information about the chain saw. Also, it was never questioned what standpoint they, as a collective, should have toward the new tool. Relations with the Swedish Forestry Workers Union were clear-cut. The union's task was to negotiate the best possible wage agreement, not to influence production technology. Neither the union meetings

nor the union magazine was used for discussions or as a forum to exchange information about the chain saw.

Later on, at the beginning of the 1960s, when almost all forest workers had obtained a chain saw, unemployment slowly started to increase. (Since the 1940s, unemployment had been at a low level). Simultaneously, the piecework wage system began to change. The chain saws were by this time becoming very efficient, and the benefit could and would not go solely to the forest workers. Employers and forest owners were also to have a share and they manifested this will in the wage negotiations. The forest workers responded by increasing their work tempo, to make the salaries remain at a high level. This strategy was a possibility for the young and most efficient workers. For others, the older and those who were less productive, things became harder.

The increase in work intensity brought with it an increase in accidents and injuries. The workers' satisfaction in their job deteriorated. The forest workers slowly began to realize that their individual space of action was limited. A proper decision and a rational choice may have different consequences when the whole collective of forest workers takes the same course of action. From the individual's point of view, being a carrier of technique was not the only, or even the best, way to improve working conditions. The individual's power resources were sufficient to become a carrier of technique, but not to achieve the main objective, which was to get a better income and a less burdensome job. The chain saw was meant to be used in a wage labour context, and in the relations with the employers, however, collective behaviour and collective power were most important.

The lesson the forest workers learned, which guided their actions when new machines were introduced later, was that it was important to act as a collective. Equally important, however, was the insight that good working conditions and a positive wage development do not only depend on technology, but on the social order in which the technology is embedded. The wage system increased the tempo and could turn all technical improvements into something that simply increased the rate of accidents. That's why the forest workers during the 1960s and 1970s moved their interest from the working tools to the wage system to improve their working conditions. And then, after a growing discontent with the piecework wage system the time-rate system was established in northern Sweden after a relatively long strike in 1975.

The technical development in forestry has not only changed the labor process and the working conditions; the repercussions in the

social milieu have also been significant. When forest workers changed from being seasonally employed to being employed on a yearly basis, the already ongoing closure of farms and rural depopulation increased. The restructuring of both the farming and the forestry industries, and the accompanying decrease in the demand for workers changed the social milieu. The countryside of Västerbotten, which in the 1950s was full of life, is today very sparsely populated. Deserted houses and abandoned farms and schools meet those who travel through the countryside. That this state of affairs would be the result of the entry of chain saws and tractors into forestry, and of the corresponding technical development in farming, was something that very few forestry workers realized during the 1950s.

Avhandlingar från Arkiv förlag

Arkiv avhandlingsserie (1974–1992)

- Sune Sunesson, *Politik och organisation. Staten och arbetarklassens organisationer* (1974)
- Bernt Kennerström, *Mellan två internationaler. Socialistiska partiet 1929–37* (1974)
- Gunnar Persson, *Essays on Mobility and Social Reproduction* (1976)
- Nils Unga, *Socialdemokratin och arbetslöshetsfrågan 1912–1934. Framväxten av den "nya" arbetslöshetspolitiken* (1976)
- Bengt Furåker, *Stat och arbetsmarknad. Studier i svensk rörlighetspolitik* ([1976] 3:e uppl. 1986)
- Ingemar Elander, *Det nödvändiga och det önskvärda. En studie av socialdemokratisk ideologi och regionalpolitik 1940–72* (1978)
- Rune Jungen, *Vävarstad i uppror. Arbetarrörelsen i Borås 1880–1920* (1978)
- Gunnar Olofsson, *Mellan klass och stat. Om arbetarrörelse, reformism och socialdemokrati* (1979)
- Lennart Schön, *Från hantverk till fabriksindustri. Svensk textiltillverkning 1820–1870* (1979)
- Tom Olsson, *Pappersmassestrejken 1932. En studie av facklig ledning och opposition* (1980)
- Boel Berner, *Teknikens värld. Teknik förändring och ingenjörsarbete i svensk industri* ([1981] 2:a uppl. 2012)
- Torsten Björkman & Karin Lundquist, *Från MAX till PIA. Reformstrategier inom arbetsmiljöområdet* (1981)
- Björn Fryklund & Tomas Peterson, *Populism och missnöjespartier i Norden. Studier av småborgerlig klassaktivitet* (1981)
- Lennart Lundmark, *Uppbörd, utarmning, utveckling. Det samiska fångstsamhällets övergång till rennomadism i Lule lappmark* (1982)
- Per Arne Tjäder, *"Det unga Sverige". Attitalsrörelse och genombrottsepok* (1982)
- Kent Lindkvist, *Program och parti. Principprogram och partiideologi inom den kommunistiska rörelsen i Sverige 1971–72* (1982)
- Hans Seyler, *Hur bonden blev lönarbetare. Industrisamhället och den svenska bondeklassens omvandling* (1983)
- Lars Ekdahl, *Arbete mot kapital. Typografer och ny teknik – studier av Stockholms tryckeriindustri under det industriella genombrottet* (1983)
- Göran Arnman & Ingrid Jönsson, *Segregation och svensk skola. En studie av utbildning, klass och boende* (1985)
- Tommy Nilsson, *Från kamratföreningar till facklig rörelse. De svenska tjänstemännens organisationsutveckling* (1985)
- Bo Rothstein, *Den socialdemokratiska staten. Reformers och förvaltning inom svensk arbetsmarknads- och skolpolitik* ([1986] 2:a uppl. 2010)

- Bengt Sandin, *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan. Folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer 1600–1850* (1986)
- Mats Beronius, *Den disciplinära maktens organisering. Om makt och arbetsorganisation* (1986)
- Jan Ch Karlsson, *Begreppet arbete. Definitioner, ideologier och sociala former* ([1986] 2:a uppl. 2013)
- Christina Carlsson, *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910* (1986)
- Kjell Jonsson, *Vid vetandets gräns. Om skiljelinjen mellan naturvetenskap och metafysik i svensk kulturdebatt 1870–1920* (1987)
- Hans-Olof Ericson, *Vänmakt och styrka. Studier av arbetarrörelsens tillkomst och förutsättningar i Jönköping, Huskvarna och Norrahammar 1880–1909* (1987)
- Anita Göransson, *Från familj till fabrik. Teknik, arbetsdelning och skiktning i svenska fabriker 1830–1977* (1988)
- Svante Lundberg, *Flyktingskap. Latinamerikansk exil i Sverige och Västeuropa* (1989)
- Stefan Svallfors, *Vem älskar välfärdsstaten? Attityder, organiserade intressen och svensk välfärdspolitik* (1989)
- Göran Brulin, *Från den "svenska modellen" till företagskorporatism? Facket och den nya företagsledningsstrategin* (1989)
- Christian Berggren, *Det nya bilarbetet. Konkurrensen mellan olika produktionskoncept i svensk bilindustri 1970–1990* (1990)
- Rafael Lindqvist, *Från folkrörelse till välfärdsbyråkrati. Det svenska sjukförsäkringssystemets utveckling 1900–1990* (1990)
- Kjell Östberg, *Byråkrati och reformism. En studie av svensk socialdemokratis politiska och sociala integrering fram till första världskriget* (1990)
- Jonny Hjelm, *Skogsarbetarna och motorsågen. En studie av arbetsliv och teknisk förändring* (1991)
- Björn Halleröd, *Den svenska fattigdomen. En studie av fattigdom och socialbidragstagande* (1991)
- Bo Persson, *Skogens skördemän. Skogs- och flottningsarbetareförbundets kamp för arbete och kollektivavtal 1918–1927* (1991)
- Håkan Leijulfsrud, *Det familjära klassamhället. En teoretisk och empirisk studie av blandklassfamiljer* (1991)
- Roine Johansson, *Vid byråkratins gränser. Om handlingsfrihetens organisatoriska begränsningar i klientrelaterat arbete* ([1992] 3:e uppl. 2007)
- Hans-Erik Olson, *Staten och ungdomens fritid. Kontroll eller autonomi?* (1992)
- Staffan Laestadius, *Arbetsdelningens dynamik. Om synen på arbetsdelning och kunskapsbildning inom industriell verksamhet* (1992)

Arkivs avhandlingar i andra serier (1983–)

- Mats Lindberg (f.d. Dahlkvist), *Att studera Kapitalet. Första boken. Kommentar och studiehandledning* ([1978 Bo Cavefors bokförlag] ny utg. Arkiv förlag 2013)
- Anders Kjellberg, *Facklig organisering i tolv länder* (1983)
- Rut Berggren (brevsamling med inledning och kommentarer): Kata Dalström, *Brev till Hjalmar Branting och Fredrik Ström* (1987)
- Mats Hilte, *Droger och disciplin. En fallstudie av narkomanvård i Malmö* (1990)
- Sven E O Hort (f.d. Olsson), *Social Policy and Welfare State in Sweden* ([1990] 3:e utökade uppl. 2014 som *Social Policy, Welfare State, and Civil Society in Sweden*; vol. I: *History, Policies, and Institutions 1884–1988*; vol. II: *The Lost World of Social Democracy 1988–2015*)
- Berit Andersson, *Att förstå drogmissbruk. Praktiken, situationen, processen* (1991)
- Tord Jacobson, *Välviljans förtryck. En fallstudie av allmännyttig bostadspolitik* (1991)
- Lena Sommestad, *Från mejerska till mejerist. En studie av mejeriyrkets maskuliniseringsprocess* (1992)
- Agneta Hugemark, *Den fängslade marknaden. Ekonomiska experter om välfärdsstaten* (1994)
- Paavo Bergman, *Moderna lagarbeten. Studier av arbete, teknik och organisation i högteknologisk processindustri* (1995)
- Marta Szebehely, *Vardagens organisering. Om vårdbiträden och gamla i hemtjänsten* (1995)
- Gunnel Karlsson, *Från broderskap till systerskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP* (1996)
- Ingrid Sahlin, *På gränsen till bostad. Avvisning, utvisning, specialkontrakt* (1996)
- Ylva Stubbergaard, *Stat, kris och demokrati. Lapporörelsens inflytande i Finland 1929–1932* (1996)
- Bo Vinnerljung, *Fosterbarn som vuxna* (1996)
- Mats Benner, *The Politics of Growth. Economic Regulation in Sweden 1930–1994* (1997)
- Agneta Franssén, *Omsorg i tanke och handling. En studie av kvinnors arbete i vården* ([1997] 2:a uppl. 2000)
- Thomas Kaiserfeld, *Vetenskap och karriär. Svenska fysiker som lektorer, akademiker och industriforskare under 1900-talets första hälft* (1997)
- Boel Lindberg, *Mellan provins och parnass. John Fernström i svenskt musikliv* (1997)
- Anna Meeuwisse, *Vänskap och organisering. En studie av Fountain House-rörelsen* (1997)
- Birgitta Jordansson, *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt* (1998)
- Claes Levin, *Uppfostringsanstalten. Om tvång i föräldrars ställe* (1998)
- Ulla Melin Emilsson, *Vardag i olika världar. Om dementa och vårdbiträden på tre gruppboenden* (1998)
- Niklas Stenlås, *Den inre kretsen. Den svenska ekonomiska elitens inflytande över partipolitik och opinionsbildning 1940–1949* (1998)

- Erika Andersson Cederholm, *Det extraordinära lockelse. Luffarturistens bilder och upplevelser* (1999)
- Gunnela Björk, *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950* (1999)
- Renée Frangeur, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige* (1999)
- Liselotte Jakobsen, *Livsform, kön och risk. En utveckling och tillämpning av realistisk livsformsanalys* (1999)
- Johan M Sanne, *Creating Safety in Air Traffic Control* (1999)
- Kerstin Stenius, *Privat och offentligt i svensk alkoholistvård. Arbetsfördelning, samverkan och styrning under 1900-talet* (1999)
- Magnus Boström, *Miljörelsens mångfald* (2001)
- Håkan Johansson, *I det sociala medborgarskapets skugga. Rätten till socialbidrag under 1980- och 1990-talen* (2001)
- Åsa Lundqvist, *Bygden, bruket och sambället. Människor och organisationer i brukssambället Böksholm 1900–1979* (2001)
- Kerstin Sandell, *Att (åter)skapa "det normala". Bröstoperationer och brännskador i plastikkirurgisk praktik* (2001)
- Sabrina Thelander, *Tillbaka till livet. Att skapa säkerhet i hjärtintensivvården* (2001)
- Hossein Sheiban, *Den ekonomiska staden. Stadsplanering i Stockholm under senare hälften av 1800-talet* (2002)
- Per Janson, *Den huvudlösa idén. Medborgarlön, välfärdspolitik och en blockerad debatt* (2003)
- Peter Johansson, *Fast i det förflutna. Institutioner och intressen i svensk sjukförsäkringspolitik 1891–1931* (2003)
- Christer Eldh, *Den riskfyllda gemenskapen. Att hantera säkerhet på ett passagerarfartyg* (2004)
- Ericka Johnson, *Situating simulators. The integration of simulations in medical practice* (2004)
- Tora Holmberg, *Vetenskap på gränsen* (2005)
- Susanne Urban, *Att ordna staden. Den nya storstadspolitiken växer fram* (2005)
- Staffan Wennerholm, *Framtidsskaparna. Vetenskapens ungdomskultur vid svenska läroverk 1930–1970* (2005)
- Elin Bommenel, *Sockerförsöket. Kariesexperimenten 1943–1960 på Vipeholms sjukhus för sinnesslöa* (2006)
- Robert Hrelja, *I hettan från ångpannan. Vetenskap och politik i konflikter om tekniska anläggningar* (2006)
- Maria Törnqvist, *Könspolitik på gränsen. Debatterna om varannan damernas och Thamprofessorerna* (2006)
- Ellinor Platzer, *Från folkhem till karriärhushåll. Den nya husliga arbetsdelningen* (2007)
- Anna Lund, *Mellan scen och salong. En kultursociologisk analys av ungdomsteater* (2008)

- Per Dannefjord, *Organisationspraktiker och målförändring. Exemplet svensk socialdemokrati* (2009)
- Johan Wänström, *Samråd om Ostlänken. Raka spåret mot en bättre demokrati?* (2009)
- Catrine Andersson, *Hundra år av tvåsamhet. Äktenskapet i svenska statliga utredningar 1909–2009* (2011)
- Maria Björkman, *Den anfrätta stammen. Nils von Hofsten, eugeniken och steriliseringarna 1909–1963* (2011)
- Jessica Hansen, *"Så fixade vi Allhallen". Resursmobilisering och organisationsförtätning i ett lokalsamhälle* (2011)
- Lisa Kings, *Till det lokals försvar. CIVILSAMHÄLLET I DEN URBANA PERIFERIN* (2011)
- Anna-Maria Sarstrand Marekovic, *Från invandrarbyrå till flyktingmottagning. Fyrtio års arbete med invandrare och flyktingar på kommunal nivå* (2011)
- Jonas Lindström, *Drömmen om den nya staden. Stadsförnyelse i det postsoujetiska Riga* (2012)
- Rebecca Selberg, *Femininity at Work. Gender, Labour, and Changing Relations of Power in a Swedish Hospital* (2012)
- Henrik Hultman, *Liv och arbete i pizzabranschen* (2013)

28. ANITA GÖRANSSON, Från familj till fabrik. Teknik, arbetsdelning och skiktning i svenska fabriker 1830–1877. 340 s (1988).
29. SVANTE LUNDBERG, Flyktingskap. Latinamerikansk exil i Sverige och Väst-europa. 192 s (1989).
30. STEFAN SVALLFORS, Vem älskar välfärdsstaten? Attityder, organiserade intressen och svensk välfärdsolitik. 230 s (1989).
31. GÖRAN BRULIN, Från den "svenska modellen" till företagskorporatism? Facket och den nya företagsledningsstrategin. 153 s (1989).
32. CHRISTIAN BERGGREN, Det nya bilarbetet. Konkurrensen mellan olika produktionskoncept i svensk bilindustri 1970–1990. 518 s (1990).
33. RAFAEL LINDQVIST, Från folkrörelse till välfärdsbyråkrati. Det svenska sjukförsäkringssystemets utveckling 1900–1990. 247 s (1990).
34. KJELL ÖSTBERG, Byråkrati och reformism. En studie av svensk socialdemokratisk politiska och sociala integrering fram till första världskriget. 352 s (1990).

Skogsarbetarna och motorsågen

Skogsbruket har genomgått en snabb och omvälvande mekanisering under efterkrigstiden; timmersvansen och yxan har ersatts av motorsågen, hästen av traktorn, virkesflottningen av lastbils-transporterna. Mekaniseringen har medfört en kraftig produktivitetshöjning, men också att behovet av arbetskraft minskat och att arbetet och arbetsmiljön förändrats.

Syftet med denna bok är att studera hur skogsarbetarna upplevt och agerat i denna förändringsprocess. Huvudintresset ägnas mekaniseringens första fas, då motorsågen utkonkurrerade timmersvansen och yxan. Hur trodde de att skogsarbetet skulle förändras och hur infriades förväntningarna?

Undersökningen bygger på intervjuer med femtio äldre skogsarbetare i Västerbotten. Frågorna rör inte bara skogsarbetet utan även skogsarbetarnas livshistoria, varför denna studie har blivit en biografi över ett arbetarkollektiv och dess livserfarenheter. Samtidigt får vi en inblick i hur livet på landsbygden förbättrades under 1940- och 1950-talen, och hur denna utveckling banade väg för en betydande framtidsoptimism, som dock vändes i besvikelse under de följande decennierna.

ISBN 91 7924 0593